Doktori (PhD) értekezés

Az etnikai együttélési helyzetek vizsgálata három nyírségi település példáján, különös tekintettel a hagyománykészlet funkcióinak a kortárs vidéki társadalmak közösségfolyamataiban játszott szerepére

Szabó Henriett

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Debrecen, 2021

Az etnikai együttélési helyzetek vizsgálata három nyírségi település példáján, különös tekintettel a hagyománykészlet funkcióinak a kortárs vidéki társadalmak közösségfolyamataiban játszott szerepére

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a néprajzi és kulturális antropológia tudományágban

Írta: Szabó Henriett okleveles kulturális antropológus

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Néprajz Doktori Programja) keretében

Témavezető: Dr. Biczó Gábor

A doktori szigorlati bizottság:

elnök:	Dr. ……
tagok:	Dr. ……
	Dr. ……

A doktori szigorlat időpontja: 200… . …… … .

Az értekezés bírálói:

Dr. .....
Dr. ……
Dr. .....

A bírálóbizottság:

elnök:	Dr. .....
tagok:	Dr. ……..
	Dr. ……..
	Dr. ……..
	Dr. …….

A nyilvános vita időpontja: 200… . …… … .

Én Szabó Henriett teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Debrecen, 2021. 11. 30.

Szabó Henriett

Tartalom

BEVEZETÉS 6
Kutatási probléma 6
A téma kutatásának előzményei 9
Célkitűzések 10
Kutatási kérdések 12
Kutatási módszerek 13
1. A HAGYOMÁNY ÉS A KÖZÖSSÉG 17
1.1. Általános összefüggések 17
1.1.1. Kortárs vidék népességének általános jellemzői és a rendszerváltás hatása a lokális, perifériális közösségekre a kutatások színterén 18
1.1.2. A paraszti társadalom általános jellemzői a kutatott térségben: tárgyi és szellemi kulturális hagyomány 24
1.1.3. A cigány közösség helye és szerepe a kutatott térségben: az azonosítás alapkérdései 29
1.1.4. Cigány közösségek besorolása a kutatási térségben 33
1.2. A hagyomány és a közösség kapcsolata 36
1.3. Az akkulturáció a kortárs hagyományvizsgálatokban 40
1.4. A kutatás színtereinek általános bemutatása 44
1.4.1. Első kutatási színtér: Nagyecsed 44
1.4.2. Második kutatási színtér: Nyírvasvári 48
1.4.3. Harmadik kutatási színtér: Hodász 52
1.5. Akkulturációs folyamatok és a kortárs hagyománykészlet alakulása a kutatás színterein 56
1.5.1. A kutatási színtér etnikai közösségeinek lakókörnyezeti és tárgyi kultúrája, valamint az ezt alakító akkulturációs folyamatok 56
1.5.2. A belső lakókörnyezet etnokulturális vonásai és hagyományöröksége 62
1.5.3. A viselet akkulturációja és hagyományelemei 65
1.5.4. Az anyanyelv és a nyelvváltás változásfolyamatai 68
1.5.5. A vallási felekezeti viszonyok és a vallási ünnepkör szokásai 70
1.5.6. Babonák és hiedelmek a vizsgált színtér közösségeiben 75
1.5.7. Közösségi normák és közösségi szabályozási formák 79

1.5.8. Folklór hagyományelemek a kutatási színtér településein 81
2. KÖZÖSSÉGEN BELÜLI CSOPORTOK TÁRSADALMI FOLYAMATVISZONYAI 88
2.1. Együttélési helyzetek elméleti megközelítése 88
2.1.1. Az asszimiláció elméleti keretei 89
2.1.2. Asszimilációs várakozás, asszimilációs nyomás 99
2.1.3. Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálatai 104
2.2. Nagyecsedi etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei 110
2.2.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői 110
2.2.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai 115
2.2.3. A nagyecsedi etnikai részközösségek kapcsolatviszonyai 127
2.3. Nyírvasvári etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei 133
2.3.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői 133
2.3.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai 140
2.3.3. A nyírvasvári etnikai részközösségek kapcsolatviszonyai 152
2.4. Hodászi etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei 156
2.4.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői 156
2.4.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai 162
Exkurzus: Vegyes házasság szituatív megközelítésben 170
3. A LOKÁLIS SZÍNTEREK KORTÁRS KÖZÖSSÉGFOLYAMATAI 177
3.1. Kortárs lokális közösségek kulturális antropológiai vizsgálatának általános összefüggései 177
3.2. Nagyecsed közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje 183
3.2.1. A Berey József Helytörténeti Gyűjtemény imázskonstrukciós tevékenysége, mint a helyi etnikai együttélési kapcsolatviszonyok következménye 186
3.2.2 Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra 193
3.2.3. Dinamikus korrelációs együttélési modell 204
3.3. Nyírvasvári közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje 210
3.3.1. Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra 214
3.3.2. Oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modell 218
3.4. Hodász közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje 221
3.4.1. Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra 222
3.4.2. Etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív kapcsolatviszony modellje 227

4. ÖSSZEFOGLALÁS 237
4.1. A kutatási eredmények formális összefoglalása 237
4.2. Etnikai együttélési modellek összehasonlító elemzése 241
4.3 A kutatási eredmények hasznosítása és hatása az etnikai együttélés vizsgálatokra 247
4.4. A kutatás kiterjesztésének lehetőségei 249
Köszönetnyilvánítás 251
Irodalomjegyzék 252
A szerző értekezés tárgyában megjelent publikációi 271
A szerző értekezés tárgyában megjelent dokumentumfilmjei 272
A szerző további közleményei 273
Az értekezés magyar nyelvű absztraktja 274
Az értekezés angol nyelvű absztraktja 276

BEVEZETÉS

Kutatási probléma

Megfigyelhető általános jelenség, hogy a magyarországi vidéki lokális közösségek társadalmi és kulturális körülményei a rendszerváltás óta gyökeresen átalakultak. A falu, mint a lokális közösségek hagyományos színtere státuszát, funkcióit és népességi viszonyait tekintve alapvetően megváltozott. A folyamatokat a társadalomnéprajz, az antropológia, de a társtudományok, például a szociológia is hajlamos egyfajta hanyatlásként, a falu és a vidék térvesztéseként leírni. Ennek a megközelítésnek az eredményeként a vidék a kortárs diskurzusokban a hátrányos helyzet, a marginalitás, a periféria és a szegénység képzetével összekapcsolt fizikai-földrajzi és szociokulturális tér, ami aztán indoklásként szolgál a beavatkozó szemléletű aktivista megközelítés számára: „a rurális értékek megőrzése és a vidéken élők helyzetének javítása az egyik legsürgetőbb társadalmi feladatunk."[1] A hanyatlást a vidék recens folyamatait összefoglaló kategóriaként beállító társadalomtudományi megközelítések közös jellemzője, hogy a jelenséget halmozódó okok következményeként írják le. A parasztság társadalmi súlyának csökkenése, a mezőgazdaság térvesztése és ezzel együtt a falu településforma leértékelődése a vidék funkcióvesztéséhez vezető egymást erősítő párhuzamos hatások.[2]

A vidéket járva azonban a gazdasági, társadalmi és kulturális térvesztés nyilvánvaló jelei ellenére szembeszökő folyamatokra lehetünk figyelmesek. Társadalomkutatóként a lokális közösségeket közelről, hosszú távon, kulturális antropológiai értelemben vett émikus perspektívából tanulmányozva a kortárs magyarországi rurális „kisvilágok" újabb közösségfolyamataival szembesülhetünk. Még a minden szociokulturális és szocioökonómiai szempontból leghátrányosabbnak ítélt térségek településein is megfigyelhetők a lokális társadalmak együttélési folyamatainak eredményeként kibontakozó közösségfolyamatok, amelyek a kortárs vidék „működését" egészen új összefüggésben engedik megfigyelni. A lokális társadalmak részközösségeinek együttélési viszonyaiból levezetett közösségfolyamat-vizsgálatoknak Magyarországon jelentős kortárs szakirodalma van.

A témára vonatkozóan az elmúlt években számos nagy hatású kutatás született, többek között ki kell emelnünk a Kovács Éva vezetésével négy határvidéki település átfogó elemzését,[3]

[1] Kovács et al. 2015: 12.
[2] Vö. Kovách 2010: 8, 57, 62.
[3] Kovács (szerk.) 2013.

a Biczó Gábor és Kotics József által vezetett, a szilágysági Tövishát kistáj északi vegyes lakosságú színterein végzett etnikai együttélés vizsgálatokat.[4] A kortárs lokális közösségfolyamatok elemzésének megkerülhetetlen kutatója Keményfi Róbert, aki két Fekete-Körös-völgyi vegyes etnikumú – magyar és román népesség által lakott – település vizsgálata során a kölcsönhatási folyamatokat, a jellemvonások átadás-átvételének mechanizmusait tanulmányozta.[5] Ugyancsak fontosak a témában Pozsony Ferenc kutatásai, [6] aki szintén az etnikai együttélési helyzetek értelmezésével foglalkozott Zabolán – magyar, román és cigány etnikai csoportokat vizsgált a polgárosodás és a modernizáció kihívásaihoz való alkalmazkodási gyakorlatukat illetően.

A különböző helyszíneken végzett, részben közösségfolyamatokból levezetett együttélés-vizsgálatok sorolt néhány példáiból is kirajzolódik, hogy a színterek etnoszociális és etnokulturális alapviszonyainak különbsége rendkívül különböző együttélési gyakorlatokat eredményezett, amelyeket egységes és általánosan érvényes modellel nem lehetséges leírni. Az azonban minden sorolt kutatás esetében általánosan megállapítható közös elem, hogy a társadalmi makrofolyamatok hatása a lokális közösségek belső együttélési viszonyaira negatív. A lokális társadalmak nem, vagy csak részlegesen képesek összehangolni saját szerves és a hosszútávú együttélés eredményeként a helyi hagyomány formájában létrehozott működésviszonyaikat a külső makrokörnyezeti – gazdasági, kulturális és társadalmi – hatásokkal. Ettől függetlenül azonban a lokális társadalom mindig olyan „hely" marad, ami jelenségeivel csak abban a kontextusban értelmezhető, amelynek eredményeként létrejött.[7]

A vonatkozó szakirodalommal összhangban a kutatási tapasztalataim is arra utalnak, hogy a kortárs magyar vidék lokális színterein, a komplex társadalmi egységként felfogható faluban az elmúlt évtizedekben a helyi közösségek és az ezek létalapját jelentő társadalmi szolidaritás fokozatosan leépült.[8] A szegénységkutatás, különösen a mélyszegénységgel kapcsolatos

[4] Biczó–Kotics (szerk.) 2013. Az etnikai értelemben vett szokásbeli és életmódbeli hasonlóságokra, illetve különbségekre irányult kutatásuk, amely során egyrészt a felekezeti együttélés kölcsönhatásainak elemzésével, valamint a rendszerváltást követően újjáéledő hagyományos és családi gazdálkodás formáinak tanulmányozásával foglalkoztak. Céljuk az volt, hogy hosszú távú együttélési folyamatokat tanulmányozzanak a recens kulturális és társadalmi közösségfolyamatok leírása érdekében.

[5] Keményfi 1994.

[6] Pozsony 2003.

[7] A téma elméleti behatárolása a lokális-glokális diskurzus területére vezet. A teremtett lokalitás koncepciója Appadurai megközelítésében azt bizonyítja, hogy a társadalmi jelenségek keretét képező „hely" olyan szituatív kontextusok függvénye, amelyeket csak önmagukban lehet értelmezni. Lásd bővebben Appadurai 2001; Niedermüller 2006.

[8] A társadalmi szolidaritás gyengülésének a szakirodalom számtalan összefüggésére rámutatott. Ezek közül a jóléti állam szociális rendszereinek kialakulásával – a társadalombiztosítástól a nyugdíjrendszerig – az „élő szolidaritás", tehát a lokális társadalmak működésében hagyományosan meghatározó személyközi felelősség funkcionális jelentősége gyengült, ami a modernizációval járó életmódváltással együtt vezetett a szolidaritási kötelékek leépüléséhez. Kövér 2012: 45.

vizsgálatok azt tükrözik, hogy a helyi társadalmakban a mindennapi életfeltételek romlásával fordított arányban sérül az összetartozás és összetartás.[9] A folyamat a legkülönbözőbb társadalmi szembenállási formákban nyilvánul meg: a vékony helyi gazdasági elit és a nélkülöző többség, a roma kisebbség és a magyar többség, vagy éppen fordítva a fiatal többségi helyi roma társadalom és az elöregedő magyar kisebbség ütközése megannyi dimenziója a kortárs perifériális lokális színtereken terebélyesedő konfliktusrendszernek.

A látszólag egyoldalú és többnyire negatív folyamatok mögött azonban, amint erre a szakirodalom – például a Kovács Éva vezette vizsgálati eredmények utalnak – és saját kutatásaim is következtetni engednek, számos figyelemreméltó előremutató jelenség figyelhető meg. Az új közösségfolyamatok lényegében a kortárs magyar vidék, a falu helyben maradó társadalmának alkalmazkodási kísérletei a makrotársadalmi feltételek rendszeréhez, a kihívásokhoz. A folyamat lényege, hogy megfigyeléseim szerint részben a helyi civil kezdeményezések, vagy a helyi önkormányzatok, esetleg intézmények – óvoda és iskola – körül új közösségformák bukkannak fel. A hagyományőrző vagy éppen a hagyományokat felelevenítő közösségek megszerveződésének természetes oka az az általános szociokulturális igény, ami a helyi társadalmak összetartozás-tudatának az egyik pillére.

A jelenség, ami a perifériális vidék lokális színterein egyre szembeötlőbb folyamat Magyarországon, lényegében kapcsolatba hozható az antropológiában is sokat kutatott revival jelenségekkel, illetve a revival által indukált közösségfolyamatokkal. Ezek lényege, hogy a funkcióváltáson keresztülment lokális kulturális hagyomány új funkciókat nyerve válhat új közösségformákat megalapozó normává, kulturális alapértékké.[10]

Az általánosan leírt és kutatási tapasztalataim által megerősítést nyert jelenségek eredményezték jelen doktori értekezés témájának megfogalmazását. Kérdés, hogy a kortárs magyar vidék perifériális lokális társadalmaiban milyen kortárs közösségfolyamatok figyelhetők meg, ezek milyen kapcsolatban állnak a – többségében magyar-cigány etnikai – együttélési kapcsolatviszonyok alakulásával, és mindezek működésében milyen szerepet játszanak a helyi etnográfiai értékű hagyománykészlet – néprajzi örökség – tetten érhető elemei.

[9] Ferge 2001.

[10] Az *ethnic revival* értelmezése a szakirodalomban manapság két fontosabb összefüggésben kerül terítékre. Egyrészt az etnikai nacionalizmus újabb megnyilvánulási formáit összefoglaló kategóriaként, valamint az etnikai meghatározottságú kulturális tartalmak szimbolikus újrafelfedezését általánosan leíró fogalomként. Vö. Smith 1981.

A téma kutatásának előzményei

A téma vizsgálatával régóta foglalkozom és számos kutatást végeztem korábban. 2013-tól olyan roma fiatalok életútjával, társadalmi beilleszkedésével és integrációs lehetőségeivel foglalkoztam, akik részben belső indíttatásból, valamint valamilyen szervezett intézményi támogatás mellett sikeres lépéseket tettek a társadalmi érvényesülés irányába. Kulturális antropológiai szemléletű kutatásokat végeztem annak érdekében, hogy megértsem, mi játszódik le a hagyományos lokális cigány közösségek társadalmi és kulturális folyamataiban és igyekeztem tisztázni a jövőkép alakulását meghatározó tényezők rendszerét. Ennek érdekében számos oláh cigány közösségben végeztem terepkutatást, ahol többek között az etnikai együttélés lokális viszonyairól, valamint az adott részközösség kulturális, társadalmi sajátosságairól szereztem ismereteket. 2014-től kezdődően több alkalommal Hodász, Nagyecsed, Nyírvasvári és Hajdúdorog oláh cigány közösségében végeztem kutatásokat. A lokális etnikai együttélési mintázatok ábrázolását több antropológiai szemléletű dokumentumfilmben sikerült bemutatni.

A cigány közösségekben végzett antropológiai terepmunkák során, valamint az ott készített interjúk, megfigyelések nyomán – összhangban a témával foglalkozó kutatások eredményeivel – arra a következtetésre jutottam, hogy kizárólag saját erőből, külső támogatás nélkül e közösségekből a fiatalok kitörési esélye igen csekély. A közvéleményben is meggyökeresedett laikus elképzeléssel, valamint az alkalmazott társadalomtudományi kutatások eredményeivel párhuzamban álló, első pillantásra közhelyes megállapítás kiegészítésre szorul. Az eredmények ugyanis arra engednek következtetni, hogy a társadalmi érvényesüléshez a szegmentálisan adott feltételek – mint a személyes késztetettség, integráló intézményi strukturális környezet, kedvező szociális körülmények – önmagukban nem elegendőek. A kitörés a súlyosan deprivált környezetből akkor lehetséges, ha a szegmentálisan adott feltételrendszer komponensei között funkcionális összhang áll fenn. Tapasztalataim szerint az elmúlt évtizedekben a felzárkózást támogató kezdeményezések bár számosak, ahogy a helyi társadalmak közösségeinek újraszervezése érdekében tett erőfeszítések is jelentősek, az intézkedések mégsem álltak össze egységesen és hatékonyan működő rendszerré.

Az elmúlt években nemcsak a hagyományokat őrző, elsősorban oláh cigány közösségek szokásait, értékrendjét és normáit kutathattam, hanem módomban állt a romungró (magyar cigány) lokális közösségek helyzetének a tanulmányozása is. Hodász, Nyírvasvári és Nagyecsed esetében mind az oláh kultúra, mind a magyar cigányokra vonatkozóan reprezentatívnak tekinthető lokális esetekkel találkoztam. Emellett Hajdúsámson-Martinka,

Lácacséke, Balmazújváros, Ibrány, Nyíracsád, Kállósemjén, Fehérgyarmat, Mátészalka, Kisköre, Tiszadada és Tiszalök közösségében élő romungró cigányok helyzetét is kutattam.

Tapasztalataim, a terepkutatások során ért hatások arra ösztönöztek, hogy a megismert közösségek recens szociokulturális folyamatviszonyaival mélyebben is foglalkozzam. Mindezt több szempontból is hiánypótló alapkutatásnak ítélem. Legelső, és egyben talán leghangsúlyosabb indok, hogy fontos lenne megérteni és értelmezni a kortárs vidéki lokális társadalmak közösségfolyamatait. Ennek hátterében döntő kérdés a cigány közösségek és a magyar falusi parasztközösségek együttélésének kérdése, majd a kisebbség fokozatosan dominánssá váló demográfiai értelemben vett térnyerési folyamatainak, helyi társadalommá szerveződésének és közösségviszonyainak az értelmezése.

Napjaink közgondolkodásának elterjedt „vidék-képe" szerint ezek – és a hasonló helyzetű – a települések olyan jelzőkkel írhatók le, mint konfliktusokkal terhelt magyar–roma együttélési helyzet, elöregedő népesség, valódi közösségek hiánya, munkanélküliség, mélyszegénység és depriválté lethelyzet. A kutatási tapasztalatok azonban mindezt legfeljebb részlegesen és korlátozott értelemben támasztják alá. Sőt, számos olyan közösségfolyamat, kiegyensúlyozott etnikai együttélési helyzet megfigyelésére nyílt mód, amelyek a közvélekedésben meggyökeresedett és a társadalomtudományi kutatások eredményeivel is alátámasztott hanyatló vidék-paradigma árnyalására ösztönöznek.

Az előzetesen végzett kutatások eredményeinek figyelembevétele alapján olyan multietnikus helyszínek kiválasztására törekedtem, ahol három etnikai részközösség, a magyarok, a romungrók és az oláh cigányok együttélési helyzete kerülhet vizsgálatra.

Célkitűzések

A kutatásom alapkutatás, melynek célja, hogy a kelet-magyarországi régióban található három meghatározott lokális színtér – elsősorban vidéki falusias települések – közösségfolyamatain keresztül elemezzem a hagyomány közösségszerveződésben játszott szerepét. Különös figyelmet fordítok a rendelkezésre álló helyi hagyománykészlet szerkezetére, funkcióváltásának jellemzőire és a lokális revival folyamatot meghatározó tényezőkre. A disszertáció első nagyobb fejezete foglalkozik a hagyomány és a közösség kapcsolatának feltárásával a vizsgálatra kiválasztott kutatási színtereken.

A kortárs magyarországi lokális társadalmakban a közösségvizsgálatok másik fontos vetülete annak a megértésére irányulhat, hogy a helyi (települési) – elsősorban etnikai –

részközösségek miként hatnak az együttélési viszonyokra. Itt a kiválasztott színterek sajátosságait figyelembe véve elsősorban a magyar és roma etnikai együttélési kapcsolatviszonyok tanulmányozását tekintem alkalmazott társadalomtudományi szempontból meghatározó kérdésnek. Ennek vizsgálata kiterjedt az együttélést meghatározó tényezők vizsgálatára, az eltérő lokális etnikai részközösségek kapcsolatának tanulmányozására, a helyi – elsősorban etnográfiai értékű – hagyományok a közösségek közötti kapcsolatokra gyakorolt hatására. Az etnikai kapcsolatok lokális rendszereinek megértése érdekében hangsúlyt fektettem a személyközi kapcsolatviszonyok különböző szintjeinek az elemzésére. A dolgozat második fejezete a témában végzett – elsősorban a kérdőíves felmérésből levonható következtetéseket összefoglaló – eredményeket mutatja be.

Az értekezés harmadik fejezetében a tanulmányozott lokális színtereken működő civil közösségszerveződések jellemzőit mutatom be. A kutatási tapasztalatok eredményei szerint a közösségszerveződés lokális folyamatai színterenként rendkívül eltérő mintázatot és szabályokat mutatnak. Éppen ezért a kutatási téma kidolgozásának fontos részét képezte a tanulmányozott településeken szerveződő civil egyesületek, együttesek, alapítványok feltérképezése és működésük bemutatása. A jellemzően a hagyományápolás és hagyományátadás céljával létrejövő szervezeteknek az itt élők együttélésére gyakorolt hatását is megvizsgáltam, annak érdekében, hogy megértsük, az újabb lokális közösségalakzatok miként és milyen hatással bírnak az etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok alakulására. A dolgozat harmadik fejezetében kerül sor a kutatási tapasztalatok összegzésére.

A disszertáció témájának meghatározásakor fontos részcélként került megfogalmazásra, hogy a tanulmányozott települések együttélési viszonyaira vonatkozó következtetéseket olyan, a helyi viszonyokat ábrázoló általános modellben ábrázoljam, amely lehetővé teszi a különböző szituációkra jellemző tendenciák összehasonlítását. Az alkalmazott társadalomtudományi jelentőségű részcél megvalósítása lehetővé teszi annak bizonyítását, hogy a kortárs vidéki lokális társadalmak együttélési kapcsolatviszonyai és az ezek alakulását befolyásoló közösségfolyamatok értelmezése eseti feladat. Ezek szerint a lokális együttélési modellek olyan elméleti sémák, amelyekben feltárásra kerülnek a recens társadalmi és kulturális kapcsolatok, és ábrázolásra kerülnek az egyes etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok. Az így kidolgozott sémák a téma elméleti megközelítését és módszertani tanulmányozását tekintve alapot szolgáltathatnak más, hasonló adottsággal bíró, vidéki, perifériális helyzetű települések együttélési viszonyainak a vizsgálatához. A megfogalmazott eredmények, a szituatív formában kidolgozott együttélési modellek példái, az ezek alapján megfogalmazott következtetések, kiinduló alapjai lehetnek az olyan beavatkozó szemléletű gyakorlati társadalomtudományi

ismereteket alkalmazó közösségfejlesztő munkának, amelyek célja az etnikai – magyar és cigány – részközösségek közötti kapcsolatok javítása.

Kutatási kérdések

A kutatási téma kidolgozását szolgáló kérdések sorozatot képeztek és segítettek behatárolni azt a tudományos szemléleti teret, amely az értekezés szövegének kidolgozásához rendelkezésre állt. A disszertációban határterületi és komplex téma vizsgálatára vállalkozom. Az elvégzett kulturális antropológiai és társadalomnéprajzi kutatások alapvetően terepmunkára alapozott tevékenységként valósultak meg.

Kutatásom alapkérdése az volt, hogy milyen közösségfolyamatok jellemzik a kortárs vidéki lokális társadalmakat, valamint, hogy ebben milyen szerepet nyernek a lokális hagyományok és miként határozzák meg ezt a helyi etnikai együttélési folyamatok.

A fentiek alapján a következő kiinduló kérdések megfogalmazására került sor:

- Milyen közösségfolyamatok játszódnak le a kortárs vidéki, perifériális, lokális multietnikus színtereken?
- A közösségfolyamatokban milyen szerepet játszik az itt élő közösségek hagyománykészlete?
- A vidéki, perifériális, multietnikus közösségek detektálható hagyománykészletének kialakulása miként és milyen formában magyarázható az akkulturációs folyamatokkal?
- A kutatás színterein milyen lokális szabályok határozzák meg a magyar–cigány együttélést?
- A magyar–cigány hosszú távú együttélési helyzetek bármelyik érintett etnikai részközösség vonatkozásában értelmezhető-e az asszimiláció fogalmi keretei között?
- A vidéki, perifériális településeken milyen civil közösségfolyamatok játszódnak le?
- A recens hagyománykészlet milyen hatást gyakorol a multietnikus települések egyes részközösségei közötti együttélés minőségére?
- A helyi hagyományokra épülő közösségszerveződés bír-e – és amennyiben igen, akkor milyen formában – identitáserősítő hatással?
- A helyi hagyományokra épülő közösségszerveződés folyamatai a magyar–cigány etnikai együttélésre gyakorolnak-e pozitív hatást?
- Milyen attitűd jellemzi az eltérő etnikai részközösségből származó feleket az interperszonális kapcsolatviszonyok különböző szintjein?

- A kutatásba bevont etnikai részközösségek közötti házastársi kapcsolat milyen gyakorisággal jelenik meg, és a vegyes házasság intézménye miként befolyásolja a lokális együttélési kapcsolatviszonyokat?
- A vidéki, perifériális, multietnikus településeken hogyan ítélik meg az érintettek a magyar–cigány együttélési viszonyokat?

Kutatási módszerek

A regionális súlyozás és az etnikai együttélési helyzetek mérlegelése során a doktori disszertáció témájához első lépésként a megfelelő kutatási helyszíneket választottam ki. Kezdetként vegyes lakosságú lokális kistérségek vizsgálatára került sor, terepbejárást végeztem többek között Nagyecsed, Kállósemjén, Ibrány, Nyíracsád, a Bodrogköz több településén (elsősorban Lácacsékén), Nyírvasváriban és Hodászon. A települések közös történeti-néprajzi jellemzője volt, hogy sajátos paraszti kultúrával és az ehhez köthető lokális hagyományokkal is rendelkeztek. A bejárt helyszíneken mindenütt jellemző volt, hogy az utóbbi évtizedekben a demográfiai folyamatok miatt megnőtt a roma népesség aránya, másfelől az elvándorlás következtében és az elöregedésnek köszönhetően a kistérségek falvaiban a magyar lakosság lélekszáma folyamatosan csökkent.

A tapasztalatok összegzését követően a kutatás helyszíneként három, a Nyírségben egymáshoz közel fekvő és hasonló etnikai-szerkezeti sajátosságokat mutató település került kijelölésre: Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász. A konkrét kutatási helyszínek kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy a települések az előzetes helyszínbejárás eredményeként az etnikai együttélés minden olyan jellemvonását tükrözték, amely biztosította a jelenség szituatív jellemvonásainak megragadását. A strukturális hasonlóságok emellett lehetővé tették, hogy az egyes helyszíneken a kutatás eredményeként leírt együttélési gyakorlatokat összehasonlító igényű modellelemzés tárgyává tegyük. A helyszínek kiválasztása tehát egyszerre szolgálta annak a hipotézisnek az igazolását, hogy minden lokális együttélési helyzet partikuláris jelenség, amely értelmezésének az alapját képező azonos szempontok lehetővé teszik a különbségek okainak meghatározására irányuló összehasonlítást.

A kutatáshoz végzett terepmunkákat 2017–2021 között végeztem, visszatérő jelleggel.

A vizsgált minta statisztikailag nem reprezentatív egyik kutatott település esetében sem. A véletlenszerű mintavétellel és a minta nagyságával a célunk ugyanis nem egy adott település teljes körű felmérése volt. Szándékunk szerint az eltérő etnikai részközösségek egymáshoz

fűződő viszonyainak és attitűdjének a feltérképezése a színtér multietnikus jellegéből következő feladat.

Kiindulásként a *faluközösség hagyománykészletének vizsgálatával* foglalkoztam, amit megfigyeléssel, vizuális adatrögzítéssel és félig strukturált interjú módszerével tártam fel, amely lebonyolításában nagy segítségemre volt a kutatási időszakban elsajátított lovári nyelvtudás. Szakértői mintavételt és hólabda módszert alkalmaztam a minta kijelölése során, mindhárom település mindhárom tanulmányozott részközösségében. Az interjúk alapján nyert információk alátámasztására és a tárgyi hagyománykészlet leírása érdekében mindhárom részközösség esetében megfigyelési módszert is alkalmaztam a háztartások bejárásakor.

A kutatási színtereken a hagyománykészlet vizsgálatához eltérő számú interjú készült: Nagyecsed esetében a disszertáció alapjául szolgáló kutatás részeként összesen 38, Nyírvasváriban 34, míg Hodászon 28 interjú felvételére került sor.

A kutatási színtereken részközösségenként kérdőíves felmérés keretében került sor az *etnikai együttélési viszonyok vizsgálatára.* A kérdőíves vizsgálati minta kiválasztásakor szintén véletlenszerű mintavételi eljárás valósult meg. A vizsgálati mintát Nagyecseden 214 fő, Nyírvasváriban 140 fő, míg Hodászon 115 fő képezte. Mindhárom színtér esetében a településen belüli etnikai arányokat a minta összetétele nem szigorú reprezentativitással, de nagyságrendjét tekintve leképezi. Ez a megoldás az együttélési kapcsolatokat jellemző folyamatok és tendenciák tudományos leírását megalapozza.

Nagyecseden 112 fő magyar származású, 52 fő oláh cigány származású, illetve 50 fő romungró származású személy töltötte ki. Nyírvasváriban 55 fő magyar származású, 45 fő oláh cigány és 40 fő romungró etnikai származású személy képezte a vizsgálati mintát. Hodászon 40 fő magyar, 50 fő oláh cigány és 25 fő romungró származású személy került be a kérdőíves felmérésbe.

Az egyes etnikai közösségek esetében mind nemek szerint, mind életkor szerint heterogén összetétel érvényesült. Ez azt jelenti, hogy a mintába 18 éves kortól egészen a nyugdíjas korosztályig vontunk be kutatási alanyokat. Mivel a nem és a kor nem képezte a kiválasztás egyik szempontját sem, így e két tényező nem jelenik meg külön elemzési szempontként sem. A kérdőívek felvétele kérdezőbiztos által történt, minden adatlap kitöltésénél jelen voltam. A kérdőíves felmérés főbb témakörei az alábbiak voltak: az iskolai végzettség, foglalkoztatási státusz, anyanyelv és nyelvtudás felmérésén felül a bevezető kérdésekben a vallási-felekezeti hovatartozást is vizsgáltuk. Az aktív vallásgyakorlás és a felekezetváltás gyakoriságát is felmértük.

A kérdőíves vizsgálat részeként továbbá tanulmányoztuk a három lokális etnikai részközösség közötti interperszonális kapcsolatviszonyokat, az ezt meghatározó attitűdöt. A kérdések egy része az adott település viszonylatában tárta fel a megkérdezettek a magyar–cigány együttélésről alkotott véleményét és ehhez kapcsolódóan a javaslataikat a kapcsolatviszony javítása érdekében. Végezetül a lakóhelyhez való kötődést és az elvándorlást, az elköltözési hajlandóságot is megvizsgáltuk. A kutatási eredményeket az értekezés második fő fejezetében mutatjuk be, ahol mindhárom település esetében külön-külön etnikai részközösségenként, majd települési szinten is értelmeztük az adatokat.

A recens közösségszervezetek – civil szervezetek, egyesületek, alapítványok – vizsgálata és az etnikai együttélésben játszott szerepének a feltárása megfigyeléssel és interjú módszerével valósult meg. A kiválasztott három településen a kutatás időpontjában működő civil szervezetek vezetőivel strukturált interjú készült annak érdekében, hogy értelmezhető legyen a szervezeteknek az együttélésre gyakorolt hatása. Az interjúkérdések egy része a szervezet bemutatására irányult, emellett a lokális színtéren történő jelenlétet, illetve a települési szinten történő hatást tanulmányozta.

A tanulmányozott települések lokális társadalmi és gazdasági viszonyainak a feltárása szintén megfigyelési és interjú módszerrel történt. Félig strukturált interjú készült a kiválasztott települések intézményi vezetőivel – a polgármesterekkel, nevelési-oktatási intézmények vezetőivel, közösségi házak vezetőivel, múzeumi intézmények vezetőivel, egészségügyi és szociális szakemberekkel –, a fontos társadalmi szerepet vállaló személyekkel.

A hagyománykészlet lokális mintázatainak vizuális ábrázolására a kutatás részeként *„…mit lehet és mit nem…”* címmel dokumentumfilm készült[11] a nagyecsedi oláh cigány közösségben. *Nyírvasvári cigány tánc* és *Nyírvasvári cigány zene* címmel a második kutatási színtéren élő hagyományőrző oláh cigány kultúra két, napjainkban is tetten érhető és hatását tekintve jelentős közösségszervező erővel bíró elemét ábrázoló néprajzi filmet állítottam össze.

A kutatás időszakában – 2018-ban – két, a vizsgált közösségek kiemelkedő tehetségeinek életútját ábrázoló és elemző dokumentumfilmet is készítettem. *A hagyomány árnyékában* címmel egy Nyírvasváriban élő oláh cigány származású egyetemista nő mindennapjaiba és a szigorú hagyományoktól vezérelt közösség életébe nyerhetünk betekintést. Az ugyanebben az évben forgatott *Fehér holló* című dokumentumfilm azt mutatja be, hogy egy Nagyecseden élő oláh cigány származású családanya, feleség milyen körülmények hatására dönt úgy, hogy életének negyvenes éveiben felsőfokú tanulmányokba kezd. A filmen keresztül rálátást kapunk

[11] A film a Táj és Kultúra I. kiadvány DVD mellékletében került megjelenésre.

egy oláh cigány család életére és a hagyományos nőszerepekkel kapcsolatos tradicionális szokások felbomlásának a folyamatára.

2019-ben Nagyecsed kortárs társadalmi és kulturális viszonyait elemző film összeállítását végeztem el *A hídon túl* címmel. A film az etnikai együttélési kapcsolatokat és ebben a helyi köznevelési és oktatási intézmények szerepét tanulmányozta. 2020-ban Hodász lokális viszonyait ábrázoló újabb dokumentumfilm készült *Sokat tanulhatunk egymástól* címmel, amely ugyancsak a település etnikai részközösségei közötti együttélési kapcsolatok alakulására világít rá.[12]

[12] A filmek társkészítője Biczó Gábor.

1. A HAGYOMÁNY ÉS A KÖZÖSSÉG

A hagyomány és a közösség fejezet a disszertáció megírásának alapját képező kutatás színtereinek általános bemutatásával, valamint az itt élő és a kutatásba bevont etnikai közösségek sajátosságainak, kulturális jellemvonásainak és hagyományvilágának az általános jellemzésével foglalkozik.

1.1. Általános összefüggések

Az értekezés koncepciója szerint a Nyírség és a Szatmári-síkság peremén elhelyezkedő három, határ menti, hátrányos helyzetű, vegyes lakosságú perifériális lokális társadalom közösségfolyamatainak elemzése előtt a dolgozat a vizsgálati helyszínek bemutatását szolgáló általános szempontokat vezeti be.[13] A vizsgálatba bevont települések egyik fő sajátossága az etnikai diverzitás, amely mindhárom helyszínen a magyar, az oláh cigány és a romungró részközösségek együttélésének recens vizsgálatát tette lehetővé.

A kiválasztott helyszínek Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász települések etnogeográfiai tényezőinek ismerete nélkül a lokális társadalmi életet, a helyi kultúra az elmúlt évtizedekben bekövetkezett átalakulását és az ennek alapját képező lokális közösségfolyamatokat nem lehet vizsgálni. Jelen fejezetben a mai társadalmi viszonyok megértéséhez első lépésként a kiválasztott három település rövid és az értelmezés szempontjából fontos történeti jellemzőinek az összefoglalására is sor kerül.

A fejezet kiemelt témája a külső – elsősorban a vidéki társadalmakat érintő modernizációs – hatások eredményeként végbement hagyományvesztés folyamatának vizsgálata, melynek következményeként a kiválasztott lokális közösségek még tetten érhető, néprajzi szempontból is releváns hagyományelemeit tárom fel. Az etnográfiai hagyománykészlet jelenkori vizsgálata alapvetően a revival jelenségek részeként kerül tárgyalásra. Az *ethnic revival* fogalma az etnikai meghatározottságú kulturális tartalmak szimbolikus újrafelfedezésére használt kategória, amely egy adott közösség hagyománykészletének a recens használatára utal. A revival fogalom

[13] A választott kutatási színterek egyértelmű besorolása nehéz feladat. Földrajzi értelemben mindhárom település a Nyírség középtáj területén található. Más megközelítésben a történeti Szatmár vármegye területén fekszenek. A Nyírség használata esetében tekintetbe kell venni, hogy Nagyecsed éppen a tájhatáron helyezkedik el, ezért a kérdés eldöntése nem egyértelmű. A dolgozat szövegében, elismerve a kérdés körüli bizonytalanságok jelentőségét, a Nyírség besorolás mellett döntöttem, mivel mindhárom település lakosai ezzel a meghatározással azonosulnak.

egyben utal az adott hagyományelem funkcióváltására, amely akár teljes mértékben eltérhet eredeti szerepkörétől is.[14] A kortárs közösségfolyamatokat meghatározó revival elemek vizsgálatához természetesen szükséges feltárni, megismerni a hagyománykészlet állapotát azért, hogy értelmezni lehessen a hagyományelemek funkcióiban a jelenben bekövetkező változásokat, különös tekintettel a helyi közösségviszonyok alakulására gyakorolt hatásuk összefüggésében.

1.1.1. Kortárs vidék népességének általános jellemzői és a rendszerváltás hatása a lokális, perifériális közösségekre a kutatások színterén

A kutatás során a kortárs közösségviszonyok feltárásával és elemzésével foglalkozunk, azonban ehhez szükséges volt a korábbi, esetünkben a rendszerváltás előtti állapotok megismerése, valamint a politikai rendszerváltás következményeinek a vizsgálati színtérre gyakorolt hatásainak a megértése. A változásfolyamatok kutatása és értelmezése lehetővé tette, hogy megfigyeljük a kutatás három helyszínén a perifériális vidéki lokális társadalmak működését, a paraszti és a vidéki kisvárosi életforma jellemzőit, illetve ezek a külső politikai és gazdasági hatásokra történő átalakulását.

A rendszerváltás hatásával kapcsolatban Valuch Tibor felhívja a figyelmünket a ’90-es években zajló nagymértékű jövedelemkülönbségek kialakulására. A falusias, vidéki térségekben, különösen az Alföldön, a Tiszántúlon, Észak- és Északkelet-Magyarországon a folyamat alakulásában döntő szerepet játszott, hogy a TSZ-ek megszűnésével lényegében a helyi munkavállalás, a foglalkoztatás feltételei romlottak le.[15] A vidék elszegényedését jól tükrözik a város, elsősorban a főváros és a falvak jövedelemarányai közötti hatalmas különbségek. 1995-ben a jövedelemkülönbség az 1962-es szintet idézte, és a falvak népességének 10,4%-a tartósan szegénynek minősült.[16]

Az 1990-es évektől a piacgazdaságra való áttérés, a tömeges munkanélkülivé válás hozadékaként jelent meg az ’új szegénység’ fogalma a társadalomtudományokban, ami a szegénység hagyományos formáit felülírta. A legnagyobb szegénységi kockázatot az elsődleges munkaerőpiactól való távollét jelenti, elsősorban a munka világából kiszorult marginális munkaerő-piaci pozícióban lévő csoportokat veszélyezteti.[17] A munkaerő-piaci pozícióvesztés,

[14] Az *ethnic revival* kifejezés további használatáról bővebben lásd Smith 1981: 8–25.
[15] Valuch 2014: 112.
[16] Valuch 2014: 114.
[17] Váradi 2007.

maga a munkanélküliség közvetlen kapcsolatba hozható az alacsony iskolai végzettségűek a helyi népességen belüli magas arányával, amint ez a kutatás színterét képező tágabb régió egészére jellemzővé vált a rendszerváltást követő évtizedekben.[18] A perifériális vidék társadalmi alapfolyamatai a rendszerváltást követően kényszerpályára álltak. Az elszegényedés a marginalizációt fokozó és a szegregációt felerősítő hatásokban teljesedett ki.

Az értekezésben vizsgált tágabb színtér esetében a marginalizáció, tehát a peremhelyzeti állapot negatív hatásainak felerősödése nem egyszerűen a klasszikus centrum-periféria szembenállásra vonatkozik a rendszerváltást követő magyar vidék általános jellemzőjeként. Amint arra Balogh András társadalomföldrajzi szempontból rávilágít, a periféria olyan helyzet, amely eleve kedvezőtlen társadalmi és gazdasági viszonyokat fed.[19] A marginalizáció a perifériális helyzetben adott feltételek továbbromlása, amely automatikusan vezet az olyan járulékos folyamatok felgyorsulásához, mint a szegregáció, vagy az általános értelemben vett depriváció. Az összefüggést például a cigány népesség perifériális helyzete és a foglalkoztatottsági mutatói közötti kapcsolatokat elemzi Szoboszlai Zsolt, aki Kemény István és Janky Béla nevével fémjelzett ezredfordulós felmérésekre alapozta következtetéseit. A dolgozatban tárgyalt tágabb régió, Északkelet-Magyarország a legkedvezőtlenebb statisztikai mutatókkal rendelkezik országos összehasonlításban.[20]

A kutatás színterét képező települések földrajzi értelemben a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található Nyírség tájegységhez tartoznak. Közigazgatási besorolásuk szerint a Nyírbátori és a Mátészalkai járásokban találhatóak. A terület társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyainak megismerése a terepkutatást megelőzően fontos feladat volt és az értekezés eredményeinek a bemutatásához is nélkülözhetetlen ismeret.

A hátrányos helyzetű térségek főbb mutatói, a népességszám alakulása és változásának nyomon követése, valamint az etnikai arányai mellett, az iskolai, jövedelmi, gazdasági és foglalkoztatottsági mutatók, a lakhatásra vonatkozó főbb adatok képezik azokat az ismérveket, amelyek alapján a színterek általánosan jellemezhetőek.

Az észak-alföldi régióban, és azon belül is az érintett megyében a 2016-os mutatók alapján látható, hogy több szempontból is helytálló a hátrányos helyzetű térség besorolás. A területi mutatók alapján az iskolai végzettség adatai jelzik a hátrányos helyzet egyik alapvető összefüggését. Megyei szinten Szabolcs-Szatmár-Beregben a legmagasabb azok aránya a népességen belül, akik legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkeznek: a megye

[18] Janky 2014.
[19] Balogh 2002: 208–214.
[20] Vö. Szoboszlai 2004: 32–33.

össznépességének 36,2%-át képezik. Szakmunkás vagy szakiskolai végzettséggel a 15 évesnél idősebb korosztály 22,3%-a rendelkezik, míg az érettségizettek aránya a 18 évesnél idősebb korosztály körében 29,3%. Ezen adatok alapján országos összehasonlításban a megye népessége a rosszabbul teljesítő megyék közé tartozik. A diplomások aránya Nógrád megyét leszámítva itt a legalacsonyabb, mindössze 15,2%.[21] Az iskoláztatással kapcsolatos mutatók közvetlen összefüggésben állnak a foglalkoztatási viszonyokkal. Ezen mutatók alapján előrevetíthető, hogy az aluliskolázottság, elsősorban a szakképesítés hiánya miatt a megyei foglalkoztatási mutatók szintén hozzájárulnak a térség hátrányos helyzetének súlyosbodásához. Magyarországon az aluliskolázottak rossz munkaerő-piaci érvényesülésének okait európai összehasonlításban elemezve Kertesi Gábor és Varga Júlia arra a következtetésre jutott, hogy a fiataloknak azok a viszonylag nagyobb csoportjai rekednek ki elsősorban az iskoláztatásból, amelyek az átlagnál szegényebb környezetből érkeznek az oktatásba. Megállapításaik, amelyek az ezredforduló viszonyaira vonatkoznak az alapvető összefüggés társadalomtudományi értékét tekintve mind a mai napig érvényesek. Következtetéseik szerint a 80-as évek közepétől tört meg az a trend, amely csökkentette a nagyon alacsony iskolai végzettségűek munkaerőpiacra történő kilépését. Igaz, a 2010-es években a közmunkaprogram a hátrányos helyzetű térségekben javított a foglalkoztatási mutatók statisztikai arányain, de az aluliskolázottság és a munkaerő-piaci érvényesülés között érvényes összefüggéseket ez nem módosította.[22]

A népességen belül a foglalkoztattak aránya jól mutatja a gazdasági aktivitást, ami a megyében a 15-64 éves korosztály között országosan a legalacsonyabb, 63,1%.[23] A munkanélküliek aránya Szabolcs és Borsod megyében azonos mértékű, a 15 és 64 éves népesség 4,9%-a.[24] Ezzel az eredménnyel megállapítható, hogy az országon belül ezekben a térségekben a legmagasabb a munkanélküliek aránya. Mindkét megye esetében a falusias, vidéki települési környezetben magasan kedvezőtlenebbek a foglalkoztatási mutatók, mint a megyeszékhelyeken és néhány városban.[25] A 105/2015. (IV.23.) kormányrendelet szerint mind

[21] *Területi összehasonlítás*. https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/docs/teruleti/index.html#/ (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.)
[22] Vö. Kertesi–Varga 2005.
[23] *Gazdasági aktivitás mutatói.* https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/docs/teruleti/index.html#/ (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.)
[24] Az adatok a 2016-ban készült mikrocenzusból kerültek kiemelésre.
[25] Természetesen Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg esetében sem minden városra igaz a falvak és az urbanizált települések foglalkoztatási mutatói közötti általános szabályként feltüntetett megkülönböztetés. Ózd vagy a határmenti Csenger sokkal kedvezőtlenebb – a kistelepülésekhez hasonló – mutatókkal rendelkezik, mint a több ipari munkahellyel rendelkező Kazincbarcika vagy Mátészalka.

a három, a dolgozatban vizsgált kutatási színtér jelentős munkanélküliséggel sújtott településnek minősül.[26]

A hátrányos helyzetben élők számának ugyancsak fontos mutatója a családon belüli gyerekszám. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legmagasabb, 10,5% a három, vagy annál több gyermekes családok száma, ami az országos átlagnál jóval magasabb. A száz családra jutó gyermekek száma szintén a megyében a legmagasabb, 116 gyermek. Ugyancsak meghaladja az élveszületések száma az országos átlagot, és Szabolcs-Szatmár-Bereg az első három megye között szerepel.[27] A vonatkozó megyei statisztikai mutatók alakulását elsősorban két tényező egymást erősítő hatása határozza meg. Egyrészt az igen intenzív elvándorlás, ami elsősorban a mobilis, iskolázott és magyar származású falusi népességet érinti.[28] Másfelől az igen fiatal korösszetételű, helyben maradó roma családok magas gyermekszáma.[29] A két tényező következménye, hogy a megye, így a kutatási pontok közvetlen környezetét képező két járás (mátészalkai és nyírbátori) településeinek népességszerkezete látványosan alakul át. Etnikai szempontból megfigyelhető a roma népesség településeken belüli számarányának gyors növekedése, míg ezzel szemben a magyar népesség arányának csökkenése és elöregedése. A helyben maradó, többségében aluliskolázott, munkaerő-piaci helyzetét tekintve hátrányos helyzetű, nagyrészt szegény falusi népesség olyan általános sajátossága a vizsgált térségnek, ami érthetővé teszi a marginalizációs folyamat összefüggéseit.

A megyében a 2011-es adatok szerint roma nemzetiségűnek vallotta magát a népesség közel 8%-a,[30] ez az arány azonban nem tükrözi pontosan a romák tényleges lélekszámát. Bár a jelenség közismert, mégis a dolgozat témájának kifejtése szempontjából fontos kitérni a cigány népesség ténylege és becsült száma közötti eltérések kérdésére. A cigány etnikai közösség aránya a magyarországi össznépességen belül folyamatosan növekvő tendenciát

[26] Részletesen lásd: *105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről*. https://net.jogtar.hu/jogszabaly? docid =a1500105.kor (A letöltés dátuma: 2020. 07. 30.)

[27] *Élveszületések*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wns001.html (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.)

[28] Például a nyírbátori kistérségben (a dolgozatban vizsgált egyik kutatási pont Nyírvasvári település itt található) 1998–2008 között még a megyei átlagban 6,2%-os népességcsökkenésnél is nagyobb, 8,3%-os fogyást figyelhetünk meg, amelynek fő forrása az elvándorlás. Vö. Farkas Zs. 2012.

[29] A 2011-ben végzett népszámlálás adatai szerint a magukat romának valló családokban a gyermekkorúak aránya a megyében élő összes cigány származású lakos 37%-át tette ki. Vö. Csizmazia Tamásné et al. 2013.

[30] Ez az arány a 2011-es népszámlálási adatok alapján került nyilvánosságra. A népszámlálás részeként négy kérdés megválaszolásával mérték fel a nemzetiséghez való tartozást: nemzetiség választása, többes identitás bejegyzése, anyanyelv megjelölése, családi-baráti körben való nyelvhasználat, a beszélt nyelv kérdése. „A négy, nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó kérdés válaszainak együttes vizsgálatából úgy állapítottuk meg a válaszadó nemzetiséghez tartozását, hogy adott nemzetiséghez tartozónak tekintjük azt a személyt, aki a négy kérdésből legalább egyre az adott nemzetiséget jelölte meg.” Népszámlálás 2011: 15. Lásd Módszertani megjegyzések, fogalmak http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf; A cigányság etnikai felmérésével kapcsolatban felmerülő pontatlanság kérdése már az 1893-as cigányösszeírás esetében is módszertani szempontból felismert probléma. Dupcsik 2009: 70–72.

mutat, amely az ország északi, észak-alföldi régióiban kiemelkedő. Mindezt igazolja a 2018-ban bemutatásra került, a Debreceni Egyetem 2010–2013 között készült országos adatfelvételének eredményeit tárgyaló azon tanulmánya, mely a cigányság térbeli elhelyezkedésének változását vizsgálta az elmúlt 30 évben.[31] A szerzők az 1990-es és a 2011-es népszámlálási adatokat vették kiindulási alapul, melyeket két további felmérés eredményeivel együtt értékeltek. Megállapításaik szerint a cigányság megoszlásának területi különbségei markánsan rajzolódnak ki az országban és látható, hogy az egyes peremvidékeken, elmaradott térségekben a roma népesség aránya magasabb az országos átlagnál. A cigányság település szintű országos mérését eredetileg 1984–87 között végezte el a Cigányügyi Koordinációs Bizottság (röviden: CIKOBI).[32]

A Debreceni Egyetem kutatócsoportja 30 év távlatában alapelveit tekintve megismételte a kutatást. A felmérés a települési önkormányzatok, sokszor kisebbségi (roma) önkormányzatok kikérdezésével valósult meg, ahol szakértői besorolást alkalmaztak. A módszerük lényege a Szlovákiai Roma Atlasz felméréshez hasonlóan, hogy helyi „szakértőket", a helyben élőkkel napi kapcsolatban álló és átfogó ismerettel rendelkező kulcsadatközlőket kérdeztek meg. A cigányságot Kemény István „klasszikus", ám módszertani szempontból sokat kritizált definíciója nyomán úgy határozták meg, hogy „cigány az, akit a (cigány vagy nem cigány) környezete különböző ismérvek (életmód, életvitel, antropológiai jelleg) és az együttélés tapasztalatai alapján cigánynak tart."[33] Az etnikai kategória jelentésének kiterjesztése természetesen az értelmezési tartományba vont népesség abszolút számának a növekedésével járt. Keretei között a vegyes házasságok, valamint a szegény sorban élők egyoldalú etnicizálásának következményeivel kell szembenézni. A kutatás, tehát a cigány kisebbség területi arányainak meghatározása mellett egy igen fontos jelenségre is rámutat: a szegénység etnicizálódására. Ahogy arra számos kutató felhívja a figyelmet, a romák integrációjának éppen ez lehet az egyik hátráltató tényezője, ha a témával foglalkozó és döntéshozó aktorok az etnikai és szociális határokat összemossák.[34]

Az északkelet-magyarországi kutatások szempontjából a különböző adatbázisok eredményeit elemezve minden esetben nyilvánvaló, hogy a roma népesség legmagasabb aránya

[31] Pénzes–Tátrai–Pásztor 2018: 3–26.
[32] A roma népesség tényleges lélekszámának megállapításával kapcsolatos elméleti és módszertani viták szerteágazók. A felmérések gyökeresen eltérő eredményei mögött szemléleti különbségek húzódnak meg. A téma kutatásával kapcsolatban ma már elfogadott, hogy az etnikai származásra vonatkozó önbevallásra alapozott statisztikai adatok a roma népesség számát alulbecslik. A 2011-es népszámlálás közel 316.000 roma származású lakost regisztrált az országban. A Debreceni Egyetem kutatócsoportja 2013-ban hivatalos becslési eljárás módszerével 876.000 fős roma népességet azonosított. Vö. Pénzes et al. 2018.
[33] Pénzes et al. 2018: 8.
[34] Lásd Váradi 2007: 69–87. A szegénység etnicizálódásának kérdésével a fejezet egy későbbi részében még foglalkozik a dolgozat.

országos szinten ebben a régióban található.[35] A Debreceni Egyetem felmérésének egyik eredményeként megállapítható, hogy a cigány népesség aránya a községekben és nagyközségekben a legmagasabb, ezen belül is a 2000 fő alatti létszámú településeken, ahol a romák népességgyarapodása ugyancsak a legintenzívebb a teljes népességen belül.[36]

A dolgozat alapját képező kutatás során vizsgált területen, konkrétan a mátészalkai és a nyírbátori járás kiválasztott településein a roma népesség arányait tekintve mindkét felmérésben a legmagasabb tartományba, a 25 % fölötti járások csoportjába került besorolásra. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) által közzétett hivatalos statisztikai eredmények nem esnek egybe a településeken a kutatás eredményeként a helyi szakértőktől gyűjtött tényleges adatokkal.[37]

Amennyiben a disszertáció konkrét kutatási helyszíneit településsoronként vizsgáljuk, akkor az adatok a következőképpen alakulnak. A lakónépesség száma a 2011-es népszámlálási adatok alapján Nyírvasváriban 1884 fő, Hodászon 3370 fő, míg Nagyecseden 6374 fő. 2010-ben a kutatásba bevont településeken a roma népesség aránya Hodászon 50%, Nagyecseden 32% és Nyírvasváriban 23% volt.[38] A kiválasztott kutatópontok jól reprezentálják a térségben lejátszódó általános társadalmi folyamatokat. Mielőtt azonban a kutatási eredmények, a vizsgált három település kortárs közösségfolyamatainak és az ezt meghatározó együttélési viszonyoknak az elemzésére, valamint ezekben a lokális hagyomány szerepének a tanulmányozására rátérnénk, szükséges az elemzett szociokulturális tér két nagy társadalmi csoportjának, a parasztságnak és a térségben megtelepedett cigányságnak az összefoglaló igényű leírása. A leírás természetesen csak a jelen elemzésben bemutatásra kerülő kortárs folyamatok értelmezése szempontjából fontos összefüggésekre fókuszál. Elsősorban arra, hogy a 20. század közepétől felgyorsuló modernizáció hatására a hagyományos paraszti életforma és az ehhez kapcsolódó kulturális gyakorlatok eltűnésével a politikai rendszerváltást követően a Nyírség falusi közösségei milyen általános „nagy-társadalmi” folyamatokhoz alkalmazkodtak.[39]

[35] Kocsis–Kovács 1991; Kertesi–Kézdi 1998; Kemény et al. 2004; Hablicsek 2007; Pénzes–Pásztor 2014; valamint a KSH 1990-es és 2011-es népszámlálás összesített adatai alapján.
[36] Pénzes et al. 2018: 12–13.
[37] A cigányság kategorizálásával kapcsolatos kortárs kutatáselméleti kérdések összefoglalását lásd Tátrai et al. 2017.
[38] Kadét–Varró 2010: 65; 73. A dolgozat lokális színtereinek elemzése a kutatás során 2017–2021 között gyűjtött saját adatokra támaszkodik, amelyek a cigány népesség arányainak az elmúlt évtizedben bekövetkezett további növekedését tükrözik.
[39] A mikrofolyamatok makrotársadalmi beágyazottsága és a két elemzési szint közötti kapcsolat elméleti összefüggései messzire vezetnek. A dolgozatban a mikrotörténelmi vizsgálatoknak arra a párhuzamára épül az elemzés, amely szerint a makrofolyamatok jelentik azt a keretet, amely érthetővé teszi, hogy a vizsgálatban tanulmányozott társadalmi csoportokat megjelenítő egyének közötti kapcsolatok milyen minőségűek és milyen

1.1.2. A paraszti társadalom általános jellemzői a kutatott térségben: tárgyi és szellemi kulturális hagyomány

A kutatási színtér, a Nyírség etnográfiai leírásaiból kirajzolódik, hogy a területen élők a folyókhoz közel eső csoportjainak a mindennapjait egészen a 19. század második felében megindult nagy folyószabályozásokig, valamint a vízgazdálkodáshoz kapcsolódó tájrendezésig elsősorban a Tisza és a nagyobb folyóvizek áradásai, a lápi-mocsaras vidék adottságai határozták meg. A Tisza szabályozása a vidék természetföldrajzi adottságait és tájképét gyökeresen átalakította. A talaj vízháztartásának átalakulása, a víz borította területek csökkenése az itt élők életmódjának és gazdálkodási szokásainak az átalakulását is magával vonta.[40] Emellett a Nyírség magasabb térszínein élők tevékenységét elsősorban a mezőgazdálkodás jellemezte. A természeti környezethez alkalmazkodó életforma sajátos családi szervezetet követelt. A jellemzően nagycsaládi szervezetben élő magyar paraszti közösség tagjai között zárt, szociális kapcsolatrendszer alakult ki, az összetartozás és egymás segítése nemcsak a rokoni, hanem a műrokoni és a szomszédsági kapcsolatokra is kiterjedt.[41]

A falu életében és a közösség érdekében végzett, egymást segítő és kölcsönösségen alapuló munkák sajátos vidéki közösségi eseményt jelentettek.[42] Ezek az események, legyen az a megélhetéshez kapcsolódó társas munka végzése, mint például a legelők közös karbantartása, vagy a falu közös földterületének művelése, vagy a kölcsönös segítségben végzett munka, mint a kaláka különböző formái,[43] az itt élő, lokális társadalom szereplői számára közösségi térként és közösségi alkalmakként is funkcionáltak. A közös munkát jellemzően közös megvendégelés, mulatság zárta, ami segítette a kollektív összetartozás jelentőségét folyamatosan fenntartani.

A hagyományos paraszti társadalomban a vallási élet szintén fontos közösségi formaként jelent meg. A magyar falvakban fontos normatív és társadalmi-közösségi szerepe volt a különböző történeti vallások egyházainak, amelyek a szokásokat és a családi élet alakulását nagymértékben befolyásolták. A kutatási terület felekezeti hovatartozását tekintve tagolt táj. A Nyíregyháza környéki szlovák anyanyelvű evangélikus tirpákok, a dél-nyírségi

stratégia jellemzi azokat. A multietnikus együttélési színterek társadalmi viszonyainak leírásában a megközelítés jól hasznosítható. Vö. Schlumbohm 2000.

[40] A Tisza vízszabályozásának részleteiről lásd Horoszné Gulyás 2010.

[41] A parasztság zárt és öntörvényű társadalmi csoportként történő leírásának a hazai etnográfiában nagy hagyománya van. Az alapvető összefüggéseket, a monolit szerkezeti jellemzőket Erdei Ferenc klasszikus munkájában, *A magyar paraszttársadalom* lapjain összegezte. Vö. Erdei 1941.
A parasztság konzervatív leírása mellett Erdei a változásfolyamatokra, elsősorban a parasztság polgárosodására vonatkozó megállapításokat is tett, amelyeket részben egyfajta „romlásként", vagy a hagyományos viszonyok felbomlásaként értelmezett. Erdei 1941: 65.

[42] Bővebben lásd: Balassa–Ortutay 1979.

[43] Például a házépítő kaláka, arató kaláka. Részletes leírására lásd Balassa–Ortutay 1979.

görögkatolikus[44] (pl. Nyírbéltek, Nyírmihálydi) és a vallási többséget képező református felekezetek mozaikszerű térbeli megoszlása, vagy az ugyancsak a környéken élő katolikus svábok (pl. Mérk, Vállaj) igen tagolt képet mutatnak. Az 1930-as évekre többnyire nyelvileg asszimilált etnikai csoportok felekezeti különállása alkotta a parasztságra jellemző életmód általános sajátosságain túl az etnográfiai sokszínűség és a hagyományok változatosságának hátterét. Minden egyház kiemelten az élet fordulópontjainak három eseményén keresztül (keresztelés, házasságkötés és temetés) volt jelen intenzíven a parasztság mindennapi életében. Emellett a miséken, istentiszteleteken a részvétel fontos közösségteremtő és formáló erővel bírt. A településeken belüli felekezeti közösségek önmagukban is sajátos kulturális csoportokat alkottak (pl. Nagyecsed).

A falu társadalmának és közösségi életének, mint mindenütt, meghatározó színterét képezték az árucsere és az ehhez kapcsolódó interakcióknak helyet kínáló alkalmak, amelyek egyúttal az ismeretek, szokások, termékek kicserélésének biztosítottak lehetőséget: a búcsúk, piacok, vásárok. Ezen alkalmak távlatosabb társadalmi és ismeretkötési helyzetet teremtettek a falusi emberek számára, akik a mindennapjaik során a település határát csak kivételes esetben hagyták el. A parasztság életét tagoló időszakos kilépési események az anyagi javak cseréje mellett a szellemi értékek gazdagodásához is hozzájárultak.[45]

A Nyírség és az itt élők kultúrájának, gazdag hagyományának etnográfiai szemléletű vizsgálata csak viszonylag későn kezdődött meg összevetve más néprajzi tájakkal.[46] Elsőként Ortutay Gyula népmesekutatásai – Fedics Mihály meséi, 1940 – hívták fel a figyelmet a Nyírségben élő parasztság kulturális értékeire.[47] A vidék átfogó etnográfiai leírását Ortutay tanítványa Erdész Sándor valósította meg, és 1974-ben két évtized gyűjtőmunkáját összegezve jelentette meg kutatási eredményeit.[48] A monográfia szövege és tudományos koncepciója, az olvasó elé táruló kép a nyírségi paraszti társadalom szellemi és anyagi kultúrájával kapcsolatban három fő megállapításra épül. Egyrészt a Nyírség olyan néprajzi kistáj, amelynek szociokulturális adottságait gyakorlatilag tisztán az itt élő parasztság belső történeti folyamatai

[44] A dél-nyírségi görögkatolikusokra vonatkozóan lásd Borsos Balázs összefoglaló elemzését, amely Bartha Elek vallásnéprajzi kutatásai alapján tárgyalja az etnográfiai térszerkezet alakulását. Borsos 2016.
[45] Szilágyi Levente egy szatmári falu példájának elemzésén mutatja be a parasztság piacozási gyakorlatainak összetett társadalmi funkcióit. Vö. Szilágyi 2017.
[46] A Nyírség néprajzának módszeres kutatásában a Debreceni Egyetem (egykori Kossuth Lajos Tudományegyetem) Néprajzi Tanszékének döntő szerepe volt. Dám László 1974-ben publikált tanulmányában a kutatómunkát három periódusra osztotta. Az 50-es években megkezdett szabolcs-szatmári vizsgálatok eredményei többnyire átfogó leírásokban láttak napvilágot. A 60-as években a kutatások egyre inkább a Nyírségre fókuszáltak, például a térség etnikai sokszínűsége – elsősorban a német közösségek – is a vizsgálatok tárgyát képezték. A 70-es évek elejétől mélyültek el a dél-nyírségi néprajzi kutatások, amelyek a parasztság műveltségének szerteágazó feltárását tűzték ki célul. Vö. Dám 1974. 68–70.
[47] Ortutay 1978.
[48] Erdész 1974.

határozták meg. Másfelől, a parasztság modernizációjával bekövetkező akkulturáció ellenére számtalan etnográfiai érték kutatására nyílik mód a táj viszonylagos elzártságának köszönhetően. Végül, az itt élő parasztság Erdész megközelítésében nem homogén képződmény, hanem tagolt szerkezetű közösség. A tagolt jelleg elsősorban a parasztság belső jövedelmi és a szakmai specializálódásából következő különbségeire utal.

Erdész monográfiája egyrészt tartalmazta az elődök, elsősorban Ortutay és generációja által felhalmozott ismereteket, másrészt saját gyűjtéseit, melynek fő időszaka a 60-as éveket ölelte fel. Az etnográfiai leírásokból látható, hogy a Nyírségben élő parasztság kultúrája folyamatosan átalakulóban volt. Ez elsősorban nem csak abban az országosan megfigyelhető tendenciában öltött testet, mely szerint a mezőgazdaságból élők száma lecsökkent. Országos átlagban a 20. század közepén még a magyar felnőtt népesség fele a mezőgazdaságban dolgozott.[49] A napjainkig tartó jelenség hátterében több tényező egymást kölcsönösen erősítő hatása figyelhető meg. Egyrészt a mezőgazdaság jelenünkben is zajló technikai modernizációja, ami az élőmunkaerő foglalkoztatásának szükségletét csökkentette. Másrészt a paraszti földbirtokrendszer a szocialista kollektivizáció eredményeként történő széthullását, ami azt eredményezte, hogy a föltulajdon elvesztésével nem csak a paraszti identitás veszítette el létalapját, de a kultúra részeként felhalmozott tudás és az ennek alapját képező társadalmi élet is létjogosultságát veszítette. Harmadrészt a falusi parasztság hagyományos társadalmi szerkezetének felbomlásában fontos szerepet játszott a magyarországi urbanizációs forradalom, melynek eredménye a több hullámban lejátszódott iparosítás volt. A folyamat elsősorban ugyancsak az 1950-es években végbement hatása, hogy a mezőgazdasági munkahelyek megszűnésével a parasztságnak egy jelentős része a városi-ipari munkahelyeken foglalkoztatott ingázó életmódra állt át.[50]

A három tényező kölcsönhatásának eredménye az a folyamat, amit Kovách Imre találóan „paraszttalanításnak" nevezett el.[51] A magyarországi vidék társadalmának átalakulását meghatározó tényezők és hatásuk a kutatási színtér helyi társadalmaiban is jól követhetők. A Nyírségben a mezőgazdasági nagyüzem technikai modernizálását a téeszek hozták el a 60-as években. Ezek megszervezése elválaszthatatlan a kollektivizálástól, amit a helyi parasztság

[49] Kovách 2012: 174. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 2008-ra 4,4%-ra csökkent.

[50] Az ingázás a vidéki paraszti közösségekre gyakorolt romboló hatását a 70-es évek elejétől a magyar dokumentumfilm-készítők pontosan ábrázolták és rögzítették. Schiffer Pál a *Fekete vonat* (1970) című egész estés munkájában Szabolcsból Budapestre ingázó munkások életmódját és vidéki környezetét tárta a néző elé.

[51] Lásd részletesen Kovách 2012: 174–202. A kortárs vidék társadalmi folyamatainak értelmezésével kapcsolatban a rendszerváltást követő időszakban egyes szerzők árnyaltabban fogalmaznak és a paraszti mentalitás (részleges) újjáéledésének szempontjából elemzik a falusi közösségeket. Vö. Kotics 2011.

tiltakozva fogadott.[52] Mivel Szabolcs-Szatmár iparát a szocialista időszakban egyáltalán nem fejlesztették, ezért a mezőgazdaságban felszabaduló munkaerő jelentős része gyakorlatilag belekényszerült az ingázásba.[53]

A parasztság a hagyományos működési keretek elvesztését követően átalakult, társadalmi, kulturális és gazdasági jellemzői gyökeresen megváltoztak. A parasztság a vidéken élő falusi népesség szinonimájává vált, amelynek hagyományai csak nyomokban és esetlegesen maradtak fenn. A Nyírség társadalmának leírása ebből a szempontból csak a települések szintjén megragadható egyedi sajátosságokra építhet. A leírás és a dolgozatban bemutatásra kerülő kutatási eredmények az egyes helyszínekre – három kutatási pontként meghatározott településre – vonatkoztatva csak néhány kiemelt általános szempont rögzítését kívánják a kifejtésnek ezen a szintjén. Ezek szerint a hagyományos paraszti kultúra eltűnésének eredménye, hogy átalakult a vidéki falusi népesség (1) családszerkezete és az ebben működő munkamegosztás; (2) lakókörnyezetének és tárgyi kultúrájának jellemzői; (3) életmódja, és az ezt meghatározó értékrend és kultúra; (4) közösségi formái, ennek terei és alkalmai, valamint az ezekre jellemző interakciók minősége.

A parasztság földtulajdonvesztése és így a kultúra folyamatosságának garanciáját jelentő öröklési rend megszakadása hozzájárult a háromgenerációs együttélési gyakorlat funkciótlanná válásához. A különélő falusi idősréteg kialakulását előmozdította a nyugdíjrendszer kiterjedése is, ami lehetővé tette, hogy az idősek önállóan – legfeljebb gyermekeik támogatásával kiegészítve – finanszírozzák megélhetésüket.[54] Mivel a háztáji – kiskert, háziállatok gondozása – a főmunkát jelentő tevékenység mellett is végezhető volt, ezért a főleg a férfiakat érintő ingázó életforma, vagy egyéb kötött munkaviszony[55] eredményeként a nőkre hárult, akik a gyermeknevelés mellett végezték a házi és házkörüli munkát.[56]

A lakókörnyezet megváltozása részben a családszerkezet átalakulásából következett. Az ingázással és a modern háztartási eszközök megjelenésével új ízlések, divatok és az ezeket reprezentáló berendezési tárgyak kerültek a lakásokba. A hagyományos paraszti tárgyi kultúra

[52] A kollektivizálást fogadó társadalmi közhangulatot jól jellemzi a „nyírcsaholyi asszonylázadás", amelyre 1960 februárjában került sor, amikor 300-400 asszony gyűlt össze a tanácsházánál, hogy visszavegye a téeszbe való belépési nyilatkozatot. A tüntetést erőszakkal szétoszlatták és több résztvevőt bebörtönöztek. Vö. Farkas Gy. 2018.
[53] Vö. Győri 2016.
[54] Az általános jellemzőket tekintve a nyírségi viszonyok megfeleltethetők a Szilágyságban a szocializmus időszakában végbement családszerkezeti változásoknak. Vö. Turai 2003.
[55] Turai 2003: 89. A Nyírségben rendszerint a téeszek, az ezek gépeit karbantartó állomások mellett a zöldség és gyümölcstermesztő központok, a helyi adminisztráció valamint az iskola kínáltak lehetőséget a helyben foglalkoztatásra.
[56] Az újabb kutatások szerint a családszerkezet megbomlása megnövelte a nemek közötti egyenlőtlenséget. A nők munkaigénybe-vétele a kiscsaládi modell elterjedésével és a nagyszülők a háztartás működtetésében vállalt közreműködésének kiesésével megnőtt. Vö. Asztalos-Morell 1997.

elemei a szegénység és az elavultság szinonimái lettek, ami a faluban egyfajta „modernizációs verseny” eredményeként a tárgyi kultúra lecserélődését eredményezte. A 60-70-es években elterjedt „kádár-kocka” a nyírségi falvak képét – akárcsak az ország más tájain – alapvetően megváltoztatta. Az épületállomány modernizációját jelképezve a sátortetős, földszintes típusház vált egyeduralkodóvá.[57]

A családszerkezet, a munkamegosztás, a foglalkoztatási viszonyok és a lakókörnyezet átalakulása szükségszerűen vonta magával az életmód, az értékrend és a társadalmi közösségi formák átalakulását. A parasztság hagyományos kulturális gyakorlatainak elemei funkciójukat veszítették. A munkaalkalmakhoz köthető közösségi tevékenységek, mint az aratás, kaláka, hirtelen megszűntek. A hagyományos munkaalkalmak részét képező, vagy az éves ünnepkör részeként művelt kulturális gyakorlatok, éneklés, tánc, mesemondás elveszítették színterüket és fokozatosan a feledés homályába merültek, legfeljebb néhány specialista emlékezetében maradtak fenn.[58]

A paraszti társadalom átalakulásának folyamata a szocializmus időszakában teljesedett ki, bár egyes aspektusai, például a városi-polgári ízlés vagy értékrend megjelenése már a 19. század utolsó harmadában megkezdődött.[59] A hagyományos paraszti kultúra egyes elemei napjainkban a vidéki falusi közösségekben a rendszerváltást követően újraélednek. Ezek tanulmányozására és a nyírségi lokális közösségek életében játszott szerepének tisztázására az egyes kutatópontok szintjén a dolgozat későbbi szakaszában, a revival hagyományelemek a kortárs közösségfolyamatokban játszott szerepének értelmezésével kerül sor.

Összefoglalva, a Nyírségben az itt élő lokális közösségek hagyományos világának átalakulásával a falvak státusza, funkciói és népességi viszonyai is alapvető változásokon mentek keresztül. A parasztság átalakulása mellett a szocializmus időszakától napjainkig meghatározó másik folyamat az az etnodemográfiai fordulat, amelynek eredményeként a cigány népesség lélekszámának és ebből következően társadalmi súlyának a megnövekedése végbement.

[57] Vö. Tamáska 2006.
[58] Kósa László a folyamatot globálisan és regionális összefüggéseiben részletesen elemezte a paraszti polgárosodás folyamatait összegző művében. Vö. Kósa 1990.
[59] Kósa László a paraszti polgárosulás folyamatát bemutató átfogó művében a Nyírségről külön is ejt szót. Lásd Kósa 1990: 164–172.

1.1.3. A cigány közösség helye és szerepe a kutatott térségben: az azonosítás alapkérdései

A kutatási színtér, a Nyírség két járásában kiválasztott három vizsgált településen élő cigány etnikai közösségek a helyi társadalmak közösségfolyamataiban és az együttélésben játszott szerepének, valamint az erre hatást gyakorló kulturális sajátosságainak részletes bemutatása előtt fontos a térség roma népességének rövid általános jellemzése.

A feladat, a Nyírségben élő cigányság lehatárolása és társadalomtudományi szempontú megkülönböztetése az együttélő magyar nyelvű, többségében magyar származású vagy a többségi magyar környezetbe asszimilálódott etnikai csoportoktól – sváb, szlovák – látszólag egyszerű feladat. Ha azonban a definíciós kísérleteket áttekintjük, láthatóvá válik, hogy a témával foglalkozó kutatók között gyakran komoly nézetkülönbség mutatkozik. Első lépésként tisztázni szükséges, hogy a cigányság klasszifikációja alatt mit értünk. Ladányi János és Szelényi Iván[60] empirikus kutatásaik alapján a megalkotott definíciók között, habár találtak átfedéseket, mégsem tartják egyértelműen meghatározhatónak a cigányság társadalmi csoportját és az össznépességen belüli arányát. Számos társadalomkutató, szociológus az etnikai besorolásoknál elsődlegesen figyelembe vett öndefiníciót az egyik legkevésbé megbízható klasszifikációs eljárásnak tartja. Álláspontjuk szerint ezt a legtöbb esetben külső politikai-gazdasági és társadalmi tényezők befolyásolják. Amint azt Kemény István félévszázada, az 1971-es országos reprezentatív cigányfelmérés módszertanának megalapozásakor kidolgozta, majd a későbbi felmérések (1993–94; 2003) metodológiai kulcsszempontjaként alkalmazta, roma az, „akiket a nem roma környezet annak tart."[61] Kemény érvelése szerint a megközelítés kiküszöböli az öndefiníciós gyakorlat esetében a magukat magyarnak valló romák módszertani elérhetetlenségét. A társadalomkutatóknak ugyanis azzal kellett szembesülni, hogy az előrehaladott asszimilációs fázisban élő közösségek, elsősorban a magyar anyanyelvű romungrók magukat nem sorolják be romának, annak ellenére, hogy többségi környezetük az életmódjuk, szokásaik és társadalmi gyakorlataik alapján romaként tartja őket számon. Kemény álláspontja szerint így a romák többsége származási alapon azonosíthatóvá válik.[62]

[60] Ladányi–Szelényi 1997.
[61] Havas–Kemény 1995.
[62] Kemény István nézeteit a 70-es években egyre inkább a szociológiában elterjedt statisztikai és egyéb kvantitatív módszerek hívei szubjektívnek tekintették. Álláspontjuk szerint a tudományként művelt szociológiai elemzés nem alapozhat egy olyan szubjektív állításra – a többségi környezet véleményére –, mint ami a romák definiálásának alapját képezi. Valójában Kemény módszertani individualizmusának a lényege, hogy képessé vált a tudományos nézőpont objektív elemévé tenni a tanulmányozott társadalmi közösségben élők tényleges véleményét. Kemény

Kemény megközelítésének a kortárs kutatási gyakorlatban is jól tapasztalható előnyei megmutatkoznak abban a tényben, hogy az így készült roma népességfelmérések eredményei a módszertan eltéréséből következően a cigányság a lokális társadalmakban elfoglalt státuszának más szemléletű értékelését teszik lehetővé, mint a népszámlálások során használt etnikai-származási önbevallásra épülő adatgyűjtés.

Az utóbbi évtizedekben a cigányság demográfiai súlyának növekedésével párhuzamosan terjedtek el az olyan kutatások is, ahol a külső, szakértői besorolás módszerét vették alapul. Ebben az esetben a szakértő jól ismeri a kutatott közösséget és rendelkezik olyan tudással, ami alapján el tudja végezni a besorolást.[63] Ezen kutatások egyik legfőbb problémája a szegénység etnicizálódásának kérdésköre, ami azt jelenti, hogy az etnikai származás meghatározását befolyásoló szemponttá válik az egyén vagy a csoport szocioökonómiai státusza. A jelenségre a hazai szakirodalomban Janky Béla mutatott rá, aki a tartós szegénység koncentrálódását az etnikai értelemben romák által legnagyobb számban lakott térségekben azonosította.[64] Mindez azt jelenti, hogy hajlamosak vagyunk a sztereotip szemléletünknek engedve a cigány közösség tagjává sorolni a szegénységben élőket. Ennek eredménye, hogy a cigányság számának pontos meghatározása nem mutat egzakt eredményeket. A vonatkozó szegénységkutatások igazolják, hogy a magyarországi szegények számszerű többsége nem a cigány etnikai közösséghez tartozik.[65] Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a roma népességen belül a szegények száma az etnikai csoport egészén belül nem volna felülreprezentált a többségi társadalom vonatkozó arányaival összevetésben. Mindemellett kimutatható egy a mélyszegénységben élő, kirekesztett roma underclass réteg is.

A Magyarországon élő romák számának meghatározásakor tehát figyelembe kell vennünk a közbeszédben elterjedt szegénység és cigányság közötti megkülönböztetést, mivel nem minden cigány ember szegény, de ugyanakkor igaz, hogy a romák többsége Magyarország hátrányos helyzetű, válság sújtotta területein, olyan vidéki, gyakran kistelepülési (számos esetben aprófalvas) térségben koncentrálódik, mint amilyen részben a Nyírség is.

A hazai társadalomtudományi gyakorlatban általánosan elfogadott, hogy objektív tényezők felállítása mellett – amennyiben léteznek ilyen objektív kategóriák – sem lehet egyértelműen

István munkásságának és ezáltal a hazai cigánykutatásoknak ez a kulcseleme részben Max Weber munkásságának a hatása. Vö. Szabari 2017.

[63] A szakértői becsléssel végzett kortárs kutatások legismertebb példája a Debreceni Egyetem korábban már hivatkozott vizsgálata.

[64] Janky 2014.

[65] Magyarországon a jövedelmi szegénységet 2012-ben a népesség 14%-ára becsülték. Azonban, ha a jövedelmi viszonyok mellett más dimenziókat, a kirekesztettséget, az anyagi deprivációt és az alacsony munkaintenzitást is figyelembe vesszük, akkor a magyar társadalom 32,4%-át nevezhetjük szegénynek, ami több mint 3 millió embert jelent. Vö. Bánfalvi 2014.

úgy definiálni a cigány és nem cigány csoportokat, hogy azok egymást teljesen kizáró kategóriákat alkossanak.

Ladányi és Szelényi szerint „az etnikai minősítés ennyire hátrányos társadalmi helyzetű és előítéletesen került társadalmi csoport esetében >>önmagát beteljesítő próféciaként<< funkcionál, tehát akit környezete cigánynak tart, azt cigánynak is fogja kezelni, illetve, akit nem tartanak cigánynak, azt nem is kezelik annak, de az adatok és a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy ez a minősítés a szituációtól függően elég gyakran változik."[66] A roma közösségek lehatárolásában, a besorolt személyek azonosításában fontos a külső társadalmi környezet.[67] A cigányság azonosítása a kortárs vonatkozó társadalomtudományi kutatásokban elválaszthatatlan a szegregációs folyamatok és helyzetek értékelésétől.

A Nyírség és az ehhez hasonlatos mezőgazdasági jellegű, perifériális vidéki térségek települései esetében a többségi társadalom és a cigányság együttélését meghatározó szegregációs jelenségek a szocializmus cigánypolitikájából vezethetők le. Az erőszakos telepfelszámolás, a cigányság hosszú társadalomtörténeti folyamatok következményeként kialakult lakókörnyezetének adminisztratív és hatósági erővel végrehajtott megszüntetése a 60-70-es évek társadalompolitikai gyakorlatának részét képezte és a cigányok a többségi társadalmi környezetbe történő betelepítését szorgalmazta.[68] Az új lakókörnyezetbe kényszerülő cigányság életmódját tekintve elkülönült az új többségi környezettől, ami a konfliktusok állandó forrásává vált. A telepek megszűnésével a településekre beköltöztetett cigányság az új környezetben gyorsan szegregálódott, izolációs hajlandósága felerősödött, a városokban a gettósodás gyakori kísérőjelensége volt az új helyzetnek.[69]

A szegregációs folyamatok a kutatási színtér településein is megfigyelhetők, a térszerkezeti folyamatokban jól nyomon követhetőek. A kortárs etnográfiában az etnikai együttélési

[66] Ladányi–Szelényi 1997a: 150.

[67] A cigányság társadalomtudományi értékű lehatárolásával kapcsolatban a Kemény István féle megközelítést megkérdőjelezve Ladányi és Szelényi arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy a környezet besorolása alapján a szegénység etnicizálása fenyeget. (Lásd Ladányi–Szelényi 1997b: 3–6. és Ladányi–Szelényi 1998: 33–35.) Véleményük szerint, a környezet az életmód alapján olyan személyeket is cigánynak minősíthet, akik magukat etnikai értelemben nem tekintik cigánynak. Álláspontjuk, hogy a definícióadás előfeltételeként fontosabb lenne annak a tanulmányozása, hogy valaki miért, vagy miért nem vállalja etnikai identitását. Kemény István ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a környezet a már asszimilálódott cigányok származását is nyilvántartja, ami további asszimilációelméleti kérdéseket vet fel. A kortárs definíciós kísérletek egy további szempontját szolgáltatta Forray R. Katalin, aki felhívta a figyelmet arra, hogy a cigányságot nem lehet általános módon a szegénység életformájával, életformacsoportként leírni, ennek alapján egységes módon kell kezelni, mivel a magyarországi cigányság szocioökonómiai szempontból heterogén. Lásd Forray R. 1998: 3–13.

[68] A Kádár-korszak cigánypolitikájának kiindulópontja az 1961-es MSZMP KB Politikai Bizottsága határozata, amely az elkülönült cigánytelepeket, az alulfoglalkoztatást és az alacsony iskolázottságot tekintette a cigányság asszimilációját hátráltató legfontosabb tényezőknek. Vö. Hajnáczky 2015.

[69] A gettósodás és a szegregáció kistérségi mechanizmusait bemutató tanulmányában Virág Tünde Encset és a környék falvait tanulmányozta. Rámutatott arra, hogy az etnodemográfiai változási folyamat a térség adottságait és lehetőségeit gyökeresen alakította át néhány évtized alatt. Vö. Virág 2003.

helyzetek térszerkezeti szemléletű vizsgálata elterjedt megközelítés. Az egyértelmű etnikai identitással nem rendelkező népesség azonosításának eszközeként, amint erre Tátrai Patrik felhívja a figyelmet, a térszerkezeti vizsgálatok szakszerűen alkalmazhatók. A kutató elsősorban a szatmári vegyes etnikai közösségek esetében tárta fel a térszerkezet és az etnikai statisztika adatok közötti kapcsolatokat.[70]

A cigányság népességszámának növekedése eredményeként változó etnikai térszerkezeti folyamatok jellemzőinek a lokális társadalmak szintjén megfigyelhető jelenségeit vizsgálta Keményfi Róbert gömöri kutatásaiban. A történetileg kialakult magyar és szlovák együttélési helyzetek hagyományos viszonyait a cigányság etnodemográfiai súlyának megnövekedése alapvetően átalakította. A jelenség etnogeográfiai (térszemléleti) megközelítése ismételten arra a kérdésre irányította a figyelmet, ami minden kortárs romológiai témájú kutatás kiindulópontja: miként határozható meg társadalomtudományi értelemben hogy „ki a cigány"?[71]

A vizsgálatba bevont három település esetében az érintett egykori kistérségek,[72] tehát részben a mai Mátészalkai és a Nyírbátori járások egésze erős szegregációs tendenciákat mutat. A Mátészalkai kistérség lakónépességének 12%-a él szegregátumban és a területi egységhez tartozó 26 településből kilenc esetében találunk szegregátumot, van ahol többet is (Nagyecsed 5, Kántorjánosi és Vaja 4-4 szegregátum).[73] A valamivel kisebb Nyírbátori kistérség 20 településéből 13-ban találhatunk szegregátumot (Nyírgyulaj és Nyírlugos esetében 3-3 szegregátum).[74]

A kiválasztott kutatási színtér esetében a népesség etnikai besorolásánál a demográfiai növekedés és a gyakori szegregált, tehát fizikailag elkülönült roma közösségek feltűnő jelenléte mellett egy további szempontot is figyelembe kell venni. A vegyes házasságok, a magyar és cigány származású párok által alapított családok száma a térségben a kutatási tapasztalatok szerint egyre nagyobb. A téma vizsgálatával kapcsolatban rendelkezésre álló szakirodalom általános és régióspecifikus értelemben is csekély. Az azonban kijelenthető, hogy más magyarországi etnikai közösségekkel összevetésben a cigány családok etnikai homogenitása kiemelkedő.[75]

---

[70] Vö. Tátrai 2006: 274–275.
[71] Vö. Keményfi 2002: 10–12.
[72] A kistérségek Magyarországon 1994 és 2014 között területfejlesztési és statisztikai egységek voltak, amelyeket az ezekkel nem pontosan egybeeső járások váltottak fel 2013-tól. A kistérségek közigazgatási szerepe megszűnt, de területfejlesztési egységként a fogalom szakpolitikai és a társadalomtudományi használata megmaradt.
[73] Kadét–Varró 2010: 63–66.
[74] Kadét–Varró 2010: 71–74.
[75] Országos összehasonlításban a vegyes házasságok és az asszimiláció közötti kapcsolatot még a 2001. évi népszámlálási adatokra vonatkozóan Tóth Ágnes és Vékás János dolgozta fel. A magyarországi cigányok esetében ekkor a cigány házastársak aránya elérte a 72%-ot, azonban a fejlettebb térségekben az arány 60%, míg a

A kutatási térségünk esetében a cigány népesség azonosításának kérdéseit összefoglalva kijelenthető, hogy az össznépességen belüli számarány demográfiai okokra visszavezethető növekedése, a szegregáció kiterjedése, valamint a cigány–magyar vegyes házasságok a hátrányos helyzetű térségekre jellemző sajátosságai azt mutatják, hogy a cigányság integrációja a rendszerváltást követően tovább lassult.

Látható tehát, hogy a cigányság meghatározására napjainkban sem áll rendelkezésre egységes definíció. Az értekezés alapját szolgáló kutatás során az alábbiak szerint került meghatározásra, hogy kit tekintünk cigánynak. Egyrészt, a személyek szintjén végzett kutatás és elemzés során cigány az, aki a vizsgálat időpontjában etnikai származását valamely hazai cigány csoportba tartozónak vallja. Az etnikai önbesorolás alapján történt az azonosítása és az elemzése azon személyeknek, akiket a helyi társadalom attitűdvizsgálata során a kutatásba bevontunk. A közösség szintjén pedig azokat a személyeket tekintettük cigánynak – elfogadva a Kemény János és kutatótársai által kidolgozott megközelítést –, akiket a külső saját környezetük különböző ismertetőjegyeik és az együttélés tapasztalata alapján cigánynak tekint.[76]

1.1.4. Cigány közösségek besorolása a kutatási térségben

A heterogén magyarországi cigányság különböző csoportjai történeti eredetüket, szokásaikat, nyelvüket, életmódjukat és a többségi társadalommal kialakított kapcsolataikat tekintve is eltérnek egymástól. A kutatási térségben élő cigány népesség heterogén szerkezetét meghatározó általános tulajdonságok rövid áttekintése fontos feladat azelőtt, hogy a kiválasztott három kutatópont közösségfolyamatainak részleteit tanulmányozzuk.

A tágabb értelemben vett kutatási régióban az etnikai együttélési helyzetek mintázatai általában kétkomponensűek. Ez azt jelenti, hogy a térségben általában a többségi magyar közösségek és valamely betelepülő kisebbségi közösség együttélésével találkozhatunk. A 18. században a térségbe érkező szlovák nyelvű tirpákok[77] és a nyírség déli peremének néhány községébe telepített svábok,[78] valamint ugyanebben az időszakban még jelentős ruszin

fejletlenebb, leszakadó térségekben 80% volt. A szerzők azt a következtetést vonták le, hogy a lemaradó kistérségekben a zárt és szegregált cigány közösségek hátrányos helyzetének változásában a vegyes házasságok kisebb szerepet játszanak. Vö. Tóth–Vékás 2008: 334–336.

[76] Utóbbi definíció megalkotásához alapul vettük a Pénzes és munkatársai csoportazonosítását. Pénzes et al. 2018.

[77] Németh 1979: 351.

[78] A Nagykároly környéki sváb falvak közül mindez két, az első világháborút követően Magyarországon maradt települést – Mérk, Vállaj – érint, amelyek etnoregionális érelemben a Szatmár részét képezik, de az elmúlt

közösségek[79] nyelvi és kulturális asszimilációja napjainkra gyakorlatilag lezárult. A térség településeiben a leggyakoribb etnikai együttélési helyzet a cigány–magyar reláció. A dolgozat alapját képező kutatás színterei esetében olyan helyszínek kiválasztására került sor, ahol a helyi magyar társadalom két másik, a romungró és az oláh cigány közösséggel él együtt. A multietnikus színtér és az itt megfigyelhető társadalmi közösségfolyamatok értelmezése feltételezi a cigányság heterogenitását meghatározó történeti, társadalmi és kulturális jellemzők a térségre vonatkozó rövid összegzését.

A cigányság létszámára, életmódjára, lakhatási körülményeire és főbb csoportjaira vonatkozóan fontos kiemelni az első támpontként is használható kutatást, az 1893-as első cigányösszeírást, ahol két csoportot különböztettek meg, a letelepült és a vándorló életmódot folytató cigányok közösségét. Az összeírt közel 275.000 roma származású személyből területi megoszlás szerint és statisztikai becslés alapján 14.000 fő élhetett az ország keleti megyéiben, Szabolcsban, Szatmár el nem csatolt részén, Hajdúban és Békésben.[80]

A letelepült és vándorló cigányság megkülönböztetésére épülő klasszifikációs eljárás a 20. század elejéig érvényben volt, amikor is előtérbe került a mára már legelterjedtebb csoportosítási mód, miszerint a nyelvhasználat alapján sorolják be a cigányokat különböző csoportokba. Erdős Kamill 1958-ban saját kutatásai nyomán három tényezőt – nyelvhasználat, foglalkozás, területi megoszlás – figyelembe véve az alábbiak szerint különböztette meg a cigányok csoportjait: a) cigány anyanyelvűek, ezen belül kárpáti cigányok és oláh cigányok; b) nem cigány anyanyelvűek, ezen belül a magyar anyanyelvű romungrók és a román anyanyelvű Gábor-cigányok és a beás cigányok csoportját.[81] Az értekezés alapját szolgáló kutatás során két, a térségben élő cigány közösséget vizsgáltunk, így a továbbiakban kizárólag a Nyírségben élő oláh cigányok és a romungrók jellemzőivel foglalkozik a dolgozat.[82]

A romani nyelv különböző dialektusait beszélő oláh cigányok a 19. század második felében vándoroltak a térségbe, jellemzően Románia, azon belül is Moldva területéről. Nyelvükre a hosszabb ideig tartó román együttélés erős hatást gyakorolt. Nyelvjárásuk változatos, így további csoportosításuk a nyelvjárás és a foglalkozás alapján történt.[83] A mai Magyarországon

évszázadban közigazgatásilag és társadalmilag a magyarországi nyírségi környezetbe integrálódtak. Vö. Szilágyi 2017.

[79] Sasvári 1996.

[80] Mészáros–dr. Fóti 1996: 909–910; Kemény (szerk.) é. n.: 11.

[81] Erdős 1979.

[82] A kutatási helyszínek közül Nyírvasváriban a felvett interjúkban említésre kerül, hogy korábban néhány beás család is élt a településen. A közösségi emlékezet az említésen túl azonban semmilyen további információt nem szolgáltatott.

[83] Megkülönböztetést alapul szolgáló foglalkozások a következők: lókereskedők, rézművesek, üstfoltozók, fémművesek, kovácsok, köszörűsök, sátorosok, szőnyegesek, medvetáncoltatók.

élő cigányok közel 10 %-a az oláh cigány nyelv valamely dialektusát beszéli.[84] A kutatási színtér kiválasztott településein élő oláh cigányok a cerhári (sátoros) nyelvjárást beszélik.[85]

Az oláh közösségek általános megkülönböztető jellemvonása a többé-kevésbé megőrzött anyanyelv mellett a szokásokban, az életmódban és az értékrendben tetten érhető gazdag hagyománykészlet. Ezek részletes ismertetésére a kutatópontok elemzése során a dolgozat későbbi fejezeteiben kerül sor.

A magyarországi romungró cigány közösség közel 80%-a magyar anyanyelvű.[86] A romungrókat magyar cigánynak, muzsikus cigánynak is nevezik utalva arra, hogy sokan közülük hagyományosan zenei szolgáltatásból éltek. Az országba az első nagyobb bevándorló hullám nyomán érkeztek a 14. századtól kezdve folyamatosan. A kárpáti cigányok anyanyelvként túlnyomó többségben a magyart beszélik, ami azt jelzi, hogy legkorábban e cigány közösség nyelvi asszimilációja ment végbe.[87] A kutatási színtér településein a romungró csoportok korábban telepedtek meg, mint az oláh cigány közösségek.[88]

Ahogy általában az ország más térségeiben, a Nyírségben is jellemző, hogy a romungró közösségek a többségi társadalommal kialakult hosszabb együttélési idő következményeként eredeti szokásaikat és kulturális hagyományaikat nagyrészt elveszítették. Elsősorban az életmód, az értékrend és a helyi társadalom szerkezeti működési sajátosságai alapján feltűnő különállás, valamint a fizikai szegregáció és az ezzel társuló társadalmi perifériális helyzet alapján jellemezhető lokális cigány csoportokat alkotnak.

A lokális társadalmak együttélési kapcsolataiban és az ezt meghatározó közösségfolyamatokban az etnikai részközösségek kulturálisan meghatározott életmódja, értékrendje és mindenekelőtt hagyománya fontos szerepet játszik. A Nyírség cigány közösségeinek néprajza közel sem került olyan mélységben feltárásra, mint az itt élő magyar paraszti közösségek hagyományos kultúrája. A kutatások általában egy-egy település kiragadott etnográfiai sajátosságait elemezték. Így került középpontba a cigányság táncélete[89] és

[84] Kemény et al. 2004.
[85] Az oláh közösségek nyelvjárási besorolása bonyolult feladat, mivel a nyelvi eltérések alapján 14 csoportot lehet megkülönböztetni. Vö. Baló 2017. A felgyorsult nyelvi asszimiláció következménye, hogy az anyanyelvi beszélő közösségek száma napjainkra lecsökkent. Jelenleg a legtöbb zárt oláh közösség esetében is a felerősödő funkcionális diglosszia figyelhető meg, valamint a fiatalabb generációk esetében a nyelvváltás. A cigány gyermekek nyelvi szocializációjának folyamatát részletesen Réger Zita elemezte ma már klasszikusnak számító tanulmányában. A felnőtt-gyermek beszédkapcsolat sajátosságainak elemzéséhez adatgyűjtést végzett jelen dolgozat mindhárom kutatópontján, Hodászon, Nagyecseden és Nyírvasváriban is. Vö. Réger 1987: 38.
[86] Kemény et al. 2004.
[87] Jellegzetes foglalkozásaik: a zenész, vályogvető, szegkovácsok.
[88] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.
[89] Lásd Balázs 1989: 285–304; Balázs 1993.

mesekultúrája,[90] de maradt el más hagyományterületek módszeres tanulmányozása.[91] A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy település lokális etnikai részközösségeinek az együttélésben és ezáltal a település kortárs társadalmi folyamataiban a helyi hagyományoknak, valamint az ezeket átalakító akkulturációs folyamatoknak fontos szerepe van.

1.2. A hagyomány és a közösség kapcsolata

A hagyomány és a helyi közösségek kapcsolata a társadalomtudományokat, ezen belül is a néprajztudományt a kezdetektől foglalkoztató kérdés. A téma elméleti összefüggéseinek tudománytörténeti háttere messzire vezet. A modern néprajztudomány kutatásainak fő helyszíne fizikai-földrajzi értelemben a falu, ami a fogalom jelentésében egyszerre képviseli a sajátos településforma általános tulajdonságait és az ott élő népességnek tulajdonított szellemiséget.[92] A gondolat társadalomtudományi értékű megalapozása Ferdinand Tönnies nevéhez köthető, aki a „közösség és társadalom" kapcsolatainak tiszta formájaként mutatott rá arra a hagyományra, amely a falu hagyományos társadalmaiban fennmaradt. 1887-ben írt művének 3. könyvében a falu társadalmát a közösségszerveződés elemi formáit és értékeit megőrző közösségként jelölte meg.[93] Tönnies a falu hagyományközösségét már saját korában is egy fokozatosan letűnőben lévő társadalmi formaként látta,[94] de a megszerveződését meghatározó folyamatokat az emberi társadalmak kialakulását megalapozó legelemibb szociális kötelékekből vezette le.[95] Néprajzi értelemben közösségnek tekintjük azt a csoportot, amely sajátos kritériumok alapján önmagát belülről megítélve „egységnek" tekinti.[96]

A kortárs néprajzi és kulturális antropológiai szemléletű közösségelemzések létjogosultságát csak erősíti az a tény, hogy a falu képzetéhez kapcsolódó közösségformák eróziója mind a közfelfogás, mind a tudományos tapasztalatok eredményei alapján

[90] Lásd Erdész 1968; Kovalcsik 1998.
[91] A területen élő cigányság néprajzi sajátosságairól az összefoglaló művekben természetesen sok részlet is tárgyalásra került, de a monografikus jellegű feldolgozások száma kevés.
[92] Vö. Nádasi 1987: 71.
[93] Vö. Somlai 1983: 348. Tönnies a falu és közössége közötti összefüggéseket három kortárs társadalomtudományi gondolkodó munkásságára alapozva dolgozta ki. Henry Maine (Village Communities in the East and West), Henry Lewis Morgan (Ősi társadalom) és Otto Gierke (Das deutsche Genossenschaftsrecht) képezték elképzelései alapját. (Vö. Tönnies 2001: 12.)
[94] Harris 2001. XIV.
[95] Vö. Tönnies 2004: 21; 222–23. A legelemibb közösségmegalapozó emberi kapcsolatformák Tönnies szerint a rokonság, a szomszédság és a barátság.
[96] Nádasi 1987: 69.

előrehaladott. A vidéki-falusi kortárs helyi társadalmak hagyományos közösségformáinak eltűnése közmeggyőződés. Az újabb közösségtanulmányok, elsősorban a chicagói iskola és a brit szociálantropológia örökségének alapjain az 1980-as évektől kibontakozó elméleti hullám szemléleti fordulata lehetőséget hozott a téma új összefüggésekben történő vizsgálatához.[97] Ebben bekövetkezett a hagyományos „szerves" közösség idealizálásának meghaladása, a közösséget adottságként és pozitív értékképzetként felfogó értelmezői beállítódás feladása. A kortárs társadalomtudományi és kulturális antropológiai megközelítésben elsősorban azt tanulmányozzák, hogy tagjai miként képzelik el közösségeiket és hogyan értelmezik azokat.[98] A közösségkutatások középpontjába kerültek az etnicitás, a lokális hatalmi viszonyok, a nemi szerepek, a közpolitikák és tágabb közép-európai régiónkban a szegénység témái.[99]

Kutatási tapasztalataim és terepkutatási eredményeim alapján azonban a fenti felsorolása az újabb közösségvizsgálatok témáinak – amelyeknek egyébként elsődleges és ideális színterei a vidéki lokális társadalmak – kiegészíthető egy további fontos szemponttal. A hagyomány alakzatainak szerepe a kortárs vidéki lokális közösségfolyamatokban annak ellenére fontos összefüggés, hogy a falvakban élő egykori parasztság helyén élő mai társadalmi csoportok a kiterjedt modernizációs hatások eredményeként végbement akkulturáció miatt már legfeljebb részlegesen vannak birtokában lokális hagyományaiknak. A kortárs vidéki és különösen a perifériális multietnikus közösségek együttélési viszonyaiban a hagyománykészlet és annak beépülése a mindennapi együttélés személyközi, valamint csoportközi viszonyaiba fontos tényező maradt.[100]

Ennek az a jelentősége, hogy a magyar néprajztudomány a tárgyát már kialakulásának időszakában, a 19. század közepén a néphagyomány fogalmának keretei között fedezte fel és tevékenységét ennek megértésére szentelte.[101] A hagyomány fogalma összetett és több tudományterületen is tanulmányozott kérdés, de rendelkezésre áll a hagyománynak egy olyan általános megközelítése, amely a kifejezés által felölelt jelenségek a társadalom működésében játszott szerepére mutatnak rá.

---

[97] Kovács 2007: 7–11.

[98] A kulturális antropológiában a közösségek újabb szemléletű vizsgálatának kibontakozásához Clifford Geertz munkássága rendkívül fontos hozzájárulást jelentett. A sűrű leírás módszertani jelentőségű szemléleti fordulata és a *Local Knowledge* című 1983-ban megjelent kötet látásmódja a közösségek vizsgálatát új összefüggésbe helyezte.

[99] Vö. Kovács 2007: 7–11.

[100] A cigányok etnográfiai értékű hagyománykészletének tanulmányozása, mint a többségi társadalommal való együttélés értelmezésének központi szempontja a hazai kutatásokban régre nyúlik vissza. Az összefüggést jól példázza Michael Stewart vizsgálata, amely a „harangosi" cigány közösség és a többségi magyar társadalom együttélésének jellemzőit éppen a cigányság sajátos – részben archaikus elemeket felvonultató – kultúrájára vezeti vissza. Stewart 1994.

[101] Kósa 2001: 16–17.

A hagyomány (tradíció) a kifejezés eredeti értelme szerint valamely meghatározott normarendszer korszakról korszakra történő továbbadása.[102] A megközelítés szerint a hagyományozódás folyamatában a jelen számára a múltból megörökölt értékek megőrzése azért fontos, mert ezekben a korábbi korszakok kulturális teljesítményének és társadalmi tudásának a legjava áll rendelkezésre. A hagyományban rendelkezésre álló értékek átörökítését az utókorra a mindenkori jelen szempontjából pozitív hatásként értelmező felfogással szemben a felvilágosodás lépett fel.[103] A racionalizmus és a természettudományok szemszögéből a hagyomány olyan teher, ami akadályozza a megismerést. A normatív elvárások rendszereként felfogott hagyomány a 18. század felvilágosodásának megközelítésében olyan tekintélyként mutatkozik, ami akadályozza az ismeretek, a tudás megújulását. A hagyomány elméletével foglalkozó kutatók rámutatnak arra, hogy a felvilágosodás hagyományfelfogása (kritikája) arra a téves alapállásra épül, hogy a hagyomány statikus, merev és változatlan képződmény, amely a modern és a racionális (a tudomány) ellenfogalma.[104]

A hagyomány fogalmának rehabilitációjára a romantika gyakorolta a legnagyobb hatást, és ehhez kapcsolódva a folyamatban fontos szerepet játszott a néprajztudomány, amely kutatásának tárgyaként jelölte meg azt a szerteágazó jelenséghalmazt, amit összefoglaló megnevezéssel a hagyományként definiált. A hagyomány legtágabb jelentése szerint „[…] bármi, ami a múltból a jelenre átörökített vagy a jelennek továbbadott […]”.[105] Ebben a tág meghatározásában a hagyomány bármely társadalom vagy közösség működésének előfeltétele és alkotórésze. Edward Shils szerint a hagyomány a modern társadalmak racionalizálásának nélkülözhetetlen dinamikus elemét alkotja, bár társadalmanként különböző mértékben, ami a hagyomány erejének és szerepének közösségenként eseti formában leírható változékonyságára hívja fel a figyelmet.[106]

Keszeg Vilmos szerint „a hagyományt nem a kultúra- és a társadalomfejlődés egy korábbi korszakából fennmaradt reliktumokra vonatkoztathatjuk, hanem a környezetben, a kultúra használóitól informális módon átvett, a mindennapi életben használt tárgyak, ismeretek,

[102] Az Oxford English Dictionary meghatározása szerint a *tradition* (átadás) eredeti jelentésében a kereszténység történetét átható magatartás, az evangélium (az örömhír) generációról generációra történő hiteles átörökítésének szándéka. A korai keresztény egyház történetében a tevékenységként felfogott hagyomány normaadást és normatív elvárást jelent. Vö. Alexander 2016: 2.
[103] Shils 1981: 4–7.
[104] Alexander 2016: 6–7.
[105] Shils 1981: 12–13.
[106] Shils a modern társadalmak racionalizálásának kérdését és a hagyománnyal való kapcsolatát általános összefüggésben, globálisan elemezte. (Vö. Shils 1981: 287–88.) A hagyomány és az ezt reprezentáló kulturális örökség univerzalizálása a 19. században képezte azt a folyamatot, ami a hagyományt jelenünk felfogásában is egyetemes értéktényezőként mutatja fel. A folyamat részleteivel kapcsolatban lásd Hartog 2000.

gyakorlatok, mentalitás és attitűd megnevezésére."[107] A hagyomány a közösségben élők szemszögéből meghatározó szerepet játszik a kollektív emlékezet működésében, a lokális identitás „termelésében", ezáltal fontos közösségformáló szerepe van.[108] „A hagyomány jelenléte emberi közösségek létének feltétele, az élők világában egyedül emberi közösségek sajátja, amennyiben ezek élettevékenységét a genetikai kódokban rögzített programokon túl olyan szimbolizált jelrendszerek irányítják (pl. a nyelv), amelyek a megtanulás-elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú (szociális, etnikus) közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezek viselkedését."[109]

A néprajz tudományterület a hagyomány definícióját több módon is csoportosította. Megkülönböztetés alapja lehet a benne részt vevők száma szerint (egyéni és közösségi), a befogadás iránya szerint (aktív és passzív), és a továbbélés mikéntje, célja szerint (survival és revival). Ez utóbbi csoportosítás a disszertáció alapjául szolgáló kutatás során is fontos szerepet kapott. A survival, vagy nevezzük a hagyomány csökevényszerű továbbélésének módja arra utal, hogy a továbbélő kulturális elemek az eredeti céljukat megtartva, ugyanakkor annak csak bizonyos részét továbbadva érhetőek tetten a kortárs viszonyok között. Míg a revival fogalma az újjáéledés, újjáélesztés formájaként a hagyomány eredeti céljától függetlenül, külső hatásra születik ujjá, de betöltve annak eredeti célját, miszerint a hagyomány képes a kortárs viszonyok közötti közösségszerveződésre, és az egyének mindennapi életének a befolyásolására.

Az elemzés során a szellemi és a tárgyi kultúra elemeit, hagyományait szintén differenciálva elemezzük, kiemelve azokat a gyűjtéseket, amelyek az etnikai részközösségek önmeghatározását elősegítik, illetve etnikus tartalommal bírnak.

Kutatási színterünk, a Nyírség vidéki, többségében falusi társadalmaiban a terület perifériális jellegéből következően a helyi hagyományok, részben a paraszti kultúra örökségének formájában, részben pedig a színtéren megtelepedett zártabb cigány közösségek hagyománykészletében mind a mai napig kimutathatók. A lokális helyszíneken végzett vizsgálatok bizonyítják, hogy a vidéki lokális társadalmak közösségfolyamatai összetett és minden esetben egyedi sajátosságokat mutató bonyolult kapcsolatokra épülnek, amelyekben a helyi hagyományoknak fontos szerepe van. Ezek feltárására eseti kutatások eredményeként nyílik lehetőség. A terepkutatások alapján az is láthatóvá vált, hogy a lokális hagyománykészlet bizonyos alkotóelemei erkölcsi mintát és követendő normát nyújtanak a közösség számára, ami

[107] Jakab–Vajda (szerk.) 2016: 24.
[108] A Magyar Néprajzi Lexikon meghatározásában a hagyományt a „kultúra grammatikájaként" említi, ami arra utal, hogy etnográfiai szempontból bármely emberi közösség létezésének előfeltétele. Vö. Ortutay (főszerk.) 1979: 393.
[109] A hagyomány fogalmának leírását lásd Ortutay (főszerk.) 1979: 393.

hozzájárul az eltérő etnikai közösségek együttélésének alakulásához. A hagyomány a benne élők számára szabályozza, hogy „mit lehet és mit nem”. Éppen ezért fontos, hogy a kortárs lokális közösségkutatások az etnikai együttélési helyzetek tanulmányozásakor a még tetten érhető hagyományelemeket megvizsgálják.

1.3. Az akkulturáció a kortárs hagyományvizsgálatokban

A rendszerváltást követő privatizáció, a helyi vállalkozások beindulása, az infrastruktúra fejlődése, a centrumból érkező modernizációs hatás erőteljes vagyoni differenciálódást és polarizálódást eredményezett, amely alapvetően befolyásolta az olyan perifériális vidéki közösségek társadalmainak életét, mint amilyen a Nyírség. A hatások egyik fontos vetülete a hagyományos kultúra és a hagyománykészlet eróziója. A folyamatot átfogóan az akkulturáció fogalmi keretei között értelmezhetjük.

Az akkulturáció elmélete eredetileg az amerikai kulturális antropológia asszimilációkutatásainak részeként került kidolgozásra. 1936-ban Robert Redfield, Ralph Linton és Melville Herskovits az *American Anthropologist* folyóiratban jelentették meg közös szerzői tanulmányukat „Memorandum for the Study of Acculturation” címmel.[110] A nagyhatású írás eredménye volt, hogy az 50-es évek közepéig az amerikai antropológiában az akkulturáció kutatások nagyon népszerűek voltak. Ennek az volt az oka, hogy a fogalom jelentését kihasználva a modern amerikai társadalom etnikai és kulturális sokféleségéből következő sajátosságokat hatékonyan lehetett elemezni. Az akkulturáció azoknak a jelenségeknek az összefoglaló megnevezése, amikor különböző kultúrájú személyek csoportjai közvetlen kapcsolatba kerülnek egymással és ennek következményeként vagy az egyik, vagy mindkét csoport kultúrájában változások következnek be.[111]

Az akkulturáció eredeti kulturális antropológiai jelentése szerint csoportok és személyek egyirányú kultúravesztési folyamatát jelölte, amikor a kulturális érintkezés eredményeként többnyire a kisebbségi közösség kultúrájának meghatározó jellemzőit elhagyja és a domináns csoport kultúrájából átvett elemeket vesz fel. Az akkulturációval foglalkozó szakirodalomban a többségi kisebbségi relációk kialakulását előidéző migrációs jelenségek tanulmányozása éppen ezért igen gyakori megközelítés. Az akkulturáció migrációs jelenségként és az etnicitással összefüggésben történő tanulmányozása elsősorban napjainkban is az amerikai

[110] Redfield et al. 1936: 149–152.
[111] Redfield et al. 1936: 149.

akkulturáció-kutatásokban elterjedt. Ennek oka, hogy az Egyesült Államok a világ egyik legnagyobb befogadó társadalma, ami különösen kedvez az akkulturációs folyamatok kifejlődésének.[112]

Például Spicer megfogalmazásában az akkulturáció „két vagy több csoport kapcsolatából eredő folyamat, amely a kulturális hasonlóság növekedése felé halad."[113] Spicer álláspontja is az, hogy a hasonlóság kialakulása nem jelöl feltétlenül kétirányú folyamatot. Általában a gyengébbnek ítélt, kisebb létszámú közösség tagjai, vagy a társadalmi hierarchia alacsonyabb szintjén lévők lesznek azok, akik a másik társadalom – az össztársadalmi megítélés magasabb szintjén álló részközösség – kulturális összetevői közül egyre több elemet építenek be saját kulturális készletükbe. Ugyanakkor a folyamat fontos következményeként mutat rá arra, hogy a kulturális értelemben vett kölcsönhatás mindkét felet érinti, ahol a kölcsönhatás ténye így független attól, hogy melyik a domináns és melyik az akkulturálódó csoport.

Az akkulturációs folyamat értelmezésekor az egyén szintjén és a csoportszinten történő változásokat eltérő szempontok alapján és megkülönböztetve szokás értelmezni. A téma egyik jelentős kortárs kutatója, a kulturális antropológiai szemléletű akkulturáció vizsgálatok új hullámának elindítója, John W. Berry már a 90-es évek elején megjelent írásaiban hangsúlyozta, hogy az elemzésekben szükség van az egyéni és a csoportszempontok szétválasztására. Meglátása szerint az akkulturáció a csoportra és az egyénre gyakorolt hatása más, de egymást nem kizáró, inkább kiegészítő szempontok szerint írható le. Berry az akkulturáció csoportszinten megfigyelhető következményeit hat szempont szerint értelmezte. Modelljében az akkulturációs helyzetet a migrációs eseményhez köti, vagyis az akkulturálódó csoport lakóhelyváltozásával előálló következményként kezeli. Berry szempontjai a következők: 1, fizikai változás, ami az új környezet adottságaiból (épület, népsűrűség, urbanizáció stb.) származik; 2, biológiai változások (táplálkozás és betegségek); 3, politikai változás (többnyire a nem domináns bevándorló közösség autonómiájának csökkenése); 4, gazdasági változás (új foglalkozás és megélhetési formák megjelenése); 5, kulturális változások (nyelv, vallás, nevelési normák váltása); 6, csoporton belüli és csoportközi személyes és közösségi kapcsolatok átalakulása. Az akkulturációs folyamat következményeinek az egyén szintjén megfigyelhető szempontjai Berry szerint a következők: 1, számos pszichológiai változás (értékrend, attitűdök, képességek és motivációk átalakulása); 2, identitásváltás

[112] Vö. Seth, J. et. al. 2010: 237–251.
[113] Yinger 2002: 26. idézi Spicer: 1968.

(személyes és etnikai identitás); 3, csoporton belüli attitűdök és életstílus preferenciák megváltozása.[114]

Az akkulturációs folyamat mindkét szinten megmutatkozó sajátossága, hogy az adaptációs késztetettség fokozatos megnövekedését vonja magával, ezért a szakirodalomban gyakori, hogy a két eseményt egymástól logikailag nem elválasztható jelenségként kezelik.[115] Az akkulturációs helyzet adaptációra kényszerítő hatásként teljesül ki, ami végül asszimilációt eredményez.[116]

A kutatási színtér a Nyírség olyan települései, amelyek több etnikai közösség együttélésének nyújtanak keretet. Itt az együttélés eredményeként megfigyelhető akkulturációs folyamatok számos etnikus jelenséggel keverednek. Azok a társadalomtudományi kutatások, amelyek az akkulturációt az etnikai csoportok interakciójának vizsgálatával kapcsolják össze, szintén több fontos problémakörre is felhívják a figyelmünket. Ebben az esetben is az egyik alapvető kérdés az, hogy a kulturális-társadalmi érintkezés következményei az individuumra, vagy az egész csoport működésére gyakorolnak-e hatást. Etnikai csoporton Milton Yinger meghatározását elfogadva „a szélesebb társadalom olyan szegmensét értem, melynek tagjairól maguk a tagok vagy mások úgy vélik, hogy közös eredettel rendelkeznek, a közös kultúra fontos összetevőin osztoznak, és olyan közös tevékenységek résztvevői, amelyekben a közös eredet és kultúra fontos szerepet játszanak."[117]

Az akkulturációs folyamat az értekezés alapját képező kutatások tapasztalatai szerint a migrációval előálló helyzetek mellett olyan közösségek esetében is végbemegy, ahol az etnikai együttélés hosszú távú hagyományra tekint vissza. A hosszú távú etnikai együttélési helyzetek nem minden esetben eredményeznek asszimilációt. Biczó Gábor szilágysági kutatásaiban a magyar és román falusi közösségek esetében elemezte a jelenséget. Az együttéléssel járó kulturális érintkezés természetes az együttélő közösségek esetében, de alapvető tulajdonságaik – anyanyelv, vallás, szokások – etnikus jellegükben hosszú távon fennmaradtak.[118] A nyírségi magyar és cigány közösségek esetében ilyen többnyire hosszú távú együttélési helyzetekkel állunk szemben. A többségi magyar paraszti közösségek akkulturációja, tehát az etnográfiai

[114] Berry 1992.
[115] Az egyén idegen kulturális csoportba kerülését követő akkulturációs folyamatok elemzése során Berry megállapítja, hogy az adaptáció, a környezethez történő alkalmazkodás minősége függ az akkulturációs stressz intenzitásától, ami hatást gyakorol magára a folyamat jellemzőire is. Sam–Berry 2010: 473.
[116] Az asszimiláció, a szociokulturális hasonulás időben kibontakozó folyamatának az értekezéshez kapcsolható elméleti részleteit a tanulmányozott települések etnikai részközösségeinek együttélési kapcsolatait tárgyaló második nagyfejezetben vizsgáljuk. A magyar nyelvű szakirodalomban Milton Gordon 1968-ban megjelent korszakos munkájának (*Assimilation in American Life*) a hatására az akkulturációt általában az asszimiláció kezdeti lépésének tekintik. Vö. Binder 2013: 15–16.
[117] Yinger 2002: 26.
[118] Vö. Biczó 2012.

értelemben az életformához köthető kulturális hagyomány térvesztése nem migrációs jelenség következménye, hanem a modernizáció és az ehhez köthető életmódváltás velejárója volt. A parasztság adaptációja szükségszerűen eredményezte a kulturális gyakorlatok átalakulását.[119] A cigányság esetében az akkulturáció az oláh és a romungró közösségek esetében eltérő módon és eltérő intenzitással mentek végbe. Azonban mindkét közösség esetében a többségi domináns magyar környezethez történő alkalmazkodás eredménye az akkulturáció. Ugyanakkor vannak olyan szerzők, akik a cigányság kultúravesztését ellentmondásosan a többségi társadalomba történő sikeres beilleszkedés (integráció) útjaként fogják fel. Különösen igaz ez a kétnyelvűségből következő nehézségek, elsősorban az iskolai előmenetelt akadályozó tényezőként leírt nyelvi hátrányok vonatkozásában.[120]

Jelen fejezetben, a továbbiakban a kutatási helyszíneken a lokális társadalmakban bekövetkezett akkulturációs folyamat következményeiről lesz szó. Ennek elméleti szempontból is kiemelkedő szakasza az adaptáció. A fogalom meghatározása A. Gergely András szerint olyan „alkalmazkodási és formálódási képesség vagy gyakorlat, amely természeti vagy társadalmi környezethez való viszonyban, illetve folyamatban nyilvánul meg."[121] A kulturális adaptáció során a változásfolyamatban érintett csoportok és egyének bizonyos kulturális elemeket kölcsönöznek a velük kölcsönhatásba lépő közösségtől, amelyet aztán saját kulturális örökségük részeként alkalmaznak, esetlegesen annak értelmezését módosítva építik be saját hagyománykészletükbe. Legkiteljesedettebb formája a folyamatnak a „teljes és befejezett kulturális átformálódás"[122], amely esetében az átvételre került kultúra elemei teljes egészében kiszorítják az akkulturálódó csoport eredeti jellemzőit. Az akkulturáció esetében tehát több szinten és párhuzamosan zajló, nem előre meghatározható időpontban és időtartamig tartó kultúravesztési és kultúra-átvételi változásfolyamatról van szó.[123]

A kutatás részeként etnikai részközösségek szerint, a kutatási színterek esetében pedig településenként került feltárásra a kultúra egyes elemeiben megfigyelhető változásfolyamatok leírása, és az akkulturációt kiváltó belső, valamint külső okok és tényezők vizsgálata. Ennek eredménye, hogy meghatározható lett mind az etnikai részközösségek, mind a települések

[119] Lásd például Ratkó Lujza a nyírségi Biri dramatikus hagyományairól írt tanulmányának bevezetőjét, ahol a szerző már a gyűjtés időpontjában, 1982-ben is csak az adatközlők emlékezetében megmaradt hagyományelemekről szól. Ratkó 1997: 245.
[120] A cigány gyermekek nyelvi hátrányai természetesen nem kizárólag az akkulturációs folyamatok összefüggésében vizsgálhatók. Az összetett szociolingvisztikai és pedagógiai kérdéskör értelmezésében az anyanyelv és a nyelvhasználat kapcsolata csak az egyik elemzési szempont. Vö. Bartha 2015.
[121] A Gergely et al. 2010: 11.
[122] A Gergely et al. 2010: 21.
[123] A Gergely et al. 2010.

szerint az az akkulturáció hozadékaként megőrzött recens hagyománykészlet, amely alapvetően befolyásolja a kortárs közösségfolyamatokat és az együttélés minőségét.

1.4. A kutatás színtereinek általános bemutatása

A kutatásban elemzett három színtér általános bemutatása a helyek lokális jellemzőinek kihangsúlyozását valósítja meg. A települések szociokulturális körülményeinek rövid összefoglalása az etnikai együttélés és a kortárs közösségfolyamatok részletes értelmezéséhez, valamint a színterek összehasonlításához szükséges ismereteket vezeti be.

1.4.1. Első kutatási színtér: Nagyecsed[124]

Az első kutatás helyszíne az egykori Ecsedi-láp mentén, a Szatmári-síkság és a Nyírség tájegység határán helyezkedik el. A történeti néprajzi táj sajátosságai részben a természeti-környezeti adottságokból vezethetőek le. A lápi vidék az arra jellemzően kialakult kultúra etnográfiai értelemben sajátos és karakteres. E vidék társadalomfejlődésében a lápvidéki földrajzi környezethez alkalmazkodó hagyományos gazdálkodás és az erre épülő társadalmi gyakorlatok ma már csupán etnográfiai emlékek. A táji földrajzi és ökológiai jellemzőknek a tájgazdálkodás eredményeként – elsősorban lecsapolások – végbement megváltozása egyúttal a helyi társadalmak, a falvak, kisvárosok képének az átalakulását is magával vonta.

Nagyecsed az egykori Ecsedi-láp elnevezésű, törmelékkúpok által elrekesztett területen helyezkedett el,[125] a Nyírség és a Szatmári-síkság határán. A Kraszna folyó két partján elterülő nagy kiterjedésű mocsár egykor számos településnek adott otthont, többek között Nagyecsednek is. A döntő többségében magyarok által lakott területet egyesek a Szamoshát és a Nyírség határához sorolták.[126] Egykor a láp kiterjedése 50 km hosszú és 30 km széles volt. A

[124] A Nagyecseden végzett terepkutatások részeredményeit bemutató munkatanulmányok a következő címmel jelentek meg: Mit lehet és mit nem… Antropológiai szemléletű közösségkutatás a nagyecsedi oláh cigány társadalomban; A lokális hagyomány funkciói a nagyecsedi kortárs közösségfolyamatokban; Egy kelet-magyarországi település együttélési gyakorlatai és a vallás szerepe, továbbá megjelenés alatt áll A nagyecsedi helytörténeti gyűjtemény, mint a lokális imázstermelés kitüntetett színtere című tanulmány.

[125] Gróf–Niklai 1940.

[126] Több tényező átalakulására is visszavezethető a történeti táj változása. Így többek között a kulturális és történelmi-politikai tényezők hatása mellett földrajzi-természeti változások is szerepet játszanak egy terület néprajzi tájegységhez történő sorolásakor. Határterületek esetén nehezen lehet éles vonalat húzni, mivel az egymás mellett elhelyezkedő területek között szoros, együttműködő kapcsolat és folyamatos információcsere figyelhető meg. Mindezek hatással bírnak azokra az elemekre, melyek egy adott táji-etnikai csoport elkülönülését

mocsár lecsapolása a 18. század végén kezdődött, így az összefüggő láp területe lecsökkent, és kiterjedése a 19. század második felében lezajló nagy szárazság idején tovább mérséklődött. Az 1860-as években két részre szakadt a terület, Nagy-lápra és az Ecsedi-tó lápjára. A terület jelentős része végül kiszáradt a rendszeres árvíz-mentesítési és lecsapolási intézkedések hatására. Ezt követően a vidék jelentősebb mértékű mezőgazdasági művelésre alkalmas területet nyert, ami így kiszolgálta az ott élők szükségleteit, de egyúttal a történetileg kialakult életforma gyökeres átalakulásához vezetett. A lecsapolás előtti időszakban állattartásra és pákászatra-halászatra berendezkedett életforma helyét a földművelés vette át.[127] A pákászat tárgyi emlékeit napjainkban már csak a helytörténeti gyűjteményben találjuk, a helyiek életmódjában ennek már nyoma sem látható.[128] A mezőgazdasági termelésre történő átállással megváltozott az ott élők életmódja, lakáskultúrája, tárgyi és szellemi kultúrája is.[129] A településen modernizációs fejlődés vette kezdetét a 19–20. század fordulóján, melynek részeként új állami iskolákat, orvosi rendelő intézetet, tűzoltóságot és pályaudvart is létesítettek. A trianoni békeszerződés megkötését követően az egykor központi szerepkörrel rendelkező Nagyecsed határmenti település lett, és az alig 15 km-re található Mátészalka került a térség további fejlesztéseinek középpontjába. Pozitív irányú változást majd csak a ’60-as évek hoztak, amikor kultúrház és gimnázium is épült a településen.

A döntően mezőgazdasági jellegű vidék sorsát a térség egyetlen számottevő foglalkoztatója, a termelőszövetkezet gazdálkodása határozta meg. A fiatal, képzett népesség számára ez a lehetőség nem képezett kellő megtartó erőt, így más azonos adottságú településekhez hasonlóan intenzív elköltözés vette kezdetét. Az 1990-es évektől a helyi önkormányzat belátta, hogy a település népességmegtartó erejének fokozása nélkül Nagyecsed népességének összetétele kedvezőtlenül változik meg. Ez egyszerre jelenti a lakosság elöregedését, az idősebb korcsoportok magas arányát és az etnikai összetétel teljes átalakulását. Ennek elkerülése érdekében jelentős infrastrukturális fejlesztésekbe kezdtek,[130] és a munkanélküliség valamint a szociális helyzet javítására törekedtek.

Napjainkban Nagyecsed (6413 fő – 2020-ban) országos viszonylatban perifériális helyzetű, az ország keleti határvidékén közel fekvő település, amely mind társadalmi, mind gazdasági-

---

eredményezte. Vö. Borsos 2011; Barabás 1992. Ennek köszönhetően az egykori Ecsedi-láphoz tartozó területeket egyes irodalmak a Szamoshát és a Nyírség területéhez, míg mások a Szatmári-síkság és a Nyírség kistájhoz sorolják.

[127] Ortutay 1977: 634–635.

[128] Pákásznak a Magyar Néprajzi Lexikon a „növénygyűjtő- vadász-halász életmódot folytató embereket” nevezi. Az Ecsedi-lápon jellemzően nádkunyhóban éltek. Paládi-Kovács 2001: 15–19; Fórián 2017.

[129] Nagyecsed településtörténetének részletes bemutatásával többek között Berey 1988; Dankó 1994; Szállási 2008. foglalkozott.

[130] Az alábbi beruházások valósultak meg ebben az időszakban: gáz- és telefonhálózat kiépítése; intézmények fejlesztése; úthálózat kiépítése; rendőrőrs alakítása; munkaügyi központi helyi kirendeltségének megszervezése.

infrastrukturális szempontból a hátrányos helyzetű térségnek számító mátészalkai kistérséghez tartozik. A kistérségben a népességcsökkenés az országos átlagnál napjainkig jóval magasabb. A KSH 2011-es adatai alapján Nagyecseden a gyermekkorúak aránya 19%, az aktív korúak 68%, míg az időskorúak aránya 13%.[131] A munkanélküliség az országos átlagnál kedvezőtlenebb arányai[132] mellett a rossz lakhatási körülmények, a nevelési-oktatási intézmények alacsony száma és az elégtelen munkalehetőségek a jellemzőek. Habár Nagyecsed városi besorolással bír 1997-től, csak részben képes ellátni városi funkciókat, mind a gazdasági koncentráció, mind intézményi, szolgáltatási, kereskedelmi és infrastrukturális szempontból részlegesen képes megfelelni a jogállásából következő feladatoknak.[133] Emellett azonban újabban megfigyelhető a településen, hogy kifejezetten magas számban működnek lokális civil szerveződésű közösségcsoportok, amelyek nagyban meghatározzák a helyi társadalom működését és ezen belül is a ma már – etnikai szempontból – vegyes népességű Nagyecsed belső interetnikus kapcsolatviszonyainak az alakulását.

Az eltérő etnikai részközösségek együttélési viszonyai, valamint az ezeket részben szervező hagyomány és szokásvilág napjainkban is tetten érhető társadalomalakító hatása sajátos helyi társadalmat eredményezett a településen. Nagyecseden a magyar anyanyelvű romungrók aránya kimagasló, de nagy számban élnek oláh cigányok is a településen. A kárpáti cigányok csoportjába tartozó magyar anyanyelvű cigányok a kutatások szerint Mária Terézia korában vándoroltak az ország keleti részébe, míg az oláh cigányok, akik Erdélyen keresztül érkeztek erre a vidékre, jóval később, feltehetően a kiegyezést követően érkeztek a térségbe. Balázs Gusztáv nagyecsedi származású néprajzkutatótól tudjuk, hogy a romungró cigányok egykor környéki szinten is meghatározó zenész hagyománnyal rendelkeztek.[134] A 18–19. században a közösség tagjai még cigány nyelven beszéltek, ám a többségi magyar környezettel történő érintkezés akkulturációs folyamatokat idézett elő, ami végül teljes hagyományvesztést eredményezett. A nagyecsedi romungró közösség lélekszáma szakértői becslésre alapozva 1200 fő körül lehet.[135]

Nagyecsed másik cigány társadalma a helyiek elnevezésében a Szállásvég, a Kertalja és a Berekoldal területeken telepedtek le a bevándorlást követően. Számukat a helyiek és a szakértői becslés egyaránt 4-500 fő közé sorolják. Sajátos kultúrával jellemezhető zárt és markáns

[131] Vö. KSH népszámlálás 2011-es adatsoraival. Ez az arányszám szinte azonos a megyei szintű adatokkal.
[132] A KSH vonatkozó adatai szerint 2019-ben nem csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt a legmagasabb a munkanélküliségi ráta (5,8-8,9%), de ennek összetétele is kiemelkedően kedvezőtlen, mivel ezen belül a pályakezdő nyilvántartott álláskeresők száma is magas (11,1–17,2% - 2018) Vö. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ter_kep_2018.pdf, 10–12.
[133] Vö. Forrai 2012.
[134] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.
[135] Pontos statisztikai kimutatásra a folyamatos ki- és beköltözések miatt nincs lehetőség.

közösséget alkottak és nem érintkeztek a helyi romungró lakosokkal. Az elkülönülést megkönnyítette, hogy a település két külön részében éltek: az oláh cigányok a „hídon erre", míg a magyar cigányok a „hídon arra" laktak. A helyiek nyelvhasználatában alkalmazott fordulat a települést ketté szelő Kraszna hídjához képest lokalizálja azt, hogy ki hol él. A „hídon arra" egyértelműen és a helyi lokalizációs gyakorlatban utal a romungrók perifériális helyzetére.

A '70-es évekig fennmaradt szigorúan zárt és elkülönülő etnikai csoportszerveződés a külső gazdasági hatásoknak köszönhetően változott meg. Ugyanis, amíg a férfiak a helyi munkalehetőségek híján Pestre jártak dolgozni és jellemzően az építőiparban helyezkedtek el, addig az asszonyok a gyerekekkel otthon maradtak és háztartásbeliként tevékenykedtek. Így a gyermeknevelés és a háztartás vezetése mellett az állatok ellátása is az asszonyok feladata volt. Nagyecseden a többségi magyar közösség mellett az oláh cigányok mezőgazdasági aktivitása figyelemreméltó volt, sokan közülük jellemzően szarvasmarhát és sertéseket – elsősorban eladásra –, valamint lábasjószágot tartottak. A politikai rendszerváltást követően a kötelező munkavállalás megszűnésével sokan vállalkozásokba fogtak, de a munkaerő-piaci kihívásoknak a közösség többsége csak nehezen tudott megfelelni. Az oláh cigányok esetében az alacsony iskolázottsági mutatók, valamint a kapcsolati és a gazdasági tőkehiány a legfontosabb tényezők abban, hogy csak kevesen tudtak vállalkozóként „megkapaszkodni."

A bejárása alapján a település általános képének leírásához hangsúlyosan hozzátartozik a romák etnikai közösségeinek térbeli elkülönülése és az ennek alapján kirajzolódó különbségek. A településen a kétezres évek elején még öt szegregátum volt található, ahol a lakosság 32,9%-a él életvitelszerűen.[136] Igaz Nagyecsed egyik még a rendszerváltás időszakában is sűrűn lakott szegregátuma a Berekoldal, ahol jellemzően oláh cigányok éltek, mára már szinte elnéptelenedett, és csupán néhány lakásban láthatunk arra utaló jeleket, hogy ott életvitelszerűen élnek még.

Ezzel szemben a település nyugati szegregátumában nagy népességű lakóközösséget találhatunk. A Síp és Lutheránus utca két olyan párhuzamos városszéli utca, ahol kizárólag magyar anyanyelvű romungrók élnek, túlnyomó többségükben halmozottan hátrányos körülmények között. A homok-földes járda nélküli utak gyalogosan és gépjárművel a csapadékosabb hónapokban nehezen járhatóak. Az utcai nyomókutak biztosítják sok család számára az ivóvizet. A gáz sok házba még napjainkban sincs bevezetve, az áramot pedig a közüzemi tartozások miatt sok épületről lekapcsolták. A magas gyermekvállalási arány mellett

[136] Ez az arány 2001-es adatokat mutat. Forrai 2012. A terepmunka során felvett adatokból és megfigyelésekből következtethetünk arra, hogy egyre több ember költözik ki a szegregátumokból.

jellemző, hogy az itt élők iskolázottsági mutatói igen rosszak, sok esetben nem rendelkeznek még 8 általános iskolai végzettséggel sem. A munkaerő-piaci lehetőségeik ebből következően korlátozottak, így jellemzően csak a közmunkaprogram biztosít számukra havi rendszerességű kiszámítható jövedelmet. A település további három szegregátuma a város belső területén található. Jellemző, ahogy régen, úgy a napjainkban sem élnek egymás mellett oláh és magyar cigányok.

1.4.2. Második kutatási színtér: Nyírvasvári[137]

A disszertáció tárgyának kidolgozásához végzett második kutatás helyszíne Nyírvasvári, a Nyírség tájegységen található és a tájegységre jellemző általános adottságokkal írható le. A Nyírség „az Alföld síkjából kiemelkedő, nagy kiterjedésű homokvidék, […] eredetileg homokbuckás, kisebb vízjárásokkal és tavakkal változatos erdős táj volt."[138] A 19. században elvégzett árvíz-mentesítési és lecsapolási munkálatok után e tájon kiemelkedő foglalkozás a gyümölcstermesztés volt. Nyírvasvári közvetlen környezetében, erdőséget és a homok megkötésére szőlőültetvényt létesítettek, a fennmaradó területen jellemzően káposztát termelnek. Napjainkban azonban már nem a mezőgazdaság a legfőbb megélhetési forrás az itt élők számára. A rurális környezet adottságaihoz alkalmazkodó hagyományos paraszti életformára jellemző társadalmi és kulturális sajátosságok fokozatosan tűntek el. A szocializmus időszakában a háztáji gazdálkodás még alternatívát kínált bizonyos hagyományos mezőgazdasági gyakorlatok fennmaradására a nagyüzemi TSZ gazdálkodás árnyékában. A politikai rendszerváltást követően azonban más hasonló nagyságú perifériális helyzetű településekre is jellemző folyamatok vették kezdetüket.[139]

A település kortárs gazdasági és társadalmi viszonyainak rövid áttekintése az együttélés vizsgálata során fontos kezdeti lépés, hiszen ezek alapjaiban határozzák meg a lokális társadalom életfeltételeit, a helyi részközösségek egymáshoz és a településhez fűződő viszonyát, általában a népesség kollektív attitűdjét.

[137] A Nyírvasváriban végzett terepkutatások részeredményeit bemutató munkatanulmány a következő címmel jelent meg: A lokális hagyomány funkciói a nyírvasvári kortárs közösségfolyamatokban. Megjelenés alatt áll a Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálata Nyírvasvári részközösségeiben című tanulmány.
[138] Ortutay (főszerk.) 1981: 59.
[139] A folyamat történeti időtávlatban végrehajtott elméleti elemzésekor Vajda András felhívja a figyelmet – elsősorban Bausingerre hivatkozva – arra, hogy a hagyományos paraszti életforma eltűnésének legalapvetőbb oka az életmódot jellemző horizont felbomlása a modernizáció következményeként. (Vö. Vajda 2019.) A parasztság átalakulása és klasszikus önellátásra berendezkedő mezőgazdasági funkcióinak a leépülése a vidék átalakulásának évszázados folyamatába beágyazott jelenség. Kovách 2012: 179–183.

A település a járásközponttól, Nyírbátortól keleti irányba fekszik. Észak felé Nyírkáta, keleti irányba Terem, míg délről Nyírpilis községekkel határos. A szomszédos településeknél Nyírbátor város kivételével Nyírvasvári népesebb, lakossága 2028 fő – 2020-ban –, ami az elmúlt évtizedeket vizsgálva jelentősebb változáson nem ment keresztül. A 2011-es népszámlálási adatok alapján életkor szerint a településen az aktív korúak aránya 70%, míg a gyermekkorúak (14 éven aluliak) aránya 18%, a lakosság fennmaradó 12%-a időskorú.[140]

A polgármesterrel felvett interjú alátámasztja a kutatási eredményeket, ami szerint a településen a szegregált helyi cigányság két csoportja él, amelyeknek aránya az össznépesség 1/3-a, és ami a korábbi évtizedek adatait figyelembe véve nem mutat lényegi aránybeli változást. A Nyírvasvári roma közösségen belül a cigányság két nagyobb hazai csoportját különböztethetjük meg: az oláh cigányokat és a romungrókat.[141]

A településen élők általános iskolázottsági mutatóit tekintve egyre nagyobb azok aránya, akik befejezik az általános iskolát, ami arra utal, hogy a helyi cigány származású gyermekek lemorzsolódása is fokozatosan csökken.[142] Az is jellemző, hogy a fiatalok egyre nagyobb számban szereznek középfokú végzettséget, vagy rendelkeznek valamilyen szakképesítéssel. A településen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya azonban folyamatosan csökken, ugyanis a diplomát szerzők körében egyre gyakoribb az elvándorlás.[143]

A településen alapvető nevelési-oktatási közintézmények működnek, így található Nyírvasváriban Biztos Kezdet Gyermekház, óvoda, általános iskola. Emellett kiépült a községi szintű szolgáltató infrastruktúra alapvető intézményhálózata: posta, könyvtár, emlékház, faluház, egészségház, szociális és gondozási központ is üzemel a településen.

A foglalkoztatási viszonyokat, valamint az önkormányzat mozgásterét a befizetett iparűzési adóval előmozdítani képes vállalkozások száma alacsony. Nyírvasváriban mindössze két üzem működik, egy faipai vállalat és egy bababútort gyártó cég. Mindkét vállalat a helyi arányokat tekintve jelentős létszámú lakost foglalkoztat. Azonban a fő munkaadó jelenleg az

[140] Vö. KSH 2011-es népszámlálási adataival. A település életkor szerinti megoszlása minimális változást mutat 2019-re. Interjú a polgármesterrel, 2019, Nyírvasvári.

[141] A két lokális cigány közösség számarányaira vonatkozóan pontos adatok nem állnak rendelkezésre.

[142] Az iskolázottsági mutatók országos adataival összevetésben a nyírvasvári tapasztalatok nem mutatnak különösebb eltérést. Az elvégzett nyolc általános iskola szinte a teljes cigány népességben mindenképpen előrelépés, de sokszor az iskola dokumentált befejezése mögött nem található elégséges minőségű tudás a középiskolába történő továbblépéshez. A javulást tükröző statisztikák ellenére a befejezetlen általános iskolával rendelkezők többsége még mindig a hátrányos helyzetű országrészek cigány népességéből kerül ki. (Forray–Híves 2013: 494–496.)

[143] Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, Nyírvasvári, 2019. Nyírvasváriból az elvándorlás elsősorban tanulmányi jellegű, ami azt jelenti, hogy a fiatalok a felsőoktatásba történő belépésüket követően és a végzés után már egyáltalán nem térnek vissza a településre. A jelenség teljes mértékben összhangban áll a hasonló adottságú települések folyamataival, aminek elsősorban a munkalehetőséget jelentő intézményhiány és a megélhetést biztosító vállalatok hiánya az oka. (Vö. Ceglédi–Nyüsti 2011: 173–207.)

önkormányzat, ami a közmunkaprogram keretében nagyszámú helyi polgárt, az aktív korú népesség 13,77%-át foglalkoztatja.[144] A foglalkoztatási helyzet alakulását alapvetően befolyásolja a településtől 5 km-re található Nyírbátor, ahol az elmúlt években kiépült ipari park jelentősebb munkaerőt foglalkoztat a vonzáskörzetéhez tartozó településekről.

A munkanélküliek aránya a polgármester elmondása szerint magas, bár erre vonatkozó pontos statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre, ugyanakkor véleménye szerint ennek legfőbb oka – ahogy fogalmaz – a motiváció és a „dolgozni akarás" hiánya.[145]

A vallásnak és a vallási kultúrának, általában az egyházak aktivitásának a vidéki perifériális kistelepülések jelentős részének az életére, ezen túl is az együttélésre gyakorolt hatása döntő fontosságú lehet. Így van ez Nyírvasváriban is, ahol a három történelmi egyház – a főtéren található a görögkatolikus és a református templom, az általános iskola szomszédságában pedig a római katolikus templom – mellett az utóbbi évtizedekben megjelentek a neoprotestáns imatermek. A Pünkösdista és a Hit Gyülekezete kisegyházak szerepe egyre nő, jellemzően a cigány etnikai részközösség körében. A település alapvetetően görögkatolikus vallású volt.[146]

A közösségi élet az elmúlt évtizedekben hanyatlást mutat. A polgármester a Polgárőrség, Sportegyesület, Vasváriak Vasvárért Egyesület civil szervezetek működéséről, valamint a megszűnt a Nyugdíjas Klub és a nagyhírű Kék Láng együttesről számolt be. A település közösségi élete elmondása szerint a falunapra redukálódott, pedig helyi igény lenne további kulturális-közösségi, sport programokra is.[147]

A lokális ethosz alakulása szempontjából érdekes jelenség, hogy a köztudatban miként kapcsolják össze a település elnevezését Vasvári Pál kultuszával és teremtenek ezzel a községnek a külső érdeklődő számára is figyelemreméltóan megkonstruált történelmi múltat. A település többségi magyar közösségének lokális ethoszának lényege, hogy a település elnevezésére vonatkozóan a kollektív emlékezetben megőrzött elbeszélések eltérnek a helytörténeti kutatások eredményeitől. A történeti kutatások szerint Nyírvasvári területén egykor egy homoksánc által védett vár állt, amit annak érdekében, hogy a természeti erők pusztításától megvédjenek, vasfűvel ültettek be. Innen eredeztetik a Vasvár település elnevezést.[148] Ezzel szemben a helyiek a településen erős Varvári-kultuszt éltetnek, aminek fennmaradása érdekében többek között egyesületet is létrehoztak. A Vasvári-család szerepe és

[144] 2019. első negyedévében összesített adatok alapján. Forrás: Nyírvasvári HEP
[145] 2019-ben a közfoglalkoztatottak száma Nyírvasváriban 165 fő. (Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, Nyírvasvári, 2019.)
[146] A népesség több, mint kétharmada görögkatolikus. Vende 1908.
[147] Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, Nyírvasvári, 2019. A település közösségi szervezeteinek részletesebb bemutatására későbbi fejezetben térek ki.
[148] Szép 1975: 109. A településnév a történeti források alapján az 19. század végén nyerte el mai alakját.

a falu életére gyakorolt hatása napjainkig nyomon követhető, ugyanakkor bizonyított, hogy a település nem a Vasvári-családról kapta a nevét, hanem éppen fordítva.[149] Vasvári Pál, született Fejér Pál rövid élete ellenére nagy hatást gyakorol a helyiek életére. Ennek tiszteletére évente rendeznek megemlékezést, a település több meghatározó épületének névadója, és a helyiek köztéri szobrot is állítottak emlékére.[150]

A nyírvasvári többségi közösség konstruált és jól ápolt lokális ethosza a település népességének történeti léptékű identitást biztosít, ami közvetve a helyi cigánysággal folytatott együttélésre is hatást gyakorol. A roma közösség a többség értelmezésében nem részese Nyírvasvári történelmi örökségének, ami a kulturális, szimbolikus és a szegregátumban megnyilvánuló fizikai elkülönítés egyik rejtett ideológiai hivatkozási alapja.[151]

Nyírvasvári település népességének társadalmi viszonyait a három etnikai részközösség együttélése határozza meg, bár már a részközösségek számának pontos meghatározása is külön magyarázatra szorul.[152] Legnagyobb arányban a törzslakos magyarok élnek a községben és a helyi emlékezet szerint az oláh cigány közösség a 19. század második nagyobb bevándorlási hullám során, az 1860-as években költözhetett a településre. *„Az oláh cigányok éltek itt legelőször a magyarok között. A nagyapám apja. Amikor Kárpátaljáról jöttek, itt telepedtek le. Csak két fiútestvér volt. Ugye ők kerültek ide, a Kárpát-medencéből. Az egyik itt telepedett le, a másik Nyírbélteken. És ennek is egy nagy családja volt, meg annak is egy nagy családja volt. Tulajdonképpen itt három nagy cigány család volt: kezdetben itt Balogok, Rostások és Rézművesek voltak."*[153]

A harmadik helyi etnikai csoport a romungró közösség, akik a helyiek elbeszélései alapján Nyírbátorból költöztek ki, a '60-as évek elején. *„Akik ide kerültek romungrók, ők nem fajtiszta romungrók voltak, mert benősültek, beházasodtak, volt, aki oláh cigányt vett el, és akkor így, keveredtek, magyarral is. Azért is jöttek ide Nyírpilisről, Nyírbátorból a Kossuth utca végén lévő vályoggödörbe, hogy vályogot vessenek el. Abból csinálták a falakat."*[154]

---

[149] Szép 1975: 110.
[150] Vasvári Pál születési helye nem tisztázott, ugyanakkor bizonyított, hogy édesapját Nyírvasvári görögkatolikus lelkészének nevezték ki, amikor gyermeke négy éves volt.
[151] Az együttélési folyamatok részletes vizsgálatára későbbi fejezetben kerül sor.
[152] Az etnoním használata már önmagában is a különbségtétel olyan meghatározó következményekkel járó gyakorlata, ami a szembeállítás logikája szerint a „cigányokat" kizárja a „magyarok" közösségéből. Az etnikai önmegkülönböztetés a kisebbség részéről és az etnikai megkülönböztetés a többség részéről az etnoním használati módjában és jelentésében kölcsönösen alkalmazott eljárás. A kortárs antropológiai szemléletű cigánykutatásokban a megnevezés problémájának kérdését a hazai szakirodalomban Kovai Cecília dolgozta ki figyelemreméltó módon. Lásd bővebben Kovai 2017.
[153] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019. A beköltözés pontos időpontjára vonatkozó dokumentum nem áll rendelkezésre, csak hozzávetőleges következtetéssel állapítható meg a közösség emlékezetében őrzött ismeretek alapján.
[154] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.

A közösségi emlékezet szerint az 1960-as évek végéig két-három beás család is lakott Nyírvasváriban, de elköltözésüket követően beások nem élnek a településen. Beások az Észak-Alföldön eleve csak kisebb számban telepedtek meg. Alcsoportjuk a ticsánok, eredetileg főleg famegmunkálással foglalkozott, amire Nyírvasvári környezete ligetes erdőivel ideális helyszín volt.[155]

A kutatás alapján az oláh cigány és a romungró közösség etnikai értelmű elhatárolása mind az önbesorolás, mind a többségi környezet megítélése alapján nehézségbe ütközik.[156] Ennek az elsődleges oka az oláh cigányok és a romungrók között generációk óta megfigyelhető etnikai keveredés. A nyírvasvári cigány közösségen belül megfigyelhető romungró asszimiláció azt eredményezte, hogy gyakran maguknak az érintetteknek is nehezükre esik világos választ megfogalmazni az etnikai csoporttartozás kérdésére vonatkozóan.[157]

1.4.3. Harmadik kutatási színtér: Hodász[158]

A településkép a 18. századtól kezdve egy tipikus nyírségi jobbágyfalu jellemzőit mutatja. Hodász egykor a Nyíri, majd az 1870-es évektől kezdve a Mátészalkai Járáshoz tartozó nagyközség. Lakónépessége 3318 fő (2020-ban), amit etnikai értelemben heterogén összetétel jellemez. A rendelkezésre álló források alapján tudható, hogy a 19. század elején jelentős rutén népesség élt a településen, a 20. század derekán pedig a zsidó közösség gyakorolt nagy hatást a település társadalmi és gazdasági életére. Számos üzlettel, illetve vágóhíddal a környék gazdasági körforgásában is szerepet vállaltak. Számuk az 1944-es deportálást követően lecsökkent.[159]

Az ezt követő időszakot egyfajta modernizációs fejlődés jellemezte, ami a település infrastrukturális hátterét illeti – üzletek, iskola és templomépítés –, de a döntő többségében mezőgazdaságból élő hodászi népesség foglalkoztatását egyre inkább kiterjesztették a település határán kívülre. Mátészalka kevesebb, mint 14 km-re található, jól kiépített vasút- és buszjáratokkal könnyen megközelíthető, így már az 1960-70-es évektől egyre többen a közeli városba jártak el dolgozni.

---

[155] Fábiánné (szerk.) 2012: 24.
[156] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019. „*Nem tudom megkülönböztetni. Szerintem még a gyerekek sem tudják, hogy ki micsoda.*"
[157] A romungró közösség „belső" asszimilációjának részleteit lásd a következő fejezetben.
[158] A Hodászon végzett terepkutatások részeredményeit bemutató munkatanulmányok *A vegyes házasságok hatása az etnikai együttélési viszonyokra Hodászon; Az akkulturáció hatása a cigány-magyar etnikai együttélési helyzetekre – romológiai kutatás Hodász* címmel megjelenés alatt állnak.
[159] Filepné Dr. Nagy (főszerk.) 1998: 561–562.

Hodász lakónépességét tekintve a 14 éven aluliak aránya 19%, az időskorúaké 12%, az aktív korúak a település népességének 69%-át teszik ki. A település népességének gazdasági aktivitására a 2011-es népszámlálási adatok alapján jellemző, hogy az itt élő munkaképes korúak 68%-a foglalkoztatott. Ez az arányszám a megye települési átlagához viszonyítva is igen alacsony, bár az eltérések nagymértékűek a falvak fekvésének és forgalmi helyzetének függvényében: megyei szinten a foglalkoztatottak aránya 82%. A munkanélküliek aránya szintén magas, a hodászi aktív korú népesség 32%-a, ami a megyei 18%-os aránynál – önmagában ez az arányszám is jóval magasabb az országos átlagnál, ami 2011-ben 5,72%-ot jelentett – is kedvezőtlenebb.

Hodász etnikai szempontból multietnikus településnek tekinthető, a KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján cigány nemzetiségűnek a lakónépesség 23,93%-a vallotta magát.[160] Napjainkra a település társadalmi viszonyait három etnikai közösség együttélése határozza meg Hodászon: oláh cigányok, romungrók és magyarok. Számarányuk a polgármesterrel készült interjúban rögzített adatok alapján az alábbiak szerint alakul 2020-ban: a lakónépesség 62-67%-a roma nemzetiségű, míg a lakónépesség 33-38%-a alkotja a magyar közösséget. A lokális cigány közösségen belül megkülönböztetik a cerhári dialektust beszélő oláh cigányokat – szakértői becslés alapján számuk 1200-1300 fő körüli – és a magyar anyanyelvű romungrókat – 800-900 főt –. Az itt élő három részközösség három településrészen koncentrálódott: a magyarok a település központjában és az északi részen, az oláh cigányok főleg a keleti településrészen, míg a romungrók többnyire a délnyugati szegregátumban élnek. Nagyobb változásokat a rendszerváltás hozott, ezt követően a két cigány közösségből a település központjába, valamint a vegyes házasságok eredményeként az egymás közösségeibe történő beköltözés fokozatosan terjedt el.

Hodász általános statisztikai mutatói, valamint a perifériális helyzete alapján hátrányos helyzetűnek tekinthető. A hátrányos helyzet meghatározza az itt élők lehetőségeit, iskolázottsági mutatóit, valamint a foglalkoztatási lehetőségeit. A tény, hogy a településen napjainkban a roma nemzetiségűek aránya jóval meghaladja az 50%-ot, és az a mutató, hogy minden 10 született gyermekből 8 roma származású, előrevetíti, hogy a településen rövid időn belül a magyar lakosok számaránya további drasztikus csökkenésen fog keresztülmenni.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján a Központi Statisztikai Hivatal Hodászon három szegregátumot különített el. A szegregációs mutató szerint ez azt jelenti, hogy Hodászon legalább három olyan településrész található ahol „legfeljebb általános iskolai végzettséggel

[160] KSH 2011-es népszámlálási adatai alapján. A népesség nemzetiség szerinti megoszlását lásd http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_15 (A letöltés dátuma: 2020. 10. 10.)

rendelkezők és rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korúakon belül értéke az érintett területen 35% feletti, és a területen élő népesség száma eléri az 50 főt."[161]

Hodász alapvetően agrártelepülés, a fő megélhetést elsősorban a mezőgazdasági munka biztosította. Ugyanakkor az elégséges minőségű élőmunkaerő hiánya miatt a gazdák inkább gépesítették mezőgazdasági vállalkozásukat, és így egyre kevesebb foglalkoztatottra van szükségük. A településen potenciálisan rendelkezésre álló alulfoglalkoztatott munkaerő sajátossága, hogy újabban a helyi, alacsony iskolai végzettséggel, illetve szakképesítéssel nem rendelkező lakosok idénymunkát és egyéb mezőgazdasági munkát sem vállalnak annak ellenére, hogy a napidíj összege jóval meghaladta az egy napra eső minimálbért. A jelenség okainak magyarázata messzire vezet. A munkanélküliség szociálpszichológiája pontosan ismeri a jelenséget, amikor a hosszan tartó állapot motivációvesztést eredményez, és a személy bennreked a munkanélküliség állapotába, ami többé nem átmeneti és meghaladni vágyott deviancia az önértékelésben, hanem elfogadott és normális létállapot.[162]

A foglalkoztatottak körében a polgármester „szakértői" megítélése szerint is magas a közmunkások száma a településen, és a foglalkoztatottak munkamoráljával kapcsolatosan vegyes tapasztalatai vannak. A közmunkaprogram keretében a településen foglalkoztatottak magas számarányára vonatkozóan sajátos magyarázatot fogalmazott meg. Véleménye szerint általában a közmunka program keretében foglalkoztatottak magas aránya a szakmai végzettség hiányára, a kevés munkatapasztalatra, a folyamatos munkaviszonnyal járó kötöttségek elutasítására, a pontos munkakezdés és munkavégzés hiányára vezethető vissza. Álláspontja, hogy a normál munkakörülmények között a közmunkában foglalkoztatottak nem képesek a tartós munkaviszony fenntartására. A polgármester a magyarázatát személyes tapasztalatai alapján fogalmazta meg. Ez a kutatási színtér általános leírása szempontjából azért fontos, mert lényegében összefoglalja a helyi adminisztráció, illetve a közvélemény álláspontját.

Hodászon üzemel bölcsőde, két óvoda, egy általános iskola, polgármesteri hivatal, posta, könyvtár, házi orvosi és védőnői szolgálat, gyógyszertár, valamint szociális intézmények közül családok átmeneti otthona, idősek otthona, gyermekjóléti szolgálat és található a településen egy pszichiátriai otthon is. Mindez azt jelenti, hogy a községi szinten elvárható alapszolgáltatások teljes spektruma rendelkezésre áll. A településen működő közintézményekben a romák foglalkoztatása is megfigyelhető, igaz nem magas arányban, és habár nem minden esetben, de többségében a közfoglalkoztatás keretében létesítenek roma származásúakkal munkaviszonyt.

[161] Központi Statisztikai Hivatal által kiadott dokumentum alapján. Saját gyűjtés, Hodász, 2020.
[162] Csoba (szerk.) 2011; Béres 2012; Farkas (szerk.) 2011.

A helyi munkaerőpiac szűkös viszonyait jól jellemzi a polgármester elmondása szerint az, hogy a fő foglalkoztató az önkormányzat: közel 115 főt a közmunkaprogram keretében foglalkoztat. Emellett két számottevő üzem működik jelenleg a településen, egy hűtőház és egy ládaüzem. Néhány vállalkozás is található Hodászon, köztük olyanok is, amelyek nagyobb számban foglalkoztatnak helyieket. Figyelemreméltó munkatevékenység és megélhetési stratégia, hogy számos hodászi végez nevelőszülői tevékenységet a településen, ami az érintett családok esetében stabil bevételi forrás.

A település munkaerő-piaci folyamatait ellentmondás feszíti. Egyrészt magas a munkaerőhiány, mert a vállalkozásokban állandó kereslet mutatkozik új munkaerő felvételére, másrészt viszont a közmunkaprogram keretében dolgozók nem szívesen lépnek ki a programból – a kimaradók körében megfigyelhető, hogy munkanélküli státuszuk ellenére nem létesítenek munkaviszonyt –. A közmunkások foglalkoztatásában érintett polgármester megfigyelése szerint ennek egyik oka lehet, hogy sokan a fix munkaviszonyból következő kötöttségeket eleve nem vállalják. A jelenség nem etnikus természetű, mivel mindhárom lokális részközösséghez tartozó közfoglalkoztatott esetében megfigyelhető a rendszeres munkaviszonyhoz fűződő ambivalens viszonyulás.[163]

A polgármester elmondása alapján újabban megfigyelhető, hogy Hodászon a magasabb iskolai végzetséggel rendelkezők aránya folyamatosan nő, ugyanakkor az országos átlagtól jóval elmarad. Fontos jelenség, hogy Hodászon az oláh cigányok körében egyre magasabb azok aránya, akik közép-, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkeznek.

Ahogy a korábban leírt Nyírvasvári esetében úgy Hodászon is fontos szerepet játszanak az egyházak a község lakóinak életében. A településen élők vallási élete nagyban hozzájárul a kialakult etnikai kapcsolatviszonyok, illetve a település szintű faluközösségi identitás, tehát az etnikai részközösségen túlmutató helyi összetartozás érzetének kialakulásához. A 20. század elején a református egyházhoz tartozók voltak többségben, ugyanakkor az 1950-es évektől az egyre több taggal rendelkező görögkatolikus gyülekezet befolyása is fokozatosan nőtt a településen.

[163] Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, Hodász, 2020.

1.5. Akkulturációs folyamatok és a kortárs hagyománykészlet alakulása a kutatás színterein

Az etnikai együttélést közvetve befolyásoló egyik fontos kulturális tényező az együttélő közösségek hagyománykészlete. Ennek alakulását a kortárs vidéki lokális közösségekben az akkulturációs folyamatok jól magyarázhatóvá teszik. Az elemzésben először az etnicitás látható, külső kulturális jegyeinek a bemutatásával foglalkozunk a vizsgálati színtereken. Az etnikum specifikus hagyományelemek – a lakókörnyezet és a lakás tárgyi kultúrája, valamint a viselet – olyan etnikus jegyei egy adott közösségnek, amely az együttélés minőségére és az együttélő felek közötti kapcsolatviszony alakulására egyaránt fontos közvetett hatást gyakorol. Az együttélő közösségek tagjainak a másik közösséghez tartozó személy külső – megfigyelhető és a mindennapi érintkezésben érzékelt – etnokulturális sajátosságaira vonatkozó véleménye és értelmezése visszahat magára az együttélésre. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kulturális markerek formájában érzékelt másság érzékelése az együttélés gyakorlatában visszaköszönő magatartásbefolyásoló tényező. Az adott hagyományelem által kiváltott attitűd nem feltételezi a két fél közötti közvetlen kapcsolatot.

Az együttélésre közvetlen hatást gyakorló etnokulturális hagyománykészlet bemutatásával a fejezet második részében foglalkozunk. Az anyanyelv, a vallási-felekezeti élet, a folklór, az etnikus norma- és szabályrendszer közösségi jellegzetességei, tehát az etnicitás belső értékeinek bemutatása szintén a multietnikus együttélési helyzeteket befolyásoló fontos alaptényezők.

1.5.1. A kutatási színtér etnikai közösségeinek lakókörnyezeti és tárgyi kultúrája, valamint az ezt alakító akkulturációs folyamatok

A lakókörnyezet az etnikum specifikus külső kulturális jegyek egyik legfőbb hordozója, amely az elmúlt közel félszáz évben a kutatási színtér településein alaposan megváltozott. A kutatási eredmények alapján felvázolható kulturális jegyek, hagyományelemek az együttélés minőségét elemző vizsgálatban fontos szempontot alkotnak. Elsősorban azért, mert az érintkező részközösségek tájékozódásában funkciójukat tekintve egymást megkülönböztető markerek, másrészt pedig az együttélés eredményeként kialakult viszonyulási gyakorlatokat (sztereotípiákat) a mindennapi érintkezés során aktiváló tényezők. Esetünkben a cigány lakóházak olyan jellegzetes, első benyomásra is érzékelhető jellemvonásokat tartalmaznak, amelyeket látva a külső megfigyelőben azonnal előhívja a berögzült viszonyulást. A karakteres,

erőteljes színekkel, virág mintákkal díszített lakásokat „nyilván” cigányok lakják. A benyomás önmagában nem feltétlen negatív, de indukálhat a jelenség érzékeléséhez kapcsolódó negatív asszociációkat. Elsőként a lakóépületek külső megjelenésének az összehasonlításával és a különbségtétel igényével leírt etnokulturális jegyeivel foglalkozunk.

Mindhárom kutatási színtér esetében az épített lakókörnyezet a táji-földrajzi és a környezeti-etnográfiai jellemzőket mutatja. Nagyecseden, Nyírvasváriban és Hodászon is hasonló lakáskörülményeket találtunk, a hagyományos, Nyírségben elterjedt építkezés nyomait fedezhetjük fel.

A terepmunkák során készített strukturált interjúk elemzése alapján kiderült, hogy a Nagyecseden élő magyar közösség emlékezete és a helytörténetben jártas interjúalanyok elbeszélése szerint eredetileg a népesség jelentős része a pákászó életvitel részeként használatos nádkunyhókban élhetett az Ecsedi-tó lecsapolását megelőzően. Az emlékezetben és a lokális tudatba beépült emlékképnek a kortárs nagyecsedi történeti identitás alakulásában is szerepe van. Ahogy ez más vidéki magyarországi településeken gyakori jelenség, úgy Nagyecseden is megfigyelhető, hogy a távoli múlt és az azzal kapcsolatos képzetek fontos hatást gyakorolnak a jelenben formálódó lokális történeti tudatra. Így van ez Nagyecseden is, ahol az egykori jellegzetesnek ítélt lápi kultúrára jellemző természetközeli és kezdetleges épített kultúrát reprezentáló nádkunyhó a helytörténeti gyűjtemény kiemelt installációja. A gyűjtemény részeként az imázs-konstrukciós gyakorlat olyan mintájára láthatunk példát, amely a település történelmi múltját és kiemelkedő eseményeit bemutató forrásanyag mellett a település arculatát is folyamatosan aktualizálja, ugyanakkor a helyben található hiteles és egyedülálló jellegzetességeit kihasználva formálja a helyiek és a látogatók a település múltjára vonatkozó elképzeléseit. A Berey József Helytörténeti Gyűjtemény a lokális hagyományvilág különböző rétegeit teszi láthatóvá, és ebben az egykori lápi kultúra és az ezt ismertető kiállítás fontos identitáserősítő, kultúraközvetítő és lokális közösségépítő szerepet tölt be. A gyűjtemény fontos részét képezi „Az Ecsedi-láp világa” elnevezésű néprajzi kiállítás, ami a lápi tárgyi és szellemi kultúra legfőbb elemeinek bemutatására nyújt lehetőséget. A pákászó életmód természet közeliségét a tárlat központi egységét képező installációval kívánja szemléltetni. A felépített nádkunyhó, és annak tárgyi berendezése, valamint a különböző vadászó, halászó eszközök elrendezése az egykori életmód gazdagságának felidézését segíti elő. A lápi világ és az ahhoz alkalmazkodó életmód a lokális magyar közösség identitástudatának mai napig fontos eleme.

Az árvíz-mentesítési és lecsapolási munkálatoknak köszönhetően Nagyecsed környékének jelentős része művelés alá vont földterületté alakult át, amely megváltoztatta az életmód mellett a lakóházak típusát, az épített környezet jellemzőit is. A paticsfalú házak helyét az 1900-as évek

első felében jellemzően a tornácos házak vették át. A néprajzi tájegységek között az Alföldön a házak falát elsősorban föld alkotta. Ezeket aztán a vályog elterjedése szorította háttérbe.[164] A helyiekkel készült interjúk és a saját kutatási megfigyelések alapján is megállapítható, hogy vályogból készült tornácos házakban élt a magyar lakosság Nagyecseden is a mocsár lecsapolását követően. A mai városképben már csak nyomokban látható régi épületek elszórtan figyelhetők meg és a helyiek ezeket a házakat az ott élők alacsony szociális státuszával kapcsolják össze.

A lápi környezeti múlt jellemzőitől eltekintve Hodászon és Nyírvasváriban a magyar közösség a táji és általában az alföldi paraszti építkezési gyakorlatnak megfelelően hasonló körülmények között élt. A települések mai arculatát már kevéssé meghatározó régies épített örökség nyomai elvétve még megfigyelhetők. Leginkább a házak belső térkialakításának sajátosságai utalnak a kívülről átépített, viszont belterükben kevéssé átalakított jellemzőikkel a 20. század első harmadának hagyományos paraszti épületeire. Mindhárom kutatási színtéren a magyar közösség házainak belső helyiségeit a „klasszikus" gyakorlatnak megfelelően a pitvar, a szoba és a tisztaszoba képezte. A leírások alapján a pitvar konyhaként funkcionált, itt helyezték el a kemencét is, bár ez tényleg csak a leírások és az elbeszélések alapján rekonstruálható.[165]

A települések épített arculatának átalakulása és az itt élő lokális magyar közösségek megkésett polgárosodásának és urbanizációjának eredményeként terjedtek el a sátortetős kockaházak, amelyek a korábbi faluképek átalakulását eredményezték.[166] Tamáska Máté kutatásaiban a jelenséget nem előzmények nélküli, hanem logikus és a vidéki társadalom átalakulásához kapcsolódó jelenségként írta le, amely egyidejűleg és párhuzamosan érvényesülő több okra vezethető vissza. Az 1950-es években a régi paraszthá zak tömegesen határozták meg a települések arculatát. Ezek szerkezetüknél fogva modernizálhatatlanok voltak, és a korszak modernizációs igényeiből következően részben funkciótalanná váltak. Másodsorban a vidéki módosabb rétegek számára kézenfekvő volt a modern stílus és életmód reprezentációjaként felfogott váltás. Végezetül az épített falukép fejlődésében hatalmas szerepe volt az olcsón elérhető és pontos kivitelezési eljárást tartalmazó típustervek elterjedésének.[167] A vizsgálatba bevont három település esetében a helyi magyar közösségek által lakott

[164] Balassa–Ortutay 1979: 173–176.
[165] A ház padló részét föld borította, azt fölsarazták és homokkal lehintették, vagyis a lakóházak a magyar paraszti kultúrára jellemző átlagos építményei volt. A tornácos paraszthá zak helyiségeivel a mezőgazdálkodás funkcionális szükségletei szerint tagolt épületek volt. A döngölt, tapasztott padlózat a 20. század közepéig elterjedt eleme volt a vidéki, falusi építészetnek. Balassa (főszerk.) 1997: 119–120.
[166] Tamáska 2006.
[167] Vö. Tamáska 2011; Kovács Zs. 2017.

épületállomány túlnyomó többsége sátortetős kockaház. A helyiek elbeszélése szerint a ’80-as évektől megjelentek a modern, kétemeletes házak is.[168] A folyamat a vidéki Magyarország szinte minden hasonló adottságú földrajzi régiójában azonos módon ment végbe. Az új, modern és a városi építési kultúra divatját követő lakóházak a reprezentáció eszközei és a társadalmi státusz bizonyítékai. A presztízsfunkció kihangsúlyozása sokszor a használati-gyakorlati érték rovására ment és a vagyonos családok esetében eszköz volt a helyi társadalomban betöltött szerep demonstrálására.[169] Mindhárom vizsgált településen a magyar közösségek lakóépületeit jellemző sajátosságok értelmezhetők a vagyon, de legalábbis az anyagi státusz olyan változójaként,[170] amely részleges etnokulturális differenciáló funkciókat jelenít meg. Nem csak a saját, de az együtt élő cigány közösségek irányába is fontos hierarchia képző szerepet tölt be. Az, hogy valaki a település mely részén és milyen lakóépületben él, az a helyi társadalomban kiemelt jelentőségű státuszteremtő.

A kutatott etnikai együttélési színterek külső településképét meghatározó épített lakókörnyezet sajátosságainak rövid leírása nem nélkülözheti a helyi cigány közösségekre jellemző viszonyok bemutatását sem. A cigány közösségek hazánkba történő bevándorlásukat követően számos kulturális elemükben megfigyelhetünk a befogadó, többségi társadalom kultúrájából történő adaptációs, akkulturációs eseményeket.[171] A kutatás színterein mind a tárgyi, mind a szellemi kultúrához történő alkalmazkodás és a magyar társadalomban elvárt átvett értékrend hatásával találkozhatunk. Az egyik legszembeötlőbb változást ebben az összefüggésben éppen az oláh cigányok – és részben a romungrók – lakókörnyezetében találjuk, amely részben az államalkotó társadalom politikai, szociális intézkedéseinek következményeként – telep-felszámolási programok –, részben tudatos alkalmazkodási törekvés eredményeként érhetőek tetten. Az adaptív akkulturációs folyamat értelmezése hosszú történeti előzmények eredménye.

Már Wlisloczky Henrik cigánykutató munkásságából is tudható, hogy a hagyományosnak tekinthető cigány kunyhó (putri) miként nézett ki: dombszerű külső képet fest, mivel csupán egyetlen oldala – az, amelyen a bejárat található – emelkedik ki a földrakásból. A falak kövek, föld és gerendák, gallyak ötvözete. Az egylégterű lakóhelyként funkcionáló kunyhók jellemzően a települések szélén, szegregált környezetben helyezkedtek el.[172] Földbevájt

[168] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[169] Vö. K. Csilléry 1985.
[170] Vö. Róbert 1992–93.
[171] Binder Mátyás Piasere megállapítására hivatkozva emeli ki, hogy a cigányság kultúráját mindenkor általánosan meghatározta a fokozott adaptációs készség. Vö. Binder 2010: 183.
[172] Bővebben lásd Nagyné Bősze–Páll 1997: 16–38.

purtikról számoltak be a Nyírvasvári és Hodászi adatközlők, és a lokális közösségi emlékezetben erősen jelen vannak az egykor lakóhelyül szolgáló kunyhók képe.

Hodászon a félig földbevájt putrikban élő oláh cigányok lakhatási körülményeiről írásos feljegyzés is fennmaradt Sója Mikós görögkatolikus pap helyi munkásságának köszönhetően. *„Kezdő hodászi napjaimban a Rühes-tóból meztelen, illetve nyálkaruhájú gyerekek merészkednek ki hozzám a partra. Negyven évvel később pedig a Rühes tó partján épült kápolna ajtajában Csipkerózsikának öltözve, mint a tó csodás tündérei, tavirózsái, cigánylánykák kezükben csokrot, eszükben köszöntő verset szorongatva a püspökre, ENSZ képviselőkre várnak, verselnek, csokrokat adnak. Hasonlítsuk össze a hínáros gyerekekkel! Csak a külsejüket! Hát még a bensőjüket összehasonlítva, mekkora távolságokat fedezhetünk fel."*[173] (Vasárnapi Újság)

Hodász egykor kizárólag oláh cigányok által lakott, Kolerásnak nevezett településrészére jellemző volt, hogy olyan erős kulturális jegyekkel bírt, amely látványosan eltért a többségi helyi társadalom jellemvonásaitól. Az etnikai együttélést is befolyásoló adaptív akkulturáció terméke a cigánytelep lakóépületeinek átalakulása az elmúlt évtizedekben. Lakott hagyományos építésű putrit már nem találunk, ellenben a szegényes kivitelű, de többé-kevésbé rendezett környezetű téglaházak megjelenése elüt a magyarok lakta falurészek arculatától. A „régi" életet bemutató egyetlen etnográfiai jelentőségű épületként a 2001-ben megalakított Roma Tájház részeként felállított putri látható. Hodászon jelentős változást a '80-as évek hoztak, ekkor a földbe vájt épületek megszűntek, helyüket rendszerint vályogból épített lakóházak vették át.

A kutatott színterek közül legtovább Nyírvasváriban voltak megtalálhatóak ezek a kezdetleges lakóépületek. A település jelenlegi etnikai térszerkezeti viszonyaiból jól következtethető és a helyiek emlékezetében fennmaradt ismeretekkel összhangban megállapítható, hogy a többségi magyar és a kisebbségi cigány közösség mindig elkülönülve élt. Már az együttélés kezdeti időszakában megfigyelhető volt az erős térbeli elkülönülése a Nyírvasváriban élő magyar és cigány közösségnek, ami az épített környezet etnokulturális sajátosságainak tartós fennmaradásában is fontos szerepet játszott. Az Újtelepet, Nyírvasvárinak a cigányok által lakott településrészét külön a számukra jelölték ki, ahol jellemzően putrikban éltek.[174] Az Újtelep utcái a település déli perifériáján húzódnak, ahol

[173] Rózsahegyiné Juhász 2003: 23.
[174] Szép 1975: 116. Az Újtelep utcáin található épületek az utóbbi évtizedekben megváltoztak. A putrik eltűntek és helyüket téglából épült és többé-kevésbé komfortos házak vették át, amelyeket elsősorban a nagyvárosokban vállalt munkák bevételéből húztak fel.

egykor szegényes épületekben éltek a cigány családok,[175] a faluközpontba való beköltözésüket hosszú évtizedeken keresztül adminisztratív eszközökkel tiltották.[176] A helyiek elmondása szerint ez a rendszerváltás utáni időszakban kezdett el változni, amikor is a faluszéli telepről egyre többen kezdtek a faluba vezető úton lakást építeni. Az egykori cigánytelep szinte teljes kiürülése a ’90-es években zajlott le, de még a kétezres évek elején is található volt olyan földlakás, amelyben életvitelszerűen laktak. A falu központjába vezető utcában továbbra is egymás mellett éltek az oláh cigányok és a romungrók, míg az itt lakó magyar családok igyekeztek közelebb költözni a faluközponthoz. A nyírvasvári helyzet talán abból a szempontból tart figyelemre számot, hogy a szegregátumban élő lokális cigány közösségben, elsősorban a budapesti építőiparban vállalt munkák bevételeiből, részben önerőből, a ’90-es évek második felében megindultak az építkezések, ami a falu összképét alapjaiban megváltozatta.

A cigányok által lakott településrészek épületállományának átalakulása azonban jóval korábban kezdetét vette. A tömeges lakásépítésre már a 60-as évek második felében sor került, és az állami finanszírozású beruházás kapcsolatba hozható a cigánytelepek felszámolására irányuló központi politikai szándékkal. A cigánytelepek felszámolása érdekében tett változások, úgynevezett „Cs” lakások építésének támogatása Nagyecseden is megfigyelhető volt. A „Cs” lakások elterjedésével egyre több oláh cigány család költözött be a város belső területeire a telepről. A „Cs” lakásokat a rendelkezésre álló szűk erőforrások miatt eleve alacsonyabb komfortfokozatú, tehát csökkentett értékű ingatlanokként építették.[177]

A megfigyelési tapasztalatok alapján mindhárom kutatott színtér roma közösségeinek épített lakókörnyezete alapján megállapítható három olyan alapvető etnokulturális sajátosság, amely az együttélési viszonyokat és az ezzel kapcsolatos lokális képzeteket befolyásolják. A cigányság épített lakókörnyezete eklektikus, amely egyszerre tartalmazza az egykor magyarok által elhagyott legrégebbi házakat (jellemzően vályog), a „Cs” lakásokat és a jobbmódú családok esetében a szegregációból történő kilépést és a többségi környezetbe történő

[175] A földbevájt kunyhók jellegzetessége, hogy csak a tető emelkedik a talaj szintje felé, a belmagasságot a földbe lefelé ásva alakították ki. A földkunyhó egy légterű lakóépítmény volt, amelynek vázát husángokból, suharcokból emelték, a falait pedig sárral tapasztották. A szalmás sarat aztán sima sárral lekenték, majd kimeszelték. A földet licselték, majd sárga homokkal lehintették. Fekvőalkalmatosság gyanánt négy ágat leástak, rá szegeltek keresztbe faléceket, majd szalmazsákot tömtek és azon aludtak. Külön oldalon a lányok és a fiúk. Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019. Bővebben lásd Bódi 2006: 55–66.

[176] A vidéki községi szegregátumokban élők és a település népességének kapcsolatát alapvetően két csoportra oszthatjuk. Sok olyan település található, ahol a szegregátumi cigányság és a falusiak között aktív patrónus-kliens rendszer alakul ki. Erre akkor nyílik mód, ha a cigányok piacképes szolgáltatásokat képesek nyújtani a lokális többségi társadalom számára. A szegregált együttélési léthelyzet másik típusa, amikor semmilyen kapcsolat nem alakul ki a telepiek és a falusiak között. (Váradi–Virág 2015.)

[177] Lásd részletesen Hajnáczky 2018.

beköltözést követően a korszerű házakat. Másrészt, az adaptív akkulturációs folyamatok eredményeként a cigányság lakóházai külső megjelenésüket tekintve a többségi normák másolására törekszenek, ennek minősége azonban függ a lakóépület a településen belüli helyétől – szegregátum vagy etnikailag vegyes környezet – és építésének idejétől. Harmadrészt általános szabálynak tűnik, hogy minél jobbmódú egy roma család, a lakóépület külső jegyei annál kevésbé mutatnak hangsúlyos etnokulturális jellemzőket.

1.5.2. A belső lakókörnyezet etnokulturális vonásai és hagyományöröksége

A lakóépületek külső etnokulturális jegyeinek leírását követően fontos szemrevételezni a lakásbelső sajátosságait. Ahogy az épületek külső megjelenése, úgy a lakásbelső is jellemezhető etnikus sajátosságokkal, olyan hagyományelemekkel, amelyek – mind a magyar paraszti, mind a hagyományos cigány közösségeket érintő – az akkulturációs folyamatok ellenére fennmaradtak, és közvetve hatást gyakorolnak az együttélő közösségek egymással kapcsolatos képzeteire. A „magyaros" vagy a „cigányos" nemcsak mindhárom színtéren hallható köznyelvi fordulatok, de a lakásbelsőt tekintve ténylegesen érzékelhető különbségekre utaló minősítő kategóriák.

A kutatási színtereken élő magyar közösség esetében a lakásbelső hasonló képet mutat. A hagyományos népi kultúra korábbi időszakainak kevés olyan használati tárgya van, amely beépült napjaink vidéki lakáskultúrájába. A néhány kivételt szemrevételezve kifejezetten érdekesek a Nagyecseden megfigyelhető karosládák, melyeket napjainkban is megtalálhatunk több háznál, azonban már nem az eredeti funkciójukat töltik be. Egykor a ruhák tárolására használatos bútordarabok voltak, amelyeket jellemzően a konyhában vagy a szobában helyeztek el. Napjainkban a karosládákat nem tárolási szerepük miatt használják, hanem – egyfajta reliktumként – a régmúltra emlékeztető, a falusi idill hangulatát megidéző bútorelemként, gyakran díszítő eszközként a ház, illetve az udvar és egyéb mellékhelyiségek különböző pontjain figyelhetünk meg.[178]

Az etnográfiai jelentőségű hagyománykészlet a recens emlékezetben tetten érhető elemeinek feltárását szolgáló vizsgálat eredményeként az is kiderült, hogy a tájegységre jellemző díszítő motívumra, ornamentikára az interjúalanyok egyáltalán nem emlékeznek. A lakásbelső berendezését illetően a színvilágot meghatározó sajátosság az egyetlen olyan

[178] Megfigyeléseim alapján a karosládák helye változatos: borospincékben, a házak közvetlen bejárata előtt, az udvaron, illetve szobákban is megfigyelhetőek.

jellemző, amit minden érintett etnikai részközösség tagjai megemlítettek. Ezek szerint a magyarok lakásaiban eredetileg a bútorok színei kifejezetten sötétek voltak, míg a ház falait fehérre meszelték.

A cigány közösségek háztartásait illetően tudható, hogy a házbelső berendezése igen szegényes volt és csak a tehetősebb cigányok rendelkeztek több bútorral. Az átlag háztartásban az ágy, shifony, asztal és spór volt megtalálható. Sok esetben beszéltek arról, hogy a szomszédságban élő magyar asszonyoktól kapták a használt bútorokat.[179]

Etnokulturális különbségek tekintetében a házak színei is árulkodóak, hiszen a cigányok körében közkedvelt harsány, élénk színek, mint a piros, rózsaszín, kék, sárga mindhárom kutatási színtéren jellemzőek voltak.[180] Ugyanakkor a romungró házak kevésbé élénk színűek, míg a magyaroké jellemzően visszafogott, fehér vagy pasztell színűre festettek. A romungrók és az oláh cigányok által lakott lakások napjainkban szinte alig különböznek, mind színben, mind berendezésüket tekintve a kulturális keveredést tükrözik.

Az oláh cigány házak belső falainak a színválasztásakor napjainkig megtalálhatóak a jellegzetes, élénk, erőteljes színek használata, mint a piros, kék, rózsaszín. Igaz, az utóbbi időben az ízlés alakulására a modern kor stílusjegyei is hatással bírnak, ezért manapság már a színhasználatra vonatkozóan sem lehet általános képet meghatározni, mint etnikum specifikus ismertetőjegyre tekinteni.

A jobb módú oláh cigány háztartásokban a bútorok napjainkban jellegzetes presztízstárgyakként funkcionálnak: elsősorban királyi külsőt tükröző trónszékek, arany keretes bútorok, fényes lakkú tálalók, barokk stílusú berendezési tárgyak mint a hatalmas álló vázák, képkeretek, egyéb kiegészítők. A hagyományos ízlés egyfajta továbbéléseként azonban a jellegzetes rózsás mintázatú kiegészítőket is megtalálhatjuk a házakban. A rózsa motívuma Nagyecseden egyszálas és csokor formában megjelent mind a falakon, mind ágyterítőkön, fali terítőkön, függönyökön.

Nyírvasváriban az oláh cigány háztartásokra jellemző rózsa motívum csak elvétve tűnik fel. A virágos ágyterítők, függönyök és falminták kevésbé jellemzőek. Megjelenik ugyanakkor szinte kötelező jelleggel a virág a háztartásokban: élő és műanyag formában egyaránt. A műanyag virágok elsősorban a szekrények tetejére helyezve sajátos hangulatot kölcsönöznek a helyiségnek.

[179] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

[180] A házak külső színeinek átalakulására példát láthatunk a nagyecsedi Berekoldalban – az egykor oláh cigányok által lakott szegregált településrészen –, ahol sajátos színes házfalak voltak a jellemzőek, a város belső területein azonban egyre kevésbé találunk ilyen épületeket. A centrumba beköltöző oláh cigányok esetében az is megfigyelhető volt, hogy a saját építésű összkomfortos házak köré kerítést építettek azzal a céllal, hogy a szomszédban élő magyarok elvárásrendjéhez tudatosan igazodjanak.

Érdekes jelenség, hogy a cigány lakásbelsők átalakulása szinte egyszerre ment végbe a magyar lakberendezés jellemzőinek megváltozásával. A házak berendezéseit tekintve eredetileg nagyfokú hasonlóság volt megfigyelhető a helyi magyar közösség életmódjával: asztal, komód, ágy, csíkos spór képezte a főbb darabokat, melyek az idő elteltével és a modernebb bútorok megjelenésével a magyar háztartásokhoz hasonlóan kicserélődtek.

A kutatás során felvett interjúkból kirajzolódik, hogy a romungró háztartásokban semmilyen hagyományosnak tekinthető tárgyi eszköz, bútor, lakberendezési tárgy nem található. Ugyancsak nem vezethető le az esetlegesnek tetsző színhasználati gyakorlatból vagy a bútorzat elemeiből, hogy a közösségben a „sajátnak" tekinthető, tehát autochton kulturális szokás vagy gyakorlat alapján megválasztott bármilyen tárgya megnevezhető volna. Fontos tény, hogy a romungró lokális emlékezetben nem mutatható ki a tárgyi hagyománykészlet egyetlen jellegzetes eleme sem.

Az együttélési színterek kortárs hagyománykészletének leírásakor és a cigányságra jellemző adaptív akkulturációs gyakorlatok ellenére érdekes jelenség, hogy a két hagyománykövető etnikai közösség – magyar és oláh cigány – nem kölcsönzött hagyományelemeket sem a nagyecsedi, sem a hodászi romungró kultúrába. Ennek ellenére Nagyecseden a kutatási megfigyelések alapján elmondható, hogy a romungrók esetében a „lakáskultúra" igen sajátos értékelveket tükröz. A ház felfogásukban olyan funkcionális élettér, amely külső megjelenését és közvetlen környezetét tekintve nem státuszszimbólum, presztízsfunkciója kevésbé fontos: a lakások elsősorban az ott élők funkcionális fizikai környezetét képezik, és ezek külső képe, például az udvar nem kell, hogy kifejezze a benne élők egzisztenciáját, életszínvonalát. A gyakorta elhanyagolt külső környezet nem bír jelentőséggel (értékkel) és gyakran a helyi mércével mérve jómódú lakásbelsőt „leplez". Generációról generációra öröklődik ez a gondolkodásmód a cigánytelepeken és a helyiek semmilyen más külső mintát vagy elvárást nem tekintenek követendőnek. A magyarokkal vagy az oláh cigányokkal összevetésben és a konkrét hagyományok hiányával szemben a fentiekben leírt ambivalens miliő egyfajta megközelítésben a „hagyományosnak" nevezhető gondolkodásmód hozadéka.

A tereptapasztalatok és megfigyelések alapján a romungró házakra vonatkozóan megállapítható, hogy a lakóépületeken belül jellemző az élénk színek használata: kék, piros, rózsaszín, sárga. Ugyancsak élénk színűek, sokszor rikítóak a kiegészítők, mint például a bútorterítők, takarók és függönyök. A bútorok állapota utal arra, hogy azok nem esztétikai presztízstárgyak, hanem a funkciójuk miatt kapnak helyet egy-egy házban.

A magyar paraszti lakások belső képét évszázadokon keresztül meghatározta a szent sarok. A vidéken általánosan elterjedt és a belsőtér elrendezését meghatározó forma, mindhárom kutatási színtéren megtalálható volt.[181] A hagyománykészlet feltérképezését szolgáló strukturált interjúkból kiderült, hogy a falakon szinte minden házban voltak szentképek és családi fényképek. A fotókon vagy az elhunyt családtag látható, vagy valamely az élet fordulópontjához kötődő eseményt megörökítő pillanat. Ilyenek voltak például a katonaruhában készült felvételek is. Mindebből napjainkra csupán annyi maradt, hogy azokban a családokban ahol a vallás meghatározó szerepet kap, még napjainkban is láthatunk szentképeket, illetve vallási tárgyú relikviákat. Bár a sarok berendezése változott, de az interjúk alapján tudható, hogy eredeti szerepüket megtartva több házban találhatunk napjainkban is 'szent sarkot'.

A kutatási tapasztalatok szerint gyakorlatilag minden oláh cigány házban kötelező jelleggel voltak megtalálhatóak a szent képek, a zarándokhelyekről vásárolt relikviák és a családi képek. A családi fotók elterjedt használata értelmezésük szerint az oláh cigány kultúrában hangsúlyos formában juttatja kifejezésre a család elsőrendűségét. A képek lakásdíszítő funkciója mind a mai napig fennmaradt és hangsúlyos kulturális elem az oláh közösségben.

A lakásbelsőben megfigyelhető etnokulturális specifikus hagyományelemek készlete napjainkra csekély számú. Ettől függetlenül az olyan karakteres különbségek, mint a színvilág és egyéb dísztárgyak határozottan utalnak a lakók etnikai hovatartozására.

1.5.3. A viselet akkulturációja és hagyományelemei

Az együttélő magyar és cigány lokális közösségek egyik hagyományosan fontos etnokulturális megkülönböztető ismertetőjegye mindig a viselet volt.[182] A mindkét közösséget érintő akkulturációs folyamatok eredménye általánosan a hagyományos öltözet elhagyása, a kivetkőzés volt. A megállapítás ellenére a mindennapi viselet bizonyos elemeinek mind a mai napig van etnikus konnotációja, ami elválaszthatatlan az akkulturációtól.

A kutatási színterek magyar közösségeiben a 20. század első felében a viselet a polgáriasodó ízlést tükrözte. A kivetkőzés hosszan elnyúló folyamata, ahogy azt Fülemile Ágnes átfogó elemzésében feltárta, elválaszthatatlan a modernizáció ízlés- és értékvilágának

[181] Balassa–Ortutay 1979: 148–153.
[182] Már Mária Terézia és a Helytartótanács rendeletei is foglalkoztak a cigányok viseletével és a társadalmi beilleszkedésük kikényszerítésének eszközeként előírták, hogy a falusiakhoz hasonlatos öltözetet kötelesek viselni. Pavlóczki 2019: 50.

fokozatos beszivárgásától a hagyományos paraszti közösségekbe.[183] A vizsgált színtereken a viselet nem mutat az átlagos paraszti közösségektől eltérő ismérveket, teljesen átlagosnak mondható. Továbbá az alkotóelemeire vonatkozó ismeretek már csak az egyéni emlékezet szintjén nyomozhatóak. Az egykori férfiviselet a szűkülő szárú csizmanadrág, fehér ing, mellény, kalap és a mente volt, míg a női viselet részét képezte a blúz, a szoknya és a kötelező kötény. A közösségi összetartozás és a hagyományápolás részének tekinthető, hogy úgynevezett íratlan szabályok meghatározták egyes ruhadarabok viselését, illetve annak tilalmát. Eredetileg a ruhák színe utalt a viselője korára és családi állapotára, így a fiatal lányok színesebb, világos árnyalatú ruhákban jártak, míg az idősebbek a barna, sötétkék és fekete árnyalatokat viselték. Házasságkötést követően az asszonyok fejüket kendővel kötötték be, a lányok pártát viseltek. Az élet fordulópontjaihoz kötődő események viseletét – mint például a keresztelő, lakodalom, temetés – is a lokális hagyomány által elfogadott öltözködési szabályok határozták meg.[184] Az egykori viseletről manapság már csak a fényképek, helytörténeti gyűjtemények, valamint a helyi néptáncegyüttesek ruházatában[185] találunk erre emlékeztető jegyeket.

A Nyírvasváriban együttélő három helyi etnikai részközösség egyik jellegzetes megkülönböztető jegye szintén a *viselet* volt. A romungró közösséget „nyakkendős cigányoknak" is hívták, ami utal egykori fő foglalkozásukra, muzsikusokként kiszolgálták a helyi és a környékbeli igényeket. A nyakkendő, vasalt nadrág még napjainkban is megfigyelhető az idősebb generáció öltözékében, de a fiatalabbakra a kihívó, színes ruhadarabok a jellemzőek. A nagyecsedi és a hodászi romungró viseletkultúrát illetően a ruházattal kapcsolatban nem beszélhetünk hagyományos viseletről vagy ennek a kollektív emlékezetben bármiféle nyomáról. Az öltözködést nem jellemezte és nem jellemzi egységes színhasználat vagy sajátos ruhadarab. Úgy tűnik, hogy kizárólag a pillanatnyi divat és a korízlés határozza meg az öltözetválasztást.

A romungróktól eltérően az oláh cigányok ruházata napjainkban is jóval karakteresebb. Amint az talán a többségi társadalom az oláh cigány kultúrával kapcsolatos képzeteiben is erősen él, az egyik legmeghatározóbb tárgyi kulturális hagyományelem mindig a viselet volt. A női öltözet részét képezte a bokáig érő, hosszú, színes szoknya, a hozzáillő kötő, színes, gyakran rózsás mintás vizitka (blúz) és a színes, rózsás kasmír kendő, derékkendő. Napjainkban

[183] Fülemile 1991.

[184] A viseletszabályok tájegységenként vagy akár településenkénti változatossága mellett a téma kutatói fontos általános szabályokat is megállapítottak. Ilyen például a korosztályokra jellemző viseletkultúra normatív funkcióinak rendszere. Vö. például Takács 1995.

[185] A viselet lokális mintázataira láthatunk mintát például a Nagyecseden működő néptánc együttes esetében. Bővebben lásd a 3. fejezetet.

ezek a ruhadarabok a hétköznapi viselet részeként már csak néhány idős asszony esetében figyelhetőek meg. A Nyírvasváriban élő oláh cigány nők esetében azonban szinte minden háztartásban megtaláljuk a színes kendőt, amit előszeretettel viselnek alkalmi öltözetként.

A hagyományos oláh cigány férfi viselet gyakorlatilag a magyar viselettel azonos. A Nyírvasváriban és Hodászon élő oláh cigány férfiak jellemző ruhadarabja a kalap volt. Ennek viselése még napjainkban is megfigyelhető, jellemzően ünnepi alkalmakkor hordják tulajdonosaik. A férfiak a kalap mellett sötét színű lajbit és holdas csizmát viseltek.

A hosszú távú együttélés egyik eredményének tekinthető, hogy a vizsgált oláh cigány közösségekben a hagyományos öltözködési gyakorlat átalakulását érhetjük tetten. Ugyanakkor az *öltözködés alapelve*, miszerint egy nő minél zártabb, visszafogottabb öltözetben járjon, továbbra is fennmaradt. Ez olyan etnikus eleme a cigány kultúrának, amelynek egyrészt közösség-összetartó, valamint etnikai értelemben elkülönítő ereje van. A zárt, visszafogott öltözet a mindennapi szóbeszédben is alkalmas eszköz arra, hogy az oláh cigány közösség önmagát megkülönböztesse a lokális romungró közösség tagjaitól, akiket az oláh cigány közösség tagjai inkább kihívó, színes, nagy mintás divatöltözetükről tartanak számon.

Az együttélési folyamatok egyik látványos eleme az oláh cigányok körében megfigyelhető adaptív akkulturáció az öltözködési kultúrára gyakorolt hatása. A hagyományos cigány viseletről a magyar társadalomban elterjedt öltözetre való áttérés tudatos, az oláh cigány társadalom-beilleszkedését (alkalmazkodását) előmozdító folyamat, amit az egyik adatközlő az alábbiak szerint fogalmazott meg:

„Mikor eljártam dolgozni, már akkor többet voltunk a magyarok közt és nem akartunk kitűnni. Mi is már akkor a szűk szoknya, nem volt kötő, nem volt kázsmér kendő, hanem próbáltunk úgy öltözködni, ahogy ők. Tehát be akartunk olvadni."[186] *„[…] egyre több roma nő eltartja a családot, dolgozhat, dolgoznia kell. Ezért változik az öltözködési szokásai, a hajviselete, hogy be tudjon illeszkedni abba a közegbe, ahol éppen dolgozik."*[187]

A hagyományos viselet elhagyásának ezt a funkcióját más összefüggésben a diszkrimináció elkerülésére szolgáló eszközként is megfogalmazzák. *„Már nem úgy mész egy hivatalba, egy orvoshoz, nem úgy mész be egy munkahelyre, ahogy eredetileg menned kéne. Nem úgy, mint mondjuk egy roma esküvőre, vagy virrasztásra, ott ügyelned kell, hogy mit veszel fel és mit akarsz megmutatni. Szerintem ez nem a mi problémánk, a cigányoké, hanem a befogadó közegé. Vajon az a befogadó közeg elfogad-e engem, egy munkatárs, ha egy népviseletben megyek be, vagy fordítva? Fordítva, én biztos elfogadom! […] Ez egy védekezési mechanizmus a roma*

[186] Saját gyűjtés: 65 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2018.
[187] Saját gyűjtés: 31 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2018.

nőknél. Azt látom, hogy minél szebben, minél ápoltabban, minél divatosabban, minél inkább ugyanúgy, ahogy a többi, hogy ne nézzenek ki. Ne közösítsenek ki."[188]

A viselet elhagyása, a tudatos kivetkőzés mindhárom vizsgált kutatási színtéren élő oláh cigány közösség esetében többé-kevésbé megfigyelhető jelenség. Az együttélési helyzetekben, a közvetlen találkozási alkalmakkor a viselet az etnikai közösségek érintkezésének kölcsönösen minősített eleme, és ebben a formában a kapcsolatok minőségére is hatást gyakorol. A viseletben még napjainkban is továbbélő kisszámú aktív hagyományelem csökkenő jelentőséggel ugyan, de a kulturális távolság fennmaradásához és részben fenntartásához is hozzájárul.

1.5.4. Az anyanyelv és a nyelvváltás változásfolyamatai

Az etnikai együttélés alakulása szempontjából az együttélő magyar és cigány etnikai részközösségek kapcsolatait meghatározó és a kulturális távolság alakulását befolyásoló etnikus hagyományelem a nyelvhasználat kérdéséhez köthető. A magyar, romungró és oláh cigány közösségek viszonyában ez a Nyírség három vizsgált településén élő zárt oláh közösségek által beszélt nyelv, a cerhári dialektus használatához és ennek akkulturációjához kapcsolható. A három vizsgált színtér esetében azonban a lokális oláh közösségek eltérő viszonyulását figyelhetjük meg a cigány nyelv továbbadásában.

A cigány nyelv a családon belüli átadására napjainkban is viszonylag nagy hangsúlyt fektetnek Nyírvasváriban. *„Azért fontos, mert olyan társadalomban élünk, ahol a kultúra megtartása ebben rejlik. Ez egy összetartó erő, hogy ha cigányul beszél valaki. Ha ez elmúlik, akkor a kultúra is legyengül."*[189] A nyelv, mint a kulturális identitás egyik alappillére a vizsgált cigány társadalomban kitüntetett szerepet kap. Ezzel szemben Nagyecseden megfigyelhető jelenség, hogy míg a jelenleg 40-es éveiben járó emberek még beszélik a nyelvet, a gyermekeik már nem, vagy csak ritkán, esetleg az otthoni-családi környezetben használják azt. *„Az iskolában nem beszélnek cigányul. Ott. Lehet, hogy otthon egymással igen, de főleg magyarul beszélnek. Mert az egy emelkedés nekik. Egy szint, amikor már „csak" magyarul beszélnek, és nem akarják a cigány nyelvet ott beszélni."*[190]

[188] Saját gyűjtés: 31 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2018.
[189] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[190] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.

Megfigyelhető, hogy sok oláh cigány családban tudatosan nem tanítják meg a nyelvet azért, hogy a magyart minél tökéletesebben elsajátítsák és az iskolában könnyebben beilleszkedjenek. A nagyecsedi közösségben felvett interjúk elemzéséből kiderült, hogy az akkulturációs folyamatot az oláh közösség reflexív tudatossággal kezeli. Felfogásuk szerint bizonyos szokások elhagyása, az anyagi kultúra egyes elemeinek a feladása, az értékrendben megfigyelhető változások a többségi társadalomhoz történő alkalmazkodást elősegítő események. Az akkulturáció tehát nem veszteség, hanem az oláh közösség társadalmi beilleszkedésének a feltétele. Ezek szerint, ahogyan érzékelhetővé vált a normáknak, szokásoknak a felhagyása, annál nyitottabb lett a kapcsolat a két etnikai közösség, a magyarok és az oláh cigányok között. Ennek alapján az egyik jól megfigyelhető akkulturációs jelenség a nagyecsedi közösségben beszélt cerhári dialektus elhagyása, amit a fiatalabb generációk esetében az anyanyelvű családokban is a napjainkban lejátszódó nyelvváltásként érzékelhetünk.

Emellett érdekes jelenségnek lehetünk szemtanúi, amely során és a fenti jelenség ellenfolyamataként a cigány nyelv fenntartására tudatos törekvésként tekintenek, amennyiben annak értékként történő továbbadására irányul a figyelem. *„A cigány nyelvet beszélni […] már az értelmiségieknél jön elő, akik fejből, tudatosan tudják, hogy ez érték, ezt nem szabad elfelejteni, ezt használni kell. [...] akik középiskolába mennek, ott még nincs meg ez a tudás, […] hogy értékeljék azt, ami nekik van.”*[191]

Hodászon szintén a cigány nyelv cerhári dialektusa az oláh közösség anyanyelve. Ez azt jelenti, hogy a családban csak cigányul beszélnek, a kisgyermekekhez és egymáshoz is cigányul szólnak. Az interjúkból az is kiderült, hogy a magyart, mint második nyelvet tanulják meg, ami azt eredményezi, hogy a cigány anyanyelvű családokban cigányul gondolkodnak, és nem családi környezetükben a mondandójukat magyarra fordítva fejezik ki. A kétnyelvűségből eredő nehézségek ellenére is erős kötődés figyelhető meg Hodászon a nyelv fenntartására, aminek okát az egyik adatközlő az alábbiak szerint fogalmazta meg: *„Ha semmit nem akarunk megtartani a hagyományokból, az értékekből, akkor beolvadunk, mindegy, hogy milyen társadalomba és elveszünk. Ha egy társadalomnak nincs kultúra, nincs gyökere, akkor semmivé válik. A cigányságnak abba van az ereje, hogy még mindig a nyelv, az egyéb szokások alapján testvérnek tekintik egymást. Mindaddig, amíg ezeket az értékek vannak, és tartjuk őket, addig a testvéri és a szereteti kapcsolat megvan. Mihelyst elhagyom ezeket az értékeket, és más normákat, más kultúrát veszek föl, akkor visszafelé már nincs ez a kapcsolat, hogy még is csak ez testvérem, még is csak az. Tehát önmagában fölmorzsolná akkor.”*[192]

[191] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.
[192] Saját gyűjtés: 52 éves, oláh cigány származású férfi, Hodász, 2020.

Amint az közismert, a romungró közösségekre általánosan jellemző, hogy már a cigány nyelv egyik dialektusát sem beszélik. Az interjúk alapján a Hodászon és Nagyecseden élő romungró cigányok anyanyelvüknek a magyart jelölik, más nyelven nem beszélnek.

Azonban a Nyírvasvári romungró cigányközösségben erre vonatkozóan több ellenpéldát találhatunk. Vannak olyan háztartások, ahol vegyes házasságban élnek együtt romungró és oláh cigány családból származó felek, és az együttélés velejárójaként tudatos nyelvtanulás figyelhető meg a romungró fél esetében. A jelenség a kutatás során végzett megfigyelés tanulsága szerint nem csupán a pragmatikus alkalmazkodás bizonyítéka. A nyírvasvári oláh cigányok viszonylag kompakt kulturális és társadalmi jellemvonásai olyan identitáselemek, amelyek a közösségbe bekerülő romungrókat azonosulásra, a személyes identitás egyfajta újrakonstruálására ösztönzik. A nyelv elsajátítása a folyamat egyik kiemelkedő jelentőségű eleme.

Mindez arra enged következtetni, hogy a nyírvasvári etnikai együttélési viszonyok értelmezésekor az oláh közösségbe beköltöző romungrók nem alkotnak koherens csoportot, nem mutatnak zárt közösségre jellemző tulajdonságokat. Az elemzésben megkülönböztetésük mégis fontos szempont, mert, ha nem is az együttélés minőségét meghatározó körülményként, de mind az oláh közösség, mind a romungrók nyilvántartják a romungró etnikai megkülönböztetés tényét a személyek szintjén.

1.5.5. A vallási felekezeti viszonyok és a vallási ünnepkör szokásai

A kutatott színterek recens hagyománykészletének leírásakor a vallási élet, a vallásgyakorlat és az ezekhez köthető szokások rendszere fontos tényező. Az együttélés lokális viszonyainak alakulása szempontjából a vallás és az etnicitás közötti összefüggések, különösen a gyülekezetek etnikai-interferenciális térként történő elemzése fontos adalék lehet a települési szintű folyamatok megértéshez.[193] Az elemzések többsége azonban a kérdést abból a szempontból vizsgálja, hogy a vallás az etnikus távolság fenntartásának természetes vonatkoztatási pontja. A vegyes etnikai együttélési helyzetekben ez azt jelenti, hogy a lokális társadalomban együttélő két etnikai közösség közötti határokat az eltérő felekezeti hovatartozás csak felerősíti. Ilyen jól ismert helyzetek például az erdélyi református magyar és ortodox román együttélési szituációk.[194] Természetesen sok olyan példa is felhozható, ahol az etnikai –

[193] A vallás és etnicitás összefüggéseinek kutatása a kulturális antropológiában és a társadalomnéprajzban jelentős múltra tekintenek vissza. (Vö. Papp 2005: 23.)
[194] Vö. Biczó 2013b: 53–103.

nyelvi, kulturális – távolság a felekezeti közösségi élet keretei között közeledésbe vált és akár asszimilációs tényezőként is elemezhető. Erre jól ismert példa a felvidéki lokális katolikus magyar és szlovák etnikai együttélési helyzet.[195]

A vizsgált három kutatási színtér felekezeti hovatartozását tekintve vegyes képet mutat: Nagyecsed magyar közössége többségében református, lakosságának több mint fele a gyülekezet tagja, míg a népesség alig 10%-a görögkatolikus. Ezzel szemben Nyírvasvári és Hodász esetében a lakosság döntő többsége a görögkatolikus egyházhoz tartozik. Az utóbbi két évtizedben megfigyelhető, hogy a tanulmányozott településeken egyre nagyobb teret nyernek a neoprotestáns kisegyházak, mint például a Hit Gyülekezete vagy a Baptista közösség.[196] Mindezek ellenére családi-közösségi szinten a két történelmi egyház, a református és a görögkatolikus befolyása a legnagyobb, ezek rendelkeznek a legkomplexebb befolyással a települések társadalmi életére.

A tanulmányozott kutatási színtereken a vallási élethez kapcsolódó hagyományok kérdését két összefüggésben vizsgáltuk. Egyrészt a hagyományoknak a lokális közösségszerveződésre gyakorolt hatását, amely leginkább a vallási ünnepkör szokásainak megélésében érhető tetten. Másrészt a vallási nevelés (családi és egyházi intézményi) az együttélő etnikai részközösségek közötti elfogadás minőségére kifejtett befolyását. A kutatási tapasztalatok alapján a tanulmányozott vidéki helyi társadalmakban a családok mindennapi életét meghatározó értékrend egyik hagyományos forrása az egyház és a vallásgyakorlás részét képező alkalmakhoz, valamint a vallási ünnepkörhöz köthető szokások. Ezek szerint a parasztság vallási hagyományaiban összemosódik és gyakran keveredik a doktrinális vallásosság és a népi vallásosság.[197] Ennek a menete nyomon követhető az együttélő etnikai közösségek vallási szokásgyakorlatainak még azonosítható hagyományelemeiben és az ezek között megfigyelhető eltérések és kölcsönhatások (interferencia) mértékében.

[195] Vö. Tátrai 2017: 104.

[196] Peti Lehet moldvai roma közösségekben vizsgálta a Pünkösdista hitre történő áttérés okait és funkcióit. A kutatás eredményeként kiemelte, hogy az átkeresztelkedést személyes és közösségi célok is előidézték, ahogy megfogalmazza a „civilizálódás jelei" érhetőek tetten az áttért személyek estében. A közösségbe történő bekeresztelkedés az alkoholizmus háttérbe szorulását, az együttélő román lakosok a lokális roma közösséggel szembeni elfogadóbb beállítódását, a szociális biztonság erősödését vonta maga után. Emellett az esemény az egyén szemszögéből fontos velejárója – egyfajta következménye – a vallásnak az életvezetésben betöltött meghatározó szerepe, ahogyan azt az általam vizsgált színtereken is megfigyelhetjük. Vö. Peti 2020.

[197] A doktrinális és népi vallásosság jelenségeinek párhuzamos jelenléte a paraszti társadalomban a kutatókat régóta foglalkoztató kérdés. A jelenség egyik első megfogalmazójaként Robert Redfield a nagyhagyomány és a kishagyomány kategóriák keretében különítette el. (Vö. Redfield 1955.) Elemzésében a népi vallásosság jelenségeit a kishagyomány, tehát a folklór, a falu kultúrája és a parasztság életmódjából levezethető jelenségként írta le. A népi vallásosság értelmezését gyakran a „hivatalos" tételes vallási tanítással szemben kidolgozott ellenkulturális jelenségként értelmezik. (Vö. Iancu 2013.)

A vallási ünnepkör alkalmai a Nyírvasváriban élő magyarok körében elsősorban az egyházi szokások, hagyományok követését jelentette és kiemelten a görögkatolikus gyülekezethez tartozók esetében volt megfigyelhető. Így karácsonykor a betlehemezés a magyaroknál sokáig jellemző volt, a '80-as évekig a kántálás széles körben gyakorolt szokásnak minősült. Napjainkra a hagyomány visszaszorult, már csak a családon belül folyik. A magyar görögkatolikus ünneplési gyakorlatban a pászkaszentelés, a kenyéráldás, a gyümölcsszentelés, a vízszentelés, a búzaszentelés az egyházi élet szerves beépüléseként van jelen a mindennapi életben. A szokások bár fennmaradtak, de változásokon mentek keresztül. *„Régen volt, hogy kimentek megszentelni a búzát, egyházi keretek között. Ma már nem megy ki a pap, hanem behoznak egy kosár zöld búzát és azt szenteli meg a pap. Régen volt vízszentelés is. A szentelést tarják most is január 6-tól, de régebben kimentek és a kutakat is megszentelték. Ma már nincs kint, csak a templomban van vízszentelés."*[198]

Az oláh cigány közösség mindhárom kutatási színtéren jellemzően görögkatolikus vallású, és ennek hatása a vallási-erkölcsi neveltetésben, valamint a helyi társadalom közösségformáló erejében érhető tetten a leginkább. A görögkatolikus oláh cigányok mindennapi társadalmi életét szabályozó normák egy jól meghatározható része közvetlenül a doktrinális vallásgyakorlatból levezethető. Ezeket a családi szocializáció keretében a következő generációk számára a nevelési folyamat részeként adták át.

Jó példa erre az a Nagyecseden az oláh cigány közösségben felderített látens vallási jellegű intézményesült gyakorlat (hagyomány), ami független a gyülekezetek életében történő részvétel – aktív vagy passzív – minőségétől. Ez azt jelenti, hogy néhány idősebb és közösségi tekintélynek örvendő asszony fiatalokat gyűjtött maga köré és rendszeres vallási-erkölcsi nevelésben részesítette őket. Az alkalmakon a fiataloknak különböző példázatokon keresztül tanították meg azokat a viselkedési formákat, érintkezési gyakorlatokat, amelyek előmozdíthatták a többségi társadalom normáihoz történő sikeres alkalmazkodást.

A tevékenység az elbeszélések szerint igen jótékony hatással bírt a fiatalok mindennapi életvezetésére. A közösen eltöltött idő hozzájárult, hogy az oláh cigány fiatalok iskolai teljesítménye, viselkedése ne maradjon el az átlagtól, tehát megfeleljen a többségi társadalom által elvártaknak. A közösségen belül zajló erkölcsi-etikai nevelés fontosságáról az egyik interjú alany így nyilatkozik: *„Én is gyermekoktató akartam lenni, de aztán csak hitoktatóig jutottam el. 23 gyerekem volt és még mindig járnak hozzám le. Unokáim is vannak, azokból a gyerekekből. Nagyon szeretem őket. De gyönyörű élet volt. 17 vagy 18, nem hazudok meddig pontosan, hogy tanítottam őket, velem voltak. Tehát nem megkötött idő, hogy holnap egy óráig,*

[198] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

vagy valami. Nem, össze-vissza. De legtöbbet inkább esténként tudtunk tanulni nálam. Annyi gyerek volt, hogy a földön össze-vissza voltak, csináltam minden este egy kiló, akkor két kilós kenyér volt még, zsíros kenyeret hagymával. Az volt a szendvics. Hogy otthon ne kapjon ki, hogy éhes a gyermek. Na az nekik el volt készítve, amelyik kér ivott, evett, csak hogy tanuljon. Tanultunk a bibliát, tanultunk inkább azt mondom, hogy etikát, inkább ezt oktattam nekik. Így bele viccesen, játékosan, belevertük azt egymásba. Még mi is tanultunk egymástól. A szülők jöttek, ezelőtt mi volt."[199]

A közösségben az elbeszélések alapján egykor több személy is betöltött hasonló szerepet. Az értékrendi tudatosság, melynek forrása a vallásos hit és a kulturális hagyomány, valamint az ennek elsajátítására történő törekvés olyan tulajdonsága a nagyecsedi oláh közösségnek, amely segít a többségi társadalom normáihoz történő alkalmazkodásban.

A vallási ünnepek és ezek közösségteremtő- és szervező ereje fontos szerepet játszik abban, hogy az oláh cigány közösségben érvényes életvezetési és erkölcsi szabályok a többségi társadalom által képviselt normák szerint alakultak. A kutatási színtereken élő oláh cigány családokban a kiemelt vallási ünnepek, úgy mint a Húsvét és a Karácsony igazi közösségteremtő alkalmak voltak.[200] A Húsvét szigorúan a görögkatolikus vallásgyakorlás szabályai szerint zajlik a közösségben. A kutató a mai napig etnográfiai részletességében figyelheti meg az eseményeket a pászkaszenteléstől a húsvéti egyházi énekek ismeretéig. A vallásos görögkatolikus cigányok a helyiek emlékezete szerint a többségi magyar társadalom tagjaival közösen vettek részt az ünnepi egyházi eseményeken.

„A húsvéti nagyböjti ünnepek! Már mi előtte hetekkel, cigány asszonyok készülünk a nagy ünnepre. Nagytakarítással. Imádsággal és akkor jön a péntek, a nagypéntek, az nekünk nagy. Ekkor egész nap semmit nem eszünk, elmegyünk templomba és rengeteget imádkozunk, aztán szombaton készülünk a sütéshez. Megsüssük a pászkát, gyönyörű szép pászkát, sonkát főzünk és szépen belerakjuk a kosárba. Van nekem kosaram, meg pászkaszentelőm is. És ezt a finom töltött tyúkot készítek, hímes tojást festünk és elmegyünk a templomba, minden évben. Ez nekem nagyon-nagyon nagy ünnep a húsvét."[201]

A karácsonyhoz kapcsolódóan kialakult ünnepi szokások ugyancsak kiváló teret kínáltak az interferenciális gyakorlatoknak és az etnikai részközösségek interakciójának. Míg Hodászon és Nagyecseden ez a gyakorlat a lokális magyar és oláh cigány közösség közötti

[199] Saját gyűjtés: 63 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[200] A hodászi oláh cigány közösség vallási életéről, egyházhoz köthető ünnepi gyakorlatairól, valamint az emberi élet fordulópontjaihoz kötődő népi szokások liturgikus elemekkel tűzdelt jellegzetességeit Oláh Judit 2001-ben megjelent írásában foglalta össze. Kutatási eredményeként megállapította, hogy a vallásgyakorlás fontos részét képezi a lokális közösség cigány identitásának. Vö. Oláh 2001.
[201] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

kapcsolatviszony alakulására hatott pozitívan, addig Nyírvasváriban a két helyi cigány részközösség közötti kulturális távolság áthidalásában játszott fontos szerepet. *„Gyerekkorunkba jártunk betlehemezni. Úgy volt, hogy fehér ruha volt rajtunk, sisakot csináltunk, és az édesapám csinált nekünk betlehemet, pálcákból, vesszőből. Hatan voltunk, négy pásztor, meg két angyal. Akkor nagyon szépen bementünk házakba, innen megkezdtük az egész falut bejárni, éjfél után értünk haza. Bementünk a templomba is, ott az oltárt körüljártuk. Énekeltünk persze mindenhol. Akkor, a mi időnkbe mondom, mi a cigányok úgy voltunk, hogy elkezdtük délután olyan 5, vagy 6, vagy 7 óra felé ezt az ünnepséget és akkor másnap reggelig mindig járkáltunk, házról házra. […] Amikor ajtót nyitottak nekünk, bementünk, az első ember, aki jól tudott beszélni köszöntötte a családot cigányul, jókívánságokkal és akkor fogadták a vendégeket. Az volt benne a szép, amikor bementek a családhoz, felköszöntötték, zenéltek, ittak-ettek és az a család csatlakozott hozzájuk és együtt mentek tovább. Így egyre nagyobb létszámmal voltak.”*[202]

A betlehemezéskor helyi karácsonyi dalokat énekeltek, amelyeket hangszeren kísértek. Maga a hangszeres kíséret is pontosan leképezi az együttélő etnikai részcsoportok közötti érintkezés interferenciális hatásait. A cigány betlehemesek jellemző hangszere volt a citera, ami eredetileg a magyar parasztság zenei kultúrájában szervesült eszköz volt. Átvétele és használata egyértelműen magyar etnokulturális hatás. A karácsonyi énekek zenei kíséretéhez Nyírvasváriban az oláh cigányok körében is megfigyelhető volt a brácsa, ami jellemzően a romungró cigány muzsikusok által alkotott falusi vonószenekarokban használt hangszer volt.[203] *„Nekem volt egy sógorom, aki zenész volt, anyám testvérével lakott. Nyírbátorba való volt, de itt laktak. Én akkor voltam vagy 10-12 éves. És nagyon szerettem. Megtanulhattam volna prímázni, vagy gitározni, de jobban megszerettem ezt a brácsot, mert másabb a hangja is, az az igazság. És ez hagyományos. Tanított engemet, több éven keresztül. Ebből a dologból, miután megtanultam, voltam köztük zenész, na meg van egy testvérem énekes Rostás Mária. Amikor a tsz megalakult, abba az időbe, igaz, hogy Budapestről jött le dr. Martin György, az minket felfedezett. Akkor az édesapám, meg a testvérsége, és azt a régi hagyományos botos táncot, mert ugye valamikor a cigányok, azok a régi cigányok ittak egyet és akkor ők kezdtek botolni. Az ének meg ment. Az én apám megtanulta az ő apjától. Mert az apámnak a botolós megint ég és föld volt. Az ember nem tudta azt megcsinálni, mint ő.”*[204]

[202] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[203] Vö. Kovalcsik 2001. A citera cigányzenekarokban történő használatával kapcsolatban lásd Ratkó 2002.
[204] Saját gyűjtés: 76 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.

Az oláh cigányok egyszerű ritmuseszközöket alkalmazó alapvetően vokális zenei kultúrájába beépülő hangszerek is jelzik, hogy Nyírvasváriban az etnokulturális transzfer folyamatok jelentős hatást gyakoroltak az együttélésre. Az ünnepekhez kapcsolódó közösségi alkalmakon vegyesen vett részt a két helyi cigány közösség, így teremtve lehetőséget a keveredő kulturális gyakorlatok kialakulásának.

A kutatási tapasztalatok szerint Nyírvasváriban a görögkatolikus vallási közösség egyfajta transzetnikus kulturális tér az együttélő magyar és roma etnikai részcsoportok számára. Habár a szokások sok hasonlóságot tükröznek, az ünneplési gyakorlatban csupán a gyülekezeti együttlét alkalmain, elsősorban a templomhoz köthető szertartások időtartamára jön létre a település népességét reprezentáló transzetnikus közösség. Ezzel szemben a vallási ünneplési gyakorlatot ténylegesen az etnikus elkülönülés és a sajátos szokások jellemzik. A cigány vallási gyökerű ünnepek és ünneplési gyakorlat hagyománya általában komoly eltérést mutat a többségi társadalommal összevetésben. Ennek oka, ahogy arra Havasi Virág rámutatott, abban rejlik, hogy maga a vallásosság és a valláshoz való viszony is eltér a többségi társadalom gyakorlataitól. [205]

Nagyecseden és Hodászon a romungró közösség körében nem találtunk olyan adatközlőt, aki a vallási ünnepkörhöz kapcsolódó szokásokról beszámolt volna. Esetükben az ünnep nem a valláshoz kötődő alkalmakról szólnak, így a két romungró közösségben nem beszélhetünk a vallás és a vallási ünnepek adaptációjáról vagy akkulturációjáról, sem pedig annak az együttélésre gyakorolt hatásáról.

A kutatás keretében felgyűjtött példák alapján a vallásgyakorláshoz kapcsolódó hagyományelemek széles köre az együttélő etnikai részközösségek kapcsolataira közvetett hatást gyakorolt akárcsak a mindennapi életben mind a mai napig tetten érhető babonák bizonyos formái.

1.5.6. Babonák és hiedelmek a vizsgált színtér közösségeiben

A magyar néprajztudomány a vidéki paraszti közösségek életében a babonák és hiedelmek gazdag hagyományát gyűjtötte fel. Ezek nem csak a kultúra értelmezése szempontjából jelentenek fontos támpontot, hanem a társadalmi működés mindennapi viszonyaira is hatást gyakoroltak. A magyar parasztság kultúrájában országszerte elterjedt hagyományelemek emlékezete a kutatás szerint a nyírvasvári közösségben napjainkig tetten érhető. Ilyen

[205] Lásd összefoglaló jelleggel Havasi 2018: 166–170.

általánosan elterjedt jelenségek például halál esetén a tükör letakarása, szemmel verés ellen meszes víz oltása, vagy amikor új ház építésekor a falra zöld ágat és üveget helyeztek – ennek valódi okát már nem tudják megmondani –, a szentelt étel nem kerülhet kukába, a maradék pedig az állatok eledele lesz.[206] Ezek azonban a kortárs magyar társadalom mindennapi életére a viselkedést vagy a cselekvéseket befolyásoló tényezőkként már nem gyakorolnak hatást. Az emlékezetben még élnek, de közösségformáló vagy etnikumspecifikus karakterük már nem él.

Ezzel szemben számos olyan, az oláh cigányokra jellemző hagyományelem maradt fenn, ami az etnikai részcsoport társadalmi és kulturális elkülönülését erősíti a vizsgált településeken. A hagyománykészlet eredeti elemei *a hiedelmek és babonák* az oláh cigány szellemi hagyomány fontos részét és a mindennapi életük szerves részét képezik napjainkig. [207] Ezek olyan sajátos elemei a cigány kultúrának, melyek nagyfokú eltérést mutatnak a többségi magyar társadalom érték- és normarendszerétől, ugyanakkor a legtöbb romungró közösségben megfigyelhető szokásrendszertől is megkülönböztető jelleggel bírnak.

Az alábbiakban összefoglalás igényével sorra vesszük a még tetten érhető babonák és hiedelmek körét, illetve szerepét a mindennapi életben, közvetve hatását az etnikai együttélési helyzetekre.

A legtöbb hiedelem a gyermekágyas házhoz kötődik. Számos tiltás és tabu figyelhető meg még napjainkban is, melyeket az élő hagyományok fent is tartanak. *„Nem mehetsz be, amíg nem tisztul az anya. Férfi nem mehet be egyáltalán. Ha bemész, akkor nem ülhetsz az ágyába, mert elviszed az anyatejet. Ha a babát megnézed, meg kell egy kicsit köpdösni, hogy ne szemmel verd. Kis piros pántlikát kötnek vagy a gyerekágyra, vagy a kis paplanjára. Akkor, ha megverted a gyereket szemmel, és sír, akkor csinálunk szenes vizet. Kilenc szál kis seprű szálát, vagy gyufaszálat, ami van, megégettel és egy csészébe vizet öntöl és azt odateszed a kiságya mellé és megkened a homlokát, két kezét meg a kis talpát."*[208]

A temetkezés körüli szokásoknál még manapság is kiemelkedő a virrasztás szerepe. Az adatközlők szinte azonos módon foglalták össze a mai napig szigorú szabályok szerint megtartott halottbúcsúztatót, ugyanakkor e folyamat lassú akkulturációjának is szemtanúi lehetünk. *„Virrasztásnál azért mi nálunk meg az, hogy megadják a kellő tiszteletet. Maga az öltözet is, meg a virrasztás is megvan. Tükör nem lehet szabadon, tévét nem lehet nézni, zenét hallgatni nem szabad. Akkor ugye a halottnak, amit szeretett, azt beleteszik. Meg pénzt tesznek*

[206] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[207] Az oláh cigány közösségek hagyomány- és hiedelemvilágáról néprajzi szempontból is kiemelkedő részletes összeállítás olvasható Rostás-Farkas György művében. (Rostás-Farkas 2000.)
[208] Saját gyűjtés: 59 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

bele, hogy megváltsa a keresztutat. Meg hát van, ahol kérik a zenét. Ha mulatós volt, akkor csinálják, de ez már kihalóban van Ecsedben."[209]

A temetéshez kapcsolódóan Nagyecseden egy további babonát, a félelem elmulasztásának az egyik gyógymódját tudtuk lejegyezni a kutatás során: *„A régi öregeknél volt rontás, bontás. A földből elvittek egy kicsit [a homokból] és akkor egy kis rongyba kötötték és ha félt valaki, akkor az ágya alá tették, hogy ne vegye észre, vagy a szalmazsák alá. És akkor már nem félt. […]Meg a szemfedőből, ami van a halotton, a lepel, a külső lepelből vágtak és azzal tudtak rontani, bontani az öregasszonyok."*[210]

Természetesen az oláh cigány közösségekben is tetten érhető folyamat, hogy az egykor a mindennapi képzeteket uraló hiedelmek sokasága fokozatosan háttérbe szorul vagy kikopik a kultúrából. A szemmel verés esetén szenes víz használata, félelem esetén ólomöntés, a különböző rontások, bontások mind az oláh cigány hiedelemvilág részét képező elemek, amelyek még a közelmúltban is aktívan éltek a közösségekben, napjainkban egyre inkább háttérbe szorultak. Ugyanakkor még mindig találunk olyan idős cigány asszonyt például Nagyecseden, vagy Hodászon, aki részletes pontossággal számol be a hagyománykészletnek erről az archaikus rétegéről.

A jóslás nem általánosan elfogadott tevékenysége az oláh cigány közösségnek. Vannak, akik félnek a jövőbelátás ezen formájától. De vannak olyanok is, akik napjainkban is végeznek jósló tevékenységet. *„Hát a cigány asszonyok között vannak, akik jósolnak drága. Mert ezzel a tudással születtek. Mert az őseik átadták a tudást, mondjuk, ha volt 8 gyermeke és amelyik élesebb eszű volt, vagy okosabb volt, vagy rá hajlama volt, észrevette az anya, a haldokló anya, ha nagyon rosszul volt, akkor átadta ezt a bizonyos tudást. A családból egy valakinek, tehát ez generációkon keresztül ez így volt."*[211] Az oláh cigány közösség napjainkban is élő babonakészlete arról árulkodik, hogy szorosan ragaszkodnak kulturális szokásaikhoz, legalábbis annak azon elemeihez, ami egyfajta mechanizmusként hozzájárul etnikus kultúrájuk fennmaradásához.

A kutatás eredményei szerint az ünnepekhez tartozó hiedelemszokások igen gazdag hagyománykészletet képeznek. Például szilveszter napjához számos érdekes szokás köthető az oláh cigány kultúrában. Ezen a napon is fontos volt a közösség számára a halottakról való megemlékezés, így ételt, italt raktak ki az udvarra az elhunytjaik számára. Fontos volt a

[209] Saját gyűjtés: 59 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[210] Saját gyűjtés: 59 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[211] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019. „Batyus-cigányasszonynak" hívták azt, aki kártyát vetett. Sok magyar asszony fordult hozzá segítségül, ha a családjában váratlan tragédia történt, vagy a jószágai ok nélkül elpusztultak. Ekkor a cigányasszonyhoz fordultak és a segítségét kérték.

szerencse bevonzása az új esztendőre, ennek érdekében volt, aki a szobájába tett szénát, lószerszámokat és patkót, volt, aki lencsét szórt a ház minden sarkába, a zsebekbe és a pénztárcákba. Fokozottan vigyáznak arra, hogy ezen a napon üveg, étkészlet ne törjön, mert az szerencsétlenséget hoz. Újév napján nő nem léphet először a házba, mert az szintén szerencsétlenséghez vezet. Ezen szokások napjainkban is élnek. Nyírvasváriban Mindenszentekkor üres fazekakkal csaptak zajt, hogy elűzzék a holtak szellemét.

A temetkezés körüli szokások adaptálását figyelhetjük meg a Nyírvasváriban élő romungrók esetében, hiszen a temetkezési szokásaik megegyeznek más településen élő oláh cigányok szokásaival, így napjainkban is megfigyelhető a virrasztás és a sír feldíszítése. A díszítés során asztalt, széket, függönyt, fogast, ruhadarabokat és az elhunyt kedves tárgyait helyezik a sírba.

A lakáshoz kapcsolódóan is találhatunk babonákat, így például új ház esetén a küszöbön elvágják egy tyúk nyakát, hogy a vére kifelé folyjon (a baj őket elkerülje) és minden esetben sót és kenyeret visznek az új lakásba, ezzel kívánva, hogy mindig legyen majd élelem a házban.

Fontos adaptációs esemény figyelhető meg a nyírvasvári romungró közösségben, ahol a hagyományok olyan elemeivel találkozhatunk, melyek jelentős részét az együttélő közösségekből, tehát az oláh cigányoktól és a magyaroktól vettek át.[212] A helyi idősebb romungró generáció még tartja ezeket a hagyományokat, és jellemző, hogy a fiatalok, ha nem is tudják pontosan mindennek az eredeti jelentését, de igyekeznek fenntartani, követni azokat, és továbbadni a gyermekeiknek. „*Mert nekem is ezt tanították. Az én nevelőapukám eredeti magyar, az anyukám az magyar cigány és a vérszerinti apukám az oláh cigány. És én úgy nőttem fel a nevelőapám után, hogy én tartottam a magyar szokást is, de mióta én itt lakok, én mindig is szerettem ezeket a roma dolgokat, és mióta itt lakok már lassan huszadik éve, én szeretem ezt, ami itt van Vasváriban, amit megtanultam az idősebbektől, a rokonoktól. Hogy Karácsony, meg Újévre, meg a többi ünnep, a születésnap, a temetés, meg bármi, hogy az a hagyomány legyen meg. Szerintem ez a világba mindenhol megvan. Meg a gyerekemnek is megtanítom ezt, hogy tudja, hogy ha egyszer már nem leszünk, ő vigye tovább.”*[213]

Mindhárom kutatási színtér esetén a hagyománykészlet a mai napig összetett rétegét képezik a babonák és az ezekhez köthető szokások rendszere. Ez elsősorban az oláh cigány közösségekre jellemző sajátosság, ami etnikumspecifikus kulturális jellemzőként

[212] A kutatás részeként végzett gyűjtés eredménye szerint élő hagyományelem az új lakásba költözés esetén házszentelés, korábban egy csirke nyakának az elvágása; virrasztás szokása; a temetkezés körülményei, sírba tett tárgyak, hallgatók éneklése, és a gyermekágyas anyához kötődően számos babona bizonyítja, hogy a két helyi cigány közösség között kulturális közeledés figyelhető meg. (Nyírvasvári, 2019.)

[213] Saját gyűjtés: 39 éves, romungró származású nő, Nyírvasvári, 2019.

megkülönbözteti a közösséget a két másik együttélő etnikai részközösségtől. A babonák szintjén is megfigyelhetők azonban interferenciális folyamatok például a romungró és oláh cigány közösségek között Nyírvasváriban. A kutatás eredményeként azonban a hagyománykészletnek ebben a rétegében a vizsgált színterek esetében felgyorsuló akkulturációs folyamatoknak lehetünk szemtanúi.

1.5.7. Közösségi normák és közösségi szabályozási formák

A tanulmányozott együttélési közösségek általános és etnikus tartalmú hagyománykészlete további fontos osztályozási kategóriák alá sorolható be. A lokális társadalmak és részközösségeik mindennapi életét meghatározó alapvető strukturális elemek a normák. A társadalmi normák elméleti megközelítése a kortárs kutatásokban egyre elterjedtebb interdiszciplináris szemléleti beállítódás.[214] Az etnikai együttélési vizsgálatok keretében szintén fontos elemzési szempontot kínál és arra utal, hogy a lokális normatív társadalmi hagyományok meghatározott elemei miként befolyásolják az eltérő etnikai közösségekhez tartozó személyek és a csoportok közötti kapcsolatokat.[215]

A kortárs közösségi életet meghatározó hagyományos normákról és együttélési szabályokról a kutatási színterek esetében kiemelten a cigány közösségben tetten érhető formák alapján beszélhetünk. Ennek betartatásában a legutóbbi időkig döntő szerepe volt a közösség által kiválasztott idős férfinak, aki egyfajta minden adminisztratív külsőséget nélkülöző tekintélyként tölthette be szerepét. A jelenség a kulturális antropológiában sokat tanulmányozott társadalmi gyakorlat.[216] Az egyszerű társadalmakban a közösségi élet szabályainak minden személy érdekeinek szempontjából fontos betartására kijelölt tekintély általánosan elterjedt volt. A kultúránként rendkívül változatos szerepkörrel, hatáskörrel és befolyással rendelkező egyszemélyi tekintély még az olyan „politika nélküli” közösségekben is tetten érhető volt, mint a Radcliffe-Brown által tanulmányozott Andaman-szigetek. Feladata a vitás kérdések, konfliktusok esetén állásfoglalás, amit a közösség kötelező érvényű ítéletként fogadott el és betartását a társadalmi béke érdekében kikényszerítette.[217]

[214] Vö. Chung–Rimal 2016.
[215] A paraszti társadalom viselkedési és magatartási normáit meghatározó rendszer fontosabb elemeinek összefoglalása a Magyar Néprajz VIII. kötetében olvasható. Vö. Paládi-Kovács 2000.
[216] A dolgozat keretében a főnökségi rendszerek és a vajda intézménye közötti antropológiai párhuzamok kidolgozása a résztéma komplexitása miatt nem lehet feladat.
[217] Biczó 2019: 94–97.

Mindhárom kutatási helyszínen működött a cigányvajda intézménye, valamint a „cigány bíróság" gyakorlata.[218] Legtovább a közösség és többség együttélésében fontos szabályozó szerepet betöltő idős tekintély tiszteletére épülő lokális közösségi gyakorlat maradt fenn. Ez az intézmény eltér a cigányvajda tisztségéhez köthető szerep funkcióitól. A vajda eredetileg a mindenkori kisebbség és többség közötti konfliktusok és érdekellentétek rendezésére létrejött tisztség volt, majd nagyobb területre kiterjedő és részben a közösségen belüli gazdasági erőforrások birtoklására épülő hatalmi szisztémává fejlődött. Az „idős tekintélynek" a nyírvasvári oláh kisközösség életében betöltött szerepe ugyancsak eltér a *romani kris* (cigány bíróság) kollektív döntéshozói eljárásgyakorlatától, jogszokásától is.[219]

Ennek a sajátos igazságtételi gyakorlatnak megfigyelhető egyik formája az oláh cigányoknál, hogy a templomban „leesketik" a kérdéses személyt, aki feltételezhetően vétséget követett el a közösségi együttélési szabályok ellen.[220] *„Leesküdni templomban, ha valaki beteg lett, vagy lenyomorodott, mert akkor azt mondják, hogy attól van, hogy nem mondott igazat. Isten előtt pedig nem lehet hazudni.[…] Például, ha egymás urát elvitték, akkor elvitték Máriapócsra a templomba. Csak egy kis vékony hálóing lehetett rajta. Bugyiban. Semmi más nem volt rajta. Ott azelőtt esküdött, hogy nem ő volt. Csak akkor hitték el. Ha nem ment el, akkor baj volt."*[221]

A cigány közösségekben az igazmondás bizonyítására szolgáló eskü valóságtartalma nem kétséges, a kutatások alapján elsősorban lopás, vagy házasságtörés gyanújának a fennállásakor folyamodnak az eskütételhez. Az esküt minden esetben átokmondással szentesítik, ami úgynevezett önátok, tehát az esküt tevő személy a kijelölt templomban elmondja az igazát, amennyiben nem a valóságot mondja, akkor önmagára, vagy közeli hozzátartozójára átkot hív.[222] A cigányok az átok erejét nem kérdőjelezik meg, így annak elkerülésére különböző cselhez folyamodtak.

„Azért kellett tisztán, ruha nélkül bemenni, mert azt mondják, hogy volt olyan, aki bement, kérték, hogy esküdjön le, hogy ez meg ez […], nem volt igaz, vagy nem tetted meg. És volt rajta egy kabát és egy kismacskát tett be a hóna alá. És azt mondta, hogy ezt vertje meg a Jóisten, ha megtettem. Vagy másnak a fényképét tette oda és mondta ugyanezt. És nem magát mondta, hanem hogy a másikat verje meg a Jóisten. Aztán kiderült. Utána már nem mehettek be ruhába.

[218] Megszűnésük ideje bizonytalan, az adatközlők elmondása szerint Nyírvasváriban a '80-as évekre szűnt meg a cigány vajda szerepköre, amikor is elhunyt a tisztséget betöltő utolsó személy. Hodászon és Nagyecseden az adatközlők elbeszélése szerint az intézmény már korábban eltűnt, ennek időpontját a kollektív emlékezet nem őrizte meg.
[219] Vö. Loss 2001; Szegő 1983.
[220] A cigány közösség törvénykezési gyakorlatának tetőpontja az eskütétel. Lásd Szekeres 2012.
[221] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[222] Vö. Oláh 2001. 20–23.

Félnek nagyon Isten haragjától. Mai napig leesküdtetik."[223] Ez volt tehát a normaszegés vagy a konfliktusok elrendezésének egyik módja. A jogszokás napjainkra gyakorlatilag kihalt, amint az utolsó kijelölt közösségi tekintély személyének pótlására sem került sor az 1990-es évektől. A szokás eltűnését felgyorsította a viszonylag zárt közösségbe az elmúlt évtizedekben beköltöző újabb roma családok megjelenése, ami hozzájárult ahhoz, hogy ez a pragmatikus szabályozó gyakorlat erejét vesztette.

A közösség problémáinak „belügyként" történő megoldására tett erőfeszítések és szokások azonban napjainkig megfigyelhetőek. *„[…] a mai napig az megvan, ha van probléma, akkor összehívnak olyan embereket, akiknek tekintélye van és hozzá is tud szólni a dolgokhoz és nem pártfogója senkinek és azok megmondják, hogy kinek van igaza. Eszerint kell viselkedni. A békesség miatt. Romungróknál ez nem volt. Ők inkább összeverekedtek. Azért csinálják így az oláh cigányok, mert nem akarják, hogy verekedés legyen közöttük."*[224]

„Cigánytörvény. Öntörvénykednek, amit már mostanába büntetnek. Akkor még nem. Így tettek igazságot. Hogy ne legyen a két fél közt vita, meg bosszú, csak szeretet és békesség. Így oldották meg az oláh cigányok."[225]

Napjainkra a hagyományos cigány közösségi normák megélése, szabályozó funkciója veszített erejéből, így a kortárs együttélési viszonyokra már nem gyakorol számottevő hatást. Ezek szerint a többségi társadalom által képviselt törvénykövető gyakorlat elvárása az egyetlen olyan normatív forma, amely az együttélést szabályozza.

1.5.8. Folklór hagyományelemek a kutatási színtér településein

Az etnikai együttélés kortárs folyamatainak megértése során a fontos hagyományelemek vizsgálatának megkerülhetetlen részét képezi a folklór szellemi örökségének tanulmányozása. Az akkulturációs hatásoknak erősen kitett néprajzi értékű szellemi hagyomány vizsgálata két okból is lényeges kérdés. Elsősorban azért, mert olyan jellemző, az együttélő etnikai részközösségeket reprezentáló hagyományelemekről van szó, amelyek a csoportok kulturális és etnikai identitásának reprezentatív alkotói. Másrészt, az érintett színterek magyar és oláh cigány közösségeinek még tetten érhető, vagy revival jelenségként túlélő szellemi hagyományai, valamint ezek szinte teljes hiánya a romungró közösségek esetében, közvetve

[223] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[224] Saját gyűjtés: 46 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[225] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

fontos hatást gyakorol a lokális etnikai együttélés folyamataira. A folklórelemek sok intézményesült kortárs vidéki kulturális szervezet működésének eszmei alapjaként a közösségszerveződést katalizáló alkotói a helyi társadalmi folyamatoknak.

A kutatási színterek magyar közösségeinek folklórörökségét tanulmányozva az örökség szervesülésének és tudatos ápolásának meghatározható néhány kiemelkedő eseménye. Nagyecseden az 1950-es években Dancs Lajos kántortanító a településre kerülésével a helyi szellemi kulturális örökség iránti érdeklődés és az ezzel társuló módszeres gyűjtőmunka lendületet kapott. Tevékenysége elsősorban a már korábban is nagy múltra visszatekintő néptánc hagyomány felelevenítésére irányult. A helyi magyar néptánckultúrában az országos hírnévre szert tett ecsedi verbunk kapta a legkitüntetettebb figyelmet, igaz a párostáncok is lokális dialektusként kerültek elismerésre.[226] A 18–19. században igen elterjedt toborzó a mai napig is általánosan ismert kulturális „védjegy" a helyi köztudatban.[227] Részben a közismertség – és nem kevésbé a virtuóz figurakészlet – eredménye, hogy sok táncegyüttes koreográfiájában megtalálhatjuk. Nagyecsed kiemelkedő táncosokkal büszkélkedhet, mint Lasa Molnár Lajos, Pokrócz Bulyáki Gergely, Rákóczi Kovács Gusztáv, valamint Murguly Lajos. A helyiek elmondásai alapján a város magyar közösségének életében meghatározó, hogy az országban a település nagyságát tekintve lakosságszám arányosan ide köthető a legtöbb népművészet mestere és ifjú népművészet mestere cím.[228]

A nagyecsedi magyar tánckultúra mellett az oláh cigány folklór a másik a településen megfigyelhető etnokulturális megkülönböztető ismertetőjegy. Szellemi hagyományaik alapján az oláh cigányok jól megkülönböztethető csoportként definiálják magukat. Sajátos és igen gazdag népdalhagyományuk és a jellegzetes tánckultúrájuk országszerte ismert örökség.[229]

Az ecsedi oláh cigány közösség a helyi táncokat mind a mai napig ismeri, a hagyományt ápolja. A táncörökséggel kapcsolatosan számos gyűjtést, leírást olvashatunk.[230] Mindezen folklórelemek napjainkban is recens alkotói az etnikai közösség kultúrájának. A színtéren végzett kutatómunka az élő kulturális örökség tényének rögzítése mellett azonban intenzív akkulturációs folyamatokra is rámutatott. A hagyományvesztés a közösség tagjai által is érzékelt és reflektált folyamat, amelyet leginkább a visszaemlékezések tartalmi elemzéséből

[226] Vö. Pesovár 1978.
[227] A kortárs civil szerveződésekre és ezáltal az etnikai együttélési helyzetekre gyakorolt hatását lásd a 3. fejezetben.
[228] Nagyecsednek hat népművészet mestere és hat ifjú népművészet mestere van. Országos viszonylatban is kiemelkedő eredmény, hiszen jelenleg nincs olyan település Magyarországon, ahol egy helyen ennyi népművész mester lenne. Az interjúk során több esetben a világon is egyedülálló eredményként definiálják mindezt, ugyanakkor tudható, hogy a néptánc minősítésére ezeket a kategóriát csak Magyarországon alkalmazzák.
[229] Kertész 2003.
[230] Vö. Balázs 2002; Balázs 1994.

vezethetünk le. Az egyik interjúalany régi időkre például így emlékszik vissza: *„Amikor a cigánytábor égbe száll. Nagy kötény ruhát kimostak, nagy fazék paszulyt megfőztek, nagy fazék tengeriket megfőztek, abból jutott az utca összes gyermekének. És egy háznál valahol délután, estére összeültek az asszonyok beszélgetni. Majd valamelyik elkezdett dalolni. Hát a cigányok örömükbe, meg bánatukba is mindig dalolnak. S elkezdett, ha szomorú volt, akkor egy hallgatót kezdett el. A másik segített neki. Mán a harmadik hallgatónál, hallom kint dalolnak, megyek mán én is dalolok egy kicsit. Felöltöztem, szoknyát a nyakamba, ment ő is. Leültek oda a fűbe. Na de végül az kerekedett ki belőle, már nem hallgató van, hanem mán pergető van. Meg mán ugye a kölykök, gyere kis fiam, táncolj egyet! Akkor már szaladt is a kiskölyök. Meg mán mikor hallotta a zenét mán akkor elkezdett csapásolni. Tehát ez a cigánytánc innen jön. Pici korba, mán mikor 6 hónapos a gyermek, mán akkor löki magát, csapásol. És akkor mán ez szinte mán pici korban, karonülő gyermekként ez a vérébe, beleszületik ez a zene, ez a tánc. És amikor 5-6 asszony, mán este 10 órakor mindég kint voltunk az utcán. Raktak nagy tüzet az asszonyok. Kis szúnyogokat zavarják. És volt, amelyik táncolt. Állj fel, mert nem tudok táncolni kisjányom. Gyermeknek, állj fel oda a másikkal és táncoljál. Nem volt magnó, nem volt zene, csak így, természetesen.”*[231]

Habár a zene és a tánc szinte születéstől kezdve a mindennapok szerves részét képezik, de ahogyan a külső makrotársadalmi elvárások egyre mélyebben beszivárogtak a közösség életébe, ezzel párhuzamosan az alkalmazkodási hajlandóság és kényszer is fokozódott, úgy kezdtek a hagyományos szokásvilág elemei gyengülni, majd eltűnni a fiatalabb generációk értékrendjéből. *„Most is, ha lehet, akkor én a kis unokámat, ugyebár az anyjának nem tetszik, de engem nem érdekel, meg csapásolni cigányul. Üssed ezt a csapást, a kisfiút bíztatom, hogy mán tudjon táncolni. Vágjad a tromfot, üssed azt a csapást. A kisjányt meg még kecsegtetem, hogy lökjed magad, lökjed magad, jól áll. Persze, ha a szoknya pörög a lánygyermeken, már biggyeszt. Állj a tükörbe és ott táncoljál. Már másfél évesen a kislány már örömébe is csinálja. Meg rajta a szoknya, hogy hagy pörögjön. Így vesszük rá a gyereket mi idősek a táncra.”*[232]

Balázs Gusztáv néprajzkutató szerint a cigány kultúra terjesztésében és egyben ápolásában a budapesti építkezésekkel kapcsolatban már említett „fekete vonat” olyan kulturális közvetítő térként funkcionált, ahol a férfiak körében a mesélés, a táncolás, az éneklés az utazás szerves részét képezte. A jelenség azért érdekes, és ellentmondásos, mert a rendszeres munkamigráció, ahogy ezt Schiffer Pál jeles filmje is pontosan bemutatja, egyrészt a hagyományos társadalomszerkezet és kultúra működésére rendkívül negatívan hatott. A hátramaradó

[231] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[232] Saját gyűjtés: 57 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

családokban az apák távolléte miatt hátrányos körülmények között nevelkedő generációk esetében a társadalmi és kulturális értékátadás, a hagyományozódás hosszú távú folyamatai sérültek. Ezzel szemben a Balázs Gusztáv által említett jelenség, az, hogy a fekete vonat és a zárt, az egy helyről származó munkások kényszerközössége a kulturális hagyomány gyakorlásának színterévé fejlődött, érdekes jelenség.[233] *„Amikor pénteken délelőtt, 11 óra körül megkapták a fizetésüket Budapesten ezek az emberek, akkor mentek a Nyugatiba […] és ültek be a saját kocsijukba, mert akik Szatmárba jöttek le, azoknak volt saját vagonja. De külön a romungróknak is, mert nekik is volt egy vagonjuk. És Pesttől már elkezdődött az ének, éneklés, a tánc egészen Mátészalkáig. Több falvakból jöttek össze a férfiak, és a jó táncosok hamar tanulnak egymástól. A jó énekesek hamar átveszik a másiknak az énekét. És így a tánc és az ének ezen a területen én úgy mondom, hogy egy kicsit összevegyült. Ugyanazokat a figurákat lehet megtalálni Nagyecseden, mint Nyírvasváriban, vagy mint Hodászon.”*[234]

Nagyecseden szemtanúi lehetünk lokális szinten a hagyomány újjáéledésének a helyi cigány tánc együttes működése nyomán. A jelenség természetesen túlmutat a hagyományelem eredeti funkcióján, és elsősorban – a saját etnikai csoporton belüli – közösségszervező ereje okán kerülhet kiemelésre.[235] A település folklórhagyományai azonban nem csak tisztán elkülönült etnokulturális alakzatokban élnek tovább. Az együttélési helyzetből következően az interferencia, az elemek kölcsönös átvétele jól működő gyakorlat lehetett. *„A nagyecsedi cigány tánc kultúra, ugyanúgy mint a magyar tánckultúra, mivel zárt falu volt, a két kultúra egymás mellett élt. Lehet, hogy volt itt is keveredés, hogy magyarok vettek át cigánytól valamit, vagy cigányok vettek át a magyartól valamit. Azt csak kutatással lehet megtudni, hogy viselkedésben, figurában, hogy van-e valami. Mert gyűjtéseim alapján volt olyan cigány ember, akit meghívtak morzsolókba a magyarok és akkor ott ő mesélt, meg táncolt nekik, viszont ők is táncoltak. Ők is meséltek. És ott már találkozott a két kultúra.”*[236]

Nyírvasváriban és Nagyecseden a romungró közösség sok tagjának egykori hagyományos foglalkozása a muzsikálás volt, ami ugyancsak jeles szellemi kulturális örökségként tartható számon. A kutatások alapján tudható, hogy a vizsgált színterek népzenei kultúrájára a multietnikus közeg jelentős befolyással bírt. *„A magyar cigányoknál ott pedig a zene. Náluk főleg a hangszeres zene a jellemző, a fontos. Addig, míg az oláh cigányoknál a vokális énekek magas szinten voltak találhatóak még a 80-as években is, a lassú hallgatók, a táncdalok, addig a romungró cigányoknál ott főleg a zenei anyag. […] De nem a cigány zenei anyag, hanem a*

[233] Vö. Győri 2016: 67.
[234] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.
[235] A nagyecsedi cigány tánc kultúra kortárs megjelenési formáiról bővebben a 3. fejezetben írunk.
[236] Részlet a „…mit lehet és mit nem…” című dokumentumfilmből. Saját gyűjtés. Nagyecsed, 2018.

magyar. Mert ők a magyarokat szolgálták ki. Ha nekik volt ünnepük, ők is énekeltek, de az a stílus, a romungró stílus más, mint az oláh cigány stílus."[237]

Nyírvasváriban oláh cigány zenészek is foglalkoztak muzsikálással. A jelenség feltehetően két tényező szerencsés kölcsönhatásának az eredménye volt. Egyrészt, a romungrókkal történő együttélés hatására a hangszeres muzsikálás megismerése, valamint a második világháború után intenzívebbé váló néprajzi gyűjtők érdeklődésére vezethető vissza, akik a nyírvasvári oláh tánckultúrát ugyancsak igen eredeti forrásanyagként kezelték. A tánckultúra felgyűjtésében és népszerűsítésében Martin György munkásságának elévülhetetlen érdemei vannak. Például 1975 szeptemberében feljegyzett gyűjtési adatok szerint az oláh közösségben az ének ritmuskíséretét a szájbőgő és taps mellett háromhúros brácsával és szájharmonikával oldották meg, ami ugyancsak a két helyi közösség közötti kulturális interferencia bizonyítéka.[238] Az 1953-ban megalakított Kék Láng cigány együttes a helyi autentikus szokások külső szereplők számára történő megmutatásának igényéből kinőtt képződmény volt. *„Az édesapám, amikor mulattak, ittak, a tűz mellett táncra pattantak. Akkor mindig volt úgy, hogy az öreg felvette a botot. Azt mondják, hogy a nagyapja, meg az apjuk, mikor ittak, mindig a bottal táncoltak. Az asszony meg előttük. Ők forgattak. Harcias tánc volt. […] Nagyon látványos tánc. Az volt a fogalma, ez egy verekedésből kezdődött a botos tánc. Az az alapja, hogy két ember összeverekedik egy asszonyon, ő meg tánccal próbálja megállítani, hogy ne verekedjenek. Ebből formálódott ki ez a botoló tánc. Utána vittek bele különböző technikákat, koreográfiákat. Az édesapám találta ezt ki Nyírvasváriban."*[239]

Az együttes felbomlását követően a nyírvasvári cigány hagyományőrző helyi kezdeményezés nem született újjá, így a néptáncok és népdalok fennmaradását csupán annak a családon belüli hagyományozódása biztosította. Az intézményesült lokális kulturális közösségszerveződésre és közösségépítésre ez a gazdag szellemi örökség elenyésző módon gyakorol hatást.

A helyzet a harmadik kutatási helyszín esetében némiképpen hasonló. Hodászon is igen gazdag a cigány népzenei hagyomány és az örökség ápolására számos kísérlet található. A részben a helyi cigány népzenei anyag feldolgozásával az elmúlt években hodászi fiatalokból alakult revival szellemű zenekar – Ham-ko-ham – országos hírnévre tett szert. Ugyanakkor akárcsak Nyírvasváriban, Hodászon is az figyelhető meg, hogy még élő folklór örökséggel

[237] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.
[238] Az 1975-ben végzett gyűjtőmunka összefoglalását lásd (http://folkloredb.hu/ fdb/mviewer.php ?gyid=DA27764A-3BB3-4EE0-B0B3-2583D440359A&filter=3105,:4ED9F640-052D-405A-BA54-5ACDA6D 22EB7:,3) (A letöltés dátuma: 2019. 12. 28.)
[239] Saját gyűjtés: 68 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.

elsősorban az oláh cigány közösség rendelkezik. Ennek, ahogy mindhárom vizsgált kulturális színtér esetében, az együttélő többi részközösség vonatkozásában a hagyománynak a lokális társadalomban érvényesülő differenciáló funkciója a fontos. A folklór hagyományelemek az oláh cigányokat egyrészt megkülönböztetik, másrészt sajátos identitást kölcsönöznek számukra. A jelenség az együttélési kapcsolatokban közvetlenül is érvényesülő hatást gyakorol.

A szellemi néprajzi örökség egy további lényeges és ugyancsak az oláh cigány közösségben tetten érhető elem a mesekultúra még élő nyomainak a rögzítése. Nyírvasvári esetében a kutatás során feltárásra került, hogy azokban a családokban, ahol egykor is meséltek, ott a napjainkban is tetten érhető a mesélés hagyománya. Ugyanakkor megváltozott a mese eredeti funkciója és közege, a jelenben az idősebb korosztály mond történetet elsősorban az unokáknak. A kutatás során sikerült olyan adatközlőt találni, akitől két történetet sikerült rögzíteni. A mese hallgatása közben egyértelműen azonosítani lehetett a cigány mesék eredeti funkcióját, szerepét, a cigány mesemondásra jellemző környezetet. A mesélés hangulatát idézve fontos következtetéseket lehet megfogalmazni a nyírvasvári cigány kulturális közösségre vonatkozóan. A zárt közösségi élet tette lehetővé egy olyan kulturális elem részleges túlélését, amely az etnográfiai hagyományból már szinte mindenütt kihalt.

A kutatási tapasztalatok azt mutatják, hogy a mesélés egykor Nagyecseden is aktívan részét képezte a közösségi együttlét alkalmainak, de erre már csak a kulturális emlékezetben megőrzött információk utalnak. A mesélés rendszerváltás előtti helyéről, szerepéről és a kulturális érintkezés hatásáról, valamint a napjainkban tetten érhető szokásvilág elhalásáról az alábbiakban fogalmazta meg tapasztalatát Balázs Gusztáv: *„Amikor visszafelé mentek Budapestre Mátészalkától akkor inkább a mese volt a jellemző. Elkezdte édesapám, vagy Petrus, vagy akárki, aki jól tudott mesélni egy mesét Mátészalkán és majd csak a Nyugatiba fejezte be. Tehát a mese élt. […] Rostás Mihály, akinek a meséit Kovalcsik Katalin adta ki, az is ott ingázott, ott tanulta a meséket. És Mihály mindig az idős emberek között élt, ott segédkezett, ott hallgatta és úgy átvette ezeket a meséket. Tehát amit Mihály mesélt, az az én régi, idősebb generációtól vette át. Sajnos és most átmegyünk már majdnem ebbe a korszakba és sajnos most már nincsen olyan lehetőség, nincsen olyan mesélő Nagyecseden, ugyanúgy, ahogy táncos sincsen már, hogy ezektől ezt a lehetőséget átvegyék: a mesélést, a meséket, vagy a táncot, vagy az éneket, vagy a nyelvet.”*[240]

Az egykor gazdag és színes szellemi kulturális élet elsorvadásának oka elsősorban nem a többségi társadalom által gyakorolt asszimilációs törekvésekben keresendő. Az oláh cigány közösségek esetében a folklórelemekben még nyomokban feltárható archaizmus éppen a

[240] Saját gyűjtés: interjú Balázs Gusztáv néprajzkutatóval, Nagyecsed, 2018.

jelenünkben az akkulturációs folyamatok eredményeként kerül ki a kulturális életből. A kultúra közösség-összetartó funkciói átalakultak, a makrotársadalmi viszonyok eredményeként megbomlottak és ez egyfajta kulturális „hanyatlást” idézett elő. Az akkulturációs folyamat már a szocializmus időszakában is tetten érhető volt, elsősorban a telepek felszámolására irányuló adminisztratív intézkedéseknek, a foglalkozásváltásnak és a modernizáció hatására az életmódban bekövetkező változásoknak a hatására. Az akkulturációs folyamat a rendszerváltást követően egyfajta globalizációs nyomás eredményeként teljesedett ki. Ugyanakkor, mint azt a későbbi fejezetekben bemutatjuk, éppen a kulturális örökség képezi sok esetben azt az identikus lokális eszmei alapot, amely a tanulmányozott településeken működő egyesületi, alapítványi tevékenységek alapját képezi. A hagyományápolás, az egykor oly nagy hatással bíró kulturális elemek újjáélesztésével a lokális színtér társadalmi együttélésében is fontos pozitív szerepet tölt be.

*

A kutatásba bevont három színtér áttekintése, a települések általános jellemzőinek, a lokális társadalmat alkotó etnikai részcsoportoknak a leírását követően, valamint a kortárs kulturális hagyománykészlet elemeinek feltérképezése eredményeként látható, hogy az együttélési viszonyok alapjai egyszerre mutatnak számos hasonlóságot és különbséget. A Nyírség három kiválasztott településén első megközelítésben megfigyelhető sok párhuzamosság, az együttélő etnikai csoportok, a gazdasági adottságok alapvető hasonlósága, a makrotársadalmi folyamatok azonos módon kedvezőtlen hatása olyan általános tulajdonságok, amelyek megalapozzák az összehasonlító szemléletű társadalomtudományi elemzés igényét. Ezzel szemben a kutatási helyszínek között az általános leírás alapján feltárt különbségek arra figyelmeztetnek, hogy az együttélési helyzetek értelmezése nem épülhet a mutatkozó analógiákból levezetett egységesen érvényes szabályok (törvényszerűségek) iránti igényre. A három település együttélési gyakorlatai és az ezeket befolyásoló kortárs, részben a lokális hagyományból táplálkozó közösségfolyamatok tanulmányozása, valamint a tapasztalatok összevetése szituatív, minden helyszínt a saját feltételei szerint elemző szemléletre támaszkodik. A következőkben, a fentiekre alapozva a hosszú távú lokális együttélési közösséget alkotó etnikai csoportok társadalmi viszonyainak a belső folyamatait mutatjuk be.

2. KÖZÖSSÉGEN BELÜLI CSOPORTOK TÁRSADALMI FOLYAMATVISZONYAI

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az együttélési helyzetek eltérő etnikai részközösségek között mindkét fél részéről eredményeznek valamilyen változást, ami befolyásolja a köztük fennálló kapcsolatviszonyt, akkor érdemes a lejátszódó változásfolyamatokat több szempontból megvizsgálni. Az etnikai együttélési helyzetek vizsgálatának nincs konkrét elmélete, ezért a komplex jelenség és folyamatainak értelmezése különböző fogalmi keretek között történik. Az elemzéseket megalapozó műveleti fogalmak közül az integráció, asszimiláció, adaptáció, akkulturáció, akkomodáció, valamint a hibriditás azok a kiemelt kategóriák, amelyek segítségével a kortárs együttélési viszonyokat általában leírják.

Magyarországon számos etnikai együttélési helyzet tanulmányozható, azonban ezek közül az érintett népesség lélekszámát és a társadalmi térben a tényleges esetek számát tekintve is a cigány kisebbségi közösségek és a magyar többségi együttélési szituációk a legelterjedtebbek. A fejezet azt a kérdéskört járja körül, hogy a tanulmányozott három kutatási színtér esetében – Nagyecsed, Nyírvasvári, Hodász – a hosszú távú együttélés eredményeként milyen változásfolyamatok mentek végbe vagy zajlanak éppen az egyes etnikai részközösségek relációjában.

2.1. Együttélési helyzetek elméleti megközelítése

Az együttélési helyzetek elméleti megközelítésének meghatározó alapját képezik az asszimiláció fogalmi keretei között megvalósított elemzések. A következőkben elsőként a disszertáció hátterét képező kutatás szempontjából fontos asszimilációelméleti összefüggések leírására kerül sor. Ezt követően röviden vizsgálatra kerül a magyar többségi társadalom a cigánysággal kapcsolatos viszonyát meghatározó és összetett társadalomtörténeti folyamatok eredményeként kialakult asszimilációs várakozás jelensége, amely az együttélés történetének különböző korszakaiban egyfajta asszimilációs nyomásként érvényesült.

Végül foglalkozunk a kortárs magyar társadalomtudományi kutatások etnikai együttélési helyzeteket, asszimilációkutatási eredményeket felmutató fontosabb példáinak a

bemutatásával, és az értekezés alapját képező kutatásokban figyelembe vett modellek leírásával.

2.1.1. Az asszimiláció elméleti keretei

Az asszimiláció kifejezés gyűjtőfogalom, amely alkalmas a szociokulturális változások folyamatainak a leírására. A latin *assimulo* igéből származik, alapjelentése szerint valami máshoz történő hasonulást fejez ki. A fogalom etnikai, nyelvi, vallási és kulturális, valamint az egyéni és a csoportos viszonyrendszerekben bekövetkező változásfolyamatokat is jelölhet.[241] Az asszimiláció alkalmas a hosszú távú etnikai együttélési helyzetek következményeinek a leírására, a kategória alkalmazásával megjelölt jelenség történeti tapasztalat és kortárs szociokulturális tény.

Az asszimiláció elméleteknek szerteágazó felfogásai léteznek, ezek közül a közép-kelet-európai cigány–magyar együttélés asszimilációs következményeinek az elemzésére csak néhány megközelítés alkalmas. Az asszimiláció fogalmának jelentésváltozásait, szempontunkból fontosabb elméleteinek kibontakozását nyomon követhetjük Észak-Amerika benépesedésének történetén keresztül. Ehhez kapcsolódóan az amerikai társadalomelméletek közül fontos kiemelnünk Robert Ezra Park, Milton Gordon, Milton Yinger és Nathan Glaser munkásságát. Az európai társadalomkutatások alapjául szolgáló amerikai elméletekben kidolgozott asszimiláció-felfogás azonban csak részben alkalmas műveleti kategória az Európában lejátszódó együttélési helyzetek azonosítására. Ennek oka, hogy esetünkben, és különösen Közép-Európában az együttélő etnikai részközösségek más-más módon és eltérő történeti folyamatok eredményeként kerültek azonos lakóhelyre. Az elemzésben alkalmazott asszimilációelméleti összefüggések bemutatására Biczó Gábor társadalomkutató munkásságához kapcsolódva térünk ki.

Az asszimiláció fogalmának társadalomtudományi története elválaszthatatlan az etnicitás kérdésétől. Az etnicitás komplex jelenségét eredetileg politikai és társadalompolitikai kérdésként tanulmányozták. A téma elsőként a 19–20. század fordulóján jelent meg a társadalomtudományokban és elsősorban az asszimilációs folyamat vizsgálataként elemezték.[242] Az etnicitás egy összefoglaló jelentéstartalmú társadalomtudományi kategória, amely a tanulmányozott közösségnek azokat a társadalmi és kulturális meghatározottságait

[241] Vö. Biczó 2011.
[242] Vö. Biczó 2009: 34–44.

jelöli, amelyeknek van etnikus tartalma.[243] Az etnicitás fogalmának értelmezése a 18–19. század fordulóján kibontakozó modern európai nemzetállamok kialakulásától elválaszthatatlan. A nemzeti közösség megszerveződésében ugyanis azok a tényezők váltak fontossá, amelyeknek etnikus tartalma van, úgy mint a származástudat, a nyelv, a territoriális tudat, valamint a kulturális szokások és normák. A felsorolt kategóriák az amerikai társadalomelméletekben kidolgozott asszimilációs modellek keretei között váltak alkalmas tényezővé az együttélési helyzetek leírására.

Az asszimiláció kérdését Amerikában először a 19. században a tömeges és több hullámban megvalósuló bevándorlás és annak a befogadó társadalomban kiváltott hatásával összefüggésben vizsgálták. Az asszimiláció társadalomtudományi értelmezésének bevezető korszaka az 1890-1930-as évek közé tehető, amikor is a Melting Pot elmélet keretei között dolgozták ki a szociokulturális hasonulásról való gondolkodást. Az elmélet az „asszimiláció affirmatív olvasatának szolgálatában álló elmélet," ami azt jelenti, hogy az asszimiláció eredményeként kialakuló új társadalmi formák, minden a folyamatban érintett szereplő tulajdonságait a közösség szempontjából előnyös módon ötvözik.[244]

A Melting Pot elképzelés kétoldalú folyamat, amelynek lényege, hogy Amerika társadalma olvasztótégelyként működik, ahol a különböző bevándorló nemzetek összeolvadása, kulturális, nyelvi, vallási hagyományainak keveredése érhető tetten, és az amerikai társadalom lényegében az asszimiláció eredményeként jött létre, alakult ki.

Az asszimilációs folyamat elméleti jellemzésének egyik első kísérlete Robert Ezra Park nevéhez köthető. Szakmai műhelyének, a chicagói szociológiai iskola megalapításának célja a lokális környezet etnikai viszonyainak tanulmányozása volt. Park munkásságának kiemelkedő eredménye az akkomodáció és asszimiláció folyamatának részletes leírása és megkülönböztetése.[245]

„Az akkomodáció […] az alkalmazkodás egy folyamata, amely a társadalmi kapcsolatok szerveződéseinek attitűdjeként vagy megjeleníti, vagy redukálja a konfliktusokat, valamint a különböző érdekeltségű csoportok és személyek számára fenntartja a társadalmi rend alapbiztonságát, illetve olyan mintákat jelent, amelyek a szereplők különböző élettevékenységeit működésükben összetartja."[246]

[243] Vö. A. Gergely 2010.
[244] Biczó 2009: 63.
[245] A folyamat leírása olvasható az először 1921-ben jelent meg Introduction to the Science of Sociology című kötetben. Vö. Park–Bourgess 1921: 734–774.
[246] Park–Burgess 1968: 38.

Park az együttélő eltérő etnikai közösségek közötti interakciók szükségszerű következményének tekintette az asszimilációt, amely értelmezésében „[…] az összeolvadás folyamata, melyben a személyek és csoportok szert tesznek más egyének vagy csoportok emlékeire, érzéseire, attitűdjére és tapasztalataikban és történelmükben osztozva egy közös kulturális életben egyesülnek."[247] Park úgy vélte, hogy a csoportok közötti megosztottságot az integrációs törekvések eltörlik. Az asszimilációról a közgondolkodásban fennmaradt meggyőződés napjainkig tartalmazza azt az elemet, mely szerint a folyamat a társadalmi különbségek – etnikai, kulturális, vallási – megszüntetését eredményezi.

Elemzéseiben Park egy további fontos összefüggésre hívta fel a figyelmet, amellyel meghatározta az asszimiláció folyamatáról való gondolkodást. Álláspontja szerint az együttélő eltérő etnikai részközösségek között szükségszerűen kialakuló versenyhelyzet elkerülhetetlen, a csoportok közötti szembenállás az együttélés velejárója, ami az egyik fél esetében biztosan asszimilációval fog járni. Park munkásságának legfőbb hozadéka, hogy tanítványai többek között az afroamerikaiak és a fehérek közötti együttélést tanulmányozták és a csoportok közötti hasonulás folyamatában a faji előítéletek, a diszkrimináció vizsgálatára irányították a figyelmet. Többek között amellett érveltek, hogy azokban az államokban, ahol a feketék népességen belüli aránya magas, mégsem jelennek meg az intézményi-döntéshozói szerepkörökben, tehát a helyzet elemzésekor a kirekesztés és a társadalmi izoláció fogalmakkal is operálni kell.

A disszertáció alapjául szolgáló kutatásba bevont mintában a többségi magyar társadalom és a hazai kisebbségi cigány társadalom közötti együttélés és kulturális kölcsönhatás került vizsgálatra. A kutatási tapasztalatok számos lokális színtér esetében visszaigazolták, hogy a többségi környezet részéről a társadalmi izoláció és kirekesztés eszköze hatékony az olyan településeken, ahol a cigány népesség aránya indokolná a kisebbségi személyek helyi döntéshozatalba és intézményi munkakörökbe történő bevonását. A jelenség leírása összhangban áll Park eredeti általános elméleti megállapításaival, függetlenül attól, hogy következtetéseit az amerikai társadalmi folyamatok elemzésére építette.[248] Mindez azt is jelenti, hogy az asszimiláció fogalmi keretei között a társadalmi hasonulás általánosan érvényes tulajdonságai, mint például az izolációs és szegregációs események is leírhatók.

A hasonulási folyamat részleteinek a leírására az 1950–60-as években új elmélet született, ami az asszimilációt egy jól elkülöníthető szakaszokból álló folyamatként tárta fel. Milton Gordon amerikai társadalomtudós, szociológus modelljében az asszimiláció folyamatának hét szakaszát különítette el, amely lényegében modellezi egy bevándorló csoport és a befogadó

[247] Park–Burgess 1968: 38.
[248] Park–Bourgess 1921: 253–257.

társadalom találkozásakor az asszimilálódó (bevándorló) fél esetében bekövetkező változásfolyamatokat.[249] Gordon elképzelése szerint az asszimiláció folyamatának mind egyéni, mind csoportszinten lejátszódó folyamatait képes modellezni elmélete, ahol az egyes szakaszok egymásra épülnek, és az utolsó fázis jelöli a teljes beolvadást. A kiteljesedett asszimiláció az, amikor már semmilyen módon nem különböztethető meg az asszimiláns a befogadó féltől.

A gordoni-modell első szakasza, – amely a migrációval kialakuló együttélési helyzetek leírására alkalmas – a „megérkezés", amikor a két „idegen" csoport tagjai találkoznak egymással. Az így létrejövő helyzet, amely során lehetőség nyílik a kulturális jegyek átvételére, cseréjére. A kulturális asszimilációnak nevezett szakaszban a befogadó fél kulturális mintáinak, normáinak az átvétele figyelhető meg, és ez eredményezi az akkulturációt. Gordon fontos megállapítása, hogy a megkezdett akkulturáció nem vonja maga után szükségszerűen a hasonulás következő szintjeit, tehát a folyamat nem minden esetben végződik teljes asszimilációval.

A második szakaszt strukturális asszimilációnak (integráció) nevezi Gordon, amely az asszimilációs folyamat egyik fontos mérföldköve, ugyanis álláspontja szerint, ha az asszimilálódó fél eljut ebbe a szakaszba, akkor az asszimilációs folyamat részben felgyorsul, részben pedig visszafordíthatatlanná válik, tehát idővel teljessé válhat. A strukturális integráció szakaszára jellemző, hogy az asszimilálódó személy, személyek csoportjai a társadalomba oly módon illeszkednek be, hogy bekapcsolódnak a befogadó fél intézményi hálózatába – munkát vállalnak, adót fizetnek – és a befogadó közösség normáit magukra nézvést érvényesnek tekintik. Ugyanakkor a saját közösségükben a kulturális kötődéseik egy részét továbbra is fenntartják.

Következő kiemelkedő jelentőségű szakasznak a vegyes házasságok nagy számban történő előfordulását tekinti. Az így létrejövő biológiai keveredést Gordon amalgamációnak nevezi. A vegyes házasságban született utódokra jellemző az asszimilálódó etnikai identitás elvesztése, és személyiségüket a befogadó társadalom etnikai és kulturális identitása határozza meg.

A negyedik szakaszban az identifikációs asszimiláció folyamatát figyelhetjük meg, amely során az asszimilálódó egyén önmagának meghatározásakor nem a saját, kibocsátó közössége, hanem a befogadó, asszimiláló fél elvárásai szerint határozza meg magát.

A gordoni-modell utolsó három szakasza az identifikációs asszimilációból következő fázisokat jelöli. Az asszimilálódó féllel szemben támasztott előítéletek feloldásának ad teret a modell ötödik szakasza, így a befogadó fél megértő viszonyulása jellemzi e szakaszt.

[249] Vö. Gordon 1964.

Ezt követi a magatartás-elfogadó asszimiláció, amely során az együttélés interetnikus kapcsolatokra gyakorolt pozitív hatását írhatjuk le, a társadalmi izoláció ebben a szakaszban már semmilyen formában nem tapasztalható. A modell és az asszimiláció záró fázisában Gordon a hatalmi konfliktusok megszűnését emeli ki.[250]

Gordon asszimilációs modelljének néhány kategóriája a kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek leírásában, a kortárs folyamatok értelmezésében jól alkalmazható. Különösen az akkulturáció, a strukturális integráció folyamatszakaszok és a vegyes házassággal kapcsolatos következtetések elméleti tapasztalatai hasznosíthatók. Az elsősorban zárt oláh cigány közösségek esetében napjainkban lejátszódó nyelv- és normaváltás jelensége lényegében jól jellemezhető az akkulturáció fogalmi keretei között. Az alkalmazkodás a többségi társadalom elvárásaihoz a hagyományos kultúra elemeinek feladását és a többségi környezetből ezek helyettesítésére alkalmas elemek átvételét vonja magával. A kortárs magyar–cigány együttélés egyik fontos vonatkoztatási pontja a beilleszkedésről folyó társadalmi vita, amely részben a strukturális integráció fogalmához kapcsolódó elméleti tapasztalatokra épülhet. A kisebbségi cigány közösségek beilleszkedésének értelmezésében fontos elem az, amit Gordon a társadalmi működés – foglalkoztatás, oktatás, életmód – folyamataiba való integráció szintjén ragadott meg.

A kortárs magyarországi etnikai együttélési helyzetek elemzése azonban az újabb asszimilációelméleti törekvésekből is meríthet további szempontokat. Az 1980-as években, az antropológia tudományterületén bekövetkező kritikai fordulat eredményeként rájöttek arra, hogy a Melting-Pot és a Gordoni-modell nem írják le az etnicitás értelmezésének minden lényeges szempontját. Az egyik kritikai észrevétel az volt, hogy mind a Park-féle, mind a klasszikus gordoni-modell asszimilációs várakozást generál, és olyan folyamatként írják le az együttélést, ami szükségszerűen együtt jár az akkulturációval, az etnikus kulturális hagyományok és értékek elhagyásával.

A kulturális pluralizmus egyfajta reflexió a korábban megfogalmazott asszimiláció elméletekre és fellépés a totális asszimilációs várakozásokkal szemben. Milton Yinger, amerikai társadalomtudós többek között New Yorkban végzett terepkutatásokat, ahol a bevándorló etnikai közösségeket vizsgálta. Kutatása során arra hívja fel a figyelmet, hogy nincs szükség teljes beolvadásra ahhoz, hogy a bevándorló fél a befogadó társadalom részévé váljon, és nem is várható el, hogy az asszimiláns minden vonatkozásban feladja korábbi kulturális és társadalmi kötődéseit. Kutatásai alapján kidolgozta a plurális modellnek hívott elméletét, amely napjainkban is meghatározza az etnicitásról való gondolkodást.

[250] Vö. Gordon 1964.

John Milton Yinger az eltérő etnikai részközösségek közötti együttélés értelmezéséhez Gordon asszimilációs elképezését továbbgondolva alkotta meg négy dimenziós fogalmi keretét. A négy, egymásra épülő asszimilációs fázis az akkulturáció, a strukturális integráció, az amalgamáció és az identifikációs asszimiláció. Kiemelkedő eredménye, hogy az egyén és a csoport szintjén lejátszódó hasonulási folyamatokat elválasztotta egymástól és külön értelmezési keretben vizsgálta azokat. Az individuum szintjén lezajló integrációs folyamat feltételeként határozta meg, hogy az érintett egyének ugyanahhoz a társadalmi csoporthoz kötődjenek, és a csoporton belül egyenlő státusz jellemezze őket. Yinger a csoportok szintjén zajló integráció feltételének az azonos jogokat és kötelességeket, valamint a felelősséget határozta meg. Elképzelése szerint ennek eredménye, hogy az integrálódó csoportot, mint eltérő kultúrával és identitással rendelkező, de a többségi társadalom részét képező közösséget fogadnak el.[251]

Yinger az asszimilációt egyrészt az etnikai csoportok közötti elhatárolódás fokozatos csökkenését eredményező folyamatnak tekinti, amely az asszimilációs folyamat lezárásának a lehetőségét is magában foglalja. Ugyanakkor felhívja a figyelmünket arra, hogy az etnikai részközösségek közötti interakció egy változatos sorrendben bekövetkező folyamat, amelynek több stádiumát különböztethetjük meg. Yinger modelljében „az asszimiláció mértékét négy összefüggő alfolyamat erőssége határozza meg: a (biológiai) keveredésé, a (pszichológiai) identifikációé, a (kulturális) akkulturációé és a (strukturális) integrációé."[252] A kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek értelmezésére a kutatási színtérként kiválasztott nyírségi településeken a yingeri asszimilációelmélet fogalmi rendszerének elemei jól használhatók.

Az *akkulturáció* Yinger szerint főként a bevándorló, illetve a kisebb csoportok tagjait érinti, de kiemeli, hogy a társadalmi érintkezés során a kulturális kölcsönhatás folyamata minden résztvevőre hatással bír. Az akkulturáció véleménye szerint asszimilációhoz vezethet úgy is, hogy az érintett csoportok legfőbb kulturális jellemzői megmaradnak. Kutatásunkhoz kapcsolódóan fontos kiemelnünk, hogy Yinger az asszimilációs folyamat meghatározásakor azt nem egy egyirányú, egymás után és előre meghatározható lépések sorozataként fogja fel. A szituativitásra irányítja a figyelmünket, ami azt jelenti, hogy a hasonulás konkrét folyamata nem írható le egy általános modell alapján, hanem az asszimilációs helyzetek egyedi összefüggéseiben kerülhet értelmezésre. Minden asszimilációs helyzet esetében szükséges a lokális viszonyok vizsgálata és a részközösségek között lejátszó változásfolyamatok eseti

[251] Vö. Yinger 2002.
[252] Yinger 2002: 25.

elemzése.[253] Az asszimiláció során a kultúra átvétele soha nem azonos módon történik. Az együttélés velejárójaként a kulturális töltöttségű materiális elemek átvétele könnyebben és gyorsabban végbemenő folyamat, ugyanakkor egy adott közösség szellemi, erkölcsi és etikai értékrendjének, normáinak átvétele hosszabb időtartamot és szorosabb együttműködést igényel, főként az akkulturálódó fél részéről.

Yinger szerint fontos különbséget tennünk az egyén és egy egész csoport esetében lejátszódó akkulturáció között. Yinger akkulturációs elképzelése a magyar–cigány etnikai együttélési helyzetek leírásakor is jól alkalmazható. Terepkutatásaim során például a sokat vizsgált nagyecsedi oláh cigány közösség tagjai körében megfigyelhető tudatos akkulturációs törekvés jól értelmezhető a yingeri megközelítésből. Nagyecseden az akkulturációt az együttélés velejárójaként, másrészt viszont a magasabb státuszúnak tekintett lokális magyar közösséghez való tartozás érdekében tudatosan felvállalt változásfolyamatnak is tekinthetjük.

A modellben kiemelt második asszimilációs tényező, az *identifikáció* kapcsán Yinger kiemeli, hogy a fogalom nem egységes folyamatot jelöl.[254] Az *identifikáció* lényege, hogy az önmeghatározás során az érintett csoport, valamint a vele érintkező (együttélő) csoport is másként azonosítja magát. Az *identifikáció* értelmezése során is döntő a szituatív elemzés.[255] A befogadó fél és az asszimilálódó fél identifikációja közötti eltérés azonosítása fontos feladat.[256] A magyar–cigány együttélési helyzetek vizsgálata esetében is fontos elemzési szempont az *identifikáció* iránya, amikor is az alacsonyabb státuszú csoport tagjai a magasabb társadalmi státuszú közösség elvárásaihoz igazodva próbálják magukat meghatározni.

Yinger a *strukturális integráció* alatt az asszimiláció azon folyamatát érti, „melynek során a két vagy több, korábban elkülönülő alsóbb szintű társadalom egységből a közös interakciók szintjére jutnak az emberek."[257]

Ennek egyik első fontos lépéseként a közös munkavégzési körülményeket emeli ki Yinger, ami az asszimiláció folyamatának egyik meghatározó pontját képezi.[258] A közös találkozási

[253] Vö. Yinger 2002.
[254] Yinger asszimilációelméleti munkásságának egyik legfontosabb eredménye, hogy felhívta a figyelmet az identifikációs folyamatok jelentőségére. Allen-Ortega 1990: 700.
[255] Vö. Yinger 2002.
[256] A roma- nem roma meghatározás problematikája is főként ebből a fajta identifikációs nehézségéből fakad. Kit tekintek románnak? Azt, aki annak vallja magát, vagy azt, akit a közössége annak tart? Esetleg mindkét állításnak igaznak kell lennie?
[257] Yinger 2002: 31.
[258] A kortárs asszimilációkutatások a munkaerő-piaci érvényesülést és magát a munkatevékenységet a szociokulturális hasonulást előmozdító egyik kiemelkedő fontosságú tényezőként kezelik. A sikeres munkavégzés a munkakultúra elsajátítását feltételezi, ami a makrokörnyezet értékvilágának az átvételével jár. A kutatások többsége a migrációval előálló munka-asszimilációs helyzetek következményeit tanulmányozza, de olyan általános megállapításokat is tartalmaz, amelyek a magyarországi cigányság társadalmi beilleszkedési folyamatainak értelmezésekor is hasznosíthatók. Vö. pl. Alcobendas–Rodriguez-Planas 2010.

alkalmak és munkavégzési helyzetek olyan érintkezési térként és eseményként funkcionálhatnak, amelyek révén a benne részt vevő felek között kulturális kölcsönhatás, biológiai keveredés és identifikációs hasonulás következhet be. Mindez még nem vonja automatikusan maga után azt, hogy teljes hasonulás történjen az így érintkező csoportok között, hiszen az asszimiláló fél részéről tudatos vagy szándékos elutasítás történhet ennek elkerülése végett.

A hazai etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyban számos esetben találkozhatunk az asszimilálódó fél részéről történő elutasítással, aminek fő mozgatórugója a teljes hasonulás elkerülése, tehát az önazonosság fenntartása, valamint az etnikus értékekkel járó előnyök megtartása.[259]

A yingeri modell alkalmazásának egy másik fontos vetülete a vegyes házasságok kérdésköre. Yinger megközelítésében a vegyes házasság a *biológiai keveredés*, az asszimiláció olyan eleme, amely szinte minden esetben magával vonja a többi elem bekövetkeztét. Ugyanakkor a vegyes házasságban született gyermekek önazonossága nem egy pontosan és minden esetben előre meghatározható minőség, hiszen minden alapvetően attól függ, hogy az asszimilációs folyamat további szakaszai miként teljesülnek a gyermekek személyes szocializációja során. Yinger álláspontja szerint tehát önmagában nem lehet eredményesen vizsgálni a vegyes házasság és az asszimiláció mértékét.[260]

A kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek elemzésében a yingeri elképzelés a vegyes házasság folyamatáról fontos elemzési szempont lehet. Ennek az az oka, hogy a vegyes házasságok száma a különböző kutatási helyszíneken végzett vizsgálatok alapján egyre gyakoribb jelenség. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tanulmányozott színtereken az együttélési helyzetekben élők pontosan érzékelik a vegyes házasságok számának növekedését.

Yinger négy dimenziós asszimiláció-elméletének bemutatása során láthatóvá vált, hogy a folyamat összetettsége, változóinak sokszínűsége és reverzibilis jellege miatt a szituativitás érvényesítésével kell vizsgálnunk az eltérő etnikai részközösségek kapcsolatviszonyait. Az etnikai asszimiláció ezek szerint „az érintett csoportok egymáshoz képest megállapított mérete; a csoportok közti kezdeti kapcsolatok jellege; a kapcsolatok gyakorisága; a különböző csoportok földrajzi koncentrációja, vagy szétszórtsága; a kulturális hasonlóság, illetve különbözőség mértéke, különösen a nyelv és a vallás tekintetében; a faji hasonlóság és

[259] Az önszegregáció nem csak az asszimilációs hatásokkal szembeni elhatárolódás tudatos következménye lehet. Gyakran a kisebbségi aktivitás, szociális lobbi tevékenységének spontán következményeként figyelhető meg. Például a szegregátumban létrehozott szolgáltatások – egészségügyi, oktatási – az interakció csökkenését eredményezi és hozzájárul az izoláció fenntartásához. Vö. Molnár–Kai A. 2003: 96.

[260] A kérdés összetettsége és a magyarországi magyar–roma vegyes házasságok egyre nagyobb számban való megjelenése miatt e témával részletesebben külön részfejezet keretében foglalkozunk.

különbözőség mértéke; a gazdaság nyitottságának és terjeszkedési lehetőségeinek mértéke; a csoportok jogi és politikai helyzete […]; a diszkrimináció és az előítélet szintje; a szülőhazához fűződő kapcsolat jellege és feltételei"[261] függvényében alakul.

A magyar–cigány együttélés asszimilációs következményeit tanulmányozó elemzések szempontjából Yinger további fontos eredménye a folyamat ellentettjeként kidolgozott disszimiláció fogalmának bevezetése az etnicitás keretei között. Disszimilációnak nevezi „azt a folyamatot, melynek révén a társadalmi különbségek fennmaradnak, illetve a különböző szubkultúrákhoz kötődő csoportok elkülönülnek."[262]

A magyar–cigány együttélésre jellemző fizikai, kulturális és életmódbeli különbségek kiéleződése számos lokális társadalom viszonyait alapvetően meghatározó sajátosság. A disszimiláció fogalmának keretei között nem csak az etnikai részközösségek elkülönülési folyamatai írhatók le, de a jelenség értelmezése is lehetővé válik.

Az eddig bemutatott és elsősorban az amerikai társadalmi folyamatok bázisán kidolgozott és a disszertáció alapját képező kutatások eredményeinek feldolgozásában hasznosított elméletek bemutatását követően a cigányság asszimilációs viszonyainak elemzésében alkalmas kortárs törekvéssel foglalkozunk.

A következőkben Biczó Gábor az asszimilációkutatás elméletről írt összefoglaló munkájának vonatkozó felvetéseivel folytatjuk a témakör bemutatását.[263] Az etnikai együttélési helyzetekben kibontakozó asszimilációs folyamat az érintettek számarányainak, eredetének és státuszának általános leírása alapján különböző típusokba sorolható. Az asszimilációs helyzet fenomenológiai megközelítése lehetőséget nyújt arra, hogy megkülönböztessük az asszimiláció eseményének négy alaptípusát. Biczó felfogásában az asszimiláció olyan kétirányú folyamat, amelyben mind az asszimiláló – a befogadó fél –, mind az asszimilálódó fél kölcsönösen, és oda-vissza hatást gyakorol a folyamatra. Ezek szerint az asszimilációs helyzet úgynevezett klasszikus alapesete az, amikor az egyik érintkező fél *a befogadó asszimiláló többség,* a másik résztvevő *az „idegen" asszimilálódó kisebbség.* A köztük lévő feszültség forrása a „szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az ››idegen‹‹ részéről."[264] Álláspontja szerint az, hogy az asszimilációs helyzetben a folyamat milyen szintre jut el, az mindig eseti, tehát az aktuális szituáció egyedi viszonyai határozzák meg.

A fenomenológiai szemléletű megközelítés szerint az asszimilációs helyzet második típusa a *befogadó asszimiláló kisebbség és az idegen asszimilálódó többség* esete. Ekkor a többségi

[261] Yinger 2002: 34.
[262] Yinger 2002: 35.
[263] Bővebben lásd Biczó 2004; 2009.
[264] Biczó 2009: 19.

fél képezi az asszimilálódók körét, ahol a folyamat kifejlődése a kisebbségi társadalomhoz történő fokozatos hasonulás.

A *befogadó asszimilálódó kisebbség és az idegen asszimiláló többség* típusa a harmadik megkülönböztetett asszimilációs helyzet, amelyben a kisebbségi társadalom tagjai – akik jelen esetben a befogadó oldalt jelölik – asszimilálódnak a beköltöző idegen többségi társadalom tagjai közé.

A negyedik típust a *befogadó asszimilálódó többség és az idegen asszimiláló kisebbség* esetében határozza meg. Ekkor az asszimilációs együttélési helyzetben a befogadó fél a többségi társadalom tagjaként asszimilálódik a bekerülő idegen, kisebbségi társadalom tagjai közé.

Biczó Gábor álláspontja, hogy a négy felsorolt alaptípus alkalmas arra, hogy leírja, és egyben tipizálja, valamint megalapozza az asszimilációs esetek általános csoportosítását. Az asszimilációs helyzet fenomenológiai alaptípusai lehetővé teszik azt, hogy az asszimiláció során lejátszódó hasonulási folyamatokat egységes fogalmi keretek között kezeljük, ami nélkülözhetetlen az asszimilációs esetek – a kulturális, vallási, etnikai és nyelvi hasonulás – lényegének a megértéséhez. A kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek kezelésében a bemutatott típuslista jól kamatoztatható. A helyzetek értelmezésében figyelembe vett szempontok jelzik, hogy az együttélés viszonyai dinamikusan változnak. A kutatásba bevont településeken a többség és kisebbség lélekszámarányainak megváltozása az ismert etnodemográfiai okok miatt jól megfigyelhető.[265] A növekvő roma népességarány azonban nem csupán a magasabb termékenységi mutatókkal hozható összefüggésbe. Az etnikus együttélési helyzetek asszimilációs jellemzőinek folyamatos változását meghatározó másik ok a többség és kisebbség mobilitási mutatónak eltéréséből következik.[266] Ez egyrészt a romák alacsonyabb költözési hajlandóságát, illetve a perifériális környezetben található hátrányos helyzetű települések esetében a rokonsági kapcsolatok miatt a nagyobb beköltözési hajlandóság meglétét jelenti.

Minden lokális együttélési helyzet önálló értelmezési keretet követel. Több, az együttélési helyzetet párhuzamosan befolyásoló tényező vizsgálatával és mindenkor az eseti együttélési szituációkat magyarázó modellek között nyílik mód az etnikai kapcsolatviszonyok asszimiláció-elméleti összefüggéseinek feltárására.[267] Az együttélés minőségét befolyásoló legfőbb tényezők közé tartoznak az együttélés időintervalluma, az együtt élő részközösségek

[265] Biczó–Szabó 2020: 16–18.
[266] Vö. Váradi–Virág 2015: 89–113.
[267] Eltérő etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok szituativitásáról lásd bővebben Biczó 2015.

száma, és a lokális társadalomban betöltött szerepük, az asszimilációs folyamat előrehaladottságának szintje, valamint – például a magyar–cigány együttélési helyzeteket tekintve – a napjainkban egyre nagyobb teret nyerő vegyes házasság megjelenése.

A magyar–cigány lokális együttélési helyzetek kortárs asszimilációs mechanizmusainak értelmezéséhez és az ebből levezethető további következmények, elsősorban az akkulturáció és amalgamáció jelenségeinek a terephelyszínekre vonatkozó elemzéséhez röviden át kell tekinteni a többség a kisebbséggel kapcsolatban kialakult asszimilációs várakozásainak történeti hátterét. Az együttélési helyzetek mindennapi gyakorlatát tekintve a hasonulási folyamat működésében mindkét fél esetében fontosak a kölcsönösen megörökölt előítéletek, és ezek tükrében a „másik" kezelésének írott és íratlan hagyományai.

2.1.2. Asszimilációs várakozás, asszimilációs nyomás

A kortárs magyar–cigány együttélési helyzetekben a kialakult kapcsolatok minőségére meghatározó hatást gyakorol az évszázados etnikai egymás mellett élés során felhalmozott tapasztalatok rendszere. A Kárpát-medencébe több hullámban bevándorló és eltérő kultúrájú, nyelvű, szokás- és normarendszerű cigány közösségekkel kapcsolatos beállítódás többségi gyakorlata a történeti időben folyamatosan változott, alakult. A mindenkori többség a kisebbséggel kapcsolatos attitűdjét és ebből következően a kisebbség a többséghez való viszonyát az ellentétek rendszereként írhatjuk le. Az egymás mellett és az együttélés viszonyait a szegregatív és az integratív attitűd párhuzamosan keveredve és nem egymást kizáró módon jellemezte és jellemzi lényegében napjainkban is. A kortárs lokális perifériális magyar–cigány etnikai együttélési helyzetek és az ezeket jellemző közösségfolyamatok elemzéséhez a következőkben a két közösség kapcsolatainak asszimilációtörténeti hátterét, ennek fontosabb pontjait tekintjük át.

Magyarországon a cigánysággal kapcsolatos együttélési attitűdöt tekintve nagy hagyománya van az asszimilációs törekvéseknek. A folyamat kezdetei egészen a 18. századig nyúlnak vissza, és már Mária Terézia rendeleti politizálásának részét képezte.[268] A dolgozat szempontjából a cigányság asszimilációtörténetét vázlatosan tárgyaljuk és csupán a kortárs

[268] Vö. Gulyás 2019.

együttélést, valamint a vidéki lokális társadalmak közösségfolyamatait befolyásoló néhány fontosabb szempont kiemelését tarthatjuk szem előtt.[269]

A cigányság magyarországi történetének jeles kutatója, Nagy Pál tanulmányainak sorozatában hívta fel a figyelmet arra, hogy a magyar és cigány közösségek – és minden más közép-európai nép és a cigányok – együttélését nem lehet etnikus természetű szembenállásra leegyszerűsíteni.[270] Az elsősorban forráskutatásra épülő történettudományi elemzések egyik kiinduló megállapítása, hogy a cigány közösségek nem tisztán „etnikus" képződmények. A 16. századtól rendelkezésre álló forrásokból kiderül, hogy „gyakran olyan embereket is cigánynak neveztek, akik nem születtek cigánynak", és „gyakorta nem tudták, hogy valaki cigány, vagy ha tudták is, akkor sem sorolták feltétlenül a cigányok közé."[271] A cigányság társadalomtörténetének és közvetve a jelen viszonyainak az értelmezésében is félreértésre ad okot az a megközelítés, amely a magyar és a cigány közösségek kapcsolatát bináris oppozícióként fogja fel. A minden kétséget kizáróan egymástól világosan elhatárolható és szembeállítható csoportok képzete nem vet számot azzal a ténnyel, hogy a cigányok heterogén és rendkívül tagolt társadalmat alkottak.[272]

A helyzet megítélését és az együttélés történeti vetületének tisztázását csak bonyolítja, hogy nem csak a történettudomány, de a mindenkori közvélemény álláspontját is meghatározta az, hogy a cigányságot általában homogén képződményként kezelték és oppozícióban álló társadalmi csoportként viszonyultak hozzájuk, ami aztán a kisebbség a többséggel kapcsolatos attitűdjét is meghatározta. A többség a kisebbséggel szemben kialakult asszimilációs várakozásai – kényszer-integráció – és az ezzel párhuzamosan működő izolációs gyakorlatok – szegregáció – érvényesítése, valamint a kisebbség ezekre adott válaszai a vázolt ellentmondásos fogalmi keretek között válnak értelmezhetővé. Nagy Pál szerint a homogén és oppozicionális cigányság képzete azoknak a kliségyártó mechanizmusoknak a forrása, amely a többség a kisebbségről alkotott képzeteit uralja, és a kisebbség a többséggel kapcsolatos képzeteit alakítja.[273] A cigányságról alkotott képzetek története és a cigányság társadalomtörténete a közfelfogásban keveredett formában van jelen.

---

[269] A lokális roma közösségek együttélési viszonyainak elemzésekor a kutatásba bevont települések esetében az asszimiláció kérdését elméleti szempontból a dolgozat *'2.1. Együttélési helyzetek elméleti megközelítése'* című fejezetében tárgyaljuk.

[270] A teljesség igénye nélkül Vö. Nagy 2004; 2008; 2015.

[271] Nagy 2008: 35.

[272] Nagy 2015: 58.

[273] A fontosabb relációpárok: a, szegény, munkanélküli, iskolázatlan, integráció-képtelen és dologtalan cigányok többségi képzete áll szemben a szegénységért és munkanélküliségért a környezetet hibáztató kisebbségi felfogás; b, a cigányokat egynemű, archaikus nem európai kulturális zárványként meghatározó többségi felfogás áll szemben a gádzsókat lenéző és magát felsőbbrendűnek tartó kisebbségi önképpel; c, az önmagát felsőbbrendűnek tartó civilizált többség önképének képzete áll szemben az állam által stigmatizált és elnyomott kisebbség

A cigánysággal szembeni asszimilációs várakozások kibontakozásának társadalomtörténete számos fejezetre osztható és jellemezhető a fentiekben vázolt ellentmondásokkal. A 18. századtól kezdődően egyre láthatóbbá váló cigányok együttélés-történetének a felvilágosult abszolutizmus rendeleti politikája egyik fontos első fejezetét képezi. A rendeletekben érvényesített civilizatorikus beállítódás, amely alapvetően a Habsburg Birodalom és azon belül is Helytartótanács modernizációs törekvéseit fejezte ki, a cigánysághoz nem etnikai közösségként, hanem marginális élethelyzetű és relatíve nagyszámú társadalmi csoportként viszonyult.[274] A jól ismert intézkedések sorozata az életmód, a szokások, a nyelv és a társadalmi normák megváltoztatását célozta és számos következménnyel járt. A nyelvhasználat tilalma, a népnév használatának tiltása – cigány helyett neocolonus – vagy a gyermekek parasztcsaládokhoz adásának kísérlete az eltérő nevelési körülmények biztosításának céljából hosszú távon beivódott nem csak a kisebbség, de a többség kollektív emlékezetébe is.[275] Függetlenül attól, hogy a többség és a cigányság kapcsolatait szabályozó rendeletek hatékonyságát értelmezni kellene, megállapítható, hogy az együttélési kapcsolatokra maradandó hatást gyakoroltak. Rögzítették a többség civilizatorikus várakozását és a cigányság elvárható adaptációs elköteleződését, mint a kulturális felemelkedés egyfajta bizonyítékát.

A 19. századra a cigánysággal kapcsolatban összefoglaló értelemben asszimilációs várakozásként értelmezhető viszonyulás a többség perspektívájából mutat részleges eredményeket. A muzsikus cigányok az egyre nagyobb csoportot képező dualizmuskori városi polgárság számára végzett szolgáltató tevékenysége a sikeres adaptáció bizonyítéka volt.[276] A tisztes és rendszeres jövedelmet biztosító szolgáltató zenésztevékenység a csoport strukturális integrációját eredményezte, amit jól mutat, hogy a 19. század végére 17 ezer regisztrált cigányzenész élt Magyarországon.[277]

Az asszimilációs várakozásokhoz kapcsolható másik fontos tény, hogy a 19. század végére, ahogy az 1893-as országos felmérés adataiból jól kiolvasható, a cigányság többsége letelepedett életmódot folytatott.[278] A cigány népesség mindössze 3%-a volt besorolható a vándorlók kategóriájába, ami tényszerű cáfolata volt a közgondolkodásban meggyökeresedett képnek, amely a kóborló életformát általánosítva azonosította a cigánysággal.

önmagáról alkotott elképzelésével, d, a cigányságot egységesen hátrányos helyzetűként besoroló többségi felfogás áll szemben a kisebbség a saját csoportjaival szemben – oláh–romungró, oláh–beás – megfogalmazott gyakran szélsőségesebb elutasításának gyakorlatával, mint amelyet a többség irányába megfogalmaznak. Vö. Nagy 2015: 59–60.

[274] Gulyás 2019: 25.
[275] Vö. Nagy 1999.
[276] Dupcsik 2009: 120.
[277] Kállai 2002: 330.
[278] Vö. Váradi 2014: 67–71.

A 19. században a strukturális beilleszkedésre utaló kiemelt példák mellett számos érv mutatható fel, amelyek előrehaladott adaptációról tanúskodnak. Ezzel szemben a többségi látásmódot az asszimilációs várakozások sikertelenségének érzése hatotta át, aminek elsődleges oka az újabb bevándorló és számos archaikus jegyet, valamint a hagyományos életformára utaló kulturális tulajdonságot mutató cigánycsoportok számának a növekedése volt. Az összefoglaló néven csak oláh cigányoknak nevezett, de szakmáikat és a romani nyelvi dialektusaikat tekintve is heterogén csoportok mellett a 19. században az óromán nyelvet beszélő beás cigányok nagyobb tömegű megjelenése a többség szempontjából a nem asszimilálódó etnikai közösségek példái voltak.[279]

A magyar többségi környezet szempontjából a nehezen vagy egyáltalán nem asszimilálódó, illetve az asszimilációnak ellenálló cigány közösségek esete az együttélő más etnikai csoportok megítéléséhez hasonlatos volt. Mint az közismert a késő dualizmus magyar nemzetpolitikai törekvéseinek stratégiai eleme volt az országban élő kisebbségi etnikai közösségek kikényszerített asszimilációjának előmozdítása. Az 1890-es és az 1910-es népszámlálások adatai szerint két évtized alatt a magyar nyelvű népesség asszimilációs nyeresége meghaladta az egymillió főt.[280] A „magyarosítás" a közvélemény részéről is támogatott és a mindennapi nemzeti identitás részét képező szemléletként volt jelen a korszakban.

Az első világháborút követő békeszerződések rendszere azt eredményezte, hogy Magyarország gyakorlatilag etnikailag homogén nemzetállammá vált. A többség részéről egységes etnikai csoportként kezelt, de egyébként igen heterogén cigányság volt a legnagyobb kisebbségi közösség. A két világháború közötti időszakban az asszimilációs törekvések teljes kudarcának hamis érzete hatotta át a kisebbség társadalmi ügyének kezelését, ami a többség részéről az asszimiláció és ezen keresztül a beilleszkedés ösztönzése helyett a szegregatív és izolacionista törekvéseknek engedett teret.[281] A szélsőséges ideológiákra – rasszizmus, majd később fasizmus – alapozott politikai megközelítése a cigánykérdésnek a második világháború vészkorszakában, a cigány holokausztban érte el tragikus tetőpontját.[282]

A magyarországi roma közösségek asszimilációtörténeti tendenciáinak rövid összegzése a jelenben lejátszódó folyamatok értelmezésének elősegítése érdekében természetesen nem kerülheti meg a második világháborút követő viszonyok jelzésértékű említését. A kommunizmus politikai-ideológiai alaptézisei a munkások, parasztok és értelmiségiek szövetségére épülő szocialista társadalomépítés az emberek etnikai származás szerinti

[279] Vö. Vekerdi 1974: 17; Nagy 2019.
[280] Biczó 2009.
[281] Dupcsik 2009: 80–99.
[282] Dupcsik 2009: 124–133; Radnóti 2014: 106–143.

megkülönböztetését, legalábbis az elméleti elvek szintjén tiltotta. Az állampolgársághoz rendelt azonos jogok elve a magyarországi cigányságot a Horthy-korszak, majd a nyilasuralom jogfosztott viszonyaihoz képest, elvileg a törvények szintjén egyenjogúsította és részben rehabilitálta. Mindez azonban a legkevésbé jelentette azt, hogy a roma társadalom beilleszkedésének minősége az egyik pillanatról a másikra hirtelen megváltozott volna. A támogató-ösztönző és esélykiegyenlítő integrációs szemlélet a korszak viszonyai között nem alakulhatott ki. Sőt, éppen ellenkezőleg az asszimiláció ösztönzése társadalompolitikai szinten számos intézkedés bevezetésével egészen a rendszerváltásig jól nyomon követhető gyakorlat volt, és a többségi közvélemény a cigánysággal kapcsolatos várakozásait is meghatározta. A telepfelszámolás, a kötelező foglalkoztatás, a szociálpolitikai háló kiterjesztése a cigányságra látványos eredményeket hozott és jól érzékelhető asszimilációs nyomást gyakorolt a kisebbségre. Másrészt viszont a többségében alacsony presztízsű, iskolázatlanul is betölthető és rosszul fizetett munkahelyeken elhelyezkedő roma tömegek generációi rekedtek ki a társadalmi mobilitás lehetőségéből.[283] A makrofolyamatokat vizsgálva jól látható, hogy a szocialista Magyarország társadalmi viszonyai folyamatosan újratermelték, és részben az évszázados előítéletekre alapozva megerősítették a cigányság perifériális státuszát. A többségi asszimilációs várakozást és az ezek beteljesítésére hozott intézkedéseket a kisebbség részéről disszimilációs szociokulturális törekvések ellenpontozták. Ennek eredménye lett az, hogy a roma népesség a kortárs magyar társadalom fizikai, szociálpszichológiai és szocioökonómiai értelemben is marginális közössége maradt a rendszerváltásig. A szocializmus időszakában a mobilitási pályák lezárulása eredményezte azt, hogy a cigányság az 1990-ben bekövetkezett politikai változásokat követően nem tudott alkalmazkodni a hirtelen megváltozott társadalmi körülményekhez és, ahogy ezt közhelyesen összefoglalni szokás, a rendszerváltás vesztesévé vált.[284]

A disszertációban vizsgált színtér településeinek társadalmi alaphelyzete és az együttélést meghatározó viszonyok asszimilációtörténeti háttere a fentiekben röviden összefoglalt és leegyszerűsítve ábrázolt folyamatokból egyenesen következik. A három tanulmányozott együttélő etnikai csoport – magyar, romungró és oláh cigány – között megfigyelhető kortárs kapcsolatviszonyok részben az asszimiláció, integráció és adaptáció társadalomtörténeti mechanizmusainak következményeiként magyarázhatók. A vizsgált színtereken az etnikai részközösségek együttélési helyzeteit az asszimiláció és a kapcsolódó további elméleti

[283] A magyarországi cigányság a 80-as éveket megelőző általános társadalmi viszonyainak összefoglalását vö. Csalog 1984.
[284] Kertesi 2000: 406–443; Kertesi 2005.

kategóriák segítségével írjuk le. A kutatási helyszínek konkrét tapasztalatainak elemzése előtt néhány fontosabb kortárs magyar együttélés-vizsgálat példájára utalva emeljük ki azokat a meghatározó szempontokat, amelyek a hosszú távú kortárs magyar-cigány etnikai kapcsolatok értelmezését elősegíthetik.

2.1.3. Kortárs etnikai együttélési helyzetek asszimilációs vizsgálatai

2009–2012 között a szilágysági Tövisháton több településen folyt a magyar–román együttélési helyzeteket tanulmányozó antropológiai kutatás. A négy kutatási színtér – Monó, Szamosardó, Bősháza és Völcsök – esetében a Biczó Gábor és Kotics József által vezetett kutatócsoport azt tanulmányozta, hogy a stabil etnikai együttélési helyzetek miként írhatók le. Az Erdélyben található Tövishát vegyes lakosságú településein magyarok és románok hosszú távú együttélése figyelhető meg, mely során az egyes etnikai csoportok településein belüli aránya legfeljebb 15%-os ingadozást mutatott az elmúlt száz évben.[285] A kutatás eredményei jól példázzák az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet alapvető elméleti dilemmáját. Az asszimilációs folyamatokat leíró kategóriák jelen kutatási színtér esetében nem voltak alkalmasak a részközösségek közötti, és az egyes csoportokon belül lejátszódó változásfolyamatok leírására. Ennek oka, hogy a kutatott települések lokális társadalmaiban egyszerre figyelhető meg az együttélő etnikai csoportok között a kulturális jellemvonások átadása és átvétele, valamint a közösségek társadalmi és kulturális integritásának fenntartása.[286] Biczó Gábor a kutatás eredményeit feldolgozó tanulmányában olyan kérdés megválaszolására vállalkozott, hogy mi okból nem végződött asszimilációval a hosszú távú együttélés, és milyen elemzési kategóriák segíthetnek leírni a Tövishát vegyes lakosságú településein kialakult etnikai interakciós helyzeteket. A tanulmányban az együttélési helyzetek két alaptípusát különbözteti meg: az autochton és az allochton közösségeket. „Az autochton együttélési közösségek több generációi […] távlatában létrejött, lokális és kölcsönösen bevett együttélési szabályok mentén szerveződnek."[287] Az „allochton etnikai közösségek együttélési helyzete szoros kapcsolatban áll a migrációs folyamatok értelmezésével, amennyiben az együtt élő csoportok közül legalább az egyik számaránya a migráció következtében folyamatosan nő vagy csökken."[288] Szempontunkból, a magyar–cigány együttélési viszonyok szempontjából, mivel a

[285] Vö. Biczó 2013a.
[286] Vö. Biczó 2013b.
[287] Biczó 2013b: 60.
[288] Biczó 2013b: 60.

kiválasztott színterek etnikai közösségeinek együttélése nem áll kapcsolatban migrációs folyamatokkal, ezért autochton együttélési helyzetként értelmezhető. Ezt az sem befolyásolja, hogy az elköltözések miatt az együttélő részközösségek számaránya változik, mivel a helyben maradók mind hosszú távú kölcsönös tapasztalatokkal rendelkeznek egymásról: az együttélést jellemző lokális normák rendszerében kölcsönös jártassággal rendelkeznek. Az autochton és allochton együttélési helyzetek megkülönböztetése azért fontos, mert eltérő kutatási módszerekkel vizsgálhatók.

A tövisháti régió négy kutatási színterében megfigyelhető etnikai együttélési helyzetek autochton, bipoláris, többségében magyar és román kisebbségi közösségek együttélési relációjaként kerültek vizsgálatra. A bipoláris etnikai együttélési helyzetek esetében a lokális társadalom két egymástól kulturális jellemvonásai, nyelve és/vagy vallási felekezeti hovatartozása alapján jól elhatárolható csoportjáról beszélhetünk. A szilágysági kutatástól eltérően a nyírségi magyar–cigány együttélési színtereken három etnikai részközösség – magyar, romungró, oláh cigány – kapcsolatait tanulmányoztam. Ennek ellenére a tövisháti vizsgálat elméleti tapasztalatai jól hasznosíthatók, különös tekintettel az etnikai egyensúly fogalmának kidolgozására.

A tövisháti egyensúlyi együttélési helyzet értelmezésekor „az egyensúly az együttélés dinamikus jellegét általánosan megragadható műveleti fogalom, melynek eseti jelentéstartalma a lokális színtér együttélési viszonyaiban érintett etnikai csoportok körülményeinek függvényében változik.”[289] Ezzel Biczó az együttélési helyzetek szituatív jellegére, valamint annak folyamatos változására hívja fel a figyelmünket.

A tövisháti vizsgálat harmadik műveleti szempontja a többség-kisebbség relációjának a meghatározása, tehát annak tisztázása, hogy milyen az egyes etnikai részközösségek számaránya a vizsgált lokális társadalomban.[290] Az etnikai arányok kérdése, vagyis ennek stabilitása magyarázatul szolgálhat arra a jelenségre, hogy a hosszú távú együttélés miért nem jár együtt szükségszerűen minden esetben asszimilációval.

A bemutatott együttélési egyensúlyelmélet a disszertáció alapjául szolgáló kutatás esetében közvetlenül nem alkalmazható elemzési megközelítés, ugyanakkor fontos szempontokra és fogalmakra hívja fel a figyelmünket.

A kortárs hazai etnikai együttélés kutatások fontos eredményei köthetők Tátrai Patrik munkásságához. Megközelítése szerint az együttélő lokális közösségek kapcsolatait, az etnikai hierarchiát elsősorban az határozza meg, hogy ki a többségi, államalkotó nemzet tagja és ki van

[289] Biczó 2013b: 61.
[290] Vö. Biczó 2013b.

kisebbségben.[291] Az etnikai hierarchia a lokális, vidéki kis társadalmakban determinálja a helyi interetnikus viszonyokat, abban az esetben is, ha a helyi többség éppen a korábbi kisebbségi közösségből kerül ki.

Az etnikai együttéléssel kapcsolatos elképzeléseinek jelentő részét Tátrai Patrik a Szlovákiában található Zoborvidéken végzett kutatásai során a magyar–szlovák közösségek viszonylatában fogalmazta meg. Megfigyelte, hogy a hosszú távú együttélés során a kisebbségi magyar közösség identifikációja nem alkot egységes keretet, így leírásához Tátrai Patrik a hibriditás koncepciójához folyamadott.[292] A fennálló zoborvidéki szlovák–magyar együttélési folyamatok az asszimiláció fogalmával jól körülírhatóak. Tátrai Patrik szerint azonban az együttélés eredményeként bekövetkező identitás-eltolódás időbeni folyamatának pontos leírásában a hibriditás fogalma hasznos kiegészítő szempont lehet. A szerző a hibriditás jelentésének azt a rétegét emelte ki, amely a szociokulturális érintkezés, a tulajdonságok átadásának és átvételének eredményeként keletkező „új" identitás megragadását lehetővé teszi.[293] Tanulmányában részletesen bemutatja, hogy egyrészt az együttélés természetes velejárójaként a két együttélő közösség között asszimilációs folyamatok zajlanak le, másrészt külső hatásoknak köszönhetően – politikai, nemzetépítési gyakorlat – létrejött egy olyan közösség, amely „magyar is és szlovák is, egyúttal sem magyar, sem szlovák."[294] A vizsgált térségben lejátszódó asszimilációs folyamatok mértékét és minőségét jól reprezentálja a vegyes házasságok számának növekedése.

Tátrai Patrik a Zoborvidéken élő magyarok és szlovákok között bekövetkezett asszimilációnak három kiváltó okát határozta meg. Elsőként az asszimilációs helyzetek jellegének megváltozását hangsúlyozza, ami az etnikai részközösségek közötti találkozási (érintkezési) felületet jelenti, mivel a Zoborvidék vizsgált települései alacsony lélekszámú, magyar nyelvszigetként is definiálható színterekként jellemezhetők. Vizsgálatai szerint a szlovák nemzeti asszimilációs törekvések elérték hatásukat, így a kutatott színtereken, jellemzően a vegyes házasságból született gyermekek esetében erős nyelvváltás tapasztható, mivel a közfelfogás szerint a magyar nyelvvel szemben a társadalmi felemelkedést a szlovák nyelv használata biztosítja.

Az asszimilációt gyorsító másik fontos tényező az egyes társadalmi és szocializációs intézmények – család, egyház – a magyar identitásörökítésében játszott szerepének a

[291] Tátrai 2011.
[292] Tátrai Patrik a posztmodern társadalomelméletbe Homi Bhabha munkásságához köthető hibriditás fogalmát abban az értelemben használja, hogy a magyar–szlovák együttélés eredményeként egy olyan gyökeresen „új" szociokulturális minőség keletkezik, amelyben forrásai már nem, vagy alig követhetők vissza. Vö. Buden 2003.
[293] Vö. Tátrai 2017.
[294] Tátrai 2017: 99.

csökkenése. Az iskola az etnikus identitás átörökítésében játszott szerepe változékony, de például Tátrai Patrik kutatásai bizonyítják, hogy Szlovákiában és kiemelten a Zoborvidéken az iskoláztatás az etnikai önmeghatározást alapvetően befolyásolja. A magyar iskola viszonylag hatékony az etnikai identitás átörökítésében, csak éppen igen kis számban adják a magyar családok magyar iskolába gyermekeiket. Tátrai az összefoglalás igényével kiemeli, hogy a társadalmi-gazdasági státusz emelkedését a nyelvváltással és a nemzetváltással tudják biztosítani a zoborvidéki magyarok, ami szükségszerűen vezet a szociokulturális beolvadáshoz. Ezek alapján láthatóvá vált, hogy az asszimiláció mind belső, mind külső okokra visszavezethető, elsősorban az alacsonyabb státuszban, valamint a vegyes házasságban élőket érinti: esetükben intergenerációs asszimilációról beszélhetünk.[295]

Tátrai Patrik együttélés-vizsgálatainak a magyar–cigány együttélés értelmezése szempontjából a tudatos asszimilációs stratégia és a hibriditás fogalmi keretei között értelmezett kiterjedt vegyes házasságok elemzési következtetései szolgálhatnak tanulsággal. Az értekezés kutatási színterét képező nyírségi települések etnikai együttélési folyamataiban, a későbbiekben részletesen bemutatásra kerülő nyelvi asszimiláció és a vegyes házasságok keretében leírható asszimilációs folyamatok elemzésében a zoborvidéki vizsgálatok következtetései részben hasznosítható szempontok.

A kortárs magyar asszimilációkutatás fontos egyénisége Gyurgyík László, aki a magyar–szlovák asszimilációs folyamatokat 1990–2000 között 12 szlovákiai magyarok által lakott településen vizsgálta. A kutatás során a statisztikai adatokon – népszámlálási adatok – túlmutatóan olyan elemzési kategóriák bevezetését javasolja, amelyek alkalmasabb módon elemzik az asszimilációs folyamatokat. A yingeri együttélési modell közép-európai viszonyokhoz való igazításával két lényeges szempontra irányítja a kutatók figyelmét: az egyik a vegyes házasság, a másik az akkulturáció szerepének hangsúlyosabb volta. A kutatásban Gyurgyík az asszimilációt nem egy lezárt folyamatként, hanem egy állandóan változó eseményként definiálta. Ebből kiindulva határozta meg fő hipotézisét, miszerint „Szlovákiában az asszimilációs folyamatok eltérő mértékben módosítják az egymással kapcsolatba lépő kisebbségi és többségi nemzetiségek etnikai jellegzetességeit. Kapcsolatuk etnikai kihatását tekintve aszimmetrikus. A kisebbségi származásúak egy része nemzetiségváltás következtében a többségi nemzethez tartozónak vallja magát, a többségi nemzethez tartozóknál viszont csak kisebb mértékű etnikai hasonulásra kerül sor a kisebbségek irányába.”[296] Az asszimiláció

[295] A magyar-szlovák vegyes házasságokban született gyermekek etnikai szocializációjára utal. A kutatások alapján minden született 10 gyermekből 8 szlovák nemzetiségű. Vö. Tátrai 2017.
[296] Gyurgyík 2003. https://epa.oszk.hu/00400/00462/00017/2.htm (A letöltés dátuma: 2020. 11. 20.)

többdimenziós vizsgálatának javaslatával arra ösztönöz, hogy a folyamatban érintett felek perspektíváját, a szociokulturális hasonuláshoz való viszonyát egymástól függetlenül tanulmányozzuk. Megközelítésének fontos eredménye, hogy az együttélő közösségek etnikus–asszimilációs helyzetének párhuzamos vizsgálata lehetőséget teremt a nézetek összehasonlítására, és ily módon a folyamat komplex értelmezésére.

A kortárs együttélés-vizsgálatok utolsó hazai példájaként Kotics József a cigány–magyar együttélés lokális mintázataival kapcsolatban végzett kutatásai kerülnek említésre. A fontosabb terepmunka helyszínek között a háromszéki Zabolát, a Maros megye északi részén fekvő Vajolát, valamint az Ózdi Járásban található Csernely községet emeljük ki.[297] A hosszú távú együttélés eredményeként kialakult kulturális kapcsolatokat figyelte meg annak érdekében, hogy a tanulmányozott színterek esetében, egyrészt elméleti szempontból rögzíteni lehessen a fennálló kapcsolatviszonyokat, másrészt pedig lehetőség nyíljon az etnikai együttélési helyzetek lokális modelljeinek a leírására.

Vizsgálatának eredményei több ponton is párhuzamot képeznek a disszertáció alapjául szolgáló terepkutatással, miszerint a lokális etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok elemzésével az egyes részcsoportok – magyar–cigány, magyar–román, cigány–román – közötti kapcsolatokat külön-külön is értelmezés tárgyává teszi. Alkalmazott elemzési kategóriái az együttélés kutatásban bár jól ismertek – a lakhatás térbeli eloszlása, a templomba járás mutatói, az iskoláztatás szerepe, az országban hivatalos nyelv (román) elsajátításának igénye vagy (Zabola esetében) az együttélő etnikai csoportokra jellemző gazdasági stratégiák –, mégis ezek komplex használati módja eredeti eljárás.

Jól megfigyelhető az etnikai együttélési helyzet komplex értelmezésének gyakorlata a zabolai kutatás példáján. A településen, amely a magyar–román–cigány együttélés lokális színtere, az etnikumok közötti választóvonalak jellemzően szimbolikus határok. A cigányokat kizáró etnikai határok fenntartására törekvő többségi gyakorlat a sztereotípiákra, illetve a többség a saját lokális integritásának a fenntartására törekvő együttélési stratégiájából vezethető le.[298]

Kotics zabolai együttélés-vizsgálatának az alkalmazott elemzési kategóriák szintjén megfigyelhető újdonsága, hogy a lokális cigány közösséget további három alcsoportra bontva felismeri a roma közösség heterogén szerkezetéből levezethető eltérő együttélési stratégiákat. A „dombon élő cigányok” a lokális társadalom normáihoz való alkalmazkodást egyáltalán nem tartják fontosnak, a viselkedésük és gondolkodásmódjuk kizárólag a cigány közösség saját

[297] Vö. Kotics 2017.
[298] Bővebben lásd Kotics 2017.

értékrendjéhez illeszkedik. A többi lokális részközösségtől – magyaroktól, románoktól és a másik két cigány közösségtől – elkülönülten, a falu határában található dombon élnek.

A másik cigány csoportot a „hegyaljaiak" alkotják, akik a falu peremterületén, de a „dombiaktól" lekülönülten élnek. Esetükben tudatos törekvés figyelhető meg a másik cigány csoporttól való elszakadásra, így az életformájuk, mentalitásuk, normáik attól nagymértékű eltérést mutatnak. A többségi falusi életformához kívánnak közelíteni.

A cigányok harmadik csoportja a faluban él, akik számára fontos a paraszti életformával való azonosulás, ami az értékrendben, a gondolkodásmódban és az önfenntartás gyakorlati formáiban is tetten érhető. Esetükben különösen fontos az együttélési normák betartása és a lokális paraszti – magyar és román – társadalom elvárásainak való tudatos megfelelés.

A kutatás fontos eredménye, hogy a cigány csoportok közötti elkülönülés a lokális színtér két másik részközösségének, a magyaroknak és a románoknak a cigányokra vonatkozó megítélésében nem jelenik meg számottevően. A jellemző ezért éppen az, hogy a cigány csoportokkal szemben igyekeznek identifikálni magukat, és kizárni a velük történő bárminemű keveredést, kapcsolatot.

A zabolai kutatás fent bemutatott rövid áttekintése több fontos vizsgálati tényezőre hívja fel a figyelmünket: egyrészt a multietnikus közösségek vizsgálata során az egyes részközösségek közötti kapcsolatviszonyok tanulmányozására külön-külön érdemes kitérni. Másrészt az etnikai csoportok az együttélési helyzetben elfoglalt státuszának a meghatározása érdekében identitásviszonyaikat és ezek jellemző tulajdonságait párhuzamosan alkalmazott azonos elemzési kategóriák beemelésével tudjuk biztosítani.

A bemutatott etnikai együttélés-vizsgálatok alapján láthatóvá vált, hogy minden helyzet önálló értelmezési keretet követel, hiszen csak az együttélést meghatározó helyi viszonyok változékonyságának a tanulmányozása teszi lehetővé, hogy az etnikai kapcsolatviszonyok lokális modelljeit leírjuk. Az együttélés minőségét befolyásoló legfőbb tényezők közé tartoznak az együttélés időintervalluma, az együtt élő részközösségek számarányai, a csoportok a lokális társadalomban elfoglalt státusza, az együttéléssel járó asszimilációs folyamat állapota (szintje) és a Kárpát-medence szerte egyre nagyobb teret nyerő vegyes házasság terjedése.

2.2. Nagyecsedi etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei

A következőkben a dolgozat kutatási színterein végzett terepmunka tapasztalatok és az etnikai együttélés kutatási eredményei kerülnek bemutatásra a fent vázolt elméleti keretek alapján. Választ keresünk arra, hogy miként alakultak ki és hogyan jellemezhetőek a kortárs etnikai együttélési helyzetek a nagyecsedi, a nyírvasvári és a hodászi lokális közösségben.

2.2.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői

A Nagyecseden végzett kérdőíves vizsgálat eredményeiből az etnikai együttélést meghatározó jellemzőkre pontos rálátás kínálkozik.[299] A kutatásban alkalmazott elemzési kategóriák az adatok összevethetősége érdekében azokat az etnikus csoportokra érvényes tulajdonságokat célozzák, amelyek lehetővé teszik általános megállapítások megfogalmazását és elősegítik a nagyecsedi lokális együttélési modell megfogalmazását.

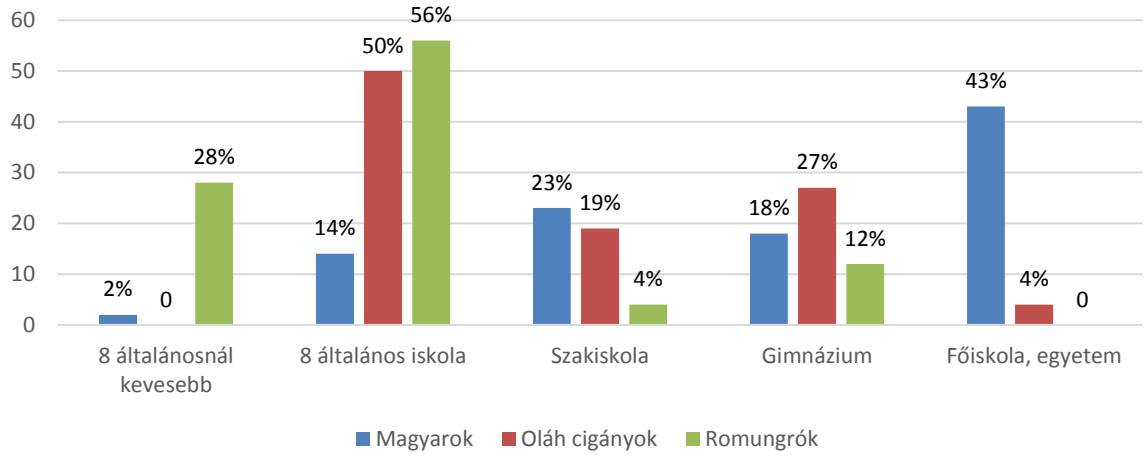

1. ábra: *A vizsgált etnikai közösségek iskolai végzettségének százalékos megoszlása*

A vizsgált minta alapján elsőként elmondható, hogy míg a magyarok körében magasabb a diplomával rendelkezők aránya, addig a másik két etnikai csoportban szinte senki nem rendelkezik felsőszintű iskolai végzettséggel (1. ábra). A romungrók között megfigyelhető

[299] Az elemzésben használt részközösség megnevezések az alábbiak szerint történik: magyarok, romungrók és oláh cigányok. A kategoriális besorolás azonos a vizsgálatba bevont személyek etnikai önmeghatározásával. A kérdőíves felmérésbe bevontak számaránya etnikai közösségenként az alábbiak szerint alakult: 112 fő magyar, 50 romungró és 52 oláh cigány származású személy képezi a nagyecsedi mintát.

sajátosság, hogy a helyi részcsoport felnőtt népességének túlnyomó többsége csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik, és szakképesítést is csak kevesen szereztek.[300]

A foglalkoztatásra vonatkozó adatok alapján (2. ábra) látható, hogy a romungró közösségen belül magas a munkanélküliek aránya. A kutatás időpontjában a megkérdezettek közel fele-fele arányban foglalkoztatott, illetve munkanélküli álláskereső. Megfigyelhető, hogy azok, akik rendelkeznek a nyolc általános iskolai végzettség mellett valamilyen szakképesítéssel, többségükben aktív keresők. Ellenben azok, akik csak az általános iskolát végezték el, sokkal nehezebben tudnak elhelyezkedni, tartós munkaviszonyt létesíteni. Továbbá jellemző, hogy akik nem fejezték be az alapfokú oktatást, gyakorlatilag mind munkanélküliek. A közhelyesnek tetsző összefüggések kiemelésének jelentősége a nagyecsedi romungró közösség esetében a másik két együttélő részközösség iskolázottsági mutatóinak tükrében válik érdekessé.

Az oláh cigány közösségen belül jellemző, hogy a romungró közösség tagjainál nagyobb arányban rendelkeznek szakiskolai, vagy szakközépiskolai végzettséggel, illetve érettségivel. Ugyanakkor a szakképesítést szerzettek aránya szinte azonos a cigány társadalom tagjai között. Fontos eredmény, hogy az oláh közösségen belül szinte mindenki elvégzi az általános iskolát. Mindez természetesen pozitív hatással bír a munkavállalási lehetőségekre, így a részközösségben alig akad olyan személy, aki munkanélküliként élne.

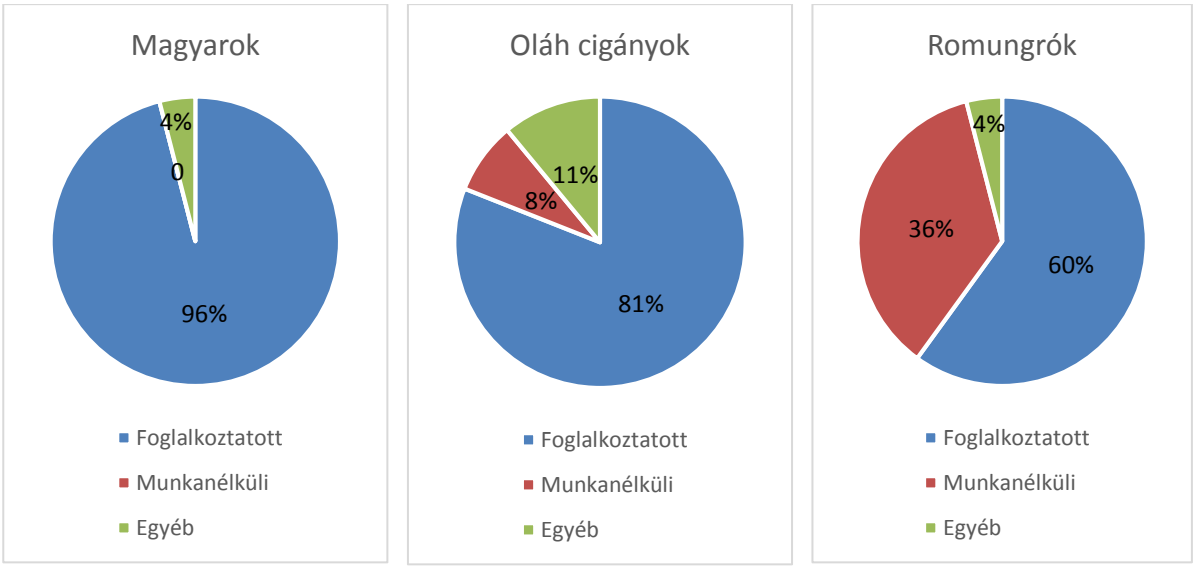

2. ábra: *A lokális részközösségek foglalkoztatási mutatói Nagyecseden a vizsgált mintában*[301]

[300] A romungrók körében szerzett szakképesítések a vizsgálati mintában: falusi vendéglátó, bolti eladó, számítógépes adatrögzítő.

[301] A 2. ábrán jelölt „egyéb" kategóriába soroltuk a jelenleg gyermeknevelési célból – Gyes, Gyed – otthon lévő anyukákat, valamint az otthonápolókat.

A nagyecsedi magyar közösségben végzett vizsgálat alapján látható, hogy a megkérdezettek esetében mindenki rendelkezik munkaviszonnyal és valamilyen középfokú végzettséggel, de a diplomások aránya is magasabb, továbbá sokan egyéb szakképesítést is fel tudnak mutatni.[302]

A lokális etnikai együttélés minőségét nagymértékben befolyásolja, ha van olyan közeg, esetünkben a munkahely, ahol az eltérő etnikai részközösségek tagjai találkozhatnak egymással és akár függő, akár kollegiális kapcsolatba kerülnek, mivel a kialakuló interakció szükségszerűen befolyásolja mindennapi viszonyaik minőségét. Az a tény, hogy az oláh közösségen belül a foglalkoztatottak aránya magasabb, mint a romungrók esetében, alapvetően meghatározza az oláh cigányoknak a magyar közösséghez fűződő viszonyát.

A terepmunka során felvett interjúk és beszélgetések alapján elmondható, hogy a helyiek megítélése szerint, ha két, vagy akár a három etnikai közösség tagjai közvetlen munkatársi kapcsolatba kerülnek egymással, tehát integrált környezetben, huzamosabb ideig, egymást segítő-támogató viszonyba kerülnek, az pozitív irányba, vagyis a kölcsönös elfogadás felé tereli a kapcsolatot. Mivel a felnőtt korosztály számára a munkahely az a találkozási és érintkezési pont, ahol a rendszeres és aktív érintkezés feltételei adottak, ezért döntő eleme a lokális együttélésnek az iskolai végzettség, mivel ezzel több lehetőség kínálkozik a munkavállalásra. Mindebből világosan következik, hogy Nagyecseden a magyarok és oláh cigányok közötti aktív munkakapcsolat, tehát a rendszeres interakciós alkalom gyakoribb, mint a két etnikai közösség tagjainak a romungrókkal történő munkahelyi találkozása. Mindennek következményei az etnikai részcsoportok közötti általános viszonyokban is visszaköszönnek.

Az etnikai együttélés megítélése során érdemes megvizsgálni részközösségenként a családon belül vállalt gyermekek átlagos számát, illetve a gyermekvállalás időpontját, ami közvetve utal a csoport működését meghatározó értékrendre. A terepmunka során készített interjúk alapján, Nagyecseden fontos együttélést meghatározó mutató a család nagysága és a tudatos gyermekvállalás, a családalapítás kérdése. A beszélgetésekből kiderült, hogy a tudatosság a gyermekvállalás kapcsán olyan viszonyítási kategória, ami hatással bír az eltérő etnikai közösségek egymás iránt tanúsított megítélésére. A kutatási eredményekből látható, hogy míg az oláh cigány és a magyar közösségen belül a vizsgált minta közel 50%-ának vagy nincs gyermeke, vagy egy gyermeke van, addig a romungró közösségben megkérdezettek mindegyikének van gyermeke. A mintába bekerült családok több mint 60%-ának három, vagy

[302] A megkérdezettek 41%-a középfokú végzettséggel, míg 43%-uk felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 16%-uk pedig csak általános iskolát végzett. Ugyanakkor magas arányban, a megkérdezettek közel fele rendelkezik egy, de sok esetben több szakképesítéssel is.

több gyermeke van. Ez az arány a magyarok esetében alig 18%, míg az oláh cigányok esetében 11%. A kérdőív adatai mellett a kirajzolódó általános képet megerősítik a személyes tereptapasztalatok, valamint a helyi nevelési- és oktatási intézmények vezetőivel készített interjúk adatai.

A nagycsaládok száma mellett érdekes eredmény, hogy a gyermekvállalás időpontját illetően is nagyfokú eltérések mutatkoznak a vizsgált etnikai közösségek között. A romungrók esetében a családalapítás időpontja a nagykorúság határán mozog, ami a magyarok és az oláh cigányok esetében a 20-as évek második felére, de akár a 30-as évek kezdetére is tehető.

Az etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok alakulása szempontjából a vallási-felekezeti jellemzők hagyományosan fontos szerepet játszanak. Nagyecsed alapvetően református település. A magyar közösség jellemzően napjainkban is a református felekezet tagja, de vannak római és görögkatolikus hívek is. Az oláh cigányok jellemzően a görögkatolikus gyülekezethez tartoznak. Nagyecseden is megfigyelhető jelenség a különböző kisegyházak elterjedése és megjelenése, ami a hívek áttérését követően a családi szokások átértékelését, sok esetben a hagyományok feladását is magával vonja. Az oláh cigány közösség tagjainak közel fele felekezetet váltott, jellemzően a Hit Gyülekezetébe vagy a Nazarénus gyülekezetbe keresztelkedtek át.

A romungrók döntő többségében reformátusnak keresztelkedtek és felekezeti besorolásukat tekintve jelenleg is a református egyházközösség tagjai.

A templomba járási mutatók alapján következtethetünk arra, hogy a vallás milyen szerepet tölt be egy közösség életében, mennyire képezi szervesen az értékrend és a követendő normák alapjait a mindennapokban, illetve milyen közösségformáló erővel bír. Elmondható, hogy bár a nagyecsedi romungrók nem váltottak felekezetet és a református gyülekezethez sorolják magukat, nem aktív vallásgyakorló közösség. Csak ritkán, esetleg ünnepekkor járnak el a templomba.[303] A megkérdezett magyarok körében a rendszeres templomba járók aránya szintén alacsony, ugyanakkor, ha az ünnepeket is beleszámítjuk, akkor a templomlátogatók aránya a kutatási mintában közel kétharmados. Az oláh cigányok döntő többsége esetében látható, hogy heti rendszerességgel és ünnepnapokon is eljárnak a templomba, bár az aktív vallásgyakorlat nem a görögkatolikus, sokkal inkább a Hit Gyülekezetébe járókra jellemző.

A hit, a vallás által közvetített érték- és normarendszer, a vallási szocializáció közösségszervező szerepe mindig rendkívül fontos tényezőként érvényesült a helyi társadalmakban.[304] A kutatás során felvett interjúkból kirajzolódik, hogy az oláh cigány

[303] A vizsgált közösségen belül összesen egy fő az, aki heti rendszerességgel jár templomba.
[304] Pusztai 2020: 9.

közösség aktívabb vallási életének következménye volt az a kialakult gyakorlat még a múlt század végén is, hogy az idős asszonyok szabadidejükben a fiatal gyerekek körében vallási-nevelési feladatokat vállaltak fel. Ez az oláh cigány közösség értékrendi tudatosságának olyan következménye, amely a többségi társadalom normái – elvárásai – irányába mutat tudatos közeledést. Az oláh cigány közösség vallásosabb beállítódása előnyösebb hatást gyakorol a társadalmi integrációs folyamatra.

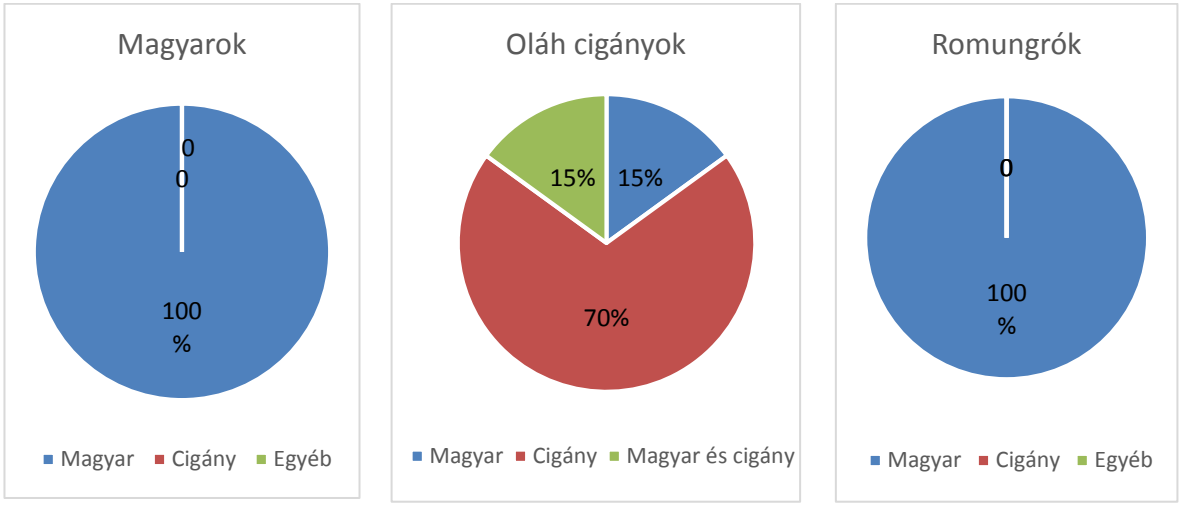

3. ábra: *Az anyanyelv alakulása a nagyecsedi három etnikai részközösség esetében*

Együtt élő eltérő etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszony jellegét és irányát mutató további fontos tényező az anyanyelv és a mindennapokban használt nyelv kérdése, valamint az ezeken felül beszélt, ismert idegen nyelv tudása.

Az ábrázolt diagramon (3. ábra) jól látható, hogy az oláh cigány közösség megkülönböztető kulturális ismertetőjegye az anyanyelv. Önmagában ez az ismeret nem ad átfogó képet a cigány közösség asszimilációs viszonyairól. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a mindennapokban használt nyelvvel összevetésben, akkor fontos következtetéseket tudunk megfogalmazni. A megkérdezettek többsége a cigány nyelvet tekinti anyanyelvének, azonban a hétköznapokban, a családban mindössze 33%-uk használja a cigány nyelvet minden kommunikációs helyzetben, és a többségük már csak alkalmanként beszél cigányul. A kutatási eredmények azt tükrözik, hogy a nagyecsedi oláh közösség az aktív nyelvváltás szakaszába lépett. A folyamatban fontos szerepet játszik a szülők generációjának tudatossága, akik a magyar használatát azért részesítik előnyben, mert ezzel remélik gyermekeik jobb iskolai és társadalmi érvényesülését. A nyelvváltás, a nyelvi asszimiláció fontos esemény, mivel közvetve a magyar többségi kulturális hatások beszivárgását az oláh cigány közösség mindennapi kultúrájába előmozdítja. A

magyarul beszélő és nyelvileg sokkal korábban asszimilálódott romungró közösség esetében az anyanyelvi kultúra minősége nem gyakorol hatást az együttélésre.

2.2.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai

A kortárs nagyecsedi etnikai kapcsolatviszonyok és együttélési helyzetek elemzésének további összefüggéseire a személyközi érintkezés három szintjén megfigyelhető sajátosságok vizsgálatán keresztül térünk ki. A három személyközi kapcsolatszint: a barátság, a szomszédság és a házasság kérdése.[305] A kutatás során azt feltételeztük, hogy a személyközi kapcsolatviszonyok különböző szintjeinek elemzésén keresztül az interetnikus érintkezés a lokális közösségre jellemző tulajdonságait pontosabban értelmezhetjük. Az interperszonális etnikus kapcsolatok jellemzésére kiválasztott három émikus kategória a kutatási tapasztalatokra támaszkodva hatékony elemzési eszközök, mivel az érintett helyzetekben benne élők is számon tartják személyes viszonyaik jellemzésére alkalmas fogalmakként. A barát, a szomszéd és a házastárs az egyén perszonális körülményeinek meghatározó vonatkoztatási pontjai.

Célunk volt, hogy láthatóvá tegyük az egyes lokális közösségek közötti interperszonális kapcsolatrendszer mélységét és intenzitását. Ennek érdekében a felgyűjtött adatokat a személyközi kapcsolatok elemzésének szintjén is etnikai részközösségenként végeztük el.

A *barátság* a társadalmi életközösségek működését meghatározó alapvető interperszonális kapcsolatként történő meghatározására irányuló elméleteknek számos szerteágazó irányzata áll rendelkezésre.[306] Az elméletek amellett, hogy a barátságot többségében szociálpszichológiai meghatározottságú jelenségként kezelik, olyan a személyes vonzalomból levezethető kapcsolatként fogják fel, amelynek általános elve az önkéntes szerepvállalás.[307] A barátság fogalmát az etnikai együttélés-vizsgálatban fontos műveleti eszközként használjuk annak érdekében, hogy a lokális közösségekben az etnikai érintkezés és határátlépések jellemző tulajdonságait értelmezzük.

[305] A kapcsolatviszonyok elemzésére használt három kategória (szomszédság, barátság, házasság) definiálása az elemző-értelmező munkafolyamat részét képezte. A terepmunka tapasztalatok és a kutatási eredmények alapján az egyes kategóriák jelentéstartalma alkalmas arra, hogy az etnikumközi kapcsolatokat meghatározó sajátos attitűdöket leírjuk.

[306] Vö. Perlman–Fehr 1986; Allan–Adams 2006.

[307] A „barátság-koncepciók" mindegyikére – a kölcsönös függőség, a kölcsönösen megerősítő hatásviszony, a méltányosság és az egyensúly elméletre is, hogy csak néhányat említsünk – jellemző, függetlenül az interperszonális kapcsolatot magyarázó alapelvtől, hogy a személyes vonzalom, az önkéntesség és a kölcsönösség általános szervező elvként határozza meg a baráti kapcsolatot. (Perlman–Fehr 1986: 9–19.)

Ezek szerint a barátság fogalma olyan személyközi kapcsolatot jelöl a kutatás során, amelyben a résztvevő felek saját akaratukból vesznek részt, a találkozások helye és időpontja, valamint a közvetlen fizikai kapcsolat intenzitása szabadon választható.[308]

A Nagyecseden megkérdezett magyar származású személyek válaszaiból látható, hogy a többségüknek van roma barátja, ugyanakkor közel 20%-uk csak saját etnikai csoportjából választ barátot. A mintában megkérdezett oláh cigány származású személyeknek egyaránt vannak magyar és roma barátaik. A válaszadó romungrók 12%-ának csak saját etnikai közösséghez tartozó barátja van. Az adatokból világosan kiderül, hogy az etnikumközi baráti kapcsolatviszonyok alakulása Nagyecseden fontos markere az etnikai részközösségek egymással kapcsolatos beállítódásának. A vizsgálati eredményekből úgy tűnik, hogy a magukat magyar származásúként, illetve oláh cigányként definiáló személyek egymás iránti kölcsönös elfogadása statisztikailag nem mutat különösebb eltérést a romungró közösség tagjai iránti elfogadókészséghez képest.

Az interperszonális kapcsolatok második, a kutatásban tanulmányozott szintje a *szomszédság*, ami azt a személyközi kapcsolatot jelenti, ahol a szomszédsági helyzetből következő kapcsolat adottság, azaz a fizikai egymásmellé-rendeltség folyamatos, az élethelyzet velejárója és a felek közötti interakció a felek személyes elhatározásától függ, amit a lokális szokásjog csak részben befolyásol.[309] A szomszédsági viszonyok az etnikai együttélési helyzetekre gyakorolt hatását tanulmányozó recens szakirodalom elsősorban a migrációval előálló helyzetek tanulmányozásával foglalkozik. Az interetnikus szomszédsági viszonyokkal összefüggésben azonban néhány olyan általános szabály megfogalmazására is sor került, amelyek a magyar–cigány együttélés-vizsgálatok esetében is hasznosíthatók. A nagyecsedi szomszédsági kapcsolatok pontos értelmezése szempontjából csupán egy összefüggést emelünk ki.

A kortárs nemzetközi kutatások eredményei azt tükrözik, hogy minél nagyobb az etnikai diverzitás, vagyis az együttélő etnikai közösségek száma egy színtéren, annál gyengébb a lakóhelyhez való kötődés, amit viszont ellensúlyozhat az interetnikus kapcsolatok minősége.[310] Az összefüggés értelmezése azért fontos, mert azok az etnikai együttélési helyzetek, ahol több

[308] A vizsgálat a fogalom szemantikai tartalmára nem terjed ki, azt feltételeztük, hogy a fogalom a köznyelvben használt jelentése a lokális közösség mindhárom etnikai részcsoportjában az összevetést lehetővé tevő közel azonos minőségű személyközi kapcsolatot jelöl. A barátság interperszonális kapcsolatviszony lélektani hátterét nem vizsgáljuk, csupán a kutatási mintába bekerült személyek a fogalom alá besorolt kapcsolatainak az etnikai együttélésre vonatkozó társadalmi következményeit elemezzük.

[309] A szomszédság kérdésével már Ferdinand Tönnies is foglalkozott közösségelméletében. A falusi együttélésre jellemző elemi szociális kapcsolatformának tekintette, amely az együttélésre jellemző közelség és tartósság miatt fontos sajátossága a helyi közösségek társadalmának. Tönnies 2002: 21.

[310] Vö. Górny–Torunczyk-Ruiz 2014.

közösség érintkezik, ott az előítéletek erősebbek, a társadalmi kohézió gyengül és a közösségi elköteleződés is alacsonyabb szintű.[311] Fontos hangsúlyozni, hogy az interetnikus szomszédsági viszonyokra vonatkozó általános következtetéseket a szerzők alapvetően eltérő szerkezetű együttélési helyzetekre fogalmazták meg. Az interetnikus szomszédság jelenségét manapság elsősorban városi és migrációs folyamatoknak kitett színtereken tanulmányozzák. Ettől függetlenül az etnikai együttélés minősége és a szomszédság viszonyai közötti kapcsolatok általános összefüggései a tanulmányozott nyírségi színtereken is érdekesek lehetnek. Kérdés, hogy az eltérő etnikai származású szomszédság milyen gyakoriságú, valamint, hogy milyen hatást gyakorol az együttélésre és ezen keresztül a lokális társadalom kohéziójára.

A megkérdezett lokális romungró és magyar közösség tagjai többségében saját etnikai közösségük szomszédságában élnek, míg a kutatásba bevont oláh cigány személyek több, mint fele magyar szomszédság viszonnyal rendelkezik. Romungró szomszédja egy megkérdezett oláh cigány személynek sincs.

A kérdőíves kutatás annak felderítésére is kitért, hogy a megkérdezetteknek mi általában a véleménye arról, hogy vegyes szomszédságban éljenek, tehát származásuktól eltérő etnikai féllel kerüljenek szomszédi viszonyba. A felmérés eredményei szerint a magyarok döntő többsége el tudná azt képzelni, hogy eltérő etnikumú szomszédja legyen. Álláspontjukat azzal indokolták, hogy a szomszédsági kapcsolat minősége nem a származástól, hanem a belső értékektől függ. Természetesen voltak olyan válaszadók is, akik ettől a lehetőségtől mereven elzárkóztak.[312]

Az oláh cigányok szinte egyöntetűen nyitottak és nem okozna gondot számukra, amennyiben tőlük eltérő etnikumhoz tartozó szomszédjaik lennének. A megkérdezett romungrók esetében volt a vegyes szomszédság elutasítása a legmagasabb arányú, a megkérdezettek 24%-a egyáltalán nem szeretné, ha oláh cigány vagy magyar származású szomszédja lenne.

A válaszok megfogalmazása alátámasztja a megfigyeléseket és azt a korábbiakban megfogalmazott feltételezést, miszerint a magyarok és az oláh cigányok között a szociokulturális távolság csökkent, egymás közössége iránti elfogadóbb és nyitottabb beállítódás alakult ki, ami meghatározza a kapcsolatviszonyok alakulását.

[311] Vö. Laurence 2018: 396–400; Schaeffer 2013.
[312] A vizsgálatba bevont magyar kitöltők mindössze 7%-a nyilatkozta azt, hogy nem tudna magának elképzelni romungró, vagy oláh cigány szomszédot.

Az etnikai együttélés-vizsgálatok a *vegyes házasság* intézményét az interetnikus érintkezés fontos témájaként tanulmányozzák. [313] Akárcsak a szomszédság esetében a vegyes házasságok iránti társadalomtudományi érdeklődést is az utóbbi évtizedben felerősödő migrációs folyamatok fokozzák. A szerzők ugyanakkor felhívják a figyelmet arra az általános szabályra, amely szerint a hosszú távú etnikai együttélés általában a vegyes házasságok számának növekedését eredményezi és erősíti az etnikai értelemben diverzifikált közösségek asszimilációs folyamatait.[314] Az újabb kutatások már nem csak az etnikailag vegyes lakókörnyezet és a vegyes házasságok kialakulása közötti kapcsolatokat elemzik, de a vizsgálatok fókuszát kiterjesztik a munkahely szerepének tanulmányozására is.[315] A lakóhely adottságai és a munkahelyi viszonyok mellett a „házassági piac" átalakulása, a magyar–cigány együttélési színterek esetében a fiatalokat inkább érintő elvándorlás következményeként a párválasztási lehetőségek beszűkülése erős hatást gyakorolhat a vegyes házasságok számának növekedésére. Az etnikai vegyes házasságok vizsgálata szerteágazó elméleti törekvéseket foglal össze és a kortárs kutatások népszerű témája. A magyar–cigány együttélési helyzetek értelmezése szempontjából a kérdés tanulmányozását az asszimiláció keretei között tárgyaló megközelítések gyakorlati jelentőségére fel kell hívni a figyelmet. Már Milton Gordon klasszikus asszimilációs modelljének kifejtésében hivatkozott az etnikai vegyes házasság a folyamat szempontjából fontos szerepére.[316] Az amalgamáció, a biológiai keveredés eredményeként a kölcsönös hasonulás kiegyenlítődést, az érintett társadalmi közösségben homogenizációs folyamatokat indít el. Gordon az amerikai társadalomra, és elsősorban az eltérő etnikai származású bevándorlók közötti keveredésre kidolgozott elméletének a vegyes házasságok asszimilatív folyamataira vonatkozó megállapításai hasznosíthatók a magyar–cigány együttélés eredményeként kialakult vegyes kapcsolatok értelmezésére. A vegyes házasságok asszimilációs szerepének növekedése Gordon szerint közvetlen kapcsolatban áll azzal a folyamattal, hogy az etnikai csoportok közötti érintkezés gyakorisága és intenzitása megnő. A találkozási alkalmak növekedésének általános oka, hogy a társadalmi működés egyre több intézményének strukturális működésébe kapcsolódnak be a kisebbségi közösségek

[313] Vegyes házasságnak azt a párkapcsolati formát jelölöm, ahol a két fél önmagát más-más etnikai közösséghez sorolja. A vizsgálat során más-más etnikai közösségen a településen élő magyar, oláh cigány és romungró közösséget értem.
[314] Quian–Lichter 2007: 69–71.
[315] Rahnu et al. 2018.
[316] Gordon 1968: 63–64.

tagjai.[317] Gordon szerint a korábban említett munkahelyi interakciók mellett a különböző informális csoportokba történő belépés gyorsítja a folyamat kibontakozását.[318]

A fentiek alapján a vegyes házasság a kutatásban azt a kapcsolatot jelöli, amikor a két fél – többnyire kizárólag – saját döntése alapján választja a másikat, akivel egy háztartásban él, elvileg együttműködő, egyenrangú és egymást támogató kapcsolatot alakít ki.[319] A fizikai kapcsolat a közös háztartás terében az együttélésből következően folyamatos.

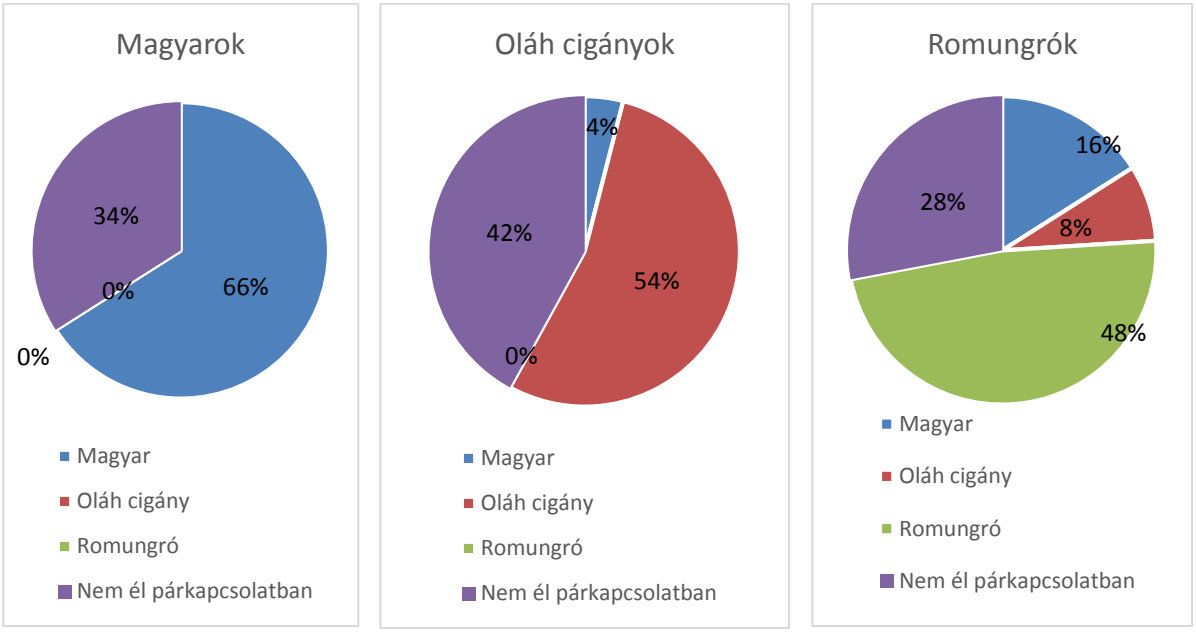

4. ábra: *Jelenleg fennálló házastársi illetve párkapcsolatok százalékos megoszlása*

A kutatásban ezek szerint a személyközi kapcsolatelemzés harmadik szintje a házasság intézménye, mely kategórián belül további két szinten történik az értelmezés: a kérdőíves vizsgálatban a megkérdezettek saját személyük, illetve gyermekeik vonatkozásában fogalmazták meg az etnikai vegyes házassággal összefüggésben attitűdjüket.

A Nagyecseden végzett kutatás eredményeiből kiderült (4. ábra), hogy a megkérdezett magyar származású válaszadók egyharmada nem élt házassági vagy élettársi kapcsolatban az adatfelvétel időpontjában.[320] A fennmaradó válaszadók, tehát a megkérdezettek kétharmada

[317] Gordon 1968: 125.
[318] A gordoni modell következtetéseinek alkalmazása természetesen csak kritikával és a magyar-cigány együttélési helyzetek sajátosságainak figyelembevételével lehetséges.
[319] A vegyes házasságok vizsgálatának esetében a tanulmányozott részközösségek normatív gyakorlatai közötti különbséget nem vizsgáltuk Nem tértünk ki például a hagyománykövető oláh cigány közösségekben egészen a közelmúltig érvényes szabályra, amikor is a párválasztásban a szülőknek döntő szava volt.
[320] A vizsgálat során a házastársi és élettársi kapcsolat azonos módon kerül elemzésre, mivel a lokális cigány közösségre jellemző, hogy a házasság intézménye nem azonos a többségi magyar társadalom által használt fogalom jelentésével. Az elemzésben ezért a módszertani következetesség érdekében szinonimaként használom a két kategóriát.

kizárólag saját etnikai csoportjából választott társával él együtt. Kiderült az is, hogy a megkérdezettek házastársainak, élettársainak, párjainak a családjában sem jellemző a vegyes házasság: esetleg kivételes jelleggel akadt példa.

Az oláh cigány válaszadók közel fele nem él párkapcsolatban, de akik igen, azok egy kivételével ugyancsak mind a saját közösségükből választottak párt maguknak. A közvetlen személyes érintettség hiányától eltekintve azonban vegyes házasság mind saját, mind társuk családjában gyakorinak mondható.

A romungró származású megkérdezettek válaszaiból látható, hogy a válaszadók 28%-ának nincs párkapcsolata, míg azok, akik kapcsolatban élnek, jellemzően saját közösségükből választottak társat. Érdekes, hogy egyfajta kivételként az oláh cigány és a magyar származású pár választása is tetten érhető. A vegyes házasság intézménye saját, illetve párjuk családjában is megjelenik, de közel sem olyan arányban, mint a másik cigány közösség esetében.

A terepmunka tapasztalatok és a kutatási eredmények alapján a tanulmányozott vidéki, lokális multietnikus közösségek esetében, és a nagyecsedi kutatás alapján is látható, hogy a napjainkban elterjedőben lévő vegyes házasságok emelkedő száma a jelenség elemzésének szükségességére irányítja a figyelmünket. Ebben az összefüggésben képezte a nagyecsedi kutatás további részét az a kérdés, hogy a bevont személyek vajon el tudnák-e képzelni magukat vegyes házasságban, vagy vegyes etnikai párkapcsolat alanyaként. A felmérés eredményeiből kiderült, hogy a magyar válaszadók egyötöde vélekedik úgy, hogy képes lenne oláh cigány vagy romungró házasságban élni. Az oláh cigányok döntő többsége nyitott a vegyes házasság iránt, de amennyiben választhat, akkor inkább a magyar közösség felé nyit. Ezzel szemben a romungró válaszadóknak a fele nyilatkozott úgy, hogy származásától eltérő etnikai közösségből választana párt magának, de inkább csak a magyarok felé nyitna, és nem a másik cigány közösség felé.

A vegyes házassággal kapcsolatos attitűd igen élesen jelöli ki az etnikumközi kapcsolatok határvonalait. Itt a nagyecsedi két cigány közösség kölcsönösen kizáró beállítódása, illetve a többségi közösség az irányukba tanúsított differenciálatlan viszonyulása figyelemreméltó, ami azt jelenti, hogy a magyarok nem tesznek lényegi különbséget, hogy a potenciális partner a romungró vagy az oláh közösségből származik.

Azt megvizsgálva, hogy a válaszokban találunk-e eltéréseket, ha nem a megkérdezettek személyére, hanem a gyermekük jövőjét illetően tesszük vizsgálat tárgyává a vegyes házasság kérdéskörét, akkor igen eltérő válaszok megfogalmazására került sor. A magyar származású válaszadók a gyermekük esetében szinte azonos mértékben nyitottak a vegyes házasságra személyükre és gyermekükre vonatkozóan. Érdekes megkülönböztetés, hogy a magyar szülők

gyermekeik esetében többségében csak oláh cigányt fogadna be a családba. Az oláh cigány származású válaszadók a gyermekük esetében is nyitottak a vegyes házasság felé, de kizárólag a magyar közösség tagjai felé. A romungró származásúak gyermeküket illetően nagyobb mértékű elfogadásról árulkodnak, hiszen nyitottabban állnak a vegyes házasság előtt, akár mindkét helyi etnikai közösség irányába, tehát az oláh közösség felé is.

A vegyes házasságokkal kapcsolatos attitűd bonyolult viszonyrendszerének a kulcsa önmagában is összetett. A szülők a saját személyükre szabott választása és a gyermekeik számára elgondolt párválasztási stratégiája közötti különbségek magyarázatra szorulnak. Amint a kutatási adatokból kiderült, míg a magyar származásúak egy meghatározó csoportja a maga számára mindkét roma közösségből el tudja képzelni párját, addig gyermeke esetében csak az oláh cigány származású partnert. Mindez arra utal, hogy a magyarok megítélése szerint, míg a romungró vegyes házasság státusz- és presztízsveszteség, addig az oláh partner, legalábbis egzisztenciális tekintetben és az értékvilág vonatkozásában sem eredményezi a gyermekük deklasszálódását. Az oláh cigány származású megkérdezettek mind saját személyük, mind gyermekük esetében csak a magyar származású partnert preferálnák. Mindez arra utal, hogy a vegyes házasság esetükben a társadalmi mobilitás potenciális eszköze. Tulajdonképpen ugyanez a logika húzódik meg a romungró válaszadók a vegyes házasságot elfogadó csoportjának választási attitűdje mögött: gyermekeik számára várakozásuk szerint mind a magyar, mind az oláh cigány származású partner státusz- és presztízsnyereség lehet.

Az összefoglaló ábrán (5. ábra) a kutatásban vizsgált személyközi kapcsolatok rendszerét értelmező eredmények kerülnek bemutatásra.

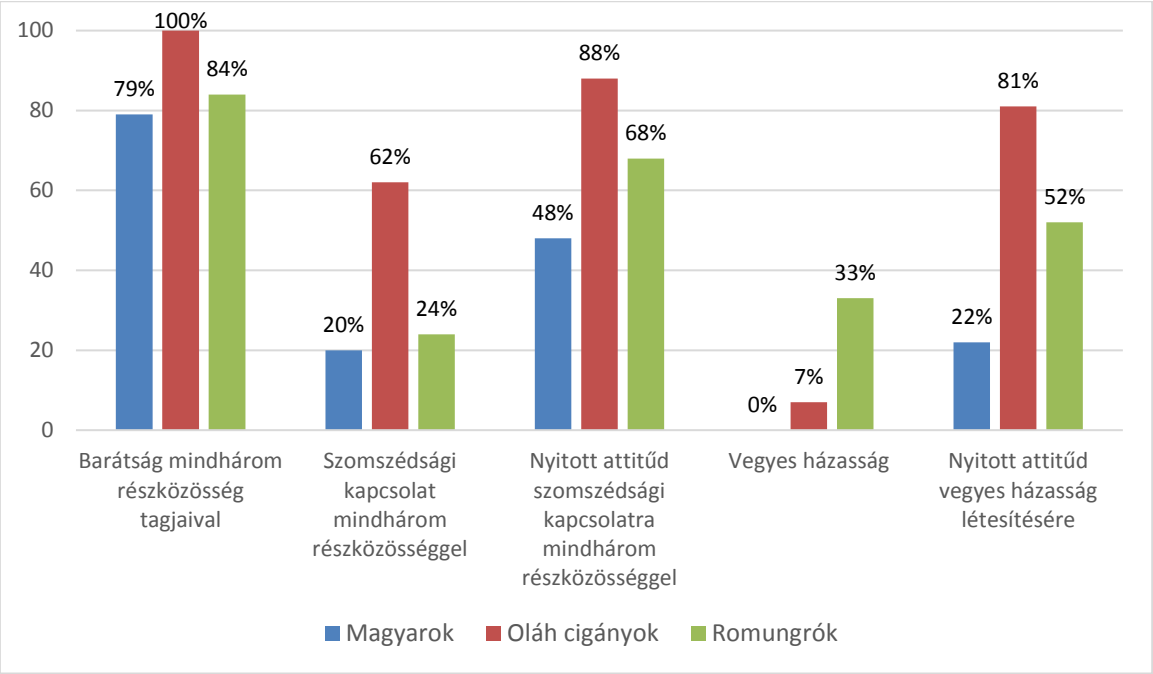

5. ábra: *Személyközi kapcsolatok rendszere a három lokális etnikai részközösség viszonylatában*[321]

A barátság, a szomszédság és a vegyes házasság nagyecsedi kapcsolatviszonyai egymással és etnikai közösségenként is összehasoníthatók. A diagramról az olvasható le, hogy az egyes részközösségek milyen arányban elfogadók a személyközi kapcsolatok különböző szintjeit reprezentáló kapcsolati formákkal. Látható, hogy a három közösség közül a helyi oláh cigány társadalom mutatkozik a leginkább minden tekintetben nyitott és elfogadó közösségnek. Az elsőre talán meglepő eredmény okainak a felderítése érdekében az etnikai együttélés további szempontjait is vizsgálat tárgyává tettük.

A kutatásban az etnikumközi kapcsolatok minőségének a megítélésére vonatkozó kérdések is vizsgálatra kerültek. A bevont személyek válaszai alapján jól megfigyelhető, hogy általában miként minősítik a nagyecsediek az együttélést. A csoportközi kapcsolatok megítélésének kérdése két idődimenzióra vetítve került vizsgálatra. Az etnikai részközösségek recens együttélési minőségére vonatkozó megállapítások mellett a „korábbi", a kollektív emlékezet múltképzeteit meghatározó ismeretekre – ez kronológiai értelemben a rendszerváltás előtti időszakot öleli fel – is kitértünk a kutatás során. [322]

[321] A diagramban a jelenleg vegyes házasságban élők arányait úgy határoztuk meg, hogy a kutatás időpontjában házastársi, párkapcsolatban élők képezték a 100%-ot.

[322] A „korábbi" időszak évtized szerinti, tehát pontos behatárolását módszertani okokból tudatosan kerültem. Tapasztalataim szerint a konkrét múltbéli dátumra történő rákérdezés a roma közösségek esetében nem jelent támpontot, inkább zavarja a válaszadást. Ennek alapja a kulturális okokra visszavezethető jelenorientált időszemlélet. A „múlt" olyan általános és szubjektív dimenzió, amit a személyes tapasztalatok mellett a kollektív

Az idődimenziók közötti összefüggéseket a következő ábrák mutatják be.

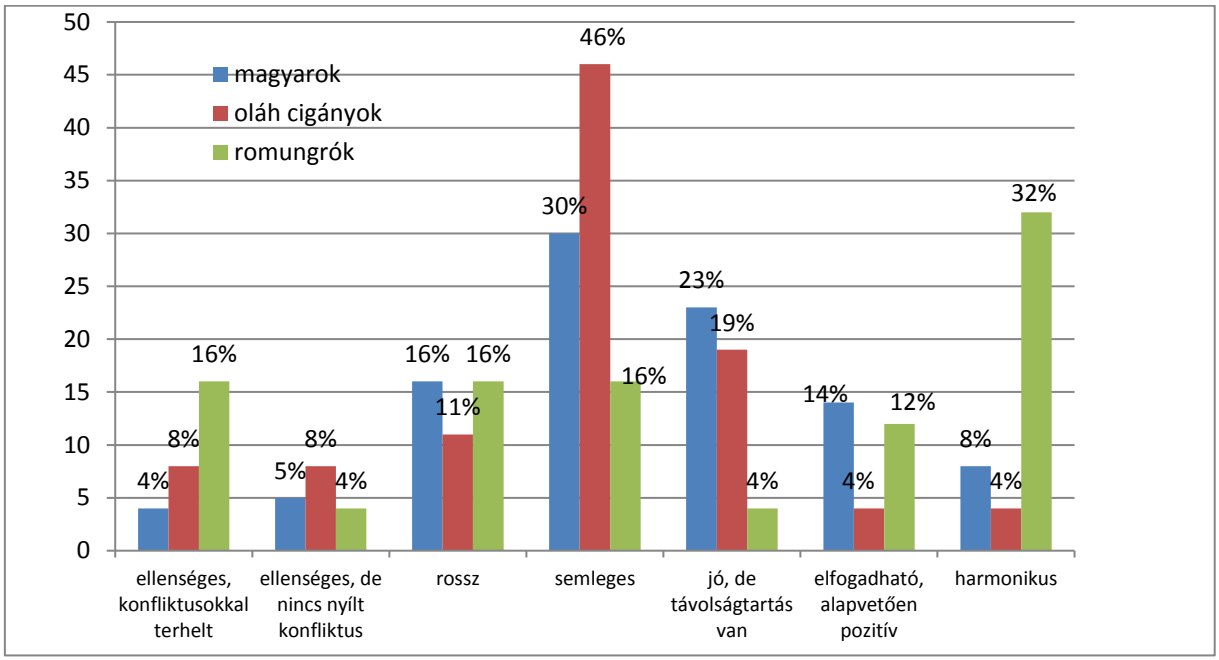

6. ábra: *Magyar – roma együttélés megítélése a településen jelenleg*

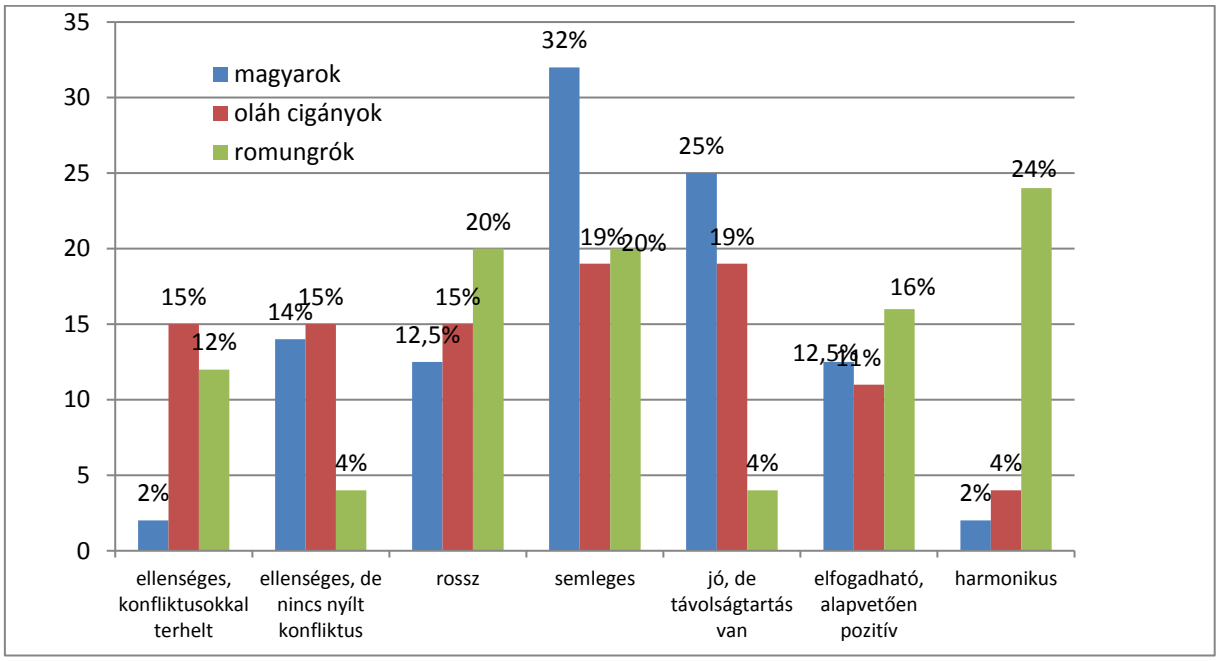

7. ábra: *Magyar – roma együttélés megítélése a településen korábban*

A diagram alapján látható (6-7. ábra), hogy a válaszok széles skálán mozognak, a romungró és a magyar válaszadók a két idődimenzió viszonylatában közel azonos válaszokat adtak, míg

emlékezet eseményei határoznak meg. (Vö. Romano Rácz 2010.) Ezek jelentősége, súlya teljes mértékben független a történés kronológiai értelemben vett időpontjától.

az oláh cigány származású megkérdezettek a jelen viszonyait inkább semlegesnek ítélik meg, ellenben a „korábbi" időszakot inkább negatív kapcsolatviszonyként írták le. Ebben a változásban döntő szerepet játszik a hagyományos oláh cigány szokások akkulturációja és ebből következőleg a lokális magyar szokásvilághoz történő hasonulás folyamata. A kutatásból – a felvett interjúk tapasztalataival kiegészítve – az derül ki, hogy a nagyecsedi oláh cigány közösség kulturális hagyományainak részleges elhagyásával hatást gyakorol a helyi magyar társadalom véleményére. Az oláh cigány közösség a megítélésére vonatkozó többségi álláspont kedvező irányú változásának eredményeként a település részközösségeinek együttélését pozitívabbnak értékeli a jelenben, mint „korábban".

A nagyecsedi kutatás részeként azt is felmértük, hogy a településen a magyarok és romák közötti együttélés javítása érdekében milyen lépéseket tennének a helyiek, mit tartanának megoldásnak az együttélés fejlesztése során. A résztéma vizsgálata a kutatási eredmények gyakorlati értékének azonosítása szempontjából tekinthető fontosnak. Az etnikai csoportperspektívából megfogalmazott válaszok az együttélés minőségének lényeges vetületére világítanak rá.

Az oláh cigányok személyes tapasztalataik alapján a megoldást egyrészt olyan munkahelyek megvalósításában látják,[323] ahol magyarok és cigányok együtt dolgozhatnak a közintézményekben. Másrészt közös találkozási helyek kialakításában, a magyarok és cigányok közötti közös találkozási alkalmak lehetőségének a megteremtésében látják az etnikumközi kapcsolatok fejlesztésének a kulcsát. Az együttélés javítására hatással bír véleményük szerint a másik fél kultúrájának, hagyományának a megismerése, ami a kölcsönös elfogadás elmélyítésének az esélyét adná meg.

A megkérdezett magyar válaszadók a munka világában látják a kérdés megoldását. Véleményük szerint, ha a település több munkahelyet teremtene, és a romákat a magyarokhoz hasonlóan egyenlően ítélnék meg a munkaerőpiacon, valamint képzéseket szerveznének az aluliskolázott lakosok számára, akkor a magyarok és a cigányok közötti együttélés pozitív irányba mozdulna el. Értelmezésükben a közös munkahelyek olyan érintkezési teret képeznének, ahol kölcsönös, függő kapcsolatviszonyba kerülnek a felek, ami hosszú távon elősegítené az etnikumközi kapcsolatok dinamikus fejlődését.

A romungró közösség tagjai a magyar válaszadókhoz hasonlóan gondolkodnak, válaszaik szerint a közös találkozási alkalmak, akár a közös munkahely megfelelő alapot nyújtana településszinten az itt élő eltérő etnikai részközösségek közötti együttélés javításához. A három

[323] Nagyecseden megfigyelhető, hogy romák dolgoznak közintézményekben, de nem minden esetben a közmunkaprogram keretében, hanem közalkalmazottként.

együttélő részközösség válaszainak közös eleme az interakciók ideális színtereként elgondolt munkahelyek létrejötte iránti igény, ami a településfejlesztés szakpolitikai tartalmának kidolgozása szempontjából fontos információ lehet.

Az etnikai együttélés minőségét megmutató további fontos tényező a település népességmegtartó képességére vonatkozó megítélés vizsgálata. Az elköltözési hajlandóság felmérése egyrészt a migráció irányát, másrészt a költözés okát, végül pedig a következő generáció esetére vonatkozóan a lakóhelyváltás szándékának mértékét vizsgálta. (8. ábra)

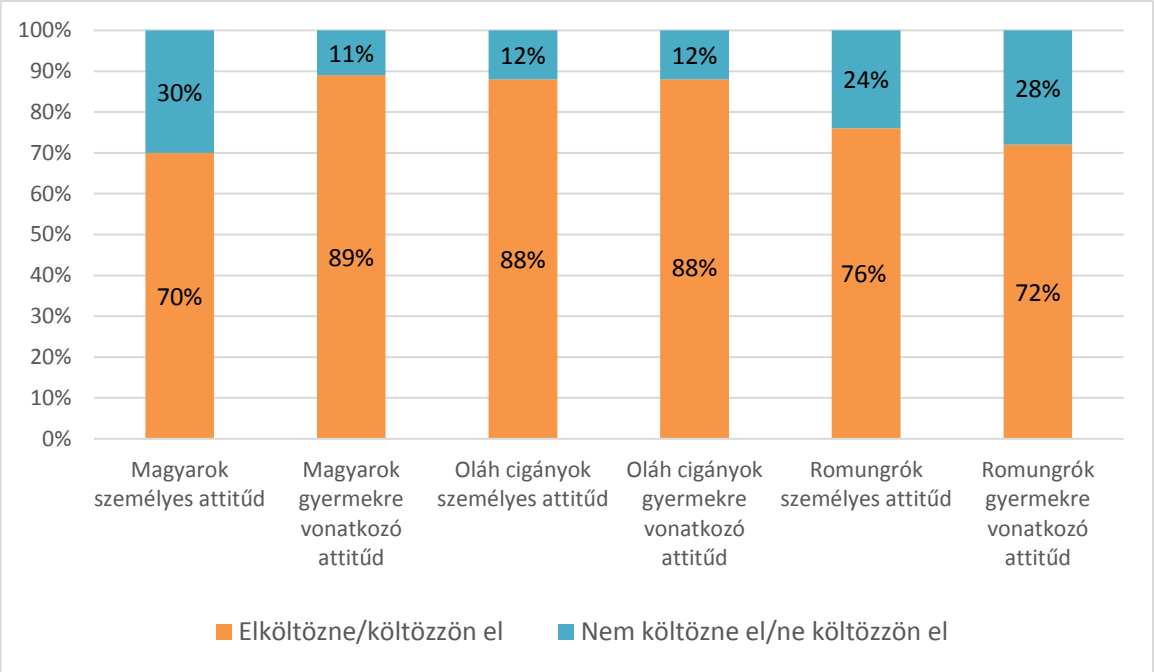

8. ábra: *A megkérdezett személy elköltözési hajlandóságra vonatkozó személyes és a gyermekükre vonatkozó attitűdje a vizsgált részközösségek esetében*

Az ábrán jól látható, hogy a településen élők többsége, amennyiben lenne rá lehetősége, akkor elköltözne jelenlegi lakóhelyéről, és gyermekeinek is ezt javasolná. Az elköltözési hajlandóságnak ezt a nagyon magas arányát részben megmagyarázza a migráció célirányа. A magyar válaszadók többségében nagyvárosba szeretnének költözni, de a főváros és egy kisebb környező város is kedvelt új lakóhelyként merült fel a válaszokban. A költözés okának a legtöbben azt jelölték meg, hogy a városi lét jobb életkörülményeket kínál – fontos megjegyeznünk, hogy Nagyecsed jelenleg is városi jogállású település, amit azonban a helyiek többségének megítélése szerint hiányos infrastruktúra jellemez –, valamint fizetőképesebb jövődelemmel kecsegtet. A településen maradás mellett szóló érv a család és a rokonság közelsége, és lényegében ez az amiért nem költöznének el más településre (48%). Ugyanakkor magas azok aránya is (23%), akik azért nem költöznének el, mert komfortosan érzik magukat

megszokott környezetükben, és amit a lakóhelyváltás bizonytalansága miatt veszteségként élnének meg. Amennyiben nem saját, hanem gyermekük esetében vizsgáljuk ugyanezt a kérdést, akkor még magasabb azok aránya, akik a költözést javasolnák gyermeküknek (89%), és többségében valamely „nagyvárost" jelölték meg a költözés elképzelt helyszíneként. *„Jobbak a megélhetési lehetőségek"*[324] *„Több lehetőség van nagyobb városban az élet minden területén: oktatás, munka, ismerkedés, vásárlás."*[325] *„Jobb munkalehetőség miatt."*[326] A kutatási eredmények értékelésekor feltűnő volt, hogy a válaszok között nincs semmiféle utalás az etnikai együttélésből következő esetleges konfliktusokra. Az elköltözést motiváló tényezők a személyes gazdasági helyzet előnyös megváltozása és az ebből következően elvárt magasabb életszínvonal reménye.

A kutatási mintában vizsgált oláh cigány válaszadók esetében látható, hogy mind saját, mind gyermekük esetében elég határozott a vélemény az elköltözéssel kapcsolatban. A megkérdezettek saját esetükben a fővárosba (42%), vagy valamilyen nagyvárosba (23%) költöznének el a legszívesebben, de megjelenik a külföldre költözés igénye is (15%). A jobb munkahely és a jobb életkörülmények azok a tényezők, amelyekkel a költözésüket indokolják. A maradás mellett szóló döntő érv a család közelsége, illetve az a tény, hogy otthonosan érzik magukat a településen. Gyermeküknek azért javasolnák a költözést, elsősorban a fővárosba, vagy nagyvárosba, *„Mert nem lát itt lehetőséget a gyermekem. És sajnos igaza van."*[327] *„Ott jobb a munkahely, több a lehetőség, és az életkörülmény."*[328] Azok a megkérdezett személyek, akik azt javasolnák a gyermeküknek, hogy külföldön próbáljanak új életet kezdeni, azzal indokolták válaszukat, hogy ott minden esetben jobb fizetést kínálnak, mint a hazai lehetőségek, *„Mert itt nincs jövő. Ott jobb a fizetés."*[329]

A másik két etnikai részközösséghez képest a romungró közösség viszonya a költözéshez némiképpen eltér, annak potenciális irányát és okát másként magyarázzák. Azok közül, akik a költözés mellett döntenének, nagyobb részt a főbárosba, vagy egy másik faluba költöznének el. Csak a család közelsége az, ami a helyben maradásukat indokolja. Gyermekük esetében szintén lehetséges új lakóhelyként merül fel a főváros, egy falu, vagy akár a külföld. A jobb megélhetés, több munkalehetőség, magasabb fizetés a költözés mellett szól, hogy *„Gazdagabbak a városok, hogy az élete tele legyen élménnyel nem üres, unalmas napokkal."*[330] *„Mert a nagyobb*

[324] Saját gyűjtés: 52 éves, magyar származású nő, Nagyecsed, 2019.
[325] Saját gyűjtés: 31 éves, magyar származású nő, Nagyecsed, 2019.
[326] Saját gyűjtés: 52 éves, magyar származású nő, Nagyecsed, 2019.
[327] Saját gyűjtés: 41 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[328] Saját gyűjtés: 29 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[329] Saját gyűjtés: 25 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[330] Saját gyűjtés: 35 éves, romungró származású nő, Nagyecsed, 2019.

városokban jobban lehet találni munkát és nincs megkülönböztetés."[331] *„Azért költöznék el, hogy gyermekemet kivigyem ebből a <<mocsokból.>>"*[332] A romungró közösség esetében az elvágyódás a településről több esetben etnikus eredetű konfliktusaikra vezethető vissza, ami a településen belül elfoglalt helyzetükkel jól magyarázható. A válaszokból a településen belüli társadalmi hierarchiában elfoglalt alacsony státuszra és ennek negatív következményeire vonatkozó reflexió jól megfigyelhető.

Összefoglalva, kijelenthető, hogy a magas elköltözési hajlandóság alapvetően nincs kapcsolatban a nagyecsedi etnikai részközösségek együttélésének minőségével, kivéve a romungró közösség bizonyos eseteit. A jelenség a vidéki kisvárosi település gyenge népességmegtartó erejével hozható kapcsolatba és alapvetően szocioökonómiai szempontból magyarázható.

2.2.3. A nagyecsedi etnikai részközösségek kapcsolatviszonyai

A következő fejezetrészben a felvázolt kutatási eredmények alapján a három együttélő lokális részközösség közötti kapcsolatviszonyok értelmezésére kerül sor, és bipoláris relációban elemezzük az együttélési kapcsolatok sajátosságait.

A, Romungró – magyar kapcsolatviszony

A nagyecsedi romungrók és magyarok kapcsolataira, ahogy az előzőekben láttuk a vegyes házasság, mint az interetnikus perszonális kapcsolatok legmélyebb szintje fontos következtetéseket enged meg. A nagyecsedi romungró és a magyar etnikai részközösség közötti távolságot és átjárhatóságot jól tükrözi, hogy a helyi társadalomban lejátszódó közösségfolyamatok bizonyos esetekben pozitív irányba terelték a kapcsolatviszonyokat, míg máshol egyre nőtt a kulturális távolság a társadalmi csoportok között.

A két részközösség kapcsolatviszonyainak szempontjából, amint láttuk, a vegyes házasságokkal kapcsolatos beállítódás fontos indikátor. Kiderült egyrészt, hogy a romungró közösség tagjainak véleménye megoszló a témában. Vannak, akik egyáltalán nem tartják elfogadhatónak, ha két eltérő etnikai közösséghez tartozó ember lép házasságra, míg vannak, akik meghatározott elvek mentén differenciálva választanak az etnikai hovatartozás

[331] Saját gyűjtés: 31 éves, romungró származású nő, Nagyecsed, 2019.
[332] Saját gyűjtés: 30 éves, romungró származású nő, Nagyecsed, 2019.

függvényében párt maguknak. A kutatási adatok tükrében meghatározható összefüggés, hogy azok, akik elutasítóak a vegyes házasság kérdésében, egyúttal a magyar–roma együttélés megítélését tekintve a településen kifejezetten ellenséges attitűdről beszélnek. Ellenben azok a válaszadók, akik nyitottak a vegyes párkapcsolatra inkább a harmonikus és békés együttélésről beszélnek.[333] A terepmunka tapasztalatai alapján a szegregátumban élő romungrók esetében kitörési pontként jelenik meg más etnikai hovatartozású féllel kötött házasság lehetősége, és ennek egyik remélt következményeként a szegregátumból való kiköltözés, a társadalmi mobilitási pálya megnyitása.

Nagyecseden az alábbiak szerint épül fel az interetnikus kapcsolatok rendjét szabályozó csoporthierarchia: a magyarok állnak a rangsor élén, majd az oláh cigányok, végül a romungrók. A rangsor képzete a csoportok identitását és az egymással fenntartott kapcsolatokat meghatározó attitűdben jut kifejezésre, valamint meghatározza az asszimiláció irányát is.

A romungrók, akik tehát Nagyecsed legalacsonyabb társadalmi presztízzsel rendelkező közössége, amennyiben egy a csoporthierarchiában magasabban álló féllel történt házasságkötés révén kikerülnek – átvitt és fizikai értelemben egyaránt – származási csoportjukból, akkor az képzeteik (elvárásaik) szerint pozitív irányba terelheti megítélésüket, státuszukat a településen belül. A terepen történő megfigyelések, a kutatás empirikus eredményei azonban ellentmondanak a vegyes házassággal kapcsolatban társított pozitív képzeteknek: a romungrók házasság útján nem tudnak megítélésükön változtatni. A vegyes házasság megkötése ugyanis nem eredményez automatikusan státuszváltást, azt hogy a házassági kapcsolatban bármely fél a csoporthierarchia egy magasabb pontjára lépne. Éppen ellenkezőleg, sokkal inkább következmény, hogy a másik etnikai közösségből származó házasfél megítélése süllyed a romungrók „csoportszintjére".[334]

A következtetést alátámasztják a magyarok körében a vegyes házasság kérdésével kapcsolatban végzett felmérés adatai is: „*A korábbi időszakhoz képest egyre elképzelhetetlenebbnek tartom a rossz tapasztalatok miatt*"[335] „*Jelenleg nem tudom elfogadni.*"[336] A magyarok elzárkózása tehát határozottan kerül megfogalmazásra, valamint a tematikus beszélgetésekből az is kirajzolódott, hogy amennyiben vegyes házasságra kerül sor, úgy a társadalmi szerepük, megítélésük jelentősen romlana. A vegyes házasság intézménye, ha

[333] Annak értelmezése, hogy a nagyecsedi romungró közösségen belül a többségi társadalommal kapcsolatos együttélés megítélését tekintve miként fogalmazódhat meg és lehet érvényes két ennyire szöges ellentétben álló beállítódás – tehát az ellenségességtől a harmonikus együttélésig terjedő két véglet – egyidejűleg érvényes, az további célzott kutatásokat követel.
[334] Vö. Bakó 2011; Durst 2006.
[335] Saját gyűjtés: 48 éves, magyar származású férfi, Nagyecsed, 2019.
[336] Saját gyűjtés: 46 éves, magyar származású nő, Nagyecsed, 2019.

nem két azonos státuszú, nem azonos etnikai hierarchia-szinten álló fél lép bele, akkor, míg az egyik fél a házasság révén magasabb szintre kerülhet, addig a másik fél státusza csökken. Ebből következően a magyarok többsége nem támogatja a romungrókkal kötött házasságot, de az oláh cigány személyek beházasodását sem minden esetben tekintik előnyösnek.

Mindebből következik, hogy a romungrók és magyarok kapcsolatviszonyát a szegregáció és az izoláció kifejezések értelmezési tartományában írhatjuk le. A romungró közösség a település olyan hátrányos helyzetű kisebbségi csoportja, amely a szegregáció eredményeként a társadalmi izoláció áldozatává válik. A társadalmi izoláció alatt Janky Bélát idézve az alábbiakat értem: kirekesztődés a megfelelő munkaerő-piaci kapcsolathálókból, jellemző a gazdaságilag sikeres szerepminták és kortársak hiánya, valamint a többség számára elérhető infrastrukturális erőforrások nélkülözése.[337] Az izolációs folyamat és a szegénység szubkultúrájának kialakulása kapcsolatban áll egymással. Klasszikus elemzésében már Oscar Lewis is a szegénység marginális helyzetére egyfajta alkalmazkodásként és válaszreakcióként fogalmazza meg a szegénység kultúrájának kialakulását.[338] Olyan mechanizmusként beszél róla, amely képes önmagát folyamatosan újratermelni, akár intergenerációs eseményként egy sajátos életmódot létrehozva, amelynek megszüntetése a beavatkozás komplex módon történő megvalósításával érhető el.

Ugyanez figyelhető meg Nagyecsed romungró szegregátumában is, ahol a nagy lélekszámú magyar anyanyelvű cigány közösség a kilátástalanság és a reménytelenség helyzetében megrekedt dezintegrált csoport.[339] A többségi társadalom működését meghatározó középosztályi értékrend és életmód a szegénység újratermelődésének eredményeként a romungrók számára az áthidalhatatlanná váló kulturális távolság miatt elérhetetlen és beláthatatlan.

[337] Janky 2014.
[338] Czibere 2012.
[339] Oscar Lewis szerint a szegénység kultúrája azokban a társadalmakban alakulhat ki és éri el legnagyobb méretét, ahol a következő tulajdonságokkal írható körül a közösség: „1. pénzgazdálkodás, bérmunka és profittermelés; 2. tartósan magas munkanélküliség és a szakképzetlen munkaerő alacsony foglalkoztatottsága; 3. alacsony bérek; 4. mind az öntevékeny, mind a kormány által kezdeményezett társadalmi, politikai és gazdasági szervezetek hiánya az alacsony jövedelmű népesség körében; 5. a kétoldalú rokonsági rendszerek elterjedése az egyoldalúakkal szemben; 6. a domináns osztály olyan értékrendje, amely nagy jelentőséget tulajdonít az anyagi javaknak és a vagyonnak, a felfelé irányuló mobilitásnak, a takarékosságnak, és amely a kedvezőtlen gazdasági helyzet okát a személyes meg nem felelésben és az alacsonyabbrendűségben látja.” Lewis 1988: 95.

B, Romungró – oláh cigány kapcsolatviszony

A nagyecsedi lokális közösségi kapcsolatrendszer talán legérdekesebb vetülete a romungró és az oláh cigány társadalom viszonya. A kapcsolatot alapvetően disszimilatív relációként ragadhatjuk meg. Yinger és Simpson disszimilációnak azt a folyamatot nevezik, amely során az etnikai csoportok közötti társadalmi különbségek fennmaradnak, valamint az egyes szubkultúrákhoz kötődő csoportok egymástól jól körülhatárolható módon elkülönülnek.[340] Nagyecseden megfigyelhető, hogy mindkét etnikai csoport, mind az oláh cigányok, mind a romungrók az identitásukat a másik csoporttal szembeni önelhatároló megkülönböztetés keretei között definiálják. A magyar anyanyelvű romungró cigányokkal készült interjúk ezt a beállítódást az alábbi módon fogalmazzák meg: *„Más a kultúrája, hagyománya a két cigány közösségnek, és ez lehet az oka annak, hogy annyira nem egyeznek egymással. Az életstílusuk más. […] a magyar cigány sokkal tisztába van azzal, hogy mi az oláh cigánynak a kultúrája. Amit ők nem fogadnak el, hanem lenéznek. A magyar cigánynak nincs is kultúrája, vagyis hagyományai nincsenek. És tisztába vannak vele. Például, hogy a magyar ember hogy él, azt nem tudják. A magyar cigányok nem tudják. Az oláh cigányok viszont tudják. […] inkább befogadó-képesebbek, elfogadó-képesebbek az oláh cigányok, mint a magyar cigányok. A magyar cigányok nagyon hamar lenézik az oláh cigányt, a szokásaikkal az öltözködéseikkel, vagy ahogy cigányul beszélnek.”*[341]

A romungrók és az oláh közösség részéről kölcsönösen tetten érhető attitűd lényege, hogy a másik csoport semmilyen szokását, értékét, hagyományát nem tekintik magukra nézvést érvényesnek. Az oppozíció logikájára épülő elkülönítő önmeghatározás mindkét fél esetében szinte szükségszerűen vezet a másikkal szemben felvállalt kiálláshoz, amit például a szegregált léthelyzet is megerősít.

Az oppozicionális kapcsolati stratégiának jó példája a nyelvhasználat. Az oláh cigányok a romungrók „hagyománynélküli” világának egyik ismérveként éppen azt vetik fel, hogy nem beszélnek cigányul. Ezzel szemben a romungrók éppen a cigány nyelvhasználatot tekintik az oláh cigányok egyik olyan tulajdonságának, ami a negatív megítélés alapját szolgálja. Meg kell jegyezni, hogy az oláh közösség a magyar többségi társadalom irányába, például magyar fél jelenlétekor a társalgásban az anyanyelvet háttérbe szorítja. Ezt a gyakorlatot a romungrók felé nem érvényesítik, ami jól tükrözi, hogy az etnikai kapcsolatokat eltérő normatív gyakorlatok mentén alakítják, annak függvényében, hogy melyik részközösség tagjával lépnek interakcióba.

[340] Yinger–Simpson 1978: 35.
[341] Saját gyűjtés: 35 éves, romungró származású nő, Nagyecsed, 2019.

C, Oláh cigány – magyar kapcsolatviszony

Amint azt már a vegyes házasságok összefüggésében bemutattuk, az oláh cigányok az együttélő etnikai csoportokkal kapcsolatos attitűdre vonatkozó válaszaikban arról tettek tanúbizonyságot, hogy alapvetően elfogadóak a magyar közösség irányába, ellenben távolságtartók a romungrókkal szemben. Bár számukra nem az etnikai hovatartozás a legfontosabb, hanem az összhang, a nyugodt és a boldog családi élet kialakítása, de a kulturális távolság a másik cigány közösség irányába meghatározó tényező. A kérdőíves vizsgálatból azonban arra is fény derült, hogy konkrét esetekben – legalábbis ez a közösség tapasztalata – a vegyes házasság intézményének az elfogadtatása napjainkban sem egyszerű feladat. A terepen felvett tematikus beszélgetések és interjúk szövegének az elemzése során láthatóvá vált, hogy ha egy oláh cigány fiatal nem a saját közösségéből választ társat magának, azt gyakran sem a saját, sem pedig a társa közössége nem fogadja el. Tehát az oláh közösség pozitív viszonyulása a vegyes házassághoz inkább elméletben működő folyamat, mintegy projekciója a magyar házastárs révén remélt státusznyereségnek, ami azonban a gyakorlatban a tapasztalatok szerint nehezen átültethető. Ez az oka, hogy az oláh cigányok többsége mind a mai napig elsősorban saját közösségén belül választ házastársat magának. Általános nézet szerint ennek az alapvető oka az, hogy az akkulturáció ellenére az oláh cigány közösségben még mindig erős a hagyományrend és ennek normatív funkciói, amelyek a két etnikai csoport közötti átjárást megnehezítik.

Ugyanakkor a terepmunka tapasztalatai, valamint az interjúk elemzését követően látható, hogy a két részközösség, a magyarok és az oláh cigányok közötti kapcsolat nem jellemezhető oppozícióval. Ennek oka, hogy a kölcsönösen elfogadó attitűd elsősorban az oláh cigányok körében lezajló akkulturációs folyamat egyfajta következményeként értelmezhető. A folyamat felerősödése a rendszerváltást követően az egyre romló gazdasági és társadalmi helyzet eredménye volt, amikor az oláh cigány közösség korábban bevett megélhetési stratégiái ellehetetlenültek. A szakképzetlen munkaerőt foglalkoztató ipari és mezőgazdasági munkahelyek megszűntek, amint a háztájiban eladásra nevelt állattartó tevékenység is fokozatosan gazdaságtalanná vált. A megváltozott körülmények alkalmazkodási kényszerhelyzetet generáltak, amely a szociokulturális hagyománykészlet leértékelődését eredményezte. A folyamat részben az asszimiláció fogalmi keretei között jól elemezhető jelenség.

Milton Yinger asszimilációs modelljében két etnikai csoport közötti távolság csökkenését eredményezi a keveredés, az identifikáció, az akkulturáció és az integráció, tehát az

asszimilációs esemény négy egymással összefüggő folyamata.[342] „Az akkulturáció asszimiláció ereje a maga teljességében akkor érhető tetten, ha egy korábban különálló csoport tagjait a kultúra alapján már nem tudjuk megkülönböztetni. […] az akkulturáció anélkül is asszimilációhoz vezethet, hogy az adott csoport körvonalai eltűnnének. A tapasztalat alapján ez különböző mértékű keveredéssel, identifikációval és integrációval jár együtt."[343] Megfogalmazásra kerülhet kérdésként, hogy az akkulturáció a kultúra bizonyos elemeinek a feladását jelenti, vagy egy másik kultúra egyes elemeinek a meglévő kulturális szokásokba történő beépítését. Nagyecseden az oláh cigány közösség reflexív tudatossággal kezeli az akkulturációs folyamatot, amelyet a többségi társadalomhoz történő alkalmazkodást elősegítő eseményként definiálhatunk. Ennek értelmében bizonyos szokások elhagyása, az anyagi kultúra egyes elemeinek a feladása – lásd viselet elhagyása –, az értékrendben megfigyelhető változások az akkulturációs folyamat részét képezik, ami számukra nem veszteség, hanem az oláh közösség társadalmi beilleszkedésének a feltétele, pontosabban alkalmazkodása.

A közösséget érintő egyik fontos recens akkulturációs jelenség a nagyecsedi közösségben beszélt cerhári dialektus elhagyása a fiatalabb generációk körében, *„Él, az idősebbek körében, amit látok. De már az én korosztályom, meg a fiatalabbak nem beszélik. De mi az oka? Hogy a legelső oktatási intézmény, amibe bekerül, ugye az óvoda. Aki kétnyelvű, nehezebben tanul meg magyarul beszélni, aztán ugye iskolába magyar nyelven hallja ezeket a tanórákat, és valahol ez a nyelvtudása válik dominánsabbá. Hogy ha hazamegy, igen is hallja ő, de még is csak a barátokkal magyarul beszél, alapjáraton magyar nyelven, ha eljön otthonról. És akkor valahogy ez dominánsabbá válik, az összesnél itt a nagyecsedi fiataloknál, ezért nem beszélnek, vagy néha csak egymás között. Például amikor orvoshoz elmész, vagy ilyen buli helyeken és azt akarják, hogy a másik ne értse, akkor úgy szólnak egymáshoz. Tehát valahol ez kezd egy ilyen rejtett, rejtett plusznak lenni egymás között."*[344]

Egy másik a magyar és az oláh közösség kapcsolatait befolyásoló akkulturációs esemény a korai házasság szokásának az elhagyása. Az interjúszövegekből kiderült, hogy a szokás eredeti értelme szerint *„nem akarták azt, hogy egy kislány életébe (13-14 éves) több fiú is megjelenjen, hanem az első szerelem, ami kialakult, az tuti, hogy házasság lett."*[345] Ez egy olyan általános szabály volt az oláh cigány közösségben, amivel szinte napjainkig általánosan éltek a zárt közösségekben. Napjainkban a szokáselhagyás jelei egyre nyilvánvalóbbak: *„Hát már most belátták az emberek, hogy iskola nélkül nem tudnak semmit sem csinálni. Nem lesz jövőjük […]*

[342] Yinger 2002
[343] Yinger 2002: 27. Az akkulturációval kapcsolatban lásd még Biczó 2009: 48–49.
[344] Saját gyűjtés: 32 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[345] Saját gyűjtés: 42 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.

ha férjhez is fog menni, dolgoznia kell, hogy meg tudjanak élni."[346] Ezzel párhuzamosan pedig kezd eltűnni a hagyományos cigány házasságszerzés bevett gyakorlata a lányszöktetés. A ritualizált szokás jól kidolgozott rendszer szerint működött, de nem egyeztethető össze a többségi társadalom értékrendjével, akadályozza a többségi elvárásokhoz való alkalmazkodást, ezért lassan kikopik a hagyománykészletből.

Az akkulturáció folyományaként kialakult kortárs oláh cigány értékrend a többségi társadalom értékrendjéhez jobban idomul, így a két etnikum közötti közeledés, másként fogalmazva a köztük lévő kulturális távolság folyamatosan csökken. A többségi magyar közösség preferenciáinak, attitűdjének a megismerése révén a két etnikum között valódi kapcsolat alakult ki. Berry és munkatársai az akkulturációs stratégiákat az úgynevezett outgroup és ingroup orientáció szerint négy csoportba sorolták: marginalizáció, szeparáció, asszimiláció és integráció kategóriákat különböztetnek meg.[347] Összefoglaló értelemben tehát kijelenthetjük, hogy Nagyecsed oláh közösségének a helyi magyar többségi közösséghez való viszonyát az akkulturációs integráció egyik fajtájaként értelmezhetjük.

2.3. Nyírvasvári etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei

2.3.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői

Nyírvasváriban a disszertációhoz kapcsolódó terepkutatások 2018-tól folyamatosan és több alkalommal kerültek megvalósításra. Nyírvasvári kortárs társadalma, az együtt élő etnikai részközösségek – magyar, oláh cigány és romungró – közötti kapcsolatviszony elemzése segíthet megérteni, hogy milyen közösségfolyamatok játszódnak le a vidéki, lokális, perifériális helyzetű településeken, valamint megvilágíthatja, hogy a korábbiakban Nagyecseden kirajzolódott képpel összevetésben milyen különbségek jellemzik az együttélést.

Ahogy erről már a település általános bemutatásakor esett szó, Nyírvasvári jellemzően mezőgazdasági jellegű település.[348] A településen alapvető nevelési-oktatási intézmények működnek, de a fő foglalkoztató az önkormányzat, amely az aktív korú népesség 13,77%-át

[346] Saját gyűjtés: 42 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[347] Berry és munkatársai az akkulturációs stratégiákat az alábbiak szerint határozták meg: „Asszimiláció: teljes körű alkalmazkodás az új kultúrához, a régi kulturális identitás fenntartása relatíve lényegtelen. Szeparáció: ragaszkodás a saját kultúrához, az idegen kultúrától való elfordulás, elszeparálódás. Integráció: a saját kultúra eszközeinek használata, amellett, hogy az egyén a befogadó kultúrába is próbál beilleszkedni. Marginalizáció: külső tényezők miatt lehetőség van fenntartani a saját kulturális örökséget, vagy kevés az érdeklődés az új kultúra iránt." Bogáromi–Malota 2017: 293–294.
[348] A település lakónépessége a polgármester elmondása alapján 2030 fő, a KSH 2015-ös adatai alapján 1964 fő.

foglalkoztatja.[349] A település közvetlen közelében található Nyírbátor járásközpont, ahol a közelmúltban nagy kiterjedésű, jelentős munkaerőt foglalkoztató ipari parkot létesítettek. A kisváros a helyi munkaerő-piaci viszonyokra jelentős hatást gyakorol. Nyírvasvári polgármesterével készített interjú alapján tudhatjuk, hogy a nyírbátori cégek nagyszámban alkalmaznak a településről származó lakosokat.[350]

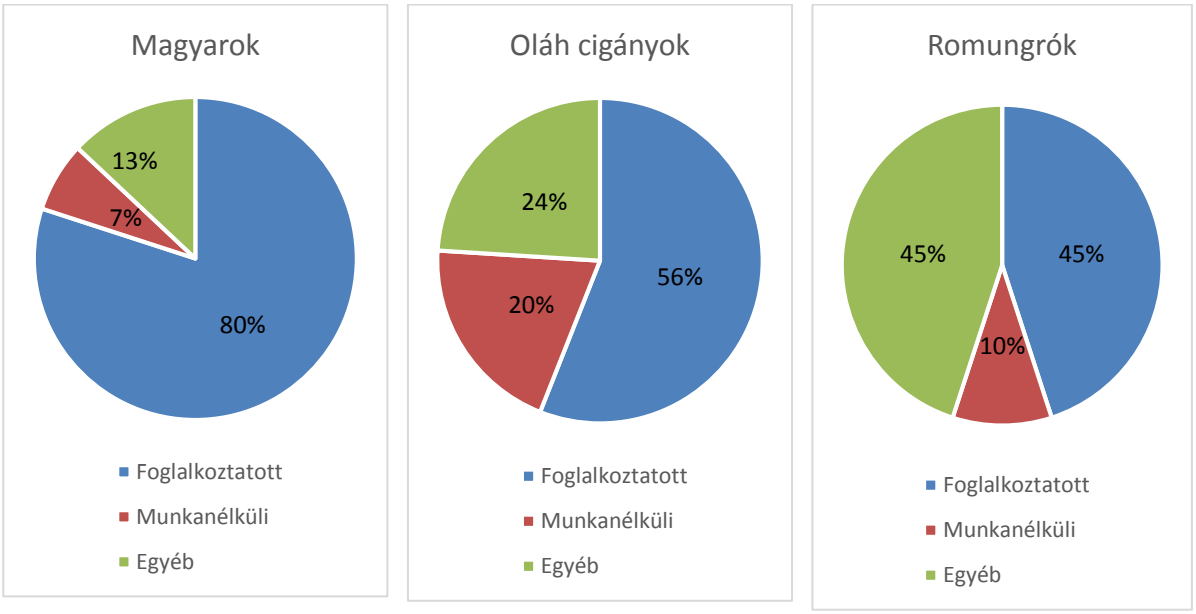

9. ábra: *A lokális közösségek foglalkoztatási mutatói Nyírvasváriban a vizsgált mintában*[351]

A vizsgált mintából kirajzolódó statisztikai kép alapján láthatóvá válik (9. ábra), hogy a településen élő megkérdezett magyar származásúak 80%-a aktív kereső, és mindössze 7%-uk munkanélküli, ami a régió viszonyait tekintve átlagos foglalkoztatási mutató.[352]

[349] Nyírvasvári HEP http://nyirvasvari.hu/uploads/2019/12/ktjkv-20191118compressed-1.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)
[350] Saját gyűjtés: interjú a polgármesterrel, Nyírvasvári, 2019.
[351] A 8. ábrán jelölt „egyéb" kategóriába a vizsgálat időpontjában a mintába bekerült gyermeknevelési céllal otthon maradó (Gyes, Gyed) anyukákat; a segítő, otthonápolókat és a nyugdíjasokat soroltuk.
[352] A megkérdezett magyarok 9 %-a gyermeknevelési céllal (Gyes/Gyed) van otthon. A vizsgált minta 3,64%-a nyugdíjas. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a munkanélküliek aránya 2016-ban 7% volt. (https://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/munkaero.html)

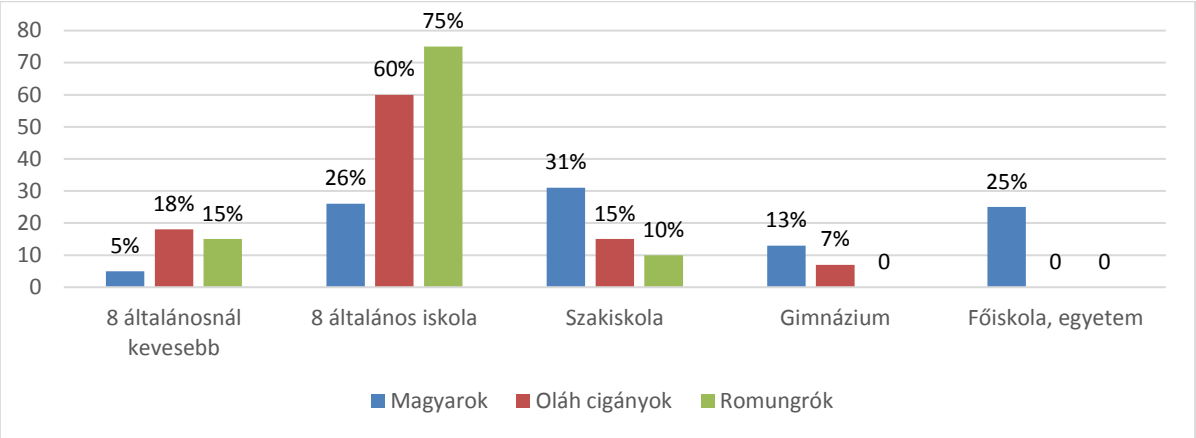

10. ábra: *A vizsgált etnikai közösségek iskolai végzettségének százalékos megoszlása*

A munkaviszonnyal rendelkező megkérdezett magyar származásúak 36,4%-a közfoglalkoztatott, ami arányban van a megfelelő szakképesítés hiányával, hiszen a vizsgálatba bevontak 30%-a nyolc általános iskolai vagy annál alacsonyabb végzettséggel rendelkezik. A település kedvezőnek tetsző foglalkoztatottsági mutatója a helyi magyar közösség munkaerő-piaci aktivitásának köszönhető, aminek a hátterében a másik két együttélő etnikai részközösséggel összevetésben a magasabb iskolai végzettség áll.[353]

Nyírvasváriban, amint erre már utaltunk, három részközösség, a magyarok és a romák – ezen belül az oláh cigányok és a romungrók – együttélését figyelhetjük meg. A két helyi cigány közösség között sok tekintetben nehéz különbséget tenni. Azonban, ha a legmagasabb iskolai végzettséget vizsgáljuk, akkor mégis jelentős eltérést találunk. (10. ábra) A vizsgálatba bevont romungrók 90%-a legfeljebb a nyolc általános iskolát végezte el,[354] és mindössze 10%-uk rendelkezik szakközépiskolai végzettséggel. Egyéb szakképesítést a megkérdezettek 35%-a szerzett. Az oláh cigányok körében végzett felmérés eredményeiből kitűnik, hogy esetükben a megkérdezettek kétharmada alapfokú végzettséggel rendelkezik, míg egyötödük középszintű végzettséget szerzett, ami szignifikáns különbség. A szakképesítést szerzett oláh cigányok aránya hasonló a romungróknál mért arányokkal.[355]

A foglalkoztatottsági mutatókat tekintve a számok a szakképesítéssel arányos eredményeket mutatnak: a romungrók esetében a megkérdezettek 45%-a foglalkozatott, ebből 30%-uk a közmunkaprogram keretében, míg az oláh cigányok esetében a megkérdezettek több

[353] A megkérdezett magyarok valamivel több, mint 30%-a szakiskolai vagy szakközépiskolai végzettséggel rendelkezik; 13%-uk gimnáziumi érettségivel, míg több, mint negyedük felsőfokú végzettséggel is rendelkezik (úgy mint tanító, tanár, pedagógus, óvodapedagógus, teológus szakos diploma). A megkérdezettek több mint fele további szakképesítéssel is rendelkezik.
[354] A megkérdezettek 15%-a nem végezte el a nyolc osztályt.
[355] A szakképesítések a két helyi cigány közösség körében hasonlók: erdőművelő, mezőgazdasági munkás, kerti munkás, családellátó, gyermek-és ifjúságfelügyelő, konyhai kisegítő.

mint fele foglalkoztatott, amiből 35%-uk közmunkás. A vizsgálat időpontjában a megkérdezett romungrók közel fele gyermeknevelési céllal volt otthon.

A munkanélküliek aránya a vizsgálati mintában az oláh cigány közösségben a legnagyobb, 20%. Ennek nem csupán a többségi társadalom átlagával összevetve alacsony iskolai végzettség az oka.[356] A kutatás során felvett interjúk tanulsága szerint legalább ennyire fontos szociokulturális determináció a fiatal generációk esetében a családi minta és a helytelen időkezelési stratégia.

A munkaerő-piaci helyzetre és az iskolázottságra vonatkozó statisztikai mutatókból kivilágló kép szerint a nyírvasvári etnikai részközösségek helyzete gyökeresen eltér egymástól. Amint az várható, a helyi magyar többségi társadalom rendelkezik a legkedvezőbb foglalkoztatási mutatókkal. Az oláh közösség elmarad ugyan a helyi társadalom átlagától, de még mindig jobb helyzetben van, mint a romungró közösség. A foglalkoztatottság és az iskolázottság közötti egyenesen arányos kapcsolat nem meglepő ugyan, de Nyírvasvári esetében mutat érdekes sajátosságokat. A romungrók munkanélküliségi adatai jobbak, mint az átlagosan magasabban iskolázott oláh cigányoké, ami arra enged következtetni, hogy a helyi közmunkaprogramba a romungrók nagyobb arányban kerülnek be. Ez logikus gyakorlat, ha a közfoglalkoztatásban éppen a hátrányos helyzet és az alkalmazás egyik meghatározó szempontjaként az alacsony iskolázottságot veszik figyelembe. Így a relatíve átlagosan magasabban iskolázott oláh cigányok a helyi munkaerőpiacon hátrányt szenvednek el. Ugyanakkor a közeli gyártelepen is egyre nagyobb arányban foglalkoztatnak legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezőket.

A foglalkoztatási és az iskolázottsági mutatókat tovább árnyalja a lokális színtér esetében tapasztalt diszkriminatív viszonyulás a romák alkalmazásához. Az egyik interjúalany – a helyi általános iskolában dolgozó pedagógus – elmondása alapján a gyerekeket minden esetben a továbbtanulásra ösztönzik, legalább egy szakma megszerzéséig, de a tapasztalatok alapján a tanultabb helyi roma származású személyek nem tudnak érvényesülni a munkaerőpiacon.

„Többen végeztek már bolti eladó szakmát roma kislányok közül. Az én osztályomból is, és csak egy tudott elhelyezkedni, az is Nyírbátorban egy ABC-ben. Mikor beszélgettem a kislányokkal, akkor elmondták, hogy nagyon megalázó számukra, hogy nem engedték őket például a felvágottas pulthoz, mert, hogy mit fognak mondani, és hogy ne szolgálja ki őket cigány ember. Ezért nem is tudtak elhelyezkedni a szakmájukban. Azt mondták, hogy annyi

[356] A munkanélküliek 77%-a legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A kutatási mintába bekerült oláh cigány munkanélküliek több mint felének nincs gyermeke és életkoruk 18 és 21 év közé tehető.

megaláztatás érte őket, hogy csak dobozokat pakoltattak velük, még kenyeret sem szeletelhettek."[357]

A foglalkoztatásra jellemző sajátosságok mellett fontos együttélést befolyásoló tényező az anyanyelvhasználat kérdése. (11. ábra) Ha megvizsgáljuk, hogy a lokális részközösségekben mely nyelvet tekintik anyanyelvüknek, akkor láthatjuk, hogy a mintába bekerült oláh cigány személyek mindössze 11%-ának cigány az anyanyelve. Esetükben tehát egy nagymértékű nyelvi asszimilációs folyamat szemtanúi lehetünk, amely a megfigyelések alapján részben tudatos döntések eredményeként ment végbe az elmúlt évtizedekben. A lokális oláh cigány közösségben a gyerekek cigány nyelvre való tanítása nem képezte a hagyományőrzés legfőbb értékét. Ennek egyik oka a cigány nyelv első nyelvként való használata esetében a felmerülő hátrányok leküzdésére irányuló tudatos törekvés. A fiatal felnőttek generációjában és különösen a tanultabb személyek esetében azonban megfigyelhető az etnikai identitás a nyelven keresztül történő megélése. Ez azt jelenti, hogy a helyi oláh cigány társadalomban az anyanyelv kulturális értékét párhuzamosan alakítja az integrációs késztetettség és az erősödő etnikai tudatosság. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy egyes romungró származású cigányok a lokális alkalmazkodás jeleként megtanulják és használják a cigány nyelvet.

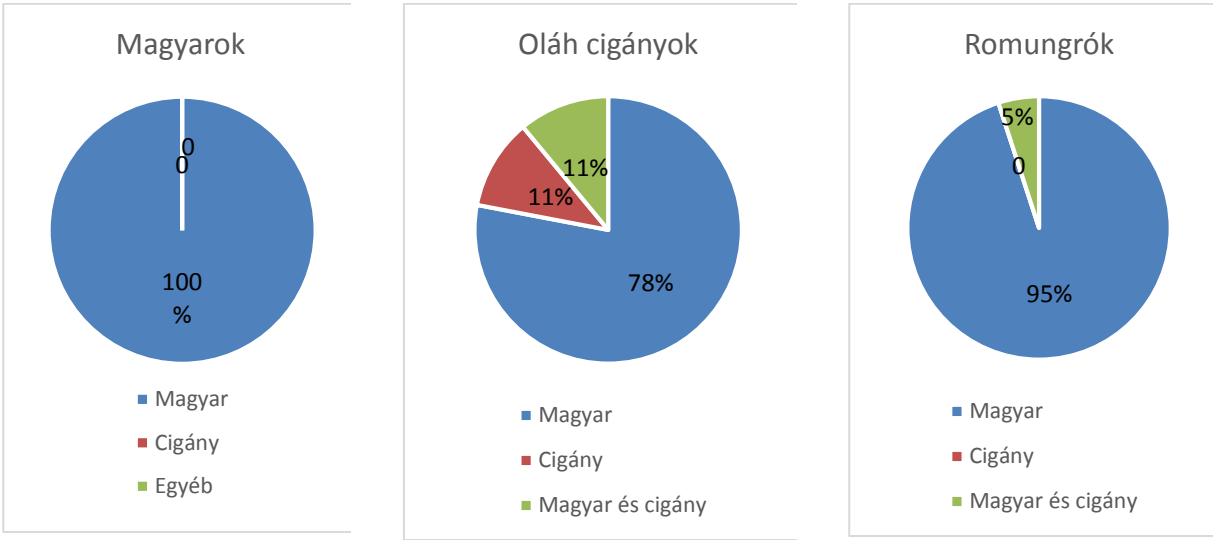

11. ábra: *Az anyanyelv alakulása a nyírvasvári három etnikai részközösség esetében*

Az etnikai részközösségek társadalmi jellemzőinek egyik további fontos mutatója a családi állapot és a vállalt gyermekek száma közötti összefüggés. Mindez a nyírvasvári lokális közösségben végzett vizsgálat eredményeivel összevetésben az iskolázottsági és foglalkoztatási adatokhoz képest kevéssé eltérő eredményeket mutat. A megkérdezettek körében szinte azonos

[357] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

arányban, a vizsgált minta közel kétharmadában élnek párkapcsolatban, vagy házasságban. Eltérést csupán a vállalt gyermekek számában találunk.

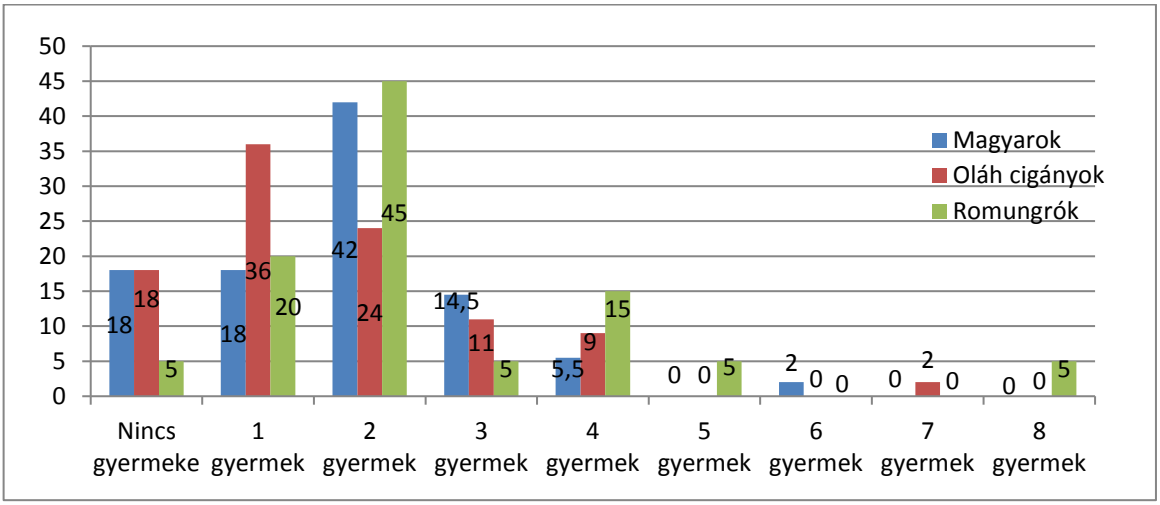

12. ábra: *Vállalt gyermekek számának százalékos megoszlása etnikai részközösségenként a vizsgált mintában*

Mint az a fenti diagramból (12. ábra) látható, a romungró és a magyar közösség esetében a megkérdezettek felének két vagy több gyermeke van.[358] A talán legmeglepőbb összefüggés, hogy a részközösségek adatait összevetve kiderül, az oláh cigány családokban a legalacsonyabb az átlagosan vállalt gyermekszám. Az adatokból kirajzolódó tendenciák ellentmondanak a közgondolkodást uraló sztereotípiának, mely szerint a roma családokban a gyermekek száma magasabb, mint a többségi társadalomban. A vizsgálati mintában az oláh cigány származású fiatalabb korú alanyok felülreprezentáltsága ellenére is meglepő összefüggés, hogy az egygyermekes családok száma a legmagasabb. A jelenség okai a kutatásban felvett interjúk tanulsága szerint tudatos értékválasztás következménye.

A település védőnőjével készített interjú alapján további fontos összefüggésekre derült fény. A védőnő elsősorban a 0-6 éves korú gyermekek gondozását látja el, de egészen 16 éves korukig nyomon követi a fiatalok életútját. A vizsgálat időpontjában a településen élő 0 és 6 éves korosztály száma 138 fő. A magyar–roma gyerekek aránya általgosan fele-fele, de vannak olyan korcsoportok, amelyekben a roma gyerekek aránya akár 70% is lehet. A jellemző azonban az, hogy Nyírvasváriban a gyermekek 50%-a a magyar közösségből kerül ki.[359] Ugyanakkor a védőnő elmondása alapján kiderült, hogy a vállalt gyermekek számában etnikai

[358] Ez az arány a megfigyelések és a strukturált beszélgetések alapján a településen azonos arányban jelenik meg.
[359] *Ez nem egy cigány település. Magas a számuk, de itt nincs az a lemorzsolódás, hogy a magyarok elköltöztek. Ezt elősegíti, hogy Nyírbátor közel van, sokan kiköltöztek Nyírbátorból, mert itt olcsóbban tudtak házat venni, tehát nem egy elöregedő település Nyírvasvári."* Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

részcsoportonként lehet különbséget tenni, még akkor is, ha a magyar családok is egyre nagyobb arányban vállalnak gyermeket. *„Természetesen több az etnikumnál. Egy családba azért a 3 az nagyon gyakori, itt azért nincs olyan sok, akinek ennél több gyermekük lenne, de azért van 4, 5 gyerekes is, de csak egy olyan család van, ahol 8 gyermek van. Viszont van már egy réteg, akik iskolázottabbak, jobb körülmények között élnek – akiknél a szülők mind évek óva folyamatosan dolgoznak, mondjuk a gyárakban – ott egy meg két gyermek van a családban és nem is akarnak többet vállalni.”*[360]

Esetükben tudatos törekvés figyelhető meg, céljuk, hogy gyermeküket megfelelően tudják iskoláztatni, és mindent meg akarnak adni számukra, amiről úgy gondolják, hogy a társadalmi beilleszkedésüket előmozdítja.

A részközösségek között a gyermekvállalás időpontját tekintve lényeges eltérés figyelhető meg, amely az alábbiak szerint alakul: a magyar származású nők esetében a húszas évekre, de akár a harmincas évek elejére is tehető az első gyermek születése. A két roma közösségben ezzel szemben a húszas éveket megelőző időszakban született gyermekek magasabb aránya a jellemző. A 16 éven aluli nők esetében vállalt gyermekek száma egyre csökken, évente csupán néhány esetben tapasztalható extrém korai családalapítás. A 18-19 éves kor jellemzően az, amikor a roma származású anyák első gyermeke megszületik. A korai gyermekvállalás nyilvánvalóan befolyásolja a szülők további életét, hisz gyakori az iskola félbehagyása, így szakma és végzettség nélkül kénytelenek boldogulni a későbbiekben. A magyar közösség a roma társadalomban elterjedt fiatalkori gyermekvállalást elutasítja, így ez a jelenség negatívan befolyásolja a két csoport közötti együttélést.

Az együttélésre hatást gyakorló további fontos szociokulturális színtér a vallási-felekezeti élet. A vallás társadalomtörténeti léptékben meghatározó szerepet töltött be az erkölcsi normáknak és a többségi társadalom által képviselt együttélést meghatározó értékeknek a közvetítésében. Fontos tény, hogy Nyírvasváriban mindhárom lokális közösség esetében a görögkatolikus vallás a meghatározó. Mindez azt jelenti, hogy a vallási élet és a gyülekezeti közösség elvileg az etnikai együttélés szempontjából is meghatározó színtér.

A felekezetváltás egyik részközösség esetében sem jellemző, illetve ritkán fordul elő, hogy valaki nem részesül keresztségben. Nyírvasváriban nagyobb létszámú református közösség is él, amelynek tagjai szinte kizárólag magyar származású helyi lakosok. A rendszeresen templomba járók aránya alacsony, csak ritkán, illetve ünnepekkor látogatják a szertartásokat. A kutatási adatok alapján ugyanakkor elenyésző azoknak a száma, akik egyáltalán nem vesznek részt a gyülekezeti életben.

[360] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

A mintába bekerült oláh cigányok körében a görögkatolikus hit mellett az evangélisták és pünkösdisták, valamint a Hit Gyülekezetéhez tartozók, tehát a neoprotestáns felekezetek is hangsúlyosan képviseltetik magukat a településen. Heti rendszerességgel, amint ünnepekkor is a kutatói megfigyelésre alapozott becslések alapján a közösség negyede jár templomba. A vallási életnek a közösségen belüli meghatározó szerepéről árulkodik, hogy minden hívő személy egyben aktív vallásgyakorló és templomba járó is.

A romungró közösségben a kutatási minta alapján a görögkatolikus vallás mellett kisebb részben, de vannak református és evangélikus hívek, valamint a Hit Gyülekezetébe átkeresztelkedett tagok is. A templomba járási szokások a másik helyi cigány közösséggel mutatnak párhuzamot.

A kutatási tapasztalatok alapján a vallásgyakorlás döntő fontosságú a településen. Jól látható, hogy az etnikai részközösségek közötti interakció egyik jelentős helyszíne a vallási élethez kötődik, mivel a templom olyan közösségi térként funkcionál és a szertartások olyan fontos összekötő kapcsot jelentenek, ami az együttélést alapjaiban befolyásolhatja. Bartha Elek hívja fel kutatásai alapján figyelmünket arra, hogy a vallás az asszimilációs folyamatra intenzív hatást gyakorolhat, „ha a kisebbséget és a többséget alkotó etnikai közösségek azonos gyülekezethez tartoznak, a közös vallás […] részese lehet a beolvadás folyamatának."[361] Nyírvasváriban a gyülekezet – elsősorban a mindhárom etnikai közösségből híveket rekrutáló görögkatolikus gyülekezet – a kutatás eredményei szerint differenciált hatást gyakorol az etnikai részközösségek közötti társadalmi és kulturális távolság áthidalására.

2.3.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai

Az etnikai részcsoportok kapcsolataira közvetett módon hatást gyakorló fontos tényezők az iskolázottság, a foglalkoztatás jellemzői és a családok szerkezeti sajátosságai elemzését követően az etnikai együttélés-vizsgálatok egy újabb meghatározó összefüggését, a személyközi kapcsolatok kérdését tekintjük át. Míg az eddig vizsgált tényezők az etnikai részcsoportok a településen belüli presztízsét és státuszát kijelölve közvetve gyakorolnak hatást az együttélésre, addig a személyközi kapcsolatok mutatói az érintkezés minőségének közvetlen összefüggéseit teszik értelmezhetővé.

[361] Bartha 2006: 31.

A terepmunkák során a nagyecsedi kutatáshoz hasonlóan a lokális etnikumközi perszonális kapcsolatviszonyok három szintjén történt az összehasonlítás.[362] A vizsgálatban a legkötetlenebbként meghatározott személyközi kapcsolati szint a barátság kategóriája alá sorolt tartós személyközi viszonyokat öleli fel.[363] A kutatási eredményekből kiderül, hogy a megkérdezett oláh cigány közösséghez tartozó személyeknek a helyi társadalom minden más részközösségében van barátja. A romungró megkérdezettek 84%ának, míg a megkérdezett magyarok 78%-ának van cigány és magyar etnikai részközösséghez tartozó barátja is. Ezen felül a megkérdezett magyarok származásúak 16%-a csak a saját közösségéhez tartozó személlyel alakított ki személyes-baráti kapcsolatot.[364] Az eltérés, bár nem nagyságrendi, de utal arra, hogy a többség a kisebbség irányába kevésbé nyitott, mint fordítva.

Az etnikumközi személyes kapcsolatok következő elemzési szintje a szomszédság.[365] A megkérdezett magyarok 63,6 %-a a település olyan részén él, ahol csak magyar szomszédjai vannak. A vizsgált romungró származású személyek esetében a számok alapján látható, hogy legnagyobb arányban cigány háztartások szomszédságában élnek, 35%-uk oláh cigány családok mellett, míg 20%-uk romungrók mellett lakik. Magyar szomszédja jelenleg a megkérdezettek 15%-ának van.[366] Az oláh cigányok között a megkérdezettek közel 90%-ának cigány etnikai származású szomszédja van, döntő többsége pedig oláh cigány származású. Az adatokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a romungrók egy kisebb hányadának van szomszédsági kapcsolata a többségi magyar közösségből származó személlyel, míg az oláh közösség gyakorlatilag szinte csak azonos, legfeljebb romungró szomszéddal rendelkezik. A többség és kisebbség fizikai térbeli elkülönülése a településen belül a részcsoportok és ebből következően a háztartások szintjén is tetten érhető.

A kutatás kitért annak a felmérésre, hogy a kutatási mintába bekerült személyek a jelenlegi helyzetüktől elvonatkoztatva, milyen etnikai származású szomszédot tudnának elképzelni a helyi társadalom tagjai közül. Míg a cigány közösségeken belül a megkérdezettek szinte háromnegyede nyitott a szomszédsága etnikai hovatartozására vonatkozóan, addig a vizsgálatba bevont magyaroknak kevesebb, mint a fele fogadná el, ha tőle eltérő etnikai származású szomszédja lenne. Érdekes részeredmény ugyanakkor, hogy az elfogadó magyar

[362] A személyközi kapcsolatok rendszerének feltérképezésére kérdőíves módszerrel került sor, amely kiegészült az interjú elemzésekből nyert adatokkal. A kapott információk alkalmasak a kapcsolatok intenzitásának, minőségének és az azokra jellemző attitűdöknek az értelmezésére.
[363] A személyközi kapcsolatok elemzésére alkalmazott fogalmak elméleti összefüggéseit lásd a nagyecsedi viszonyokat bemutató részfejezetben.
[364] A mintában megkérdezett magyar közösség 6%-ának egyáltalán nincs barátja.
[365] Szomszédság elemzési kategória definícióját lásd a korábbi részfejezetben.
[366] A romungrók körében magyar és romungró szomszédja is van a megkérdezettek 15%-ának, romungró és oláh cigány szomszédja pedig 5%-uknak.

származású polgárok közel 60%-a mindkét helyi cigány közösségből származó szomszédot el tudna képzelni szomszédjaként.[367] A két cigány közösség esetében hasonlóak a vélemények, de az arányokban mégis találunk eltérést. Az oláh cigányok döntő többsége inkább magyar szomszédot szeretne, ami megegyezik a romungrók irányultságával. A romungrók esetében csak a megkérdezettek fele szeretne magyar származású, míg másik felük oláh cigány szomszédot.

Az adatokból kirajzolódik a nyírvasvári társadalom etnikumközi kapcsolatviszonyait jellemző attitűdök bonyolult rendszere. A magyar többség elzárkózó magatartásgyakorlatának összképét valamelyest árnyalja, hogy a csoport egy kisebb része differenciálatlanul nyitott lenne mindkét roma közösség irányába. A település cigány népességének attitűdje egyszerre tükrözi az integrációs szándékot, amennyiben a magyar szomszéd választása az előnyösnek gondolt magasabb státuszú társadalmi kapcsolat lehetőségét sejteti. Ezzel párhuzamosan a megkérdezett minta alapján nyert eredményekből kiderül, hogy a helyi cigányság egy markáns csoportja izolációs attitűddel jellemezhető.

A személyközi kapcsolatok harmadik és az elemzésben vizsgált legmélyebb szintje a házasság, azon belül pedig a vegyes házasság kérdése. A kutatás során elsőként arra kerestük a választ, hogy a megkérdezettek saját személyük vonatkozásában el tudnák-e képzelni, hogy a településen élő más etnikai csoportból származó személlyel éljenek párkapcsolatban. A válaszadó magyarok kevesebb, mint egyharmada élne vegyes házasságban, míg mindkét helyi cigány közösség több mint kétharmada el tudná képzelni, hogy származásától eltérő társa legyen. A vizsgálat során az is felmérésre került, hogy mi a megkérdezettek véleménye a vegyes házasságról, ha nem a saját, hanem a gyermekük életéről van szól. (13. ábra) A felgyűjtött adatok alapján gyakorlatilag ugyanazokat az eredményeket kaptuk, mint amit a megkérdezett a saját személyére vonatkozóan megfogalmazott.

[367] A vizsgált és az egymás mellett élésre nyitott magyarok további 28,6%-a inkább csak oláh cigány szomszédot, míg 14,3-%-uk romungró felet tudna elképzelni szomszédjának.

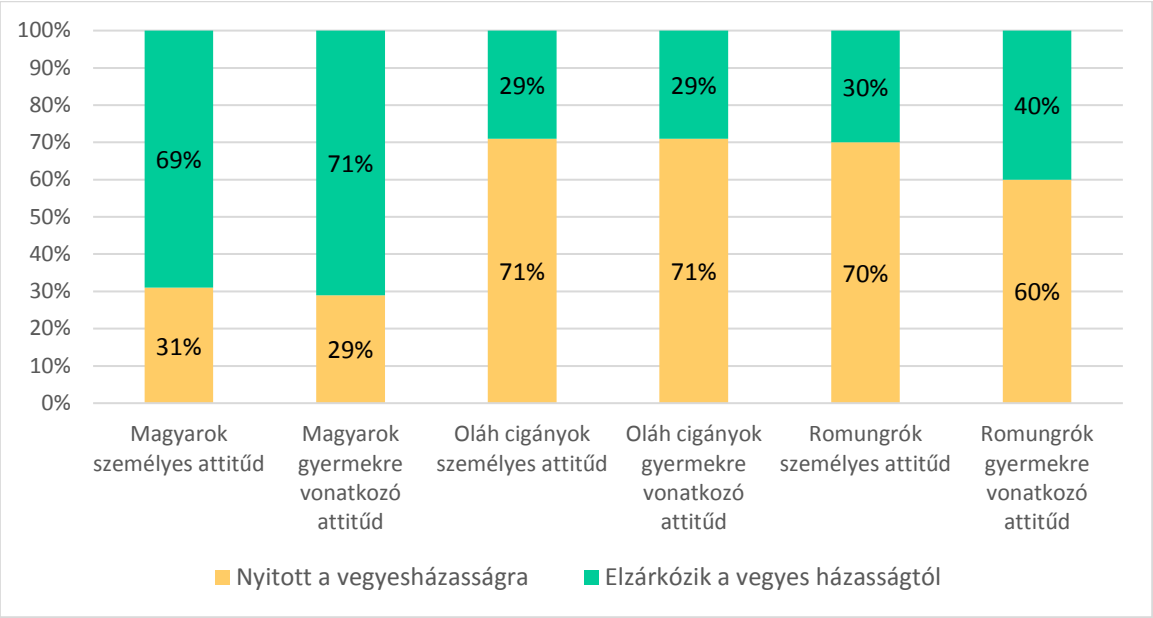

13. ábra: *Vegyes házasságra való nyitottság százalékos megoszlása a megkérdezettek saját személyük és gyermekük esetében*

Azokban a háztartásokban, ahol a megkérdezett fél nyitottnak mutatkozott eltérő etnikai származású féllel való párkapcsolatra, ott külön vizsgálatra került, hogy a személy jelenlegi társa milyen etnikai származású, illetve családjában előfordult-e már vegyes házasság.

A vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett magyarok 60%-a jelenleg magyar féllel él párkapcsolatban, házasságban, további 7%-uk romungróval, míg 13%-uk oláh cigány párt választott magának. (14. ábra)[368] Ugyancsak az összképet árnyaló adat, hogy a megkérdezett magyar származású személyek kibocsátó családjainak egyharmadában fordult már elő vegyes házasság.

A vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett romungrók 45%-ának oláh cigány házastársa van, 20%-uknak romungró, míg 25%-uknak magyar párja van.[369] Feltűnő adat, hogy családjaik 85%-ában található vegyes házasság.

Az oláh cigányok többsége, 69%-uk saját etnikai származású féllel él párkapcsolatban, további 11%-uk romungró féllel, míg 4%-uk magyar társsal él együtt.[370] Kibocsátó családjuk 71,1%-ában van példa vegyes házasságra.

[368] Jelenleg a megkérdezett magyarok 20%-a nem él párkapcsolatban.
[369] Jelenleg a megkérdezett romungrók 10%-ának nincs párkapcsolata.
[370] A megkérdezett oláh cigányok jelenleg 16%-a nem él párkapcsolatban.

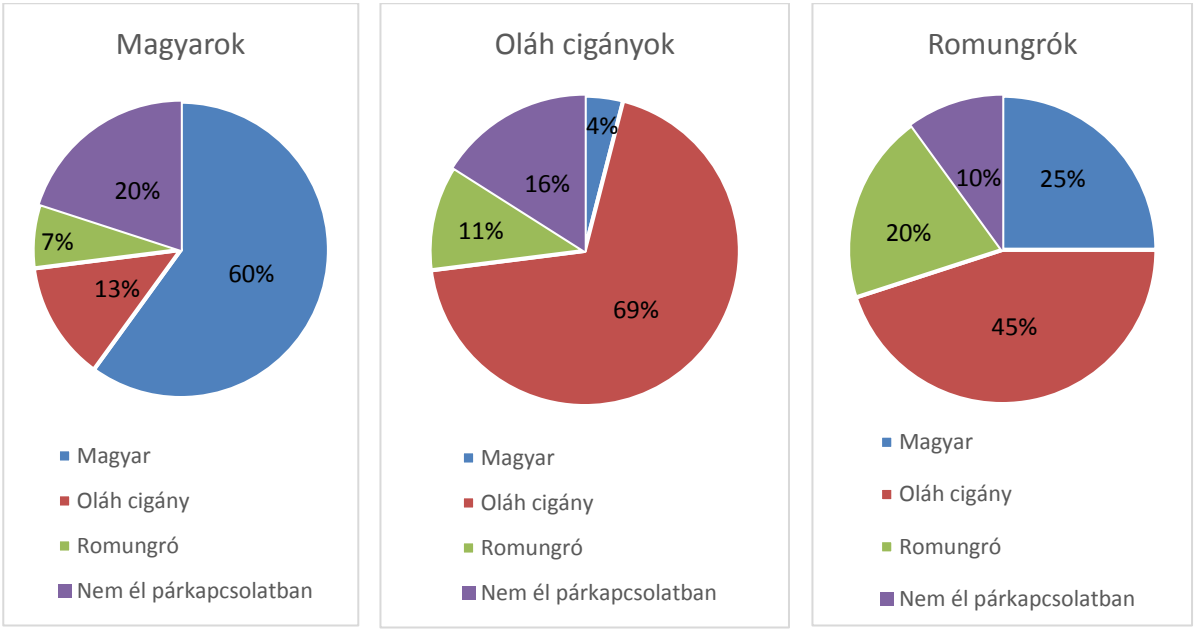

14. ábra: *Jelenleg fennálló házastársi illetve párkapcsolatok százalékos megoszlása*

A nyírvasvári etnikumközi házassági kapcsolatviszonyok kérdésére vonatkozóan a kutatás érdekes következtetéseket enged. Az attitűd szintjén a házassági kapcsolatra való nyitottság eltérő etnikai csoportból származó személlyel szignifikáns különbséget mutat. Mindkét cigány közösség elfogadóbbnak mutatkozik a kérdésben, mint a magyar többség.[371] Álláspontjukat generáción túlmutató értelemben érvényesnek tekintik, ami értékrendi stabilitást, jelen esetben a magyarok a romákkal szembeni elutasító, míg megfordítva a nyírvasvári cigányok a magyarok irányába mutatkozó integrációs attitűdjét tükrözi. A következtetést a vegyes házasságokra vonatkozó tapasztalatok megerősítik. Míg a vegyes házasság iránt nyitott megkérdezett magyarok esetében 20%-uk él olyan házasságban, ahol az egyik fél valamelyik roma részcsoportból származik, addig a település cigány családjaiban a vegyes házasság iránt nyitott romungrók esetében 90%-uk ténylegesen vegyes házasságban él. A mintába bekerült oláh cigányok esetében ez alig 15%, ami ugyancsak feltűnő különbség és levezethető a két kultúra eltérő sajátosságaiból.

Fontos további összefüggés, hogy a vegyes házasság iránt nyitott roma származású személyek túlnyomó többségének családjában – a magyar származásúaknál csak kisebb hányaduknál – van példa a vegyes házasságra, ami az etnikumközi kapcsolatok fejlődésében arra utal, hogy a rendelkezésre álló minta az attitűdöt és a tényleges gyakorlatot egyaránt markánsan befolyásoló tényező lehet. Az összefüggéseket jól tükrözi a 15. ábra, amelyből

[371] Oláh Sándor a cigány–magyar vegyes házasságokat egy székelyföldi faluban végzett terepmunka alapján elemezve igen hasonló következtetéseket fogalmazott meg. Leírja, hogy a magyar többségi közösség alapvetően elutasító a vegyes párkapcsolat intézményével, az a közösség részéről differenciálatlanul elutasító, kirekesztő magatartást vált ki az érintettek iránt. Vö. Oláh 1996.

kiderül, hogy a vegyes házasság iránt nyitott személyek esetében gyakorlatilag azonos a vegyes házasságok száma, mint a kibocsájtó családokban.

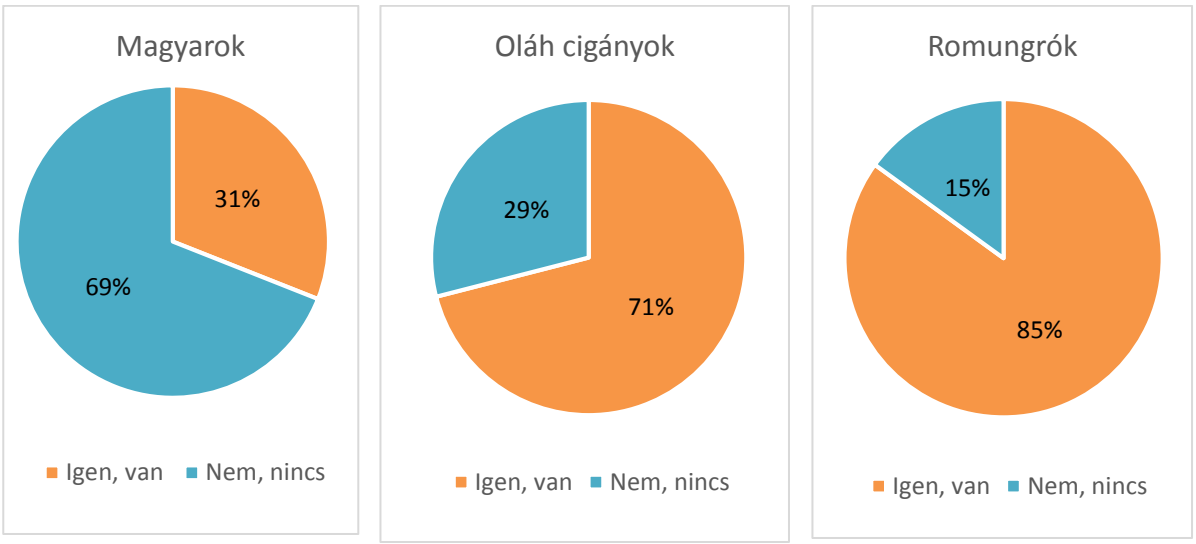

15. ábra: *Vegyes házasságok aránya a kibocsátó családokban*

Ha a vegyes házasságokkal kapcsolatos attitűdből és gyakorlatból kiolvasható etnikumközi személyes kapcsolatok minőségének rendszerét a fentiekben elemzett kategóriákra adott válaszok – barátság, szomszédság, vegyes házasság – összefüggésében értelmezzük, további fontos következtetések megfogalmazására nyílik mód.

A vegyes házasságban élő megkérdezett romungró származású személyek válaszai alapján kiderül, hogy azokban az eseteken, ahol vegyes házasságban él valaki, ott minden esetben rendelkezik más etnikai csoportból származó baráttal, a családban mindenütt van példa vegyes házasságra és az esetek 85%-ában a szomszéd más etnikai hovatartozású fél, aki maga is többnyire vegyes házasságban él. Gyakorlatilag ugyanez érvényes a vegyes házasságban élő magyarokra, ahol a családjaikban eleve van példa a vegyes házasságra, rendelkeznek eltérő származású baráttal és több mint kétharmaduknak származásuktól eltérő szomszédja van.

A nyírvasvári etnikai részcsoportokat vizsgálva csupán a vegyes házasságban élő oláh cigányok esetében találunk némi eltérést. Esetükben habár ez előbbiekhez hasonlóan előfordul vegyes házasság a családban és baráti kapcsolatot tartanak fent másik etnikai csoportból származó féllel, de eltérő etnikai szomszédsági kapcsolattal csak 28,6%-uk rendelkezik. A jelenség nyilvánvalóan az oláh közösség a településen belüli térbeli elkülönüléséből vezethető le.

Összefoglalva, ha a személyközi kapcsolatok három elemzési szintjén végzett vizsgálatok eredményeit összesítjük, akkor az alábbi relációkra derül fény. (16. ábra) Láthatóvá válik, hogy a két helyi cigány közösség attitűdje között alig mutatkozik eltérés, szemben a magyarok

beállítódásával. Habár eltérő arányú, de csökkenő nyitottsággal és elfogadottsággal találkozhatunk a személyközi kapcsolatok közötti viszonylatban. A barátság vonatkozásában még nagymértékű a kölcsönös elfogadottság mindhárom helyi részközösség esetében. Amikor a személyközi kapcsolat zártabb és az azokkal kapcsolatos közösségi normák szigorúbbak, regulatívabbak – szomszédság és házasság –, akkor a magyar többség a romák irányába elveszíti nyitottságát, ellenben a cigányok részéről a magyar többség irányába tanúsított pozitív beállítódás fennmarad. Jól megmutatja a bemutatott összefüggéseket az alábbi ábra, amelyen látható, hogy a roma közösség mindkét csoportja esetében a személyközi kapcsolatok mindhárom szintje iránt nagymértékű nyitottság mutatkozik.

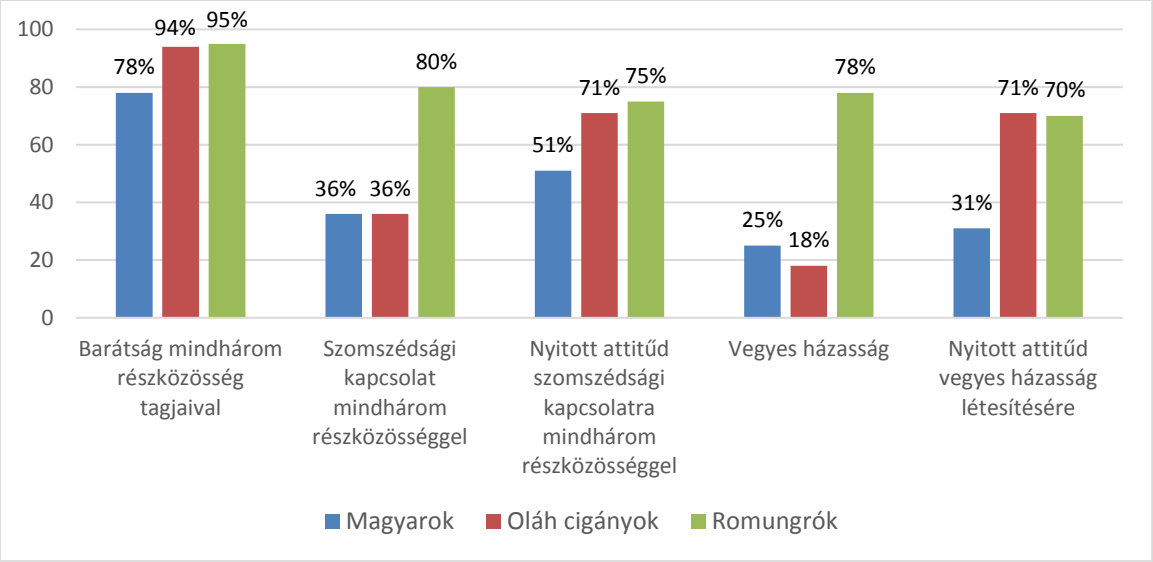

16. ábra: *Személyközi kapcsolatok rendszere a három lokális etnikai részközösség viszonylatában*[372]

A személyközi etnikai viszonyok vizsgálata mellett a kérdőíves kutatás során kitértünk arra is, hogy az érintettek miként ítélik meg a csoportközi kapcsolatokat direkt kérdésekre adott válaszaikban. A vizsgálat során a két egymást követően feltett kérdés a jelenlegi állapotra, és a közösségi emlékezetre apellálva, az egykori etnikumközi kapcsolatminőségre vonatkozóan érdeklődött a kutatási mintába bevont személyek álláspontjáról.

[372] A diagramban a jelenleg vegyes házasságban élők arányait úgy határoztuk meg, hogy a kutatás időpontjában házastársi, párkapcsolatban élők képezték a 100%-ot.

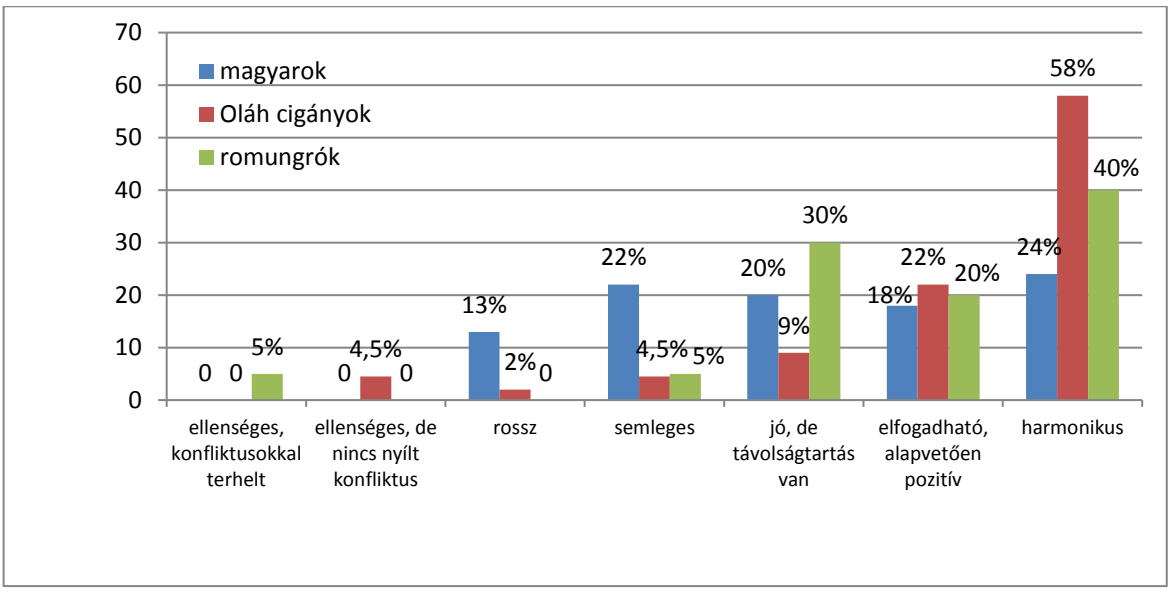

17. ábra: *Magyar – roma együttélés megítélése a településen jelenleg*[373]

Az oszlopdiagramon jól látható, hogy az együttélés minőségének megítélése az etnikai csoportok szerint miként változik. (17. ábra) A negatív tartományba a megkérdezettek kisebb hányada sorolja be a kapcsolatokat, de jellemző, hogy a „rossz" és a „semleges" minősítés csak a magyar válaszadóknál számottevő. Szintén feltűnő, hogy az „elfogadható" választ adók száma mindhárom részcsoportban hasonló, míg a „harmonikus" válasz az oláh cigány származású alanyok esetében felülreprezentált. Ennek kézenfekvő magyarázata lehet az egyébként általános értelemben vett szegregált léthelyzet, ami a helyi többségi társadalommal kialakuló interakciók gyakoriságát csökkenti. Az oláh cigányok vagy saját környezetükben a háztartásban tartózkodnak – kisgyermekes nők és idősek –, vagy munkavállalás okán napi, esetleg heti rendszerességgel eljárnak a településről. Mindez azt jelenti, hogy az oláh cigány és magyar lokális találkozási alkalmak száma relatíve alacsony és formális minőségű – hivatalok, óvoda, iskola, illetve a gyülekezeti alkalmak a vallásukat gyakorló személyek esetében –, ami megalapozza, hogy az oláh cigány válaszadók többsége a korlátozott interakció következményeként az együttélést általánosan harmonikusnak minősíti. A „harmonikus" viszony értelmezésükben tehát nem a kapcsolat tényleges minőségét, hanem sokkal inkább a korlátozott érintkezésből következő semleges egymás mellet élést jelöli.

[373] A vizsgát magyarok körében 3% nem válaszolt erre a kérdésre.

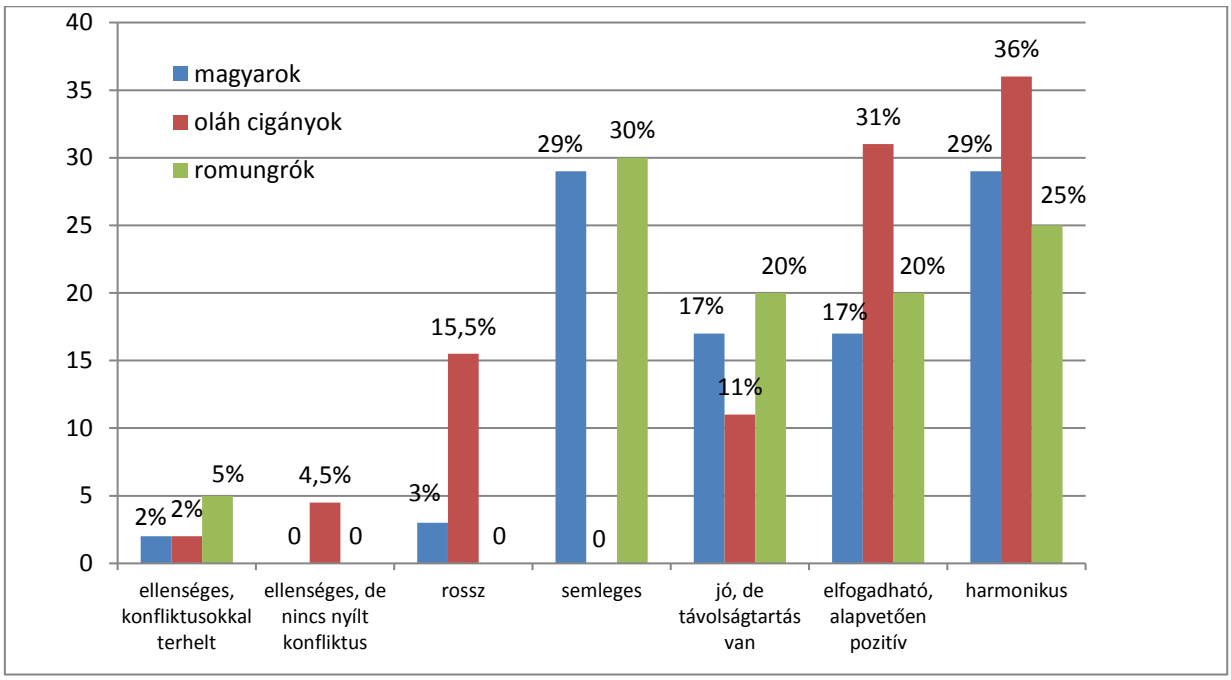

18. ábra: M*agyar–roma együttélés megítélése korábban*[374]

A korábbi, tehát a közösségi emlékezetben meggyökeresedett kép az etnikumközi együttélésről jelentős eltérést mutat a kortárs viszonyokkal összevetésben. (18. ábra)[375] A különbség általában a negatív tartományban adott vonatkozó válaszok magas számából ered. A „konfliktusokkal terhelt", „rossz" és „semleges" kategóriák nagyobb száma arra utal, hogy Nyírvasvári etnikumközi kapcsolatai a múltban a kollektív emlékezet tanulsága szerint kedvezőtlenebb képet mutatott. Amint az alábbi ábrán látható, gyökeres különbség mutatkozik az oláh cigány válaszadók a jelenre és a múltra vonatkozó véleményében. Az etnikai együttélés minőségére vonatkozó megítélés két időmenziója közötti összefüggéseket 19. ábra részletesen mutatja.

[374] A vizsgát magyarok körében 3% nem válaszolt erre a kérdésre.
[375] A kutatási kérdések megfogalmazását magyarázó időszemlélet magyarázatát lásd az előző fejezetben!

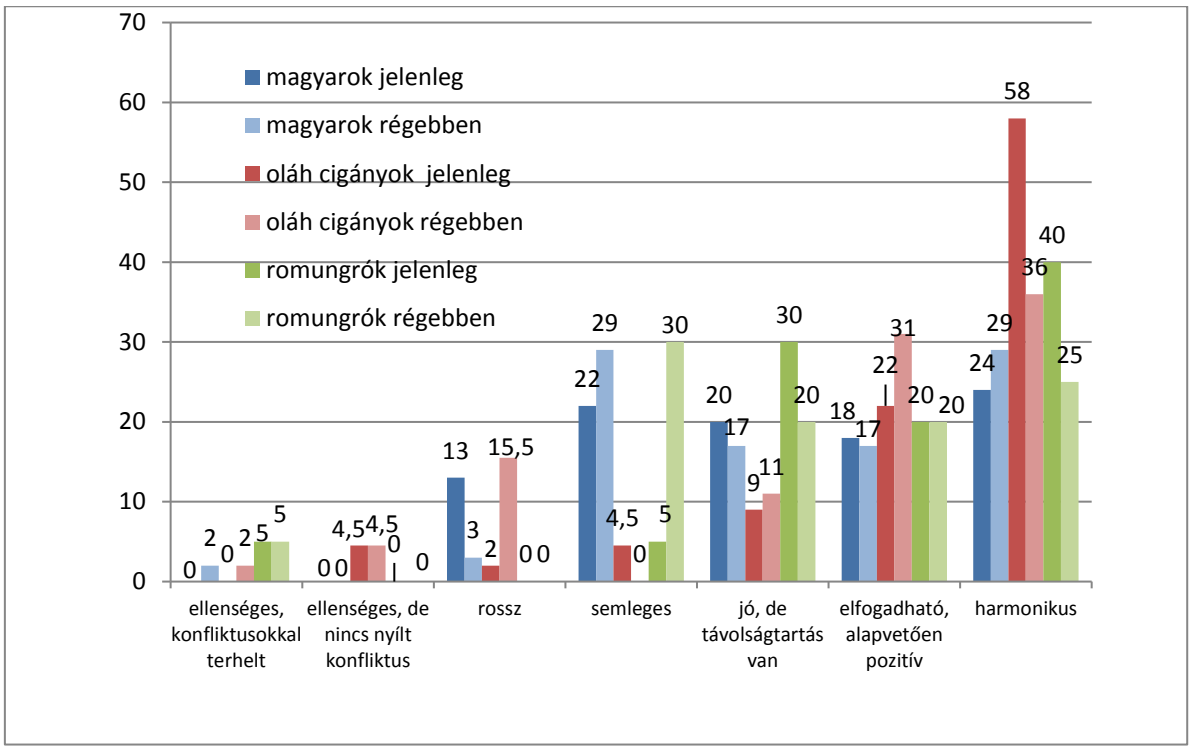

19. ábra: *Magyar–roma együttélés megítélésének százalékos ábrázolása a jelen és a korábbi viszonyokat illetően*

Az eredmények alapján jól megfigyelhető, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős változást az etnikumközi együttélés minőségében elsősorban az oláh cigány származású válaszadók érzékeltek. A megkérdezettek véleménye szerint ugyanis markáns módon javult az együttélés minősége Nyírvasváriban. Ennek egyik oka, ahogy erről már esett szó, részben a többség és kisebbség korlátozott számú interakcióira vezethető vissza.[376]

Ha az etnikumközi kapcsolatokra vonatkozó részeredményeket egybevetjük, akkor kirajzolódik Nyírvasvári három etnikai részközössége közötti kapcsolatviszonyok jellege, intenzitása és a felek kölcsönös viszonyulási gyakorlata, valamint láthatóvá válik, hogy hol alakultak ki a társadalmi érintkezés felületei.

A kutatás részeként vizsgálatra került, hogy a magyarok és a romák közötti együttélés javítását szolgáló milyen lehetőségeket tudnak megnevezni a megkérdezettek. A válaszokból az eltérő helyi részközösségek eltérő megoldási javaslatai rajzolódnak ki. A magyar származásúak szerint a leghatásosabb módja annak, hogy a romák és magyarok közötti együttélés jobb legyen az egymás kultúrájának megismerése, valamint a közös találkozási

[376] A további okok elemzését a településen tervezett kontrollkutatás eredményeinek ismeretében lehet majd megfogalmazni. A kutatási tapasztalatok függvényében okkal feltételezhető, hogy az oláh cigányok a településen kívüli munkavállaló gyakorlata a település többségi helyi adminisztratív elittől, az önkormányzattól való nagyobb függetlenedést tesz lehetővé.

alkalmak kialakítása és a munkahelyteremtés lenne. A kérdőíves adatfelvételből levonható következtetéseknek azonban a kutatás részeként végzett megfigyelések, illetve a készített interjúk tapasztalatai némileg ellentmondanak.

A megkérdezett oláh cigányok szerint, ha egyre nagyobb arányban alkalmaznának roma értelmiségieket a közintézményekben, akkor az pozitívan hatna a magyarokkal folytatott együttélésre. A közös és magasabb státuszú munkahelyen lehetőség nyílna egymás megismerésére és együttműködő, kölcsönösen segítő, kollegiális munkakapcsolat kialakítására, ami pozitívan változtatna egymás megítélésén. A lokális oláh cigány közösség fontosnak tartja a romák és a magyarok egyenlő elvek szerinti megítélését a munkaerőpiacon. Véleményük szerint ameddig a roma származásúak nem kapnak lehetőséget, hogy bizonyítsák alkalmasságukat, addig a távolságtartó etnikai kapcsolatok nem fognak oldódni.

A romungró közösség a magyar többségi társadalommal kapcsolatban megfogalmazott álláspontja igen hasonló. Az együttélő etnikai közösségek egymás kultúrájának megismerésével javítani tudnának kapcsolatviszonyaikon. A kapcsolatok fejlesztésének és a bizalom megteremtésének kiemelt színterei lehetnének a munkahelyek, amelyek állandó találkozási és érintkezési helyként működnének. A településen élő romák tehát az etnikai együttélési helyzet minőségének javítását összekapcsolják a tudatos munkaerő-piaci fejlesztés iránti igénnyel.

A részfejezet zárásaként Nyírvasvári esetében is a településről történő elköltözés kérdéskörét vizsgáljuk, ami fontos összefüggésként árnyalja az együttélési kapcsolatokról kialakult képet.

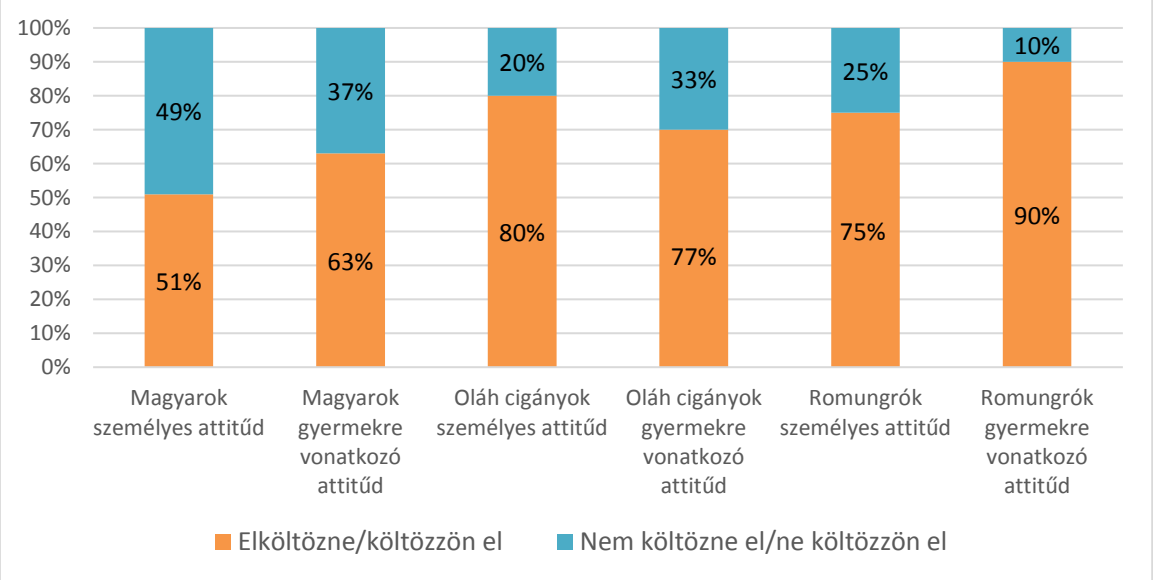

20. ábra: *A megkérdezett személy elköltözési hajlandóságra vonatkozó személyes és a gyermekükre vonatkozó attitűdje a vizsgált részközösségek esetében*

A diagram alapján látható (20. ábra), hogy a lokális részközösségek közül a romák körében magasabb az elköltözési hajlandóság, mint amit a helyi magyar lakosok körében tapasztalhatunk. A vizsgált magyar közösségben a megkérdezettek jelentős része semmilyen okból nem költözne el, míg a megkérdezettek közel fele, akik a migrációt választanák, a jobb életkörülményekre hivatkozva nagyvárosba, vagy a fővárosba költöznének szívesen. A maradáspártiak a család közelségével érveltek, ugyanakkor a megkérdezettek több mint egyharmada azért nem költözne el Nyírvasváriból, mert egyszerűen jól érzi magát a jelenlegi lakóhelyén.

Érdekes eredmények születtek arra a kérdésre vonatkozóan, hogy miként ítélik meg az elköltözés lehetőségét, amennyiben gyermekük sorsáról van szó. A kutatási tapasztalatok szerint a költözés és a maradás melletti érvek egyensúlyban vannak. Gyermeküknek már többen javasolnák azt, hogy költözzenek egy nagyobb városba azért, hogy jobb munkahelyet találjanak maguknak, ahol több lehetőségük nyílna a tanulásra. *„Csak kifejezetten a tanulás szempontjából, nem a lakhatás miatt. Ott sokkal több lehetőségük van a gyerekeknek."*[377]

„Jobb lenne a megélhetése a fővárosban, ott több munkalehetőség van, mert itt a faluban még azt is kiválogatják, hogy kit vegyenek fel közmunkára!"[378]

A költözés melletti érvek között szerepel az is, hogy nem mindenki érzi jól magát a jelenlegi lakóhelyén, *„Nem szeretek itt élni, bánom, hogy ideköltöztem és a gyerekem ne maradjon itt."*[379]

Azok közül, akik nem szeretnék, ha gyermekük elköltözne, azzal indokolták álláspontjukat, hogy szeretnék, ha a családtagok közel maradhatnának egymáshoz, de legalább ennyire fontos érvnek tartják azt, hogy véleményük szerint Nyírvasvári élhető település, ahol, aki akar, az tud boldogulni és boldogan élni. *„Szeretjük Nyírvasvárit, és itt is lehet maradandót alkotni."*[380] *„Ez az ő döntése kell, hogy legyen. Ugyanakkor itt egy jó közösség tagjaként élhet."*[381]

A vizsgált oláh cigány származású személyek körében jóval magasabb azok aránya, akik ha lenne rá lehetőségük, elköltöznének a faluból. A lakóhely-változtatás vágyott célpontja elsősorban a főváros, vagy valamely nagyobb város lenne, leginkább a jobb munkahely és életkörülmények reményében. Gyermeküknek magukhoz hasonlóan a költözést javasolnák, mivel a helyben és a közelben elérhető munkalehetőségeket nem tartják megfelelőnek. Esetükben megfigyelhető az etnikai együttélés eredményeként tetten érhető konfliktusokra való

[377] Saját gyűjtés: 39 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[378] Saját gyűjtés: 26 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[379] Saját gyűjtés: 25 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[380] Saját gyűjtés: 37 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[381] Saját gyűjtés: 39 éves magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

hivatkozás, *„Költözzön el, mert nagy a fajgyűlölet Nyírvasváriban.”*[382] Ez annak ellenére figyelemreméltó tényező, hogy, amint arról már esett szó, a településen élő oláh cigány származásúak általában az együttélést a korlátozott számú interakció miatt egyébként „harmonikusként” sorolták be.

Ugyanakkor azok, akik nem szeretnék, ha gyermekük máshol élne, azt a szokásokkal, a hagyományos társadalmi értékek fontosságával indokolják, *„Mert otthon a helyük, ahol a szülőnek.”*[383] *„Szeretem magam mellett tudni a gyermekeimet.”*[384]

A helyi romungró közösség megkérdezett tagjainál merült fel leginkább az elköltözés igénye, amit elsősorban gyermeküknek tanácsolnának. A kérdést saját személyükre vonatkoztatva lényegében egyetlen ok merül fel, a család, ami miatt a településen maradnának. A válaszaikból kiderült, hogy gyermeküknek is hasonló tanácsot adnának, és a költözés iránya a főváros, vagy külföld lenne a jobb munkalehetőség és a megélhetés, illetve a környezet miatt. *„Mert a mi falunkban csak közmunka lehetőség van és a gyermekemnek nem ezt szeretném.”*[385] *„Mert itt Nyírvasváriban csak közmunka van és a gyermekeimnek ne ez legyen a kenyere.”*[386]

Emellett a romungró közösség esetében is felmerül szempontként a lokális többségi társadalommal szembeni kritika: *„Mert itt Vasváriban nagy a fajgyűlölet.”*[387] Az etnikai elutasítottság érzete a romungrók körében lényegesen nagyobb a kutatási tapasztalatok eredményei szerint, mint az oláh cigány származásúak esetében.

2.3.3. A nyírvasvári etnikai részközösségek kapcsolatviszonyai

A következőkben nyírvasvári három etnikai részközössége közötti kapcsolatok értelmezését bipoláris relációban vizsgáljuk az együttélési sajátosságok kihangsúlyozásával.

A, Magyar–cigány kapcsolatviszony jellemzése

A három nyírvasvári etnikai részközösség kapcsolatviszonyait a társadalmi élet mindennapi gyakorlatában az egymás helyzetét kölcsönös szembenállásként értékelő és értelmező csoportokként tudjuk meghatározni. Eszerint a helyi többségi magyar társadalom és a két

[382] Saját gyűjtés: 39 éves, oláh cigány származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[383] Saját gyűjtés: 22 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[384] Saját gyűjtés: 52 éves, oláh cigány származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[385] Saját gyűjtés: 42 éves, romungró származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[386] Saját gyűjtés: 50 éves, romungró származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[387] Saját gyűjtés: 19 éves, romungró származású nő, Nyírvasvári, 2019.

lokális cigány közösség viszonya nem pusztán oppozíció, de a közöttük lévő kulturális távolság a disszimilációs folyamatok eredményeként fokozatosan növekszik.

Nyírvasváriban a jelenség dinamikus karakterét tükrözi, hogy a cigányok és magyarok együttélési kapcsolatai úgy maradtak disszimilatív jellegűek, hogy az elmúlt évtizedekben az állandóan változó szocioökonómiai feltételekhez eltérő módon alkalmazkodtak, de mindez a helyi etnikai alapképletre nem gyakorolt számottevő hatást. *„A rendszerváltás szétzilálta a közösségeket és eredményezte azt, hogy az emberek nem tartanak össze. Valamikor egy helyen dolgoztak, a cigányok a fekete vonattal mentek, közösségben voltak, dolgoztak, nagyobb összetartó erejük volt. És így, hogy az egyik ember gazdagabb lett, a másik szegény maradt, nagyobb lett a különbség, ugye itt az anyagira, az anyagiasságra gondolok. És ez így megváltoztatta az egészet. Az az ember, aki kicsit gazdagabb lett, nem igazán akar társulni a szegényekhez. És ugye meglettek így az ellentétek, a pénzügyi dolgokból."*[388]

Amint az közismert, a rendszerváltás jelentős hatást gyakorolt a lokális cigány közösség kultúrájára, többek között a hagyományos munkaformák feledésbe merültek, ami a közösségi együttműködésre is negatív hatást gyakorolt. Mindez nagymértékben befolyásolta a helyi magyar közösség a roma társadalom irányába tanúsított beállítódását, erősítette a megkülönböztetés és kirekesztés hajlandóságát. Elsősorban azokkal a cigány származású helyiekkel kapcsolatban, akik nem tudtak az új gazdasági környezet kihívásainak megfelelni és aktív munkavállalóként elhelyezkedni. A jelenség az interjúszövegek elemzése alapján társult a sztereotípiák erősödésével, ami a lokális társadalom törésvonalainak elmélyülését vonta maga után.

A többségi magyar közösség részéről tetten érhető erőteljes izolációs törekvések a rendszerváltást követő időszakban ugyancsak beárnyékolták a magyar–cigány együttélést Nyírvasváriban. A társadalmi izoláció[389] fogalma a Nyírvasváriban megfigyelhető kapcsolatviszonyok jellemzésére is alkalmas kategória. A lokális romungró és az oláh cigány közösség tagjai a település munkaerőpiacán alulfoglalkoztatottak a helyi magyar közösséggel összevetésben, ezzel szemben mindkét cigány közösség esetében magasnak tekinthető – a romungrók száma a település teljes népességén belüli arányokhoz képest magasabb – a közmunkaprogramban foglalkoztatottak aránya. Az alulfoglalkoztatottság, valamint ezzel szemben az alacsony presztízsű közmunkaprogramban felülreprezentált részarányt mind a többségi magyar közösség, mind a cigányok a kirekesztés egyfajta eszközének, illetve formájának tekintik. Az izolációs gyakorlatot a cigányok településen belüli szegregált

[388] Saját gyűjtés: 46 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[389] Janky 2014.

lakókörnyezete csak felerősíti. A szegregációs jelenségek azonban nem csak a munkaerő-piaci folyamatokban mutathatók ki.

A kutatási tapasztalatok alapján az is feltűnő, hogy a többség-kisebbség kapcsolatában érintett személyek viszonyulását az etnikai érintkezési helyzetekhez nagyon sok esetben az egyéni szemlélet és az ezt formáló szubjektív tapasztalatok határozzák meg. A településen dolgozó védőnő jó kapcsolatot ápol a helyi cigány közösséggel, aminek az alapja álláspontja szerint a másik szokásainak, hagyományainak a tiszteletben tartása. Ezzel a magatartással tiszteletet és megbecsülést vívott ki magának. Jól ismeri az oláh cigányok a születésre vonatkozó és a gyermekágyas anyákhoz kötődő szokásait és minden esetben tiszteletben tartja azokat, akár csak a különböző cigány babonákhoz köthető lokális kulturális szabályokat. *„Én ezeket tiszteletben tartom. Nem hiszek benne, de ha ők hisznek benne, csinálják meg azt a szenes vizet!”*[390] A felek kölcsönös személyes tapasztalatai, a nyitottság és az elfogadó attitűd az etnikai kapcsolatok mindennapi gyakorlatait alapvetően befolyásolják.

A példa ellenére a kutatás eredményeinek összefoglalása alapján látható, hogy a magyar közösség többsége erőteljesen izolatív látásmóddal közelít a cigányokhoz. Ennek fő ismérve, hogy sem a szomszédsági, sem pedig házassági kapcsolat kialakulása iránt nem elfogadók. Álláspontjuk, hogy a magyar–roma barátságot sem lehet teljes értékű, egyenrangú kapcsolatnak tekinteni. Igaz, a kutatásban vizsgált személyközi kapcsolatformák közül még a barátság lehetősége iránt mutatják a legtöbb nyitottságot. *„A cigányok részéről ez egy felemelkedés és dicsekednek is vele, hogy magyar fiú, vagy lány barátja van. A magyar család számára egy katasztrófa.”*[391] Ugyanez a vélemény fogalmazódik meg a vegyes etnikai szomszédsági viszony lehetőségével kapcsolatban is.

B, Romungró–oláh cigány közösség kapcsolatviszonyának jellemzése

A magyarok és a helyben élő két cigány csoport között Nyírvasváriban megfigyelhető etnikai együttélési kapcsolatok jellemzését követően a két roma közösség viszonyait vizsgáljuk.

Amint arról már volt szó, a településen nem egyszerű feladat elkülöníteni a romungró és az oláh cigány közösséget, annak ellenére, hogy mindenki tisztában van a helyi roma társadalom kétpólusú – bipoláris – szerkezetével. Biczó Gábor a szilágysági Tövisháton végzett kutatásai nyomán két etnikai csoport kiegyensúlyozott együttélésének gyakorlatát a lokális kulturális interferencia fogalmával magyarázza. A hosszú távú együttélés során az egyes részközösség

[390] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.
[391] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

egymásra gyakorolt hatásának eredménye, hogy a kulturális jellemvonások átadása átvétele úgyis végbemehet, hogy ez nem jár szükségszerűen asszimilációval.[392] Az interferencia „az együttélési tapasztalatok kölcsönös és dinamikus egymásra-hatásaként felfogott lokális kulturális rendszer alapvető tulajdonsága."[393] Más megközelítésből hasonló következtetésre jutott Keményfi Róbert, aki a vegyes etnicitás fogalmával írja le azt a jelenséget, amely során az együtt élő eltérő etnikai részközösségek egymástól jól megkülönböztethető kulturális jegyek alapján azonosíthatók, és amelyek az együttélés természetes velejárójaként keveredést mutatnak.[394]

Tátrai Patrik a szlovákiai kutatása alapján arra a következtetésre jutott, hogy általánosságban, elsősorban azok asszimilálódnak, akik alacsonyabb társadalmi státuszban vannak az adott településen. Azért, mert az asszimilációval együtt járó csoporthierarchiában bekövetkező változás számos területen jelent számukra előrelépést. Természetesen azzal a megjegyzéssel, hogy meg kell vizsgálni, ez a változásfolyamat az érintettek saját választása révén valósult meg, vagy a természetes módon a struktúra következményeként.[395]

A Nyírvasváriban élő cigány közösségek esetében is nyomon követhettük az egymásra gyakorolt kulturális hatásmechanizmusokat, az interferencia jelenlétét. Találhatunk azonban néhány olyan kulturális elemet, amelyek segítségünkre szolgálhatnak a lokális oláh cigány és a romungró társadalom elhatárolásában. A helyi roma közösségben végzett kutatómunka mellett a megkérdezett helyi intézmények vezetői és alkalmazottai körében készített interjúk is segítettek annak megértésében, hogy miként fejlődött a két cigány közösség kapcsolatviszonya.

Az oláh cigányok körében a mai napig erősen élnek a hagyományok, a szokások rendszere, és újabban, amint erről már érintőlegesen esett szó, megfigyelhető, hogy egyre nagyobb figyelmet fektetnek a cigány nyelv továbbadására. A cigányság általános nyelvi asszimilációjával kapcsolatos elképzeléseknek némileg ellentmondó jelenség hátterében a nyelvnek tulajdonított identitásképző funkciója ragadható meg. Minden helyi oláh cigány személy oláh cigányként definiálja saját személyét, és egyben élesen megkülönbözteti magát a romungró és a magyar közösségtől. Az önelhatárolás és ezzel együtt a lokális oláh közösség lehatárolásának legfontosabb vonatkoztatási pontja a nyelv, mind az anyanyelvűek, mind a cigány anyanyelvként nem beszélők számára.[396]

[392] Bővebben lásd Biczó 2013b.
[393] Biczó 2013b: 79.
[394] Vö. Keményfi 1994; 2003.
[395] Vö. Tátrai 2017.
[396] A mai magyar cigány társadalomban az anyanyelv és az etnikai identitás közötti kapcsolatok vizsgálata kiemelt téma. A nyelvi asszimilációs folyamat eredményeként általánossá váló nyelvváltás a még zárt anyanyelvű közösségekben is egyre jobban terjed. Ez erőteljes kapcsolatban áll azzal a közmeggyőződéssel, amit a romák többsége oszt, de egyes tudományos vizsgálatok is alátámasztani látszanak, hogy a cigány anyanyelv a gyermekek

A Nyírvasváriban élő romungrók esetében az identifikáció erőteljes hasonulási készséget mutat a lokális oláh cigány közösség irányába. Mindez tényszerűen azt jelenti, hogy a romungrók fokozatosan integrálódnak az oláh közösségbe, ami szokatlan gyakorlat a különböző cigány közösségek együttélése esetében. A romungró asszimiláció fokozatosan és több szinten – nyelv átvétele, szokások és értékrend elsajátítása, házassági kapcsolatok kiépülése –, a yingeri modell értelmében valósul meg. Gyakori a vegyes házasságokban, hogy a bekerülő romungró fél is oláh cigányként jellemzi identitását, amit a cigány nyelv megtanulásával és használatával nyomatékosít a mindennapokban. *„Nincs éles határ, sőt én sem tudom, hogy valójában oláh cigány-e vagy nem. Tehát inkább az oláh cigány szokásokat vették át a romungrók is, és nincs ellenségeskedés, és sok a házasodás. Hallottam párszor, hogy már az oláh cigány nyelvet is beszélik."*[397]

A két helyi cigány közösség között az etnikai együttélés sajátos példáját láthatjuk. A lokális romungró közösség integrációs gyakorlata a helyi oláh cigány közösség felé történt, amely csak tovább erősítette a magyar közösség cigányokkal szembeni izolációs gyakorlatát. Minél több szinten lejátszódó és minél összetettebb az asszimilációs folyamat, annál kevésbé várható kulturális nyitottság a helyi cigány és a magyar közösség között.

2.4. Hodászi etnikai együttélési helyzetek kutatási eredményei

Hodász kortárs etnikai együttélési folyamatainak vizsgálati eredményeit az előző két kutatási színtérhez hasonlóan a kérdőíves vizsgálat részeredményeinek a bemutatásán keresztül elemezzük.[398]

2.4.1. Az etnikai együttélés vizsgálatának általános tényezői

A vidéki perifériális közösségek társadalmi kapcsolatait az etnikai relációtól függetlenül is erőteljesen meghatározzák a foglalkoztatási viszonyok, a helyi munkaerőpiac helyzete.[399]

iskolai integrációját és teljesítményét hátrányosan befolyásolhatja. Manapság már léteznek reformpedagógiai kísérletek a kétnyelvűség progresszív megközelítésére. (Vö. Heltai 2015.)

[397] Saját gyűjtés: 49 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

[398] A kortárs közösségfolyamatok elemzésekor a kutatás során készített kérdőívek, strukturált interjúk és megfigyelések eredményeinek elemzésére kerül sor.

[399] A foglalkoztatási viszonyok megváltozása még olyan közösségek esetében is gyökeres hatást gyakorol a belső társadalmi folyamatviszonyokra, ahol nem etnikai együttélési helyzettel állunk szemben, hanem homogén cigány

Ennek alapját általában az a többségi sztereotípia képezi, hogy a romák lusták, nem dolgoznak, ami a cigánysággal kapcsolatban kiterjesztett attribúciós torzítás.[400]

Ha a lokális foglalkoztatottsági mutatókat tekintjük, akkor a vizsgálati minta adatai lényeges eltérést mutatnak a településre vonatkozó hivatalos statisztikákból kirajzolódó munkaerő-piaci helyzettől. (21. ábra)

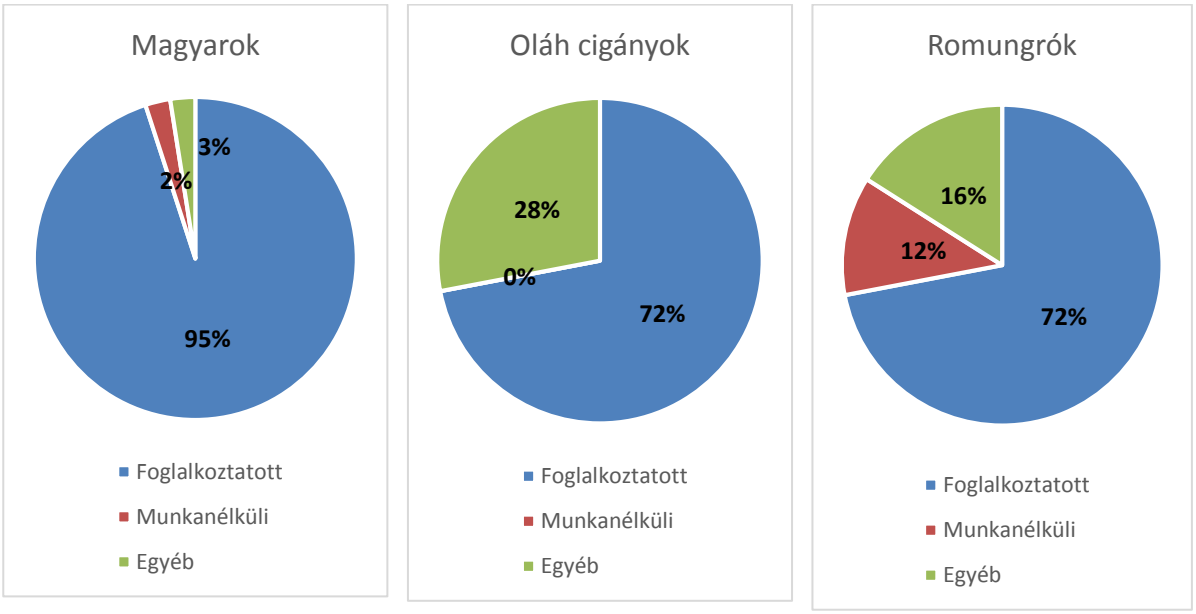

21. ábra: *A lokális közösség foglalkoztatási mutatói Hodászon a vizsgált mintában*

Hodász lakónépességének gazdasági aktivitására a 2011-es népszámlálási adatok alapján jellemző, hogy az itt élők 68%-a foglalkoztatott. Ez az arányszám a megye települési átlagához viszonyítva alacsony, bár az eltérések nagymértékűek a helység fekvésének és forgalmi helyzetének függvényében: megyei szinten a foglalkoztatottak aránya 82%. A munkanélküliek aránya szintén magas, a hodászi népesség 32%-a, ami a megyei 18%-os aránynál – önmagában ez az arányszám is jóval magasabb az országos átlagnál, ami 2011-ben 10,7%-ot jelent – is magasabb szintet jelöl.[401]

Hodász általános statisztikai mutatói, valamint perifériális helyzete alapján hátrányos helyzetűnek tekinthető.

A foglalkoztatottsági mutatók a vizsgált mintában a település etnikai részközösségeit tekintve, más hasonló adottságokkal bíró településre jellemző sajátosságokat tükröznek. A felmérés időpontjában a vizsgált hodászi magyar közösség 95%-a foglalkoztatott volt, míg a

népességgel találkozunk. Virág Tünde a foglalkoztatási mutatók változása és az alsószentmártoni cigány közösség belső kapcsolatrendszerének átalakulása közötti összefüggéseket elemezte. (Vö. Virág 2008.)

[400] Csepeli et al. 1998: 467–468.

[401] Vö. www.ksh.hu/nepszamlalas 2011.

romungró és az oláh cigány közösség 72%-a állt munkaviszonyban. A foglalkoztatottak körében közmunka program keretében a magyarok 15%-a, az oláh cigányok 33%-a, míg a romungrók 61%-a dolgozott. Ezek az eredmények összhangban vannak a közfoglalkoztatást kevéssé hatékony formaként leíró szakértői állásponttal.[402]

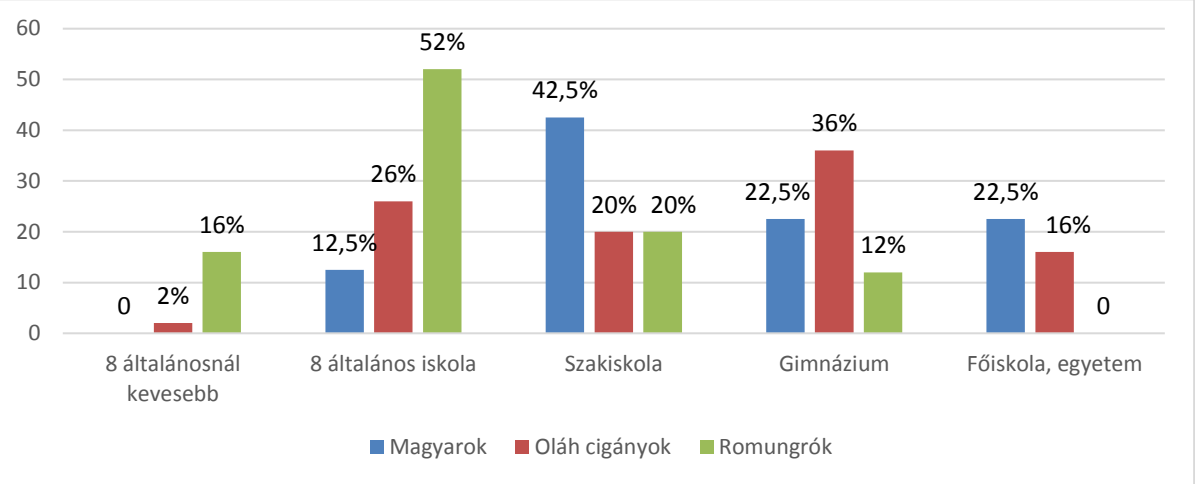

22. ábra: *A vizsgált etnikai közösségek iskolai végzettségének százalékos megoszlása*

A legmagasabb iskolai végzettségeket tekintve látható, hogy a vizsgált három etnikai részközösség képzettsége egyenes arányban áll a foglalkoztatási mutatókkal. A vizsgált romungró közösség tagjainak közel 70%-a nyolc általános, vagy annál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik. Ez az oláh cigányok esetében 28%, míg a magyarok körében 12,5%-ot jelent. (22. ábra)

Hodászon az oláh cigányok körében általánosan megfigyelhető magasabb iskolai végzettséget alátámasztják a kérdőív eredményei. A megkérdezettek 54%-a középfokú, míg 16%-uk felsőfokú végzettséget szerzett.[403] A romungrók körében a középszintű végzettséggel rendelkezők aránya 30%, ami azt jelzi, hogy e részközösség mutatói a legkedvezőtlenebbek. A magyar közösséghez tartozó megkérdezettek 65%-a középfokú, míg 22,5%-uk főiskolai, vagy egyetemi diplomát szerzett.

A magyar közösség magas foglalkoztatottságát elősegítette, hogy a vizsgált mintába bekerülők 50%-a rendelkezik az alapiskolai végzettség mellett szerzett valamilyen további szakképesítéssel is. A két roma közösség esetében jóval alacsonyabb arányokat mutat, a

[402] Vö. Molnár 2017: 1–23; A legtöbb vonatkozó elemzésben a hatékonyságnövelés központi kérdésként merül fel.
[403] A meglepően magas iskolázottsági mutatók az oláh közösségben nyilván magyarázhatóak a vizsgálati minta összetételével, viszont azt is meg kell jegyezni, hogy Hodászon valóban jóval magasabb a tanulási hajlandóság, mint a terepkutatások során megismert többi településen.

megkérdezettek egynegyede bír szakképesítéssel. Érdekes, hogy a hodásziak közül sokan olyan szakmákat szereznek, amelyekkel a megfelelő személyes attitűd megléte esetén minden feltétel adott a munkavállaláshoz. Magas azok aránya, akik valamilyen pedagógiai szakképesítést szereztek, úgy mint pedagógiai asszisztens, dajka, csecsemő- és kisgyermeknevelő, pedagógiai és családsegítő munkatárs. A klasszikus fizikai szakmák közül egyedül a kőműves végzettség fordult elő a vizsgált mintában, ugyanakkor a megkérdezettek egyéb szakképesítésekkel is rendelkeznek: mezőgazdasági technikus, idegenforgalmi szakmenedzser, vendéglátó, kisvállalkozások gazdasági ügyintéző, vagy mérlegképes könyvelő.

A hodászi lokális társadalomnak azok a csoportjai, amelyek szerteágazó szakmai tudással jellemezhetők, elvileg rugalmasan alkalmazkodhatnának a munkaerő-piaci követelményekhez. A munkaerő-piaci érvényesülés korlátját elsősorban a település korábban ismertetett általános értelemben vett hátrányos helyzete képezi. A mátészalkai járás sem az aluliskolázott, sem a speciálisan képzett csoportoknak nem kínál kedvező lehetőségeket.

A kutatás kitért az anyanyelv és a mindennapokban használt nyelv felmérésére. (23. ábra) A multietnikus hodászi társadalom együttélési kapcsolataira a cigány anyanyelvű oláh közösség nyelvi identitása közvetett hatással gyakorol befolyást. A másik két kutatási színtértől eltérően Hodászon a vizsgálatba bevont oláh cigányok szinte 100%-a a cigány nyelvet, azon belül is a cerhári dialektust tekinti anyanyelvének, és azt is használja a mindennapok során. Emellett a magyar nyelvet beszélik, más idegen nyelvet elenyésző arányban tanultak, angol, német nyelven a megkérdezettek saját bevallás szerint mindössze 6%-a beszél.

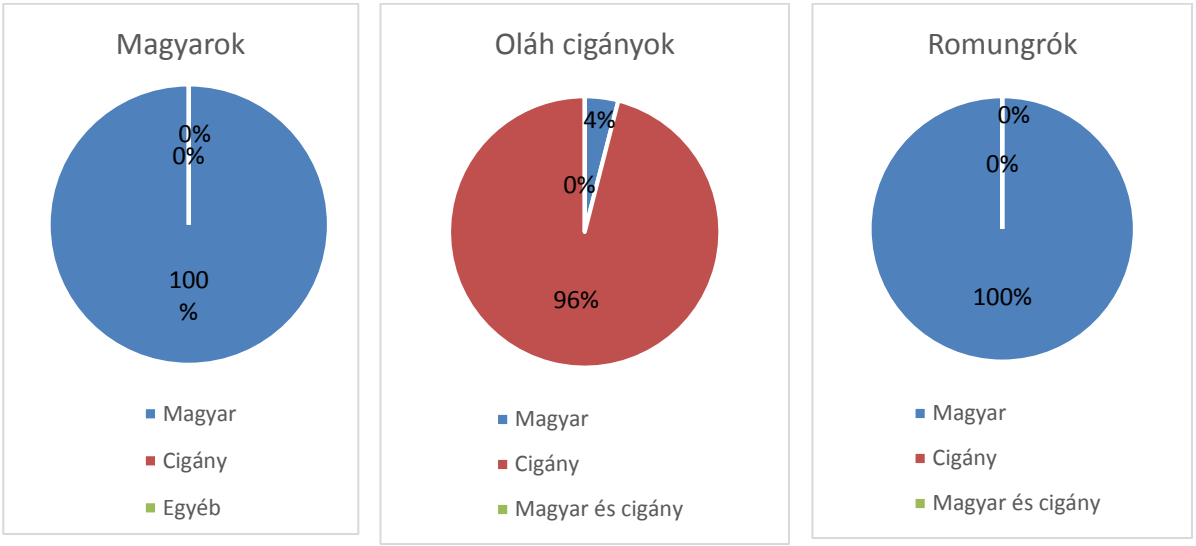

23. ábra: *Az anyanyelv alakulása a hodászi három etnikai részközösség esetében*

A felmért magyar és romungró közösségnek magyar az anyanyelve, és mindössze a megkérdezettek 10-12%-ánál fordul elő egyéb nyelv ismerete (angol, lovári vagy német). A lokális romungró közösség nyelvi asszimilációja, akárcsak a legtöbb hazai romungró közösségben, gyakorlatilag befejezettnek tekinthető. Az oláh cigány közösségben is szemtanúi lehetünk annak, hogy a gyermekekkel a családokban újabban magyarul is beszélnek annak érdekében, hogy az óvodai és iskolai körülmények közé könnyebben tudjanak beilleszkedni. Ettől függetlenül a megfigyelések és a készített interjúk alapján a cigány nyelv ismerete azért különösen fontos az oláh közösségben, mert a kultúrájuk egyik legmeghatározóbb részének tekintik azt. Amikor a közösség önmagát meghatározza, akkor az a nyelv alapján történik, a nyelvi identitás a másik két etnikai közösségtől történő önmegkülönböztetés legfontosabb vonatkoztatási pontja.[404]

A hodászi népesség általános leírása a helyi társadalom állapotának szempontjából fontos témaként járhatja körül a családi viszonyok kérdését a településen. A vizsgálatba bevont mintában a családi állapot az alábbiak szerint oszlik meg, a magyarok 87,5%-a házas, vagy párkapcsolatban él, míg az oláh cigányok 70%, a romungrók 75%-a nem egyedülálló.

A megkérdezettek közül az oláh cigányok körében a legmagasabb az egyedülállók aránya, 18%, a magyarok esetében ez az arány 5%, míg a romungróknál 16%. A vizsgálati mintában elenyésző az elváltak és az özvegyek aránya. Függetlenül attól, hogy csak a mintára érvényes-e vagy sem, de önmagában a tény, hogy az oláh közösségben a legmagasabb az egyedülállók aránya, meglepő eredmény. A legtöbb hagyományos kulturális jellemvonást felmutató etnikai részközösségben a család kiemelkedő alapérték. Az ellentmondás súlyát felerősíti a családokban született gyermekek számára vonatkozó adatsor.

A vállalt gyermekek számában a diagram alapján (24. ábra) láthatóan nincs kimagasló eltérés, mindhárom vizsgált részközösségben a kétgyermekes családok vannak többségben, illetve gyakori az egy gyermekesek aránya is. Ami fontos eredmény, hogy az oláh cigány háztartásokban a legkevesebb a három gyermek, illetve ennél több gyermekes család nem szerepel a mintában. Ezek az arányok a megfigyelési eredményekkel összhangban állnak, és arra utalnak, hogy a hodászi oláh közösség számos olyan sajátos tulajdonsággal jellemezhető, amely közvetve a helyi együttélési viszonyokat is befolyásolja.

[404] A cigány etnikai és nyelvi identitás alakulása közötti összefüggések nem tükröznek általános szabályt. Amint azt Kemény István is megállapította: „A nyelvi váltás […] nem feltétlenül jár az etnikumhoz kötődő identitás elvesztésével vagy gyengülésével. Az oláhcigányok megőrizhetik oláhcigány identitásukat akkor is, ha már csak rosszul tudnak cigányul, a beások is megőrizhetik etnikai identitásukat, ha már csak rosszul tudnak beásul, és továbbra is idegennek tekinthetik […] egymást és a romungrókat." (Kemény 1999: 13.)

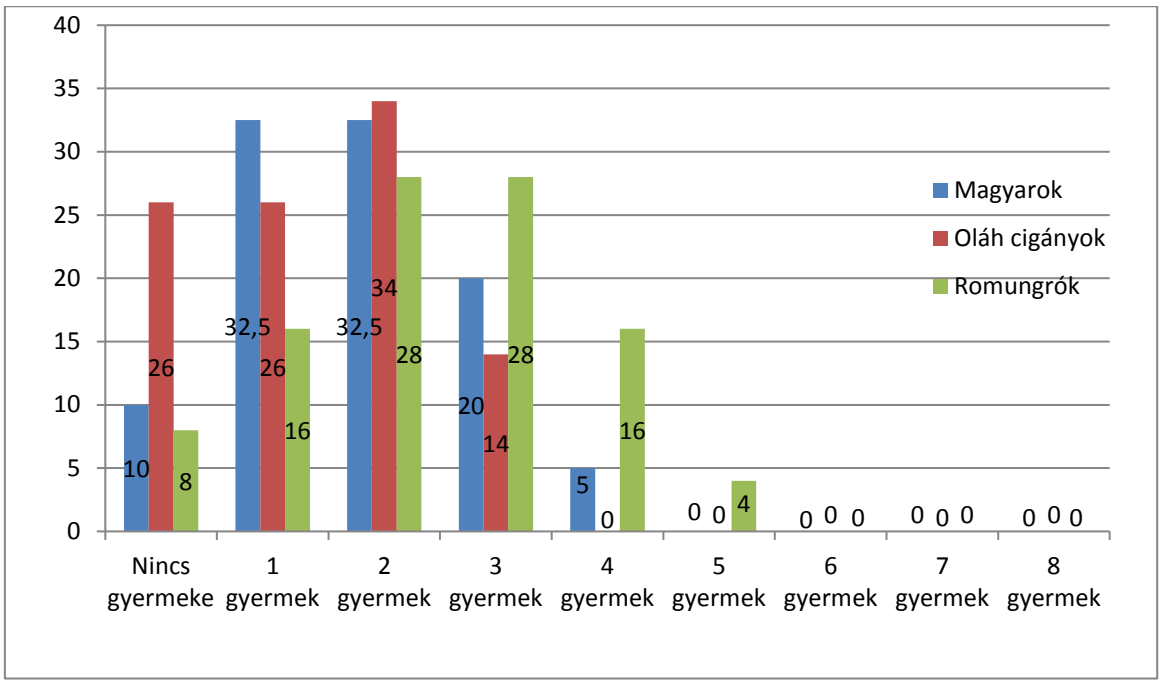

24. ábra: *Vállalt gyermekek számának százalékos megoszlása etnikai részközösségenként a vizsgált mintában*

Fontos együttélés minőségét befolyásoló további elem a lakosság vallási felekezet szerinti megoszlása. A 20. század elején a református egyházhoz tartozók álltak többségben, ugyanakkor a görögkatolikus egyház fokozatosan egyre nagyobb számú hívőre tett szert, aminek két oka volt. Egyrészt a református magyar népesség számarányának csökkenése a település egészén belül, valamint az utóbbi évtizedig a jellemzően görögkatolikus cigányok demográfiai többlete. A községben négy templom található, a református templom a község főterén, közelében egy görögkatolikus és egy római katolikus templom, míg a cigánytelepen egy további görögkatolikus templom is áll.

A hodászi görögkatolikus felekezet esetében az országban elsőként építettek cigány templomot és tartják a misét cigány nyelven.[405] Külön érdekessége, hogy a cigány templomot nem csak a cigány részközösségből származó hívek látogatják, hanem azon görögkatolikus valláshoz tartozók is, akik a nevezett templom közelében élnek. Ugyanez a folyamat megfigyelhető a település központjában felállított templom esetében is, ahol a mise magyar nyelven folyik, vegyes a látogatottság, tehát mind a magyar, mind a cigány közösség részt vesz a szertartásokon.[406] A görögkatolikus egyház hídszerepe fontos az etnikumközi kapcsolatok

[405] A hodászi görögkatolikus oláh cigány közösség története elválaszthatatlan Sója Miklós nevétől, aki az 50-es években megkezdett közösségszervező tevékenységével rengeteget tett a hátrányos helyzetű és mélyszegény etnikai közösség felemelkedéséért. (Vö. Rózsahegyiné 2003.)
[406] Saját gyűjtés: interjú a helyi görögkatolikus pappal, Hodász, 2020.

alakulása szempontjából, mivel az egyházi alkalmak és a szertartások színtereként szolgáló templomok az etnikai interakciók és az interferencia helyei is egyben. Az egyházi gyakorlat formalizált szabályai között szerzett kölcsönös tapasztalatok fontos közvetett hatást gyakorolnak az együttélésre. Ugyanakkor a vallási neveltetés hasonló értékrendet és normarendszert építhet ki a családokban, ami ebben az esetben az együttélésre pozitív befolyással van.

A három etnikai részközösség felekezeti megoszlása nem homogén összetételű. A kérdőíves felmérés alapján a megkérdezett helyi magyar közösség szinte teljes mértékben vallásgyakorló, többségében a református és a görögkatolikus egyháznak a tagjai, esetükben csak elenyésző (15%) számban történt felekezetváltás, ugyanakkor többségében csak ünnepekkor járnak templomba.

A vizsgált helyi oláh cigány közösség tagjainak többsége hívő, a megkérdezettek több mint a fele azonban felekezetet váltott, és jelenleg a Hit Gyülekezete, vagy a Szabad Evangéliumi Gyülekezet tagjai, akik heti rendszerességgel járnak a közösségbe.[407] Megfigyelhető továbbá, hogy felekezetváltás miatt a legnagyobb arányban a görögkatolikus egyház vesztett híveiből, esetükben 32%-os a gyülekezet csökkenése.

A hodászi lokális romungró közösség tekinthető a legkevésbé vallásos közösségnek, a megkérdezettek több mint fele nem tagja egyetlen vallási felekezetnek sem. Azok, akiket megkereszteltek, többségük átkeresztelkedett a helyben működő Hit Gyülekezete neoprotestáns kisegyházhoz. Esetükben heti rendszerességgel figyelhető meg aktív vallásgyakorlás és gyülekezetbe járás, míg az elenyésző arányú református és görögkatolikus hívek csak ünnepekkor járnak templomba. A romungrók feltűnően alacsony vallásossági mutatói és a településen elfoglalt marginális státuszuk között lehetséges az összefüggés, de ennek bizonyítása további kutatásokat követel.

2.4.2. A lokális részközösségek interperszonális kapcsolatviszonyai

A hodászi etnikai együttélés tanulmányozása az interperszonális kapcsolatviszonyok elemzésével folytatódik. A vizsgálatot a korábbiakban Nagyecsed és Nyírvasvári esetében is alkalmazott három elemzési kategória segítségével valósítjuk meg. Elsőként a három etnikai

[407] A magyar cigány együttélési viszonyok tanulmányozásának egyik kiemelkedő kortárs témája a vallás szerepének értelmezése. A kutatások többsége világossá teszi, hogy az új vallási mozgalmak fontos befolyást gyakorolnak az együttélésre és a többség a kisebbséggel kapcsolatos attitűdjének alakulására. (Vö. Kotics 2020: 60–64; Lőrinczi 2011.)

részközösség tagjai közötti barátságok szintjén megragadható etnikumközi személyi kapcsolatok rendszerét vizsgáljuk meg. A kapott adatok alapján látható, hogy mindkét lokális cigány közösségre jellemző, hogy tagjaik többsége ápol baráti-személyes kapcsolatot a másik kisebbségi és a többségi magyar közösség tagjaival is. A megkérdezett magyarok 77,5%-ának van romungró és oláh cigány baráti kapcsolata, míg 12,5%-uk kizárólag saját etnikai közösségéből bírnak barátokkal. További 7,5%-uk magyar és oláh cigány, 2,5%-uk pedig magyar és romungró féllel alakított ki baráti kapcsolatot.

Amint azt a korábbi fejezetrészekben már rögzítettünk a legkevésbé kötött személyközi kapcsolatok jellemzően magas arányban jelennek meg az egyes etnikai részközösségekben. Ezt a megfigyelés és a készített interjúk alapján arra vezethetjük vissza, hogy ebben az esetben az érintkezés csupán a baráti kapcsolatban érintett két félre korlátozódik, aminek idejét, időtartamát és a kapcsolattartás fizikai színterét szabadon választhatják meg. A barátság bipoláris karakterű személyközi viszony, ami az érintett személyek további kapcsolataira legfeljebb közvetett hatást gyakorol.

A személyek közötti kapcsolatok elemzésének egy szorosabb formája a szomszédi kapcsolat, amely Hodászon is fontos következtetéseket enged meg. A vizsgálatba bevont magyarok 37,5%-a a kérdőíves felmérés időpontjában csak saját etnikai közösségének tagjaival állt szomszédsági kapcsolatban, és mindössze 10%-uk élt olyan háztartásban, ahol a szomszédok között mindhárom helyi részközösség érintett volt. A megkérdezettek további 30%-a oláh cigány származású személlyel szomszédos házban élt, míg a többi esetben vagy csak romungró, vagy magyar származású szomszédja volt.

A téma szempontjából a kutatás fontos összefüggése, hogy amikor a magyar származásúak esetében az elképzelhető és hipotetikusan elfogadható más etnikai csoportból származó szomszéd meghatározására vonatkozott a kérdés, akkor leginkább (45%) az oláh cigányokat választották. Ennek magyarázata, hogy velük kapcsolatban bírnak személyes, és elsősorban a görögkatolikus egyház gyülekezeteiben szerzett tapasztalattal. Ugyanakkor a megkérdezettek 27,5%-a mindhárom helyi részközösség között szívesen élne, ami az etnikai elfogadásról, nyitottságról árulkodik.

A vizsgált oláh cigány származásúak többsége (52%) saját etnikai közösségében él, 18%-uk mindhárom helyi részközösséggel szomszédos ingatlanban. A mintában tanulmányozott további esetekben vegyesen, magyarok, romungrók és oláh cigány szomszédok mellett. Elméleti szinten azonban nagyfokú nyitottság jellemzi a csoportot a vegyes etnikai szomszédság kialakítására vonatkozóan, hisz a megkérdezettek 70%-a szívesen élne tőle eltérő, akár mindkét helyi etnikai részközösség mellett.

A hodászi romungró közösség körében a saját etnikai közösségből származó szomszédok aránya (40%) magas, mindhárom részközösséggel 32%-uk áll szomszédi kapcsolatban, további 20%-uk oláh cigányok mellett, míg 4%-uk magyarok mellett lakik. A megkérdezettek 4%-a nem tudta meghatározni szomszédja etnikai hovatartozását. A vizsgálati minta alapján érdekes jelenség, hogy a legmagasabb arányban a romungró közösség tagjai azok, akik nyitottak lennének mindhárom lokális etnikai csoporttal történő vegyes szomszédsági kapcsolat kialakítására (80%).

A többnyire kölcsönösen nyitott attitűd a vegyes etnikai szomszédsági kapcsolat felé részben magyarázza a településen lejátszódó társadalmi folyamatokat. Hodászon a cigányok arányának folyamatos emelkedése magával vonta azt, hogy a korábban szegregált léthelyzetben élő romungró és oláh cigány közösségből származó személyek a település magyarok által lakott, központi utcáin is vásároljanak maguknak ingatlant. Ez a belső migráció automatikusan vonta magával a vegyes etnikai szomszédsági kapcsolatok kialakítását és az eredetileg jellemző elkülönült etnikai térszerkezeti viszonyok részleges felbomlását. A közvetlen szomszédsággal járó személyes tapasztalat pozitívnak minősíthető, hiszen a hangsúlyosan elzárkózó magtartás egyik helyi részközösség esetében sem figyelhető meg.

A kutatásban az etnikumközi személyes kapcsolatok legszorosabb formájának a házastársi kapcsolatot tekintjük. Egyben ez a kategória jelzi leginkább, hogy az egyes etnikai részközösségek közötti kölcsönös elfogadási gyakorlat milyen stádiumban tart.

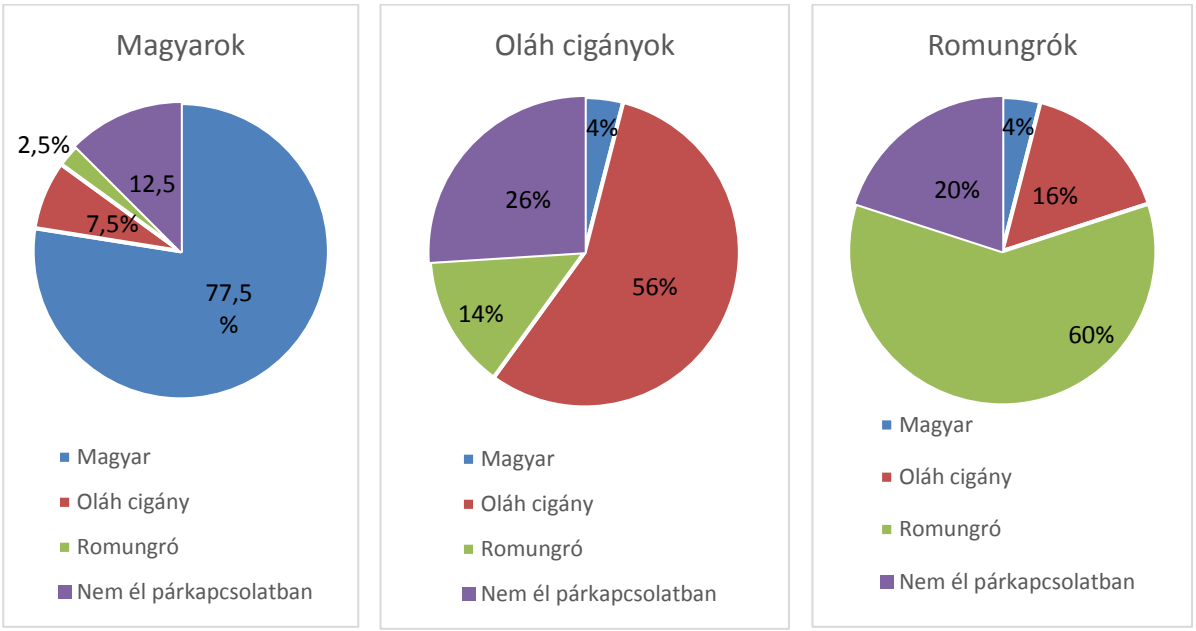

25. ábra: *Jelenleg fennálló házastársi illetve párkapcsolatok százalékos megoszlása*

A vizsgálatba bevont magyarok 87,5%-a, az oláh cigányok 74%-a, míg a romungrók 80%-a él jelenleg párkapcsolatban, az alábbi diagramok alapján (25. ábra) pedig látható, hogy jelenleg mely etnikai részközösségből származó társsal élnek házasságban.[408]

Az adatok alapján kirajzolódik, hogy a mintában tanulmányozott esetek többségében homogén etnikai családokat találunk Hodászon. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy a tágabb családban már jóval nagyobb azok aránya, akik vegyes házasságban élnek. A megkérdezett oláh cigány származású alanyok esetében családjaik 90%-ában, a romungró családok esetében 76%-ban, míg a magyarok esetében 25%-ban találkozhatunk vegyes házassággal. A vegyes etnikai házasságok számát növeli a vizsgálatba bevontak házastársai családjában előforduló vegyes házasságok magas száma is. Ez a szám az egyes részközösségeknél az alábbi arányok szerint alakul: a megkérdezett magyar válaszadók házastársának családjában 25%, az oláh cigány származású válaszadóknál ez az arány 54%, míg a romungrók esetében 76%.

A kutatás kitért annak a vizsgálatára is, hogy a válaszadók hipotetikusan mennyire nyitottak, ha házastársnak a sajátjuktól eltérő etnikai csoportból származó felet választanának, illetve ha gyermekük esetében lenne lehetőségük befolyásolni azok majdani házastársának (élettársának) az etnikai származását, akkor melyik együttélő közösséget részesítenék előnyben.

A vizsgált magyar származásúak körében a nyitott magatartás a három részközösséget tekintve a legkevésbé jellemző, 85%-uk vagy elutasító, vagy nem tudja eldönteni, hogy választana-e romungró, vagy oláh cigány származású házastársat. Gyermekük esetében még inkább elzárkóznak, ugyanis 92,5% nem szeretné, ha gyermeke vegyes házasságban élne. A helyi cigány részközösségek esetében szinte azonos a megkérdezettek viszonyulása a vegyes etnikai párkapcsolat létesítése iránt: 68-68%-ban nem szeretnének, vagy nem tudnak válaszolni arra, hogy vegyes házasságban éljenek. A gyermekük esetében közel 80% nem szeretne vegyes házasságot.

A terepen történt megfigyeléseknek, valamint a helyi központi óvodában történő adatfelmérésnek köszönhetően azonban a kérdőíves kutatás alapján kirajzolódó képpel összevetésben a vizsgálati tapasztalatok egészen más következtetéseket engednek. (26. ábra) Kiderült ugyanis, hogy a vegyes házasságokkal kapcsolatosan tanúsított elfogadás mértéke Hodászon hasonló adottságú és a kutatásaim során vizsgált vidéki, perifériális léthelyzetű településekkel összehasonlításban jóval nagyobb. A tapasztalatok forrása számos mélyinterjú,

[408] Amint a többi település esetében úgy a hodászi kutatási mintában is a házasság fogalmát tágan értelmeztük és minden olyan tartós együttélési kapcsolatot házasságként fogtunk fel, amit a helyi közösség annak tekintett. A megközelítés módszertani jelentősége, hogy a mintába így bekerült nem törvényesített párkapcsolatban élők is kutatási adatokat szolgáltattak.

ahol az integráló pedagógiai szemléletű óvodába járó gyermekek szülei beszéltek a vegyes házasság kérdéséről. [409]

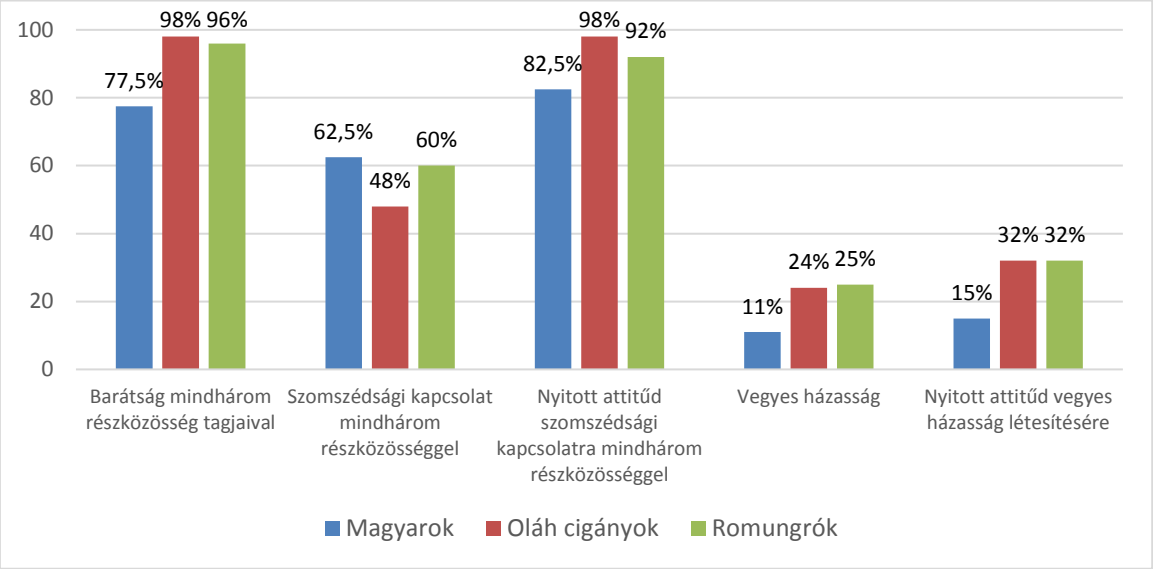

26. ábra: *Személyközi kapcsolatok rendszere a három lokális etnikai részközösség viszonylatában*[410]

A továbbiakban a magyar–cigány együttélés általános megítélésével, valamint annak javítása érdekében tehető lépésekkel és az elvándorlási hajlandóság bemutatásával foglalkozunk a hodászi terepkutatás eredményei alapján.

A lenti diagram alapján (27-28. ábra) látható, hogy a településen megkérdezett három etnikai részcsoport tagjai szinte hasonlóan ítélik meg a magyar–roma együttélés minőségét Hodászon. A legnagyobb arányban elfogadhatónak, és sokan harmonikusnak minősítik. A negatív tartományba eső elenyésző számú választ kizárólag helyi magyarok fogalmazták meg. Az együttélés kölcsönösen pozitív megítélése a település mindennapi viszonyait meghatározó, figyelemreméltó jelenség.

[409] A kérdőíves vizsgálat és az interjúk eredményei közötti eltérés ösztönzött arra, hogy a vegyes házasság kérdésével mélyebben és más összefüggésben is foglalkozzak. A fejezetet követő exkurzus a vegyes házasságok Hodászon megfigyelt összefüggéseire épülő magyarázómodell segítségével mutatja be az egyre jobban elterjedő jelenség hatását az etnikai együttélési viszonyokra.

[410] A diagramban a jelenleg vegyes házasságban élők arányait úgy határoztuk meg, hogy a kutatás időpontjában házastársi, párkapcsolatban élők képezték a 100%-ot.

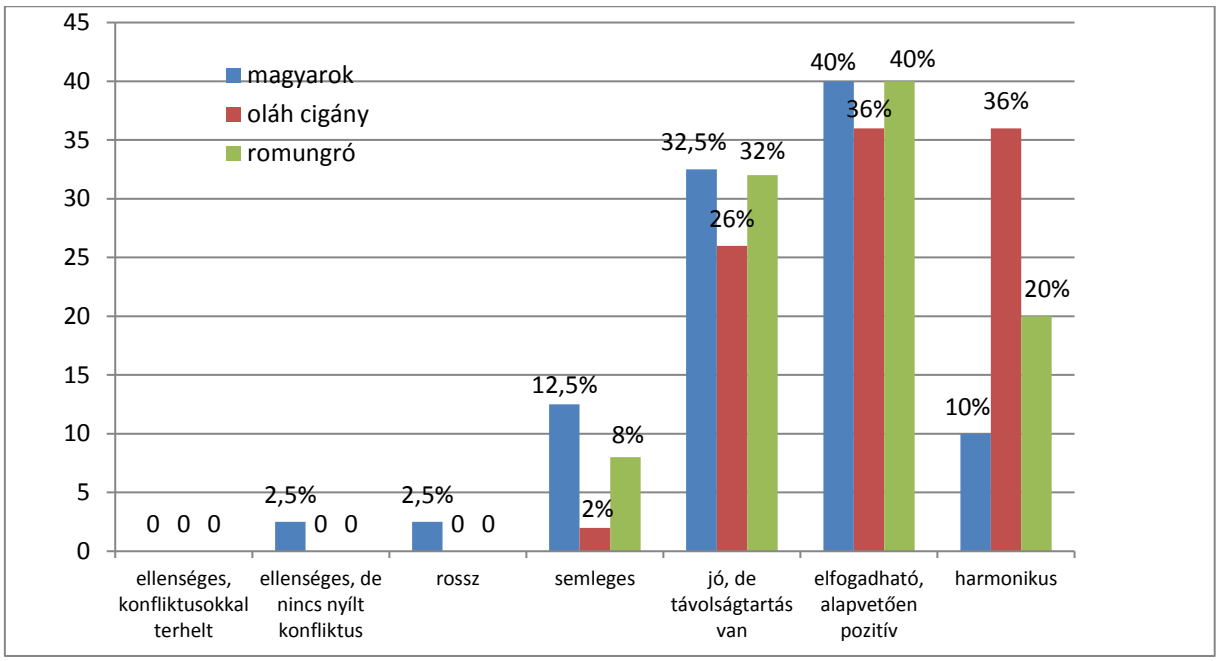

27. ábra: *Magyar – roma együttélés megítélésének százalékos megoszlása jelenleg*

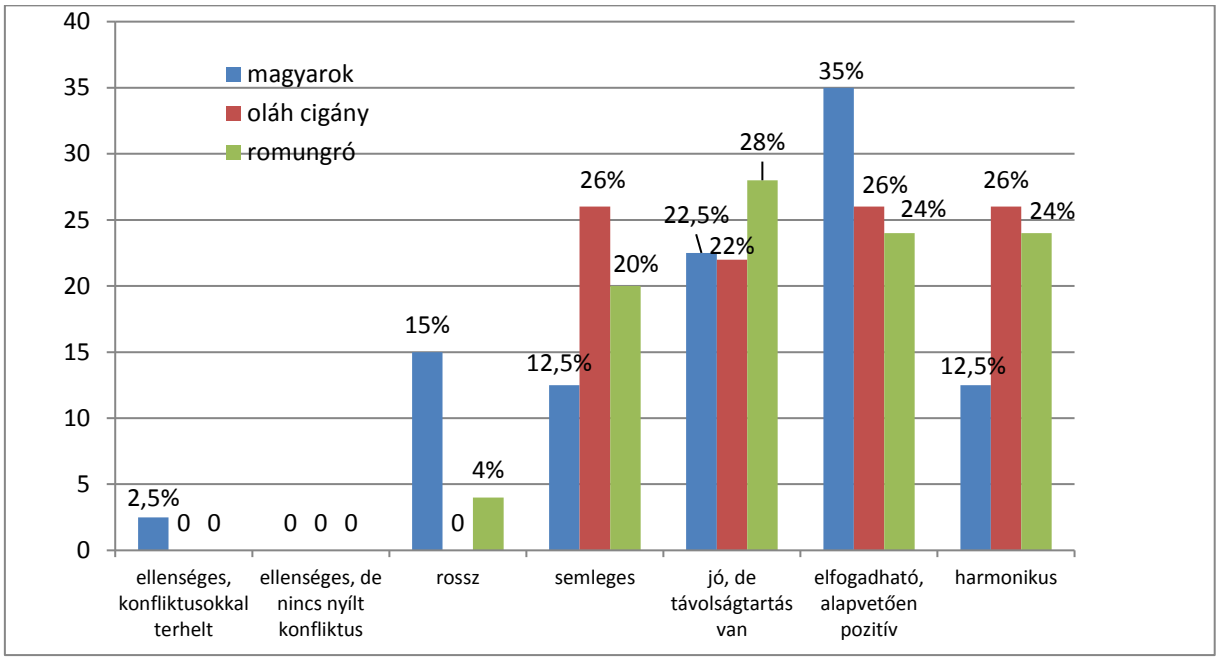

28. ábra: *Magyar – roma együttélés megítélésének százalékos megoszlása korábban*

Ennek fényében érdekes eredménynek tekinthetjük a magyarok és a romák közötti együttélés javítására tenni javasolt lépések hasonlóságát. Mindhárom részközösség tagjai a foglalkoztatottságban és az iskoláztatásban látják a megoldást arra, hogy az együttélés még jobb legyen. A megkérdezettek a legfontosabb lépésnek a munkahelyteremtést gondolják, emellett az integrált nevelés és oktatás fenntartását, valamint olyan a hodászi lokális társadalom egészét

megcélzó rendezvényeket, ahol az interetnikus találkozási helyzetek alkalmat kínálnak a személyes kapcsolatok elmélyítésére.

Az etnikai együttélés megítélésére fontos további mutató az elköltözési hajlandóság mértéke. (29. ábra) A vizsgált mintában a megkérdezetteknek majdnem a fele még akkor sem költözne el Hodászról, ha erre volna lehetősége. A kutatási adatok szerint ez mindhárom részközösség esetében érvényes megállapítás, ami a település jelentős népességmegtartó erejére utal. A hodászi adatok a nagyecsedi és a nyírvasvári adatokkal összevetésben is figyelemreméltóak, ahol a mobilitási hajlandóság jóval magasabb.

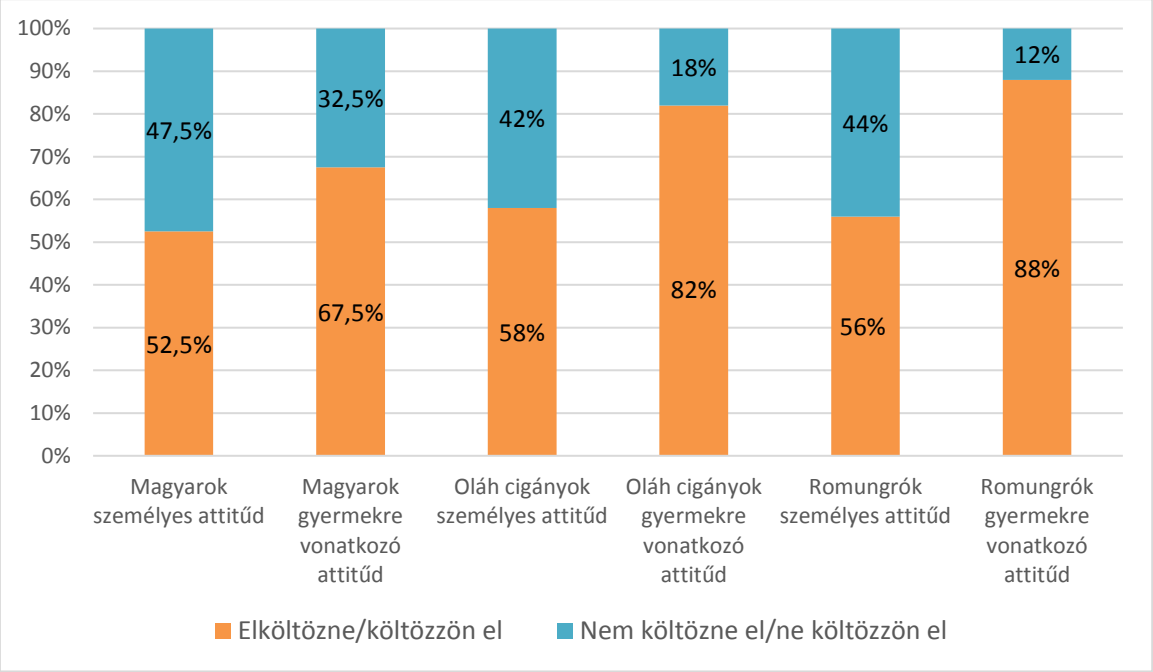

29. ábra: *A megkérdezett személy elköltözési hajlandóságra vonatkozó személyes és a gyermekükre vonatkozó attitűdje a vizsgált részközösségek esetében Hodászon*

Azok a személyek, akik elköltöznének Hodászról, mindhárom részközösség esetében jellemzően a környező városban, vagy nagyvárosban telepednének meg, ha lenne erre módjuk. A lakóhely-változtatás szándék legfőbb oka a jobb munkahely lehetősége. Elsősorban a magyar válaszadók körében jelent meg indokként a jobb életkörülmény iránti igény miatti lakóhely-változtatási szándék. A külföldre költözés igénye is tetten érhető, a megkérdezettek mindössze 10-10%-ánál.

A maradás melletti érvek között a legfontosabbak a családi kötelékek megtartó ereje, és az, hogy nem szívesen élnének távol a családjuktól. De általánosan megfogalmazott fontos további szempont, hogy a helyiek jól érzik magukat Hodászon, és ezért nem gondolkodnak az elköltözésen.

A gyermekeik elköltözésével kapcsolatos álláspont nem képezi le a megkérdezettek saját személyükre vonatkozó attitűdjét. Például az oláh cigány származású megkérdezettek egy része gondolja úgy, hogy gyermekük más településen, a közeli városban, nagyvárosban próbáljon szerencsét azért, *„Mert egy nagyvárosban sokkal több ismeretre tehet szert a jobb oktatási színvonal által is. Több lehetőség van a munka világában elhelyezkedni, illetve továbbképzései lehetőség is van.”*[411] *„A jobb munkalehetőség és a jobb megélhetés miatt.”*[412]

Ugyanakkor az etnikai részközösség egy jelentős rétege arra bíztatná a gyermekeit, hogy maradjanak a településen, mert *„Amíg élek, ne menjen sehová, maradjon mellettem.”*[413] *„Mert itt tudok segíteni, akármilyen baja van, itt vagyok közel.”*[414] *„Mindenki szeret itt élni.”*[415]

A fentiek alapján a lokális hodászi közösség személyközi szintű etnikai kapcsolatviszonyairól kirajzolódó kép alapján egy harmonikusan együttélő lokális társadalom körvonalazódik. Az együttélés helyi normái és törvényszerűségei alapvetően affirmatív kapcsolatviszonyokkal jellemezhető gyakorlatot tükröznek. A hodászi etnikai együttélési viszonyok további elemzése nem az együttélő közösségek bipoláris relációinak vizsgálatával folytatódik, hanem az affirmatív kapcsolatok meglétét alátámasztó lokális vegyes házasságok tanulmányozásával.

[411] Saját gyűjtés: 27 éves, oláh cigány származású nő, Hodász, 2020.
[412] Saját gyűjtés: 53 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.
[413] Saját gyűjtés: 59 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[414] Saját gyűjtés: 42 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.
[415] Saját gyűjtés: 50 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.

Exkurzus: Vegyes házasság szituatív megközelítésben

A kutatási színterek esetében részletesen bemutatásra került interperszonális kapcsolatviszonyok elemzése révén a lokális etnikai részközösségek között kialakult eseti, és differenciált viszonyrendszerek jól értelmezhetővé váltak. A vizsgálat során mindhárom tanulmányozott település minden etnikai részközössége esetében arra kértem a mintában szereplőket, hogy fogalmazzák meg véleményüket a vegyes házasság intézményéről. A saját állapot és az elképzelt vegyes házasság lehetősége szignifikáns eltéréseket mutat azzal kapcsolatban, ha általánosságban vizsgáljuk meg a kérdéskört, vagy ha saját személyükre, családjukra, vagy gyermekeikre vonatkoztatva kell állást foglalniuk.

A hodászi kutatási tapasztalatok, a kapcsolatviszonyok rendszerének működésében a vegyes házasság meghatározó szerepének felismerése arra ösztönzött, hogy kísérletet tegyek a lokális etnikai részközösségek tagjai közötti párkapcsolati gyakorlatok általános modellezésére. Az exkurzus következtetései a hodászi kutatási anyag vonatkozó eredményeinek az elemzésére épül.

A vegyes házasságot Yinger „olyan házasságként határozza meg, mely társadalmilag jelentős különbségek határán – iskolai végzettség, társadalmi osztály, vallás, etnikai hovatartozás, anyanyelv, szórakozási szokások stb. – keresztül hat."[416] Az általam vizsgált településen a vegyes házasság olyan kapcsolatviszony, amely az egyik fél számára egyfajta társadalmi mobilitási esélyt jelent. Ez összhangban áll Yinger megközelítésével, aki szerint vegyes házasságról akkor beszélhetünk, ha a két fél státuszát meghatározó alapjellemzők között szignifikáns különbség áll fenn. A vegyes házasság révén nyert mobilitási esély nem jelent szükségszerű státuszváltást. Ebből következik, kérdés tehát, hogy mi történik abban az esetben, ha a vegyes házasság megkötése nem jár státuszváltással? Mi történik akkor, ha az etnikai alapon megkülönböztetett vegyes házasság sem „felfelé", sem „lefelé" nem hoz sem előrelépést, sem visszalépést a társadalmi hierarchiában?

Az interetnikus vegyes házassággal kapcsolatos nemzetközi kutatási eredmények egy része arra a következtetésre jutott, hogy minél nagyobb a kulturális távolság az együtt élő csoportok között, annál erőteljesebb a homogámia érvényesítése iránti igény.[417] Természetesen, például Nagy-Britanniában a témában végzett kutatások következtetései csak kis mértékben alkalmazhatóak a magyar–cigány együttélési viszonyokra. Azonban, az olyan településeken,

[416] Gyurgyík 2003.
[417] Voas 2009.

mint Hodász, ahol korábban a homogámia az etnikumközi kapcsolatok alapelve volt, kérdés, hogy a kulturális távolság csökkenésével arányosan miként terjed el a vegyes házasság.[418]

A következőkben a hodászi kutatás során a vegyes házasság minősítésével kapcsolatban megfogalmazott véleményeket csoportosítjuk, majd a válaszadók személye és az adott válaszok közötti összefüggések értelmezése alapján vizsgáljuk a vegyes házasság intézményét.

Abból a feltevésből indulunk ki, hogy a személyközi kapcsolatok legszorosabb szintjét, a házasság intézményét, és azon belül is a vegyes házasságot minősítő válaszok engednek rálátni az eltérő etnikai részközösségek közötti elfogadás tényleges mélységére. A kutatási eredmények alapján következtetéseket fogalmazhatunk meg a Hodász mindennapjait általánosan meghatározó kapcsolatviszonyokra vonatkozóan is.

Az etnikumközi házasság megítélésével kapcsolatban kapott válaszokat osztályozva négy főbb attitűdtípust írhatunk le: (1) teljes elfogadás; (2) részleges elfogadás; (3) részleges elutasítás; (4) és a teljes elutasítás. Az elemzés részeként az egyes jellemzők alapján a különböző kategóriába besorolható személyek tipizálását is elvégeztük.

A (1) *„teljes elfogadás”* azt a személyközi viszonyulási módot jelöli, ahol a megkérdezettek nyitottak önmaguk és gyermekük esetében a vegyes házasságra. Ezenfelül, általánosságban – tehát nem konkrétan csak a saját személyükre vonatkoztatva, hanem a vegyes házasság intézményének megítélésére nézvést – is az elfogadó attitűd jellemzi őket az eltérő etnikai részközösségek közötti házastársi viszonnyal kapcsolatban.

Az ebbe a kategóriába besorolt személyek az alábbi válaszokkal minősítették a vegyes házasság intézményét: *„Nagyon természetesnek tartom.”*[419] *„Nem ellenzem, nincs kifogásom.”*[420] *„Ma már nem számít, hogy milyen származású valaki, a lényeg, hogy szeressék egymást.”*[421] *„A mai világban már több helyen elfogadják a vegyes házasságot. Teljesen természetes, én is vegyes házasságban élek.”*[422] A csoportba tartozókra jellemző, hogy többségük jelenleg is vegyes házasságban él és szinte minden a csoportba tartozó személy családjában van a vegyes házasságra példa, illetve az érintett személyekre jellemző, hogy mindhárom lokális részközösségből rendelkeznek baráti kapcsolattal is. *„Bármilyen származásbeli ››kombináció‹‹ működhet a házasságban. Az elfogadás és a kölcsönös*

[418] Ujhelyi 2013. A szilágysági Tövisháton a 2010-es éve végén zajlott magyar-román etnikai együttélési helyzetek a vegyes házasságok kérdésére vonatkozóan fontos megállapításokat fogalmazott meg. A vegyes házasság elkerülését a színtéren a lokális etnikai endogámia biztosítja, mindezt annak érdekében, hogy a házassági kapcsolat eredményeként új etnikai környezetbe kerülő személy asszimilációját kizárják. A családon belüli etnikai értelemben vett „keveredést” a vegyes házasság tiltásával igyekeztek elérni.
[419] Saját gyűjtés: 59 éves, magyar származású férfi, Hodász, 2020.
[420] Saját gyűjtés: 44 éves, magyar származású férfi, Hodász, 2020.
[421] Saját gyűjtés: 45 éves, oláh cigány származású nő, Hodász, 2020.
[422] Saját gyűjtés: 53 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.

tiszteletadás jegyében."[423] *„A szüleim vegyes házasságban élnek, számomra teljesen természetes."*[424] Az érintett személyekre jellemző továbbá az is, hogy teljes mértékben nyitottak a *„vegyes szomszédság"* kialakítására, ami azt jelenti, hogy megszorítások nélkül hajlandóak a saját etnikai származásuktól eltérő származású féllel szomszédos ingatlanban élni.

A *„teljes elfogadók"* közül munkaerő-piaci helyzetüket tekintve – a kutatási mintába bekerült személyek vonatkozásában – mindenki foglalkoztatott, ami lehetőséget biztosít arra, hogy a lokális társadalom tagjai között kollegiális munkahelyi kapcsolat alakuljon ki, sok esetben egymásra utalt élethelyzetekben ismerjék meg egymást. A települési szinten az együttélést a csoportba tartozók többsége pozitívnak, elmondásuk szerint elfogadhatónak, illetve harmonikusnak ítéli.

A kutatási eredmények alapján a (2) *„részleges elfogadás"* a vegyes házassággal kapcsolatos azon attitűdöt jelöli, amikor az érintettek saját személyükre vonatkoztatva vagy gyermekük számára a két másik lokális etnikai részközösség közül legalább az egyik irányába elfogadhatónak tartják a vegyes házasságot. Ugyanakkor, ha általános kérdésként, azaz nem személyükre vonatkozóan kerülnek szembe az etnikumközi párkapcsolat intézményével, akkor már nem minden esetben igaz az elfogadó viszonyulás, megjelenik a negatív, elutasító attitűd is véleményükben. A *„részleges elfogadókra"* jellemző, hogy elsősorban nem az etnikai háttér alapján választanak társat maguknak, vagy ítélik meg a házasfeleket. *„Az ember válassza meg azt, hogy kivel szeretné leélni az életét, származástól függetlenül."*[425] *„Szerintem nem fontos már a származás, hiszen a vegyes házasságok ma már természetesek."*[426] *„Az is ugyanolyan, mint a többi, ha szeretik egymást."*[427]

Személyes párkapcsolataikat tekintve gyakori, hogy többségük vegyes házasságban él, és a családjaik döntő többségénél is előfordul a vegyes házasság. Megfigyelhető továbbá, hogy esetükben a *vegyes szomszédsági viszony* gyakori, és mindenki nyitott arra a lehetőségre, hogy szomszédjába tőle eltérő etnikai származású fél költözzön. Jellemző, hogy a csoport tagjai közül mindenkinek mindhárom helyi részközösségből vannak barátaik. Túlnyomó többségük harmonikusnak ítéli meg a magyar–roma együttélést, ugyanakkor véleményük szerint – az emlékeik, vagy az idősebb generációk elbeszélése alapján – a múltban a távolságtartás és elhatárolódás jellemezte az etnikumközi kapcsolatokat.

[423] Saját gyűjtés: 27 éves, oláh cigány származású nő, Hodász, 2020.
[424] Saját gyűjtés: 38 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.
[425] Saját gyűjtés: 56 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[426] Saját gyűjtés: 26 éves, oláh cigány származású nő, Hodász, 2020.
[427] Saját gyűjtés: 42 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.

Érdekes jelenség, hogy nagy arányban találjuk az ehhez a típushoz tartozók között a Hit Gyülekezete tagjait. A *„részleges elfogadók”* többsége foglalkoztatott és legalább középszintű végzettséggel rendelkezik, ami azt jelzi, hogy a helyi társadalmi hierarchiában stabil, egyfajta „középosztályi” státussal jellemezhetők.

Az első és a második csoportba sorolt személyek pozitív, elfogadó magatartását részben az magyarázza, hogy Hodász etnikai részközösségei közötti interakció mindennapos, több színtéren párhuzamosan megy végbe, ezért intenzív, kölcsönös tapasztalatokkal rendelkeznek egymásról. A helyi nevelési-oktatási intézményekben mind a gyerekek, mind pedig a pedagógus munkaközösség tagjai és a dolgozók etnikai értelemben heterogén összetételű kollektívát képeznek. Ennek következménye, hogy sem a spontán, sem a direkt szegregáció nem jellemzi a hodászi társadalom közösségviszonyait. Ennek nem mond ellent, hogy a nagyközségben a helyi társadalomtörténet korábbi fejlődésszakaszában kialakultak szegregált településrészek. A kutatás eredményei alapján kijelenthető, hogy a kortárs hodászi közéletben az etnikai érintkezés mindennapi gyakorlatainak keretei között éppen a korábban merev etnikai határok feloldódásának lehetünk szemtanúi. A jelenség egyik bizonyítéka a vegyes házasság intézményével kapcsolatban mutatott széles körű elfogadás. Általában kijelenthető, hogy az etnikai különbségekből fakadó helyzetek kezelésében a nyitottság és az elfogadó attitűd figyelhető meg.

A kutatás eredményeként az etnikus alapú vegyes házassági kapcsolatok két további típusának a leírására nyílt lehetőség.

(3) *„Részleges elutasítónak”* azt az interperszonális kapcsolatviszonyt jelöljük, ahol a megkérdezett személyek önmaguk és gyermekeik esetében elfogadhatatlannak tartják a vegyes házasság létrejöttét, ugyanakkor, ha általános kérdésként, tehát nem saját személyükre vonatkoztatva fogalmazzuk meg a felvetést, akkor elfogadóak az e fajta kapcsolat létesítése iránt. Véleményük az alábbiak szerint foglalható össze: *„Nem ítélem el.”*[428] *„Nem számít a származás, ha szeretik egymást.”*[429] *„Nem ítélem el azokat, akik vegyes házasságban élnek, de mivel a családomban nem fordult még elő ilyen, én ezért nem tudom elképzelni.”*[430] *„Ugyanúgy működik a vegyes házasság, mint bármelyik házasságkötés.”*[431]

Az elutasítás részben magyarázható azzal, hogy nem rendelkeznek személyes tapasztalattal a vegyes házasságról, ugyanis a típusba soroltak mindegyike saját etnikai közösségéből választott párt magának. A családjuk kevesebb, mint harmadában fordul elő vegyes házasság,

[428] Saját gyűjtés: 50 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[429] Saját gyűjtés: 55 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[430] Saját gyűjtés: 30 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[431] Saját gyűjtés: 19 éves, oláh cigány származású nő, Hodász, 2020.

bár az etnikai származását tekintve eltérő szomszédsági viszonyról a csoport tagjainak közel kétharmada rendelkezik tapasztalattal. A magyar–roma együttélést a településen elfogadhatónak tartják, ugyanakkor a múltra jellemző – az emlékeikben élő kép vagy az idősebb generációk által elmeséltek alapján – kapcsolatviszonyt inkább negatív jelzőkkel illették: rossznak, egyes esetekben ellenségesnek minősítették.

A *„részleges elutasítók"* közé sorolt válaszadók kicsit több mint a kétharmadának van baráti kapcsolata mindhárom részközösségben. Érdekes, hogy alapvetően hívő, vallásukat gyakorló személyek alkotják a csoportot, akik a görögkatolikus vagy a református felekezet tagjai. Kedvező a foglalkoztatottsági mutatójuk és az iskolai végzettségük is magasabb a többi csoport tagjaival összevetésben, ami arra utal, hogy a település társadalmában stabil státusszal rendelkeznek.

Az elemzésben meghatározott utolsó kategória a (4) „*teljes elutasítók"* csoportját jelöli. Ebben az esetben a saját személyük és a gyermekük vonatkozásában, de általánosságban is elutasítóak a vegyes házasság intézményével szemben. *„Nem tartom jó ötletnek, személy szerint nem szeretnék keveredni velük."*[432] *„Neveltetésemből fakadóan elfogadhatatlannak tartom. Függetlenül attól, hogy több ismerősöm is van, akik vegyes házasságban élnek."*[433] *„Szerintem romungró csak romungróval házasodjon."*[434]

A *„teljes elutasítók"* kategóriába soroltak az alábbi módon tipizálhatók: senki nem él vegyes házasságban és a családjuk egyharmadánál egyáltalán nem fordul elő vegyes házasság. A csoportba sorolt válaszadók 40%-ánál figyelhető meg, hogy eltérő etnikai származású személy él a szomszédságukban, ugyanakkor többségük nyitott a „vegyes szomszédi viszony" irányába. Emlékeik vagy az idősebb generációk elbeszélése alapján a rendszerváltás előtt többségében „rossz"-nak tartották, míg napjainkban inkább távolságtartó viszonyként jellemzik a magyarok és a romák együttélését Hodászon. A csoportba soroltak egyharmada nem tagja egyetlen vallási felekezetnek sem, a vallásukat gyakorlók pedig többségében a görögkatolikus gyülekezetnek a tagjai. Ha a vizsgált mintát összességében tekintjük, akkor a *„teljes elutasítók*" csoportjára jellemző a legalacsonyabb iskolai végzettség és az esetükben a legmagasabb a közmunka program keretében foglalkoztatottak aránya. Ebből következhet, hogy eltérő tapasztalattal bírnak a kollegiális munkaviszony tekintetében, hiszen a közmunkaprogramban foglalkoztatottak számos esetben végezhetnek hasonló munkát a normál munkavállalókkal

[432] Saját gyűjtés: 31 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[433] Saját gyűjtés: 39 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.
[434] Saját gyűjtés: 30 éves, romungró származású nő, Hodász, 2020.

összehasonlításban, de megítélésük és helyzetük stigmatizált, amit az alacsony közmunkabér tesz nyilvánvalóvá.

Az etnikai alapú személyközi kapcsolatviszonyokat jelölő harmadik és negyedik kategória az „elutasítók" csoportjának két típusát különbözteti meg. A kapott eredmények és a mutatott viselkedés/viszonyulás alapján fontos következtetéseket tudunk megfogalmazni az elutasító attitűd magyarázatára. A vegyes házasságot *„részlegesen elutasítók"* csoportjába tartozók esetében tudatos elutasítást figyelhetünk meg, aminek alapja a saját személyes tapasztalat. A többi csoporttal ellentétben a *„részlegesen elutasítók"* közé sorolt személyek, habár kisebb arányban, de mind egyéni, mind családi szinten rendelkeznek személyes érintettséggel az eltérő etnikai részközösségek közötti interperszonális kapcsolatok mindhárom kutatott szintjén: barátok, szomszédok és házastársak formájában, illetve házasság útján létrejövő rokoni kapcsolattal. Elutasító, elzárkózó viszonyulások éppen ezért megalapozott és tudatos döntések sorozata. Ez alól kivételt képeznek azok az esetek, ahol a vegyes házasság pozitív kimenetelű, és nem vált ki egyik fél részéről sem hátrányos megkülönböztetést.

A negyedik, a vegyes házassággal szemben *„teljes elutasítók"* típusába sorolt személyek az előző kategóriától annyiban különböznek, hogy viszonylag nagy arányban alakítottak ki baráti és szomszédsági kapcsolatot a tőlük eltérő etnikai részközösségben élőkkel. Ennek ellenére a vegyes házasságot nem tartják elfogadhatónak sem saját személyük, sem családtagjaik, sem pedig etnikai részközösségük vonatkozásában.

Felmerül a kérdés, hogy miért és hogyan alakulhatott ki ez az elutasító beállítódás? Ennek magyarázata a település társadalmi életét jellemző asszimilációs folyamatokban keresendő. Ha az egyén szintjén *„vegyes barátság*" alakul ki, az többségében kizárólag az egyén életére gyakorol hatást. Amennyiben *„vegyes szomszédsági"* helyzet jön létre, az az adott egyén életére és a vele egy háztartásban élőkre igen, de az etnikai identitására, hagyományainak megélésére nem gyakorol konkrét hatást. Ezzel szemben a házasság intézményének keretében a házasfelek mellett, azok rokonai is részeseivé válnak a „vegyes" családi életnek. Mirk Szidónia-Katalin zabolai vegyes házasság vizsgálata során szintén a párválasztás, az etnikai értelemben vett vegyes házasságkötések közösségi velejáróját emeli ki, mint olyan tényezőt, amely habár a házasságkötés egyéni döntés eredménye, de annak hatása a közösségre nézvést meghatározza az együttélést.[435]

Az együttélés asszimilációs kitettséget generál, tehát olyan hatásként érvényesül, amelynek irányítását az egyén csak részlegesen tudja befolyásolni. Biczó Gábor megfogalmazásában, az együttélési helyzetekben az asszimilációs kitettség a

[435] Mirk 2008.

társadalomtudományi kutatások fontos elemzési szempontja. „A két fél szembenállásában tételezett feszültség forrása a szuverenitás-igény fenntartása a befogadó részéről, valamint az autonómia-igény megőrzése az idegen részéről."[436] A jelen kutatásban meghatározott *teljes elutasító* attitűd mögött a vegyes házassággal összefüggésben érzékelt asszimilációs veszély felismerése húzódik meg. A vegyes házasságok vizsgálatának nemzetközi szakirodalma ismeri és értelmezi az ilyen kapcsolatokban kialakuló aszimmetria jelenségét és az ebben érzékelt veszély jelenségét, amelyet az etnikai és/vagy faji különbségek fennmaradásának, sőt megerősödésének egyik lehetséges színtereként tanulmányoznak. Például az Egyesült Államokban a fehér és fekete vegyes házasságokra vonatkozó adatok alapján a vegyes házasságban felerősödő egyenlőtlenség gyakori jelenség.[437]

Az etnikai vegyes házasságok általános leírása a hodászi kutatási eredmények alapján a téma kezelésére alkalmas négydimenziós modell felállítását teszi lehetővé. A teljes elfogadástól a teljes elutasításig terjedő kategorizáció szintjeinek meghatározását az együttélés vizsgálatban figyelembe vett összetett szempontrendszer alapján általánosan lehetséges alkalmazni. A modell egyrészt az együttélésben érintett etnikai részközösségek tagjainak személyközi kapcsolatviszonyaiból levezethető megállapításokat és a lokális társadalomban megfigyelhető etnikai interakció színtereinek elemzéséből levont következtetéseket rendezi egységes értelmezési keretbe. A vegyes házasságok elemzése az etnikai együttélés folyamatainak és minőségének kiemelt fontosságú területe.

[436] Biczó 2004: 19.
[437] Raley 2009.

3. A LOKÁLIS SZÍNTEREK KORTÁRS KÖZÖSSÉGFOLYAMATAI

A dolgozat első fejezetében a három kutatási színtér hagyománykészletének etnikai részközösségenkénti bemutatásával foglalkoztunk. Láthatóvá vált, hogy habár a vizsgált települések, Hodász, Nagyecsed és Nyírvasvári földrajzi értelemben egymáshoz közel helyezkednek el, regionális értelemben a Nyírségben található települések, de az elmúlt évtizedek akkulturációs folyamatainak eredményeként recens hagyománykészletüket tekintve eltérő kulturális sajátosságokkal jellemezhető közösségek. A második fejezet a magyar–roma együttélés kortárs viszonyainak kutatási eredményeit foglalta össze a vizsgálati színtér településein. Az eredmények igazolták azt a feltevést, hogy minden egyes etnikai együttélési helyzet sajátos mintázatot mutat, és az érintett etnikai közösségek között egyedi – partikuláris – kapcsolatviszonyok alakulnak ki. Az etnikai együttélési helyzetek szituatív jellege, a jelenség értelmezése a települések szintjén további vizsgálati szempont bevezetését igényelte. Az értekezés jelen, harmadik nagyfejezete az eddig bemutatott eredményekre építve a lokális együttélési mintázatok tanulmányozását kiterjeszti és a szituatív helyzetek pontos értelmezése érdekében a lokális társadalmi közösségfolyamatok szintjén elemzi a jelenséget.

A következőkben a vizsgált települések, Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász etnikai részközösségeinek együttélési kapcsolatviszonyait a települések lokális társadalmainak a mindennapi életét meghatározó közösségfolyamatokon keresztül tanulmányozzuk, valamint a színterenként sajátosan eltérő jellemzőiket egy-egy magyarázó séma, lokális együttélési modell keretei között ábrázoljuk.

3.1. Kortárs lokális közösségek kulturális antropológiai vizsgálatának általános összefüggései

A vidéki lokális kisközösségek, a paraszti helyi társadalmak antropológiai szemléletű kutatását és a téma általános elméletének kidolgozását Robert Redfield kezdeményezte az 1950-es évek közepén.[438] Az életpálya utolsó éveiben írt nagyhatású munkái sorozatot képeztek

[438] Redfield elképzeléseinek alapjait tekintve, amint ezt Julien Steward is megállapította, Tönnies elméletére vezethető vissza, aki a rokonsági viszonyok lazulását eredményező modernizációs folyamat eredményeként írt arról a megkülönböztetésről, hogy a közösség (Gemeinschaft) miként alakult át társadalommá (Gesellschaft), ahol az egyén (individuum) vált a szerveződés alapegységévé. Tönnies értelmezésében az emberi történelem

és a közösségek holisztikus szemléletű vizsgálatának lehetőségét tanulmányozták.[439] Redfield kiindulópontja az volt, hogy az olyan lokális kisközösségeket, mint a falvakban élő parasztság egészként kell értelmezni, önálló, komplex és autonóm szociokulturális jelenségként tanulmányozni. Bár elméletét elsősorban saját, a mexikói Yucatan félsziget falvaiban végzett kutatásaira alapozva fejtette ki.[440] A kisközösségek antropológiai szemléletű kortárs kutatása szempontjából Redfield megalapozó érveinek, a kisközösséget fogalmi értelemben meghatározó alapfeltételeknek a többsége már elavult. A városi és a vidéki (népi rurális) közösségek dichotómiáját, Redfield egyik kiinduló szempontját már a közvetlen kortársak is kritizálták.[441] Ezzel szemben több olyan meghatározó általános szempont rögzítése is köthető munkásságához, amelyek mind a mai napig érvényesek a lokális társadalmak közösségeinek tanulmányozására vállalkozó kutatások, tehát a kortárs vidéki kistelepülési etnikai együttélési helyzetek vizsgálata számára. A lokális kisközösség tulajdonsága, hogy tagjai rendelkeznek konkrét csoporttudattal (identitással), belső homogenitás jellemzi őket, konkrét helyhez köthetők, kisméretűek – bár ezt a feltételt Redfield nem kapcsolja össze tényleges számszerű meghatározással – és strukturált viszonyok határozzák meg működésüket.[442] Közösségelméletének korlátozott hasznosíthatósága mellett munkásságának fontos eredménye, hogy módszertani értelemben leírta azokat a szempontokat, amelyek alapján az antropológia a kisközösségek vizsgálatát önálló kutatási területté fejleszthette. Redfield hatása az antropológiai közösségkutatásra megkerülhetetlen, még akkor is, ha a kortárs kutatásokban a fogalom műveleti eszközként történő kihasználásával, elsősorban a pontos jelentése körüli homályosság és bizonytalanság miatt sok kérdés merül fel.[443] A bizonytalanság elsősorban a köznyelvi és a tudományos használati mód közötti tisztázatlanságból és átfedésekből eredeztethető.

A sokféle és esetleges használati mód eredménye lett, hogy a közösség fogalma a társadalomtudományi kutatásokban egészen a 80-as évekig fokozatosan veszített

fejlődésének lényeges fordulópontja volt, amikor a kisközösségeket a nagyobb közösségek váltották fel. (vö. Tönnies 2004; Steward 1956: 564; Cohen 2001: 22.)

[439] Az 1953-ban megjelent *The Primitive World and its Transformation* című munkájában, azokat a civilizációs és társadalmi közösségfolyamatokat írja le általánosan, amelyek a kultúrák fejlődését a városiasodást megelőzően jellemezték. A gondolat kifejtését aztán két további könyvben a kisközösségek általános tulajdonságait tanulmányozó *The Little Community* (1955) és a kifejezetten a paraszti társadalmak közösségeinek elméleti leírását megvalósító *Peasent Society and Culture* (1956) fejezeteiben valósította meg. Vö. Redfield 1967a; 1967b; 1953.

[440] A kisközösségek elméletéhez Redfield a saját kutatásai mellett elsősorban Evans-Pritchard a nuerek között végzett eredményeire támaszkodott.

[441] Vö. Mintz 1953.

[442] Redfield 1967: 1–17. Redfield közösségdefiníciója a kortárs vidéki lokális kiközösségek szempontjából számos olyan elemet tartalmaz, amelyek a prehistorikus paraszti földművelő közösségek esetében érvényes aspektusok, azonban a mai közösségvizsgálatokban nem, vagy csak kevéssé értelmezhetők. Ilyenek például az önellátó képesség és a független ökológia egység kritériumok.

[443] Amit 2002: 13.

jelentőségéből. A fogalom új reneszánsza a posztmodern kritikai szemlélet elterjedésével vette kezdetét. Ebben szerepet játszott, hogy a közösség fogalmát a társadalmi aktivizmus és az alkalmazás jegyében elkezdték használni, mint a beavatkozó szemléletű társadalomfejlesztési programok egyik lehetséges alapegységét. A megközelítés alapját az képezi, hogy a közösség fogalmának jelentését alapvetően pozitív értéktartalommal kapcsolják össze. A közösség aktivista szemléletű megközelítésének, és a közösség spontán és belső folyamataitól vezérelt szerveződési sajátosságainak figyelembevételével végrehajtott beavatkozó – közösségszervező – munkát gyakran krízismenedzselésként állítják be. A közösség ilyen minőség- és értékelvű megközelítése Vercseg Ilona munkásságának középpontjában álló elméleti alapállás. Szerinte a közösség egy olyan erős értéktartalommal bíró kifejezés, mely „kifejezhet embercsoportot […]; minőséget (közösségi, közösséghiányos, […]); nem individuális, hanem közösségi, közösségi érdek – egyéni érdek, sőt egyenesen közösségi társadalom, stb.; lokalitást; közös alkotást; érzést, szándékot, a valahová tartozását (közösséget érzek veled) vagy éppen az elszakadás szándékát; képességet az együttműködésre (közösségi ember); gazdálkodási formát; azonos eszmék, célok, azonos értékrend vállalását; egy, az elbürokratizálódott tömegtársadalommal szembeni életmódot; etnikai és kulturális értékekhez tartozást; nemzeti – állami – politikai együvé tartozást.”[444] Magyarországon egykor „a társadalmi célokat megvalósító minőségi csoport”[445]-ként definiálták a közösséget, ahol annak céljait a mindenkori elit határozza meg. Ebből következik, hogy a kifejezés kortárs használatában benne levő önkéntes részvétel, közös cél, önszerveződés, lokalitás nem jellemezte a ’90-es éveket megelőző közösségértelmezéseket.

Az egyébként a különböző nemzeti társadalomtudományi gyakorlatok felfogásában sok eltérést mutató alkalmazott szemléletű – értékközpontú – közösségfelfogás az értekezés keretei között a kiválasztott lokális színtereken végzett kutatásokban egyetlen szempontból fontos. A „közösségiség”, tehát az egyént és a helyi csoportot meghatározó közösségképesség azt jelenti, hogy a lokális társadalom és az azt alkotó személyek, valamint csoportok mennyiben jellemezhetők a közösségek létrehozásában és fenntartásában történő aktív közreműködéssel.

Jelen értekezésben az etnikai együttélési helyzetek értelmezése szempontjából a közösség fogalmának ezt az alkalmazott szemléletű és értékelvű megközelítését a „közösségiség” aspektusán kívül egyáltalán nem használjuk. Az etnikai együttélési helyzetek tanulmányozása szempontjából a közösség fogalmának antropológiai jelentését, tehát a helyi társadalmak fejlődését meghatározó és belső fejlődési folyamataikból levezethető szerveződéseiket leíró

[444] Varga–Vercseg 1998: 25.
[445] Vercseg 2018: 13.

kategóriát két összefüggésben használjuk fel. Egyrészt abban a klasszikusnak mondható relációban, amelyet Redfield a paraszti társadalmak általános jellemzésekor részletesen és időtálló módon fejtett ki. A rurális kisközösségek társadalmi szerveződését általánosan meghatározza a hagyomány.[446] A lokális kisközösség organizációjában és működésében ezek szerint a hagyomány valamilyen formában mindig és szükségszerűen jelen van. A közösség fogalmának másik, az antropológiai kutatásokban népszerű kortárs alkalmazási területe az etnicitás, identitás és lokalitás fogalmi hármassággal jelölhető ki.[447]

A következőkben a dolgozat témájához és a kutatási színtéren végzett terepkutatásokhoz kapcsolódva elemzésre kerül, hogy milyen lokális közösségformák működnek a három tanulmányozott településen. A lokális közösségként felfogott helyi társadalom mellett az azt alkotó kisközösségek két formáját különböztetjük meg. Az egyik, a korábbi fejezetekben már tanulmányozott etnikai részközösségek szintje, ami minden színtér esetében három csoportot – a magyar, az oláh cigány és a romungró – foglal magába. Ezen felül minden település esetében megvizsgáljuk azokat a lokális társadalom keretei között kialakult kortárs formális helyi közösségeket – civil szervezeteket, egyesületeket –, amelyek létrejöttükkel és működésükkel hatást gyakorolnak a települések etnikai együttélési viszonyaira. A helyi közösségformák megkülönböztetésével és azonosításával célunk annak feltárása, hogy milyen társadalmi bevonódási és kirekesztési gyakorlatok zajlanak a vizsgált településeken, illetve milyen integrációs lehetőséget biztosítanak a helyben működő kisközösségek a lokális társadalom tagjai számára.

A közösségfolyamatoknak és az ennek eredményeként kialakuló közösségeknek a lokális társadalmak együttélési viszonyaira gyakorolt hatása összetett módon érvényesül. A közösségek szerepének egyik megközelítése lehet az integráló funkció és az ezt meghatározó strukturális szabályok elemzése. A lokális közösségek integráló szerepének vizsgálatához számos elméleti kiindulás lehetséges.[448] Csurgó Bernadett és Légmán Anna a téma kortárs kutatói alkalmazott szemléletű vizsgálataik alapján kívánnak támpontot adni a vidéki települések közösségi integrációjának tanulmányozásához. Álláspontjuk szerint a lokális közösségkutatások első lépése az adott közösség létrejöttének feltárása, annak a meghatározása, hogy a társadalmi egyén miként válik a közösség tagjává, hogy tartja fent a tagságát vagy éppen hogyan kerül ki belőle. A közösség működési mechanizmusainak megértéséhez alapvető kérdés

[446] Redfield 1967: 40–60. Redfield a hagyomány két formáját, az úgynevezett „kis" és „nagy" hagyomány fogalmát a paraszti közösségekre egyaránt ható tényezőként ismerteti. Elméletében a „kis" hagyomány a közösség belső értékeiből, ethoszából álló szellemi tapasztalatok összessége, míg a „nagy" hagyomány a kisközösség tágabb környezetében és a kisközösségre is hatást gyakorló hagyományelemek összessége.
[447] Cohen 2001: 104–114.
[448] Vö. Csurgó–Légmán 2015.

annak tisztázása, hogy a tagok között milyen minőségű interakciós folyamatok érhetők tetten, ezek hatására hogyan alakul át a közösség, és milyen hatást gyakorol egymásra egyén és közössége. Közösségkutatás során meg kell határoznunk tehát azokat a mechanizmusokat, amelyek a közösséget egyben tartják.

A közösség leírása azonban nem csak a szerveződés szintjén megragadható feladat. Hasonló létjogosultságú megközelítés a közösséget alkotó egyén szemszögéből történő elemzési kísérlet. Ebben az összefüggésben a kutató arra kíváncsi, hogy az egyén a közösség tagjaként milyen szerepet tölt be a szerveződés fenntartásában. A kortárs közösségvizsgálatok esetében a kérdés létjogosultsága fontos, hisz a klasszikus kisközösségeket és az ezeket összetartó hagyományt összeroppantó modernizációs folyamat ellenére a társadalmi egyén igénye a közösségre alapvető szükséglete.[449] Minden ember beleszületik egy családba, egy közösség, egy társadalom tagja lesz. Ez az identitásunkat, a társadalomban elfoglalt helyünket eleve kijelöli. Azonban ez a hely és szerep folyamatosan változhat, hiszen ahogy az ember életkora változik, úgy alakulnak át a társas kapcsolatai, a környezete és egyben a lehetőségei is, hogy másik, *választott közösség* tagja legyen. Az egyén – ahogy a társadalomkutatói tevékenység – szempontjából az adottságként rendelkezésre álló társadalmi közösségkörnyezet és a választott közösség között különbséget kell tenni.[450] Míg az etnikai részközösséghez tartozás adottság és az egyénnek csupán bizonyos mértékig van befolyása arra, hogy ezt, például vegyes házasság felvállalásával, vagy tudatos asszimilációs magatartással alakítsa. Addig a lokális társadalomban kialakuló formális közösségek esetében az egyén számára elvileg a közösségválasztás nyitottabb lehetőségként áll rendelkezésre. Az általuk választott közösség számukra identitást és a valahova tartozás élményét nyújtja, egy közeget, ahol az egyén reményei szerint jól és biztonságban érezheti magát.

A társadalomtudományi szemléletű közösségkutatások esetében a tanulmányozott közösség meghatározásakor azonosítjuk a közösség tagjait, ugyanakkor azok körét is, akik nem tagjai a közösségnek. Szükséges tehát a „mi" és az „ők" megkülönböztetése. Erre azért van szükség, mert ezek a negatív, diszfunkciós elemek adják meg a közösség határát, ami lehet többek között kizárás, homogenizáció, vagy bezáródás. Azzal a folyamattal, hogy kijelöljük az „ők" körét, a közösség összetartozás érzése, a mi-tudat érzése tovább erősíthető.[451]

[449] Giddens 1991: 33. Az európai vidéki társadalmakban a közelmúltban végbement demográfiai, kulturális és társadalmi változások alapvetően változtatták és változtatják meg a helyi társadalmakat, ami a témával foglalkozó tudományos és alkalmazott szemléletű kutatások szempontjából egyaránt fontos. Vö. Schucksmith–Chapman 1998.
[450] Giddens 1991: 151.
[451] Vö. Csurgó–Légmán 2015.

A közösségvizsgálatok során Csurgó és Légmán szerint a közösségek három ideáltípusának megkülönböztetése fontos feladat, mert álláspontjuk szerint ezáltal lesz vizsgálható az adott közösség integrációs funkciója. Elemzésük szerint az első típust a *közvetlen vagy adott közösség* jelenti, ami a legkevésbé intézményesített formája a lokális közösségeknek. E típus identitást, következő értékrendet teremt, és tagjai számára kellő biztonságérzetet, valamint szolidaritást nyújt. A valahova tartozás élményét biztosítja az egyén számára, jellemzően születésétől kezdve. Ezekben a közösségekben a fő cél a közösség fenntartása, így az egyén és érdekei háttérbe szorulnak. A közösség szocializálja az egyént, aki ezáltal a közösség normáihoz, szabályaihoz tud alkalmazkodni. Durkheim ezt a folyamatot az organikus szolidaritás fogalmával fejezi ki, ami „a differenciált társadalmakra jellemző és alapja a munkamegosztás."[452]

Ez a hagyományos társadalom-felfogásként is nevezhető közösségreprezentáció azonban nem tudja a társadalmak működését teljesen leírni. Giddens-hez hasonlóan a szerzők úgy vélik, „a premodern társadalmakban az egyéni és kollektív identitás stabilitását, és az egyén ontológiai biztonságát a tradíciók biztosítják. Ezzel szemben a reflexivitással jellemezhető késő modern korban az identitás (az egyéni és a kollektív egyaránt) megerősítését nem feltétlenül segítik a magától értetődő hagyományok, mindez egyéni feladattá és ezzel együtt megkérdőjelezhetővé és bizonytalanná válhat."[453]

A második ideál közösségtípus az *eszmei vagy választott közö*sség, amely lazább és nyitottabb az előző típusnál, mégis érvényesül bennük a közösséghez tartozás érzése, a tagok számára identitást és biztonságot kínál. Az eszmei vagy választott közösségbe az egyének önként, szabad választásuk alapján csatlakoznak, valamely közös cél vagy érdek elérése miatt.

A harmadik ideáltípus az *inkluzív közösség*. „Az inklúzió meghatározása szerint nem különböző, egymással szembenálló, integrálandó csoportok vannak, hanem különböző képességű, identitású, különböző lehetőségekkel rendelkező emberek, s az együttélés egymásnak, illetve egymás másságának kölcsönös elfogadását jelenti."[454] A közösségbe kerüléshez mindenkinek azonos esélye van, és nem cél az, hogy a kisebbség alkalmazkodjon a többség által meghatározott normákhoz, hanem figyelembe veszi az egyéni igényeket és eszerint alakítják ki az együttélés normáit.

A disszertáció alapjául szolgáló kutatási színterek olyan multietnikus társadalmak, amelyekben különböző életmódok, identitások érhetőek tetten. A helyi közösségszerveződés

[452] Durkheim 2001.
[453] Csurgó–Légmán 2015: 54.
[454] Csurgó–Légmán 2015: 55.

folyamatainak tanulmányozása lehetőséget kínál annak megértésére, hogy az etnikai közösségek együttélését miként befolyásolják a közösségek különböző formái, alakzatai és szintjei.

3.2. Nagyecsed közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje

A városi ranggal bíró Nagyecseden a három etnikai részközösség hosszú távú együttélése sajátos mintázatot mutat. A kortárs viszonyokat is meghatározza, hogy a településen több szegregátum is található, amelyek közül a lokális társadalom együttélésére a romungrók által lakott kiterjedt szegregált városrész gyakorolja a legnagyobb befolyást. A kutatás eredményeit bemutató korábbi fejezetekben elemzésre került, hogy a térbeli, lakóhelyi elkülönülés alapvetően meghatározza a romungrók csoportjának a másik két lokális közösséghez fűződő kapcsolatát. Ennek két alapösszefüggése jól levezethető a szegregációs helyzetből. A kérdőíves felmérés és az interjúk vonatkozó adatainak az elemzése alapján láthatóvá vált, hogy a romungrók és magyarok között a többség részéről a szegregáló attitűd, míg a kisebbségi közösség részéről erre mintegy válaszként az izolációs stratégia jellemzi leginkább a kapcsolatviszonyokat. A Nagyecseden élő romungrók és az oláh cigányok disszimilatív viszonya szintén oppozícióként, kölcsönös elhatárolódásként értelmezhető. Ezzel szemben, ahogy a kutatás részeredményeinek ismertetésekor erről már esett szó, az oláh cigányok és a magyarok között kölcsönösen elfogadóbb attitűd tapasztalható.[455] A nagyecsedi etnikai együttélés mintázatának az etnikai részcsoportok, valamint a személyközi kapcsolatok szintjén megvalósított elemzési eredményeit tovább árnyalják a helyi intézmények és a településen működő további közösségek – civil szervezetek, egyesületek – keretei között zajló, illetve ezeknek a lokális társadalomra gyakorolt hatásai.

Elsőként a városi intézmények az etnikai együttélésre gyakorolt hatásával foglalkozunk. Nagyecseden az óvodákban jellemzően integrált csoportokban nevelik a gyerekeket, és az etnikai értelemben vett heterogén összetétel az óvodai nevelőtestületet illetően is megfigyelhető. Az intézményi szocializáció első fontos színterén a helyi etnikai részközösségek között Nagyecseden nincs szegregált gyakorlat. Az általános iskolákat illetően azonban fontos lokális jelenségnek – etnikai értelemben vett elkülönítő gyakorlatnak – lehetünk szemtanúi. A településen működő két általános iskola közötti legfőbb különbség, hogy míg egyik

[455] Részletes lásd a 2. fejezet 'A nagyecsedi etnikai részközösségek kapcsolatviszonyai' alfejezetében.

intézménybe jellemzően csak a településen élő két cigány közösségből származó gyerekek járnak – a romungró szegregátum közelében működő közoktatási intézmény –, addig a város központjában található iskolát jellemzően a többségi társadalom tagjai látogatják. A szegregátumi iskolának is nevezett intézményben spontán szegregációs folyamatok zajlottak le. A fogalom arra utal, hogy a többségi társadalom tagjai a településen működő, a református egyház által fenntartott iskolába íratják gyermekeiket, míg a romungró és az oláh cigány közösség az állami iskolába járatja gyermekeit. A jelenség a gettósodás és a szegregáció gyorsulását eredményezi, ami egyfajta öngerjesztő folyamatként az érintett települések etnikai együttélési viszonyaira is komoly közvetett hatást gyakorol.[456] A nagyecsedi szegregátumi iskola több dolgozójával, illetve az ide járó gyerekek szüleivel készült interjúk elemzése alapján megállapítható, hogy a cigány gyerekek felzárkózásának ügyében az iskola fontos lépéseket, rendkívüli erőfeszítést tesz. Ugyanakkor a kutatási megfigyelések alapján is nyilvánvaló, hogy az intézmény szegregációja okán a diákok általános iskolai tanulmányi éveik alatt az integráció semmilyen formájával nem találkoznak.

Az intézményi keretek sajátos interetnikus találkozási színterei a település által kínált munkahelyek. A kutatás alapján láthatóvá vált, hogy a munkaképes korú felnőttek esetében a munkaerő-piaci elhelyezkedés etnikai szempontból nagymértékű eltérést mutat. A közös munkavégzés helye az etnikai együttélés minőségét és formáját befolyásoló egyik fontos színtér, hiszen lehetőséget és alkalmat kínál az interakcióra, egymás kölcsönös megismerésére, kollegiális kapcsolatviszonyok létesítésére, a személyes tapasztalatokra épülő érintkezési viszonyok kialakítására.

Nagyecseden a kutatás időpontjában két közösségi ház is működött, amelynek munkatársai a három helyi etnikai részközösségből kerültek ki. A közösségi házak vezetőivel készített interjúk megerősítették azt a feltevésünket, miszerint a közös munkavégzés során kialakuló kollegiális helyzet pozitív irányba tereli a másik etnikai csoport megítélését, szolidaritást és empátiát generál, ami hatással van a település együttélési viszonyaira.

A nagyecsedi interetnikus munkahelyek száma korlátozott, és mint más települések esetében is megfigyelhető, jellemző, hogy a többnyire aluliskolázottabb cigány származású helyiek alkalmazása a szolgáltató szektorban, a közigazgatásban vagy az önkormányzati adminisztrációban kevéssé jellemző. A szocializációs színterek elméletei az iskola mellett a

[456] A spontán szegregáció a kortárs vidéki lokális társadalmakban igen elterjedt jelenség, amit a vonatkozó szakirodalom alapos elemzésnek vetett alá. A szabad iskolaválasztáshoz való jog és a helyi közösség különböző csoportjainak eltérő értékítélete ellentmondásos, valamint a közösség szempontjából rendkívül káros, de az egyén szempontjából teljes mértékben racionális következménye a spontán szegregáció. Vö. Kiss 2016; Kertesi–Kézdi 2014. Az integrált oktatás és a keretei között kialakuló interetnikus kapcsolatok az identitás és a személyiség fejlődése szempontjából pozitív hatást gyakorolnak. Vö. Neményi 2012.

munkahely kérdésével is kiemelten foglalkoznak. A munkahely az olyan közösségek esetében, ahol multietnikus kollektívák alakulnak ki, a csoportok közötti kapcsolatokat szabályozó normák elsajátításának és alakításának aktív szocializációs színterei, így az együttélésre közvetlen hatást gyakorolnak. A szocializációs színterek elméletei igen szertágazók. Az egyik a színtereket két nagyobb csoportra osztja és elsődleges színtérként a családot, míg az iskolát és a munkahelyi környezetet a másodlagos szocializációs színtérként nevezi meg. Más felosztásban az iskolai és a munkahelyi szocializációt is elkülönítik, de a bonyolultabb felépítésű osztályozási rendszerek a szocializációs színtereket akár hét különböző egységre is oszthatják, megkülönböztetve a társadalmi egyén szempontjából a kortárs csoportokat vagy az egyéb közösségi kapcsolati formákat, az egyházi és a civil közösségeket.[457]

„Már 4 éve dolgozok itt. A közösség nagyon jó, fiatalos, és akármilyen probléma van, megbeszéljük. És nincs ez, hogy cigány, vagy magyar vagy. Akármilyen problémád van, vagy valamit nem tudnak, olyan hűségesen megkérdezik, hogy B. néni hogy látod, szerinted? És olyan jól esik tanácsot adni, vagy beszélgetni! […] Álmomban nem hittem volna el, hogy itt ilyen a közösség. De így alakul ki, fiatalos, mert fiatal a főnök és ezért."[458]

A kutatásba bevont lokális társadalmak közösségfolyamatainak értelmezéséhez tartozó fontos további gyakorlati jelentőségű szempont, amely a közösségek szerveződését alapvetően befolyásolja, az interperszonális hálózatok és a helyi intézményi sűrűség közötti kapcsolat.[459] Az összefüggés egyenes arányosságot feltételez a társadalom tagjai közötti kapcsolatok minősége és a működtetett intézmények száma között, vagyis minél szorosabbak a személyközi kapcsolatok, annál több közösségi intézmény megszervezésére kerül sor. A személyközi kapcsolatok minősége és a tanulmányozott települések – így Nagyecseden is – közösségein belül, valamint a közösségek révén megvalósuló etnikai határátlépések, és általában a közösségeknek az etnikai együttélési kapcsolatok alakulására gyakorolt hatása központi jelentőségű kérdés.

A személyközi kapcsolatok minősége és az ezt részben kifejező intézményi-közösségi struktúra közötti összefüggéseket elemző közösség-meghatározások rendszerint a lokalitást veszik alapul, tehát a hely és a közösség között eleve szoros kapcsolatot feltételeznek. A tagok közötti kapcsolatok alapján a szakirodalmak rendszerint a közösségek három típusát különböztetik meg egymástól: a lokális közösségeket, az érdekközösségeket és a bensőséges kapcsolati közösségeket.[460] A lokális közösségek alapja az azonos lakótér, település, tehát a

[457] Vö. Nagy 2013: 95–108.
[458] Saját gyűjtés: 59 éves, oláh cigány származású nő, Nagyecsed, 2019.
[459] Hunter 2007: 21.
[460] Vö. Kovács 2017.

földrajzi értelemben egymás közelében élők egy lokális közösséget alkotnak. Az érdekközösség túlmutat a lokalitáson, és további közös jellemvonást feltételez, mint például a rokonsági, az azonos munkavégzési körülmények, de a megegyező etnikai, vagy a vallási hovatartozás is éppolyan közös vonása lehet az érdekközösség tagjainak. A bensőséges kapcsolati közösség tagjait összetartó erő valamely eszme, értékorientáció, vagy világnézet.

Az olyan lokális közösségfolyamatok tanulmányozásakor, mint Nagyecsed vagy a kutatásba bevont másik két település, a közvetlen közösségszerveződésekre helyezzük a hangsúlyt. A közvetlen közösségek esetében a tagok személyes kapcsolatba kerülhetnek egymással, és mint azt a következőkben látni fogjuk, a fizikai kapcsolat biztosítja az interakciókhoz köthető tapasztalatot, amely érintkezési térként funkcionál az elérő etnikai közösségekből származók számára a tanulmányozott településeken. A tagok közötti kapcsolatok minősége alapján működő közösségek elemzésének egy további fontos szempontja az integráló tényezők kérdése. Csurgó és Légmán a közösségek két integráló mechanizmusát különítik el, a kollektív identitásra épülő közösségeket és az intézményhez kötődő (integráló) közösségeket.[461]

A következőkben a nagyecsedi közösségfolyamatok és a település etnikai együttélési kapcsolatai közötti összefüggéseket két szempontból vizsgáljuk. Először egy helyi intézmény, a Berey József Helytörténeti Gyűjtemény keretei között az utóbbi években folyó imázskonstrukciós munka és a nagyecsedi etnikai együttélési kapcsolatok közötti összefüggéseket elemezzük. Ezt követően a település civil közösségi szervezeteinek az együttélésre gyakorolt hatását tanulmányozzuk.

3.2.1. A Berey József Helytörténeti Gyűjtemény imázskonstrukciós tevékenysége, mint a helyi etnikai együttélési kapcsolatviszonyok következménye

A 21. században a múzeumok, gyűjtemények hagyományos feladatrendszere átalakult, és a gyűjtés, konzerválás, kiállítás – a tárgyak speciális környezetben és elrendezett bemutatásának – funkciója mellett a közvetítés, a közösségépítés is egyre nagyobb hangsúlyt kap. Így a múzeumok az alaptevékenységek között „szerepet vállalnak a lokális közösségek építésében és animálásában, a helyi tradíciók megőrzésében, a lokális identitás erősítésében.”[462] Ebből következően átalakultak a múzeumok, a helyi gyűjtemények és a lokális társadalom közötti

[461] Csurgó–Légmán 2015.
[462] Koltai 2011: 25.

viszonyok, amelyek általános jellemzője, hogy összetettebbé váltak. A múzeum szerepét és célját azzal, hogy a közösségépítés meghatározó funkciót nyert tevékenységében, újra kell definiálni.

Nagyecseden a Berey József Helytörténeti Gyűjtemény keretei között az imázs-konstrukciós gyakorlat olyan mintájára láthatunk példát, amely a település történelmi múltját és kiemelkedő eseményeit bemutató forrásanyag mellett a település arculatát (imázst) is folyamatosan aktualizálja, követve ezzel a lokális térben lejátszódó folyamatokat. Az imázsépítés pozitív városképet kíván közvetíteni, amivel a helyi társadalom tagjai, a gazdasági szféra különböző szereplői, valamint a látogatók is azonosulni tudnak. A tudatos városimázs alakításnak egyik legfőbb célja ugyanis, hogy a helyben található hiteles és egyedülálló jellegzetességeket kihasználva pozitív beállítódást ösztönözzön mind a helyiekben, mind az idelátogatókban. Nagyecsed az arculatépítés folyamatában szinte egyedülálló módon úgy alkotja meg a településimázst, hogy a helyi cigányság kultúráját a történelem szerves részévé emeli, és ezzel előmozdítja a cigányságról kialakított kép javulását. A jelenség megértése összekapcsolódik a település etnikai közösségei között kialakult kapcsolatok minőségének, az együttélésnek a kérdésével.

Egy helyi gyűjtemény kialakulása összekapcsolható a helyi közösség szerepvállalásával, megtörténhet különböző magánszemélyek, helyi lakosok által történő felajánlások, adakozások révén, amellyel hozzájárulhatnak az intézmény létrejöttéhez. Az ilyen természetű adományozási gyakorlat szükségszerűen befolyásolja a lokális társadalom és a múzeum kapcsolatviszonyát. Az etnikai és kulturális identitást reprezentáló helyi néprajzi anyag megőrzése és bemutatása olyan kibővített funkciója lehet a gyűjteményeknek, múzeumoknak, amellyel esélyt teremtenek arra, hogy „az eredeti identitásukat ápolni kívánó emberek elsajátíthatják vagy felidézhetik a saját, tradicionális népi kultúrájukhoz kapcsolódó néphagyományokat, szokásokat, ünnepeikhez kötődő népművészeti tevékenységi formákat."[463]

Nagyecsed helytörténeti gyűjteményének a példáján keresztül egy olyan szemléleti megközelítést ismerhetünk meg, amely Arjun Appadurai lokalitás fogalmához kapcsolódóan pontosan jellemzi a helyi társadalom tagjai közötti kapcsolatokat és kontextusokat. „A tér, a térelemek, a tárgyak és tárgyi rendszerek lokalizálódásának egyik lehetséges módja, hogy a fizikai tér – a lokális közösségek életterének – kitüntetett pontjain közös megegyezés és értelmezés eredményeként jelentéssel telített csomópontok, emlékpontok szerveződjenek. Ilyen csomópont a település szerkezetén belül a múzeum is."[464] A helyi múzeum értékközvetítése, és

[463] Koltai 2011: 26.
[464] Vajda: 2013.

annak tudatos gyakorlata jellemezhető abból a szempontból, hogy egyrészt miként következménye az etnikai részközösségek közötti együttélési kapcsolatoknak, másrészt miként hat a helyi társadalomnak a saját településéhez fűződő viszonyára. Emellett fontos, hogy a múzeum imázsgyakorlata a város határain túl is képes a településről kialakított kép befolyásolására.

Elmondható, hogy az olyan típusú helytörténeti gyűjtemények, mint a Berey József nevével fémjelzett intézmény Nagyecseden, a helyi identitás kifejeződése, és „a helyi közösség tagjainak önmagukról mint közösségről alkotott képe (önmeghatározás), mely a tagok között folyamatosan zajló párbeszéd, a közös cselekvés és a közös értékek felfedezése révén jön létre."[465] A gyűjtemény története és a fokozatosan fejlődő kiállítási koncepció leképezi a település társadalmának múltjához való viszonyát és a jelenével kapcsolatos elképzeléseinek átalakulási folyamatát.

Nagyecsed város keletkezéséről Berey József összefoglaló kötetében olyan részletekbe menő történetet olvashatunk, amely segít megérteni, hogy az egykori környezet és természetközeliség milyen szerepet töltött be a helyiek életében, és miért vált ez a gyűjtemény megszervezésének meghatározó szempontjává, mintegy a helyiek történeti identitásának kifejezésére szolgáló eszközzé.[466] Az 1988-ban létrehozott helytörténeti gyűjtemény méltán viseli magán Berey József nevét. Az egykor iskolaként funkcionáló kúria épületét 2013-ban teljesen felújították, mely munkálatok során bővült a kiállító tér. Két állandó kiállítás található az épületben, amely mentén a gyűjtemény két részre bontható. Az egyik, a település történetét megidéző és rá emlékező „Nagyecsed története" című tárlat, míg a gyűjtemény másik részében további két néprajzi szemléletű, de tematikus egységet alkotó kiállítás tekinthető meg: „Az ecsedi nép életéből" és „Az Ecsedi-láp világa."

A lápi kultúrát és a régi népéletet rekonstruáló installációk a romantizált betyárvilág egykori jellegzetességeit is feltárják a látogató előtt. A betyármúlt historizált és idealizált bemutatása a gyűjtemény kiállítóterében hangulatával és eszmei tartalmában is visszaköszön Nagyecsed kortárs közösségjelenségeiben. A kiállítás szellemiségét a régmúlt hagyományát megidéző és bemutató installációk mellett jól kifejezi a kiállító terem falán kifüggesztve látható, a városban 2008-ban megalakult „Lápi Betyárok" nevét viselő csoport fényképe és rövid leírása. A történeti múlt reprezentációja és a helyi lokális társadalom jelene közötti kontinuitás

[465] Aparovics–Vercseg (szerk.) 2017: 103.
[466] Berey 1988. Berey József református lelkész munkássága a település életében meghatározó, hiszen neki köszönhető, hogy elsőként rögzítésre került a település története és néprajzi hagyományvilágának az összefoglalása.

együttábrázolása a kiállítótérben sokatmondó jelenség. Mindez akár a lokális közösségépítés tipikus esetének mondható: a történeti identitás a kortárs közösség koherenciájának elvi alapja.

A civil szervezet célja a régmúlt hagyományainak megidézése és ápolása. A hagyományőrző csoport az egykori betyár-élet feleleventésével kapcsolódik be nemcsak a helyi, hanem a környező települések közösségi rendezvényeinek programjába. A betyárhagyományról az alábbi módon írnak: „Az Ecsedi-láp dallamkincsében is előfordulnak betyárokról szóló népdalok. A láp nádrétege jó búvóhelyül szolgált a szegény legényeknek, a betyárrá kényszerült hajdúknak és a kuruc talpasoknak is. Az Ecsedi-láp vidékének legnevezetesebb betyáralakja Geszten Jóska, akinek hírét több népdal is megörökítette."[467]

Az állandó kiállítások kialakításánál, ahogy a Berey József Helytörténeti Gyűjtemény esetében is a lokális közösség tudatos imázsépítésének jó példáját figyelhetjük meg, ugyanis olyan belső tartalmat tulajdonítanak a megteremtett arculatnak, amely egyszerre idealizálja a lokális térhez fűződő történelmi eseményeket, és segít a színtér jelenének pozitív megláttatásában. Az állandó kiállítások hátterét a település és közvetlen környezetének egykori kiemelkedő személyiségei, és tárgyi környezete alkotja, a kollektív élmények, a hagyomány és annak revival elemei meghatározzák a helyi társadalom várossal kapcsolatos attitűdjét. A Nagyecseden látható intézményi célok helyi vonatkozásban megfelelnek German Kinga múzeumdefiníciójának, miszerint „egyszerre értékeket őrző és újraértelmező kulturális központok és olyan kommunikációs helyek, ahol a közösség tagjai kulturális örökségük mentén aktuális és jelen időben zajló diskurzusokat folytatnak egymással, a múzeumok szakembereinek moderálásával, kísérésével."[468] A meghatározás lényeges alkotóeleme, hogy a helyi múzeumi funkciójú intézményeket a közösség szempontjából értelmezi, és közösségi teljesítményként írja le.

Ahogy a helyi gyűjtemények létrehozása, úgy a városi imázs építésének folyamata is a lokális közösségek bevonásával történik. Látható tehát, hogy „a múltat a jelennel összekötő társadalmi és intellektuális konstrukció folyamatában a közösség létrehozza a saját kulturális reprezentáció rendszerét, mely az egyén számára az „odatartozás" érzését, a kötődés képességét biztosítja."[469]

A lápi világ és az ahhoz alkalmazkodó életmód a lokális magyar közösség identitástudatának fontos eleme, de a településen további jelentős tradíciókkal rendelkező etnikai részközösségek is élnek. A három részközösség – magyarok, romungrók és oláh

[467] Virtuális séta a Berey József Helytörténeti Gyűjteményben. https://www.nagyecsed.hu/2019/05/06/virtualis-seta-a-berey-jozsef-helytorteneti-gyujtemenyben/
[468] German 2020: 43.
[469] Aparovics–Vercseg (szerk.) 2017: 103–104.

cigányok – közötti társadalmi és kulturális kapcsolatok, az egymásra gyakorolt hatásfolyamatok sajátos formát mutatnak és következményei a helytörténeti gyűjteményben is látható formát öltöttek. A hagyománykövető és gazdag néprajzi jelentőségű kultúrát megőrző oláh cigányok helyi csoportjának tudatos integrációs törekvése eredményezte, hogy a gyűjtemény vezetősége a helyi önkormányzattal együtt a kisváros kulturális örökségét bemutató intézmény részeként felvállalta az együttélő kisebbségi közösség reprezentációját. A jelenség Nagyecsed etnikai együttélési viszonyainak fontos következménye és egyben eredménye.

Az oláh cigány kultúra és hagyományvilág megelevenítését és a település-imázs egyfajta kibővítését figyelhetjük meg a Berey József Helytörténeti Gyűjtemény részeként 2019 őszén átadott *Roma Szoba* kiállításban. Az így létrehozott látogatótér egyszerre tölt be jelentős kultúraközvetítő szerepet, identitáserősítő funkciót és szolgál egyfajta közösségépítő célt. A *Roma Szoba* helyi illetőségű kurátorának munkáját a nagyecsedi oláh cigány asszonyok több formában is segítették. Tárgyi emlékek adományozásával és összegyűjtésével, a kiállítótérben a tárgyak elrendezésével aktívan járultak hozzá a kiállítás végső arculatának kialakításához.

Az országban jelenleg nincs olyan önálló múzeum, ahol a roma kultúra, néprajz, történelem emlékeihez kapcsolódó műtárgyak, vagy művészeti alkotások tematikus csoportosításával a hazánkban élő legnagyobb etnikai kisebbség lehetőséget kapna önreprezentációjára, ezzel együtt pedig a kulturális identitás kifejezésére és a hagyománykészlet minél szélesebb körben történő felmutatására. „A múzeumi reprezentációnak az adott közösség identitásának szempontjából kiemelt szerepe van, és ez különösen igaz az olyan alulreprezentált társadalmi csoportok esetében, mint a hazai cigányság.”[470] Az időszaki, vagy valamilyen eseményt kiegészítő, vagy hozzá kapcsolódó kiállításokat nem számítva az országban csak néhány kezdeményezést találunk, amely intézményi keretek között biztosít lehetőséget a roma kultúra bemutatására.

A Berey József Helytörténeti Gyűjtemény részeként a magyar többségi környezet által támogatott oláh cigány kultúrát bemutató szoba jelensége a település intézményi keretek között értelmezhető kortárs közösségfolyamatainak fontos részleteire enged rálátni. A roma közösség közreműködésének lehetősége a saját kultúra bemutatásában identitáserősítő hatást fejt ki. Továbbá a roma kultúra megjelenése a helyi intézményesült kiállítóterekben a többség a kisebbség irányába mutatott elfogadásának előmozdításához járul hozzá.

Nagyecseden a *Roma Szoba* különálló épületben kapott helyet, a helytörténeti gyűjteménytől fizikai értelemben elkülönülten, ugyanakkor a gyűjtemény részeként került átadásra. A roma kisebbség önreprezentációjára lehetőséget adó ’Amaro dulmutano trajo – Régi

[470] Pacsika 2020: 78.

életünk' című mini tárlat a tárgyi kultúra kiemelt elemeit felsorakoztatva egy lakótér belső felépítésével, tárgyközpontú kiállításával a helyi cigány közösség múltjának egy részletét tükrözi vissza. (30-31. ábra) A kiállítást megtekintve látható, hogy a cigány közösség és a helyi magyar társadalom tárgyi kultúrája között milyen szoros kapcsolat alakult ki.

30. ábra: *Részlet a Roma Szoba kiállítóteréből. (Forrás: saját készítés, készült a Berey József Helytörténeti Gyűjteményben)*

31. ábra: *Részlet a Roma Szoba kiállítóteréből. (Forrás: saját készítés, készült a Berey József Helytörténeti Gyűjteményben)*

Amint erről a kutatásba bevont települések lokális akkulturációs folyamatainak bemutatásakor már esett szó, az együttélő lokális etnikai részközösségek együttműködése és rendszeres érintkezése eredményeként a kultúra egyes elemei keveredést mutatnak.[471] A magyarokkal egykor patrónus-kliens viszonyban élő helyi cigány asszonyok a cigányság tárgyi kultúrájában, használati eszközeikben megőrizték a magyar tárgyi kultúra egy korábbi rétegét. (32. ábra) A *Roma Szoba* berendezése a '60-as évekbeli magyar paraszti házbelsőre emlékeztet, amelynek elemei a cigány közösségben tovább fennmaradtak. A kiállítás részeként a cigány viselet egyik legfőbb darabjára is láthatunk példát, a színes, virágmintás kasmírkendő több változatban is megjelenik az installáció részeként.

[471] Vö. Szabó 2018.

32. ábra: *Konyha sarok a Roma Szoba kiállítóterében*.
(Forrás: saját készítés, készült a Berey József Helytörténeti Gyűjteményben)

A kultúraközvetítés azonban a bemutatott tárgyi eszközök mellett sokkal nagyobb mértékben jelenik meg a gyűjteményben, ugyanis azzal, hogy a helyi cigány közösség tárgyi hagyományát kulturális javaknak tekintik, az oláh közösség a többségi társadalom részéről felvállalt elfogadására láthatunk példát.

A helyi közösségfolyamatok szempontjából meghatározó az etnikai részközösségek együttélésének minősége és a csoportok egymáshoz fűződő viszonya. „A közösségfejlesztés alapja a bevonás, aktivizálás, a részvétel ösztönzése, a közösség aktív részvételének fokozása, szervezettségének erősítése. […] A kölcsönösséget, az egyenrangúságot kell szem előtt tartani, lehetővé tenni a bekapcsolódást, a hozzájárulást, hogy az egyén értékes lehessen közössége számára.”[472] A közösségépítés megvalósulhat a másik kultúrájának megismerésével, amihez megfelelő teret kínálhat a helyi múzeum, gyűjtemény.

A *Roma Szoba* a nagyecsedi kortárs közösségfolyamatokban betöltött szerepének értelmezése szempontjából fontosak azok a narratívák, amelyek a kialakítását kísérték. A település polgármesterének a kiállítás megnyitóján elhangzott szavai pontosan bemutatják, hogy miként és miért játszik figyelemreméltó szerepet az oláh cigány kultúrát szemléltető installáció az együttélési kapcsolatok alakulásában.

„Nagyon örülök neki, hogy ennek tulajdonképpen egy országos szintű elismerése is megtörténhetett nemrég, amikor a Nemzeti Kulturális Örökség névjegyzékébe került a magyar

[472] Aparovics–Vercseg (szerk.) 2017: 115.

néptáncunk mellett a roma néptánc is Nagyecseden, elsőként az országban. Ezt minden fórumon elmondom, ahol csak lehet, mert nagyon büszkék vagyunk rá és nyilván ebben nagyon-nagyon sok embernek van a munkája."[473]

A település etnikai együttélési viszonyainak hatása a közösségfolyamatokra a helytörténeti gyűjtemény intézményi keretei között fontos eredményekre vezet a nagyecsedi magyar–cigány kapcsolatok értelmezése szempontjából. A *Roma Szoba* kialakításának körülményeit és céljait bemutató elemzés eredményei alátámasztják az interperszonális kapcsolatviszonyok vizsgálata során kapott eredményeket, miszerint az oláh cigányok és magyarok közötti kapcsolatviszony kölcsönösen elfogadó attitűddel jellemezhető. A lokális közösségfolyamatok minőségére és az etnikai együttélésre gyakorolt hatásával kapcsolatos további érdekes eredményeket mutat, ha megvizsgáljuk a helyi civil szervezeteket, amelyek jellemzően szintén e két részközösség közötti együttműködésnek kínálnak keretet.

3.2.2 Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra

Hankiss Elemér a közösségtípusok megkülönböztetésére a fizikai kapcsolat rendszerességét jelöli ki, ami alapján különbséget tesz közvetlen és eszmei közösség között. A közvetlen közösség tagjai – például klubok, egyesületek, baráti körök – ismerik egymást, kapcsolatban állnak egymással, a tagok közötti kapcsolat azonos fizikai térben valósul meg.[474] A lokális civil szervezetek, egyesületek közvetlen közösségek. A multietnikus perifériális vidéki társadalmakban végzett kutatások alapján az etnikai együttélés minőségére gyakorolt hatásuk és az együttélésben játszott közvetlen szerepük fontos társadalmi tényező.

A következőkben a helyi civil szervezeteket, egyesületeket, mint a közösségszerveződés sajátos formáit két csoportba sorolva vizsgálom: etnikus és transzetnikus civil közösségek.[475] Az elemzésbe bevont közösségek közös jellemzője, hogy a kiválasztott egyesületek, együttesek vezetői a település olyan meghatározó személyiségei, akik nem kizárólag a saját etnikai közösségük igényeit szolgálják, hanem azon túllépve a nagyecsedi helyi társadalom közösségformálódásában, közösségépítésében is döntő szerepet vállalnak. A következőkben

[473] Saját gyűjtés: részlet Kovács Lajos nagyecsedi polgármester 2019. 10. 17-én megtartott Roma Szoba átadó ünnepség megnyitó beszédéből.
[474] Vö. Hankiss 1985.
[475] Etnikus civil közösségnek azt a csoportformát nevezem, amelynek tagjai szinte kizárólag azonos etnikai részközösségből kerülnek ki. Transzetnikus közösségnek pedig azokat a szerveződéseket, amelynek tagjai két, vagy három lokális etnikai csoportból érkeznek.

felsorolásjelleggel bemutatásra kerülnek azok a helyi civil közösségek, amelyek a településszintű közösségfolyamatok alakulására, így a nagyecsedi etnikai csoportok közötti viszonyokra is hatást gyakorolnak.

A, Nagyecsedi etnikus civil közösségszervezetek

Lovasklub

A település egyik eminens hagyományának az ápolására 1996-ban 28 fővel alakult meg a nagyecsedi lovasklub Tóth Miklós vezetésével. Nagyecseden a lovas élet nagy múltra tekint vissza, *„az elődeinktől egy olyan hagyományt kaptunk és olyan megbecsülést a lovak iránt, és olyan szeretetet, amire azt mondom, hogy csodálatos világ a lovas élet."*[476] A millecentenárium évében a városban egy turulmadár szobor avatása kapcsán szervezett ünnepségre kértek fel helyi lovas embereket, hogy fogaton szállítsák a rendezvényen részt vevő vendégeket. A lovasklub ezt követően és részben az esemény hatására alakult meg.

A szervezet jelenleg 35 férfi taggal működik. A lovasklubnak jellemző korosztálya nincs, 35 évestől a 75 évesig vannak aktív tagjai, és vannak tiszteletbeli tagok is, akik nem rendelkeznek saját lóval. Az etnikai hovatartozás szerint jelenleg csak magyar tagjuk van, de korábban volt egy cigány származású tag is. A bekerülés mindenki számára nyitott, aki elfogadja a szervezet alapszabályát.

Tevékenységi körük színes és nemcsak a lokális közösségre, hanem a környező falvak, városok életére is hatást gyakorolnak. Rendszeresen szerveznek lovas felvonulást, lovas fogat szépségversenyt hintóval, népi fogattal, lőcsös szekérrel, emellett fogathajtó versenyt és hátas ügyességi versenyt is megvalósítanak. Szerepük a helyi Rákóczi-kultusz ápolásában is fontos, amit jól fémjelez az évről évre megszervezett Rákóczi lovas emléktúra, amely során a lovasok kuruc ruhába öltözve Rákóczi zászlaja alatt Mátészalkáról indulva Fábiánházáig vonulnak.[477]

A hagyományőrző tevékenység fontosságát az alábbiak szerint foglalta össze a klub vezetője:

„Én úgy érzem, hogy ennyivel tartozunk az elődeinknek, akik ekkora hagyományt teremtettek a lovazásba. Ez egy nagyon érdekes ügy, hogy mindenki azt mondta, hogy Magyarország egy lovas nemzet és ez tényleg így van. Mert nagyon szeretik a lovakat, de ugye

[476] Saját gyűjtés: interjú Tóth Miklóssal a Lovasklub vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[477] II. Rákóczi Ferenc a település történetében meghatározó szerepet játszó jeles személyiség volt. Vö. Szállási 2008.

ez most már nem abban az értelemben van meg, hogy hagyományosan megyünk a mezőgazdaságba és lovazunk, szántunk, vetünk, mindent csinálunk a lovakkal, mert régen így volt. Hanem ez elment egy hobbi szint felé. Egy csodálatos dolog a maga nemében, díjugratásba, díjlovaglásba, és mi így igazán a hagyomány felé maradtunk meg. Az, amit az őseink ránk hagytak, a ló szeretete, meg az a felvonulások, amiket meg tudunk csinálni, rendezvényeken, fogathajtásokon, és ebbe tisztelegve az elődeink iránt, az elődeinkre, hogy mit hagytak ránk örökségbe."[478]

A lovas hagyomány ápolása nem csak a hagyománykészlet megörökölt elemeinek a fenntartását, de újabb hagyományok megteremtését is szolgálják. A szellemi hagyomány egyes elemeinek átalakulása és a kortárs igények szerint új funkciókkal történő felruházása a település egészére hatást gyakorol. Ilyen új keletű hagyományelemek például, hogy a helyi nevelési-oktatási intézményekbe lovas fogat viszi a Mikulást; vagy az esküvőkön és a szüreti felvonulásokon hintón szállítják az ünnepelteket. Az Egyesület a helyi társadalomban fontos közösségi funkciót betöltő és aktív tevékenységet folytató szervezet. A település történeti identitásának ápolását kapcsolja össze a módszeres hagyományőrző tevékenységgel.

Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományőrző Együttes

Az együttest 1996-tól a nagyecsedi lovasklub vezetője irányítja, amikor a fentebb már leírt eseményre (turulmadár-avatás) a város vezetői felkérték, és feladatul kapták, hogy az ecsedi verbunkot – a magyar közösség, ma már az UNESCO világörökség részeként számon tartott gazdag tánchagyományának virtuóz férfitáncát – állítsák színpadra. A kezdeti nehézségeket követően gyorsan 12 párra fejlesztették az együttest, és minden városi és környékbeli rendezvényen megjelentek. Országos viszonylatban is nagy sikereket értek el, háromszor is kiválóan minősültek az elmúlt két évtizedben.

„Nagyecsedi lakodalmassal mentünk 45 fővel és megkaptuk az első országos kiváló minősítésünket. […] Ez olyan biztatást adott a csapatnak, meg nekem is, hogy dolgozzunk fel még ecsedi hagyományokat. 2010-be sikerült az „így vót" című műsorunkat megcsinálni. Ami egy tengeri lopásból kezdődik, amit régen csináltak a fiúk, ha menni akartak mulatni. Ugye pénz nem volt, ellopták a tengerit a saját szüleiktől, nagyszüleiktől, elmentek a zsidónál, ott elcserélték borra és azzal mentek mulatni a csűrbe. Ezt mi feldolgoztuk színpadra."[479]

[478] Saját gyűjtés: interjú Tóth Miklóssal a Lovasklub vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[479] Saját gyűjtés: interjú Tóth Miklóssal, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.

Sikerüket és hagyományőrző munkájuk elismerését jelzi, hogy 2017-ben a nagyecsedi magyar és cigány tánc felkerült a szellemi kulturális örökség jegyzékébe. Jelenleg 40-45 fővel dolgoznak együtt, mindenki magyar származású, habár táncolnak hagyományos nagyecsedi cigánytáncot is, de tagjaik között soha nem voltak a cigány etnikai közösséghez tartozó táncosok. Korosztály szerint nyitott az együttes, 10 évestől a 75 éves táncosig járnak a közösségbe, amit kifejezetten fontosnak tartanak, mert *„ezért vagyunk hagyományőrzők, így fel tudjuk építeni, hogy az idősektől lássák azt, hogyan táncolnak.”*[480] A tánchagyomány megőrzése az együttes életében meghatározó cél, amit az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

„…nagyon furcsa dolog, mint egy családanya próbálja a gyerekeinek átadni azt, amit a szüleitől kapott, hogy neki még jobb legyen. Ugyanezt szeretnénk mi is. Az elődeink táncolták ezeket a táncokat mulattságokon, rendezvényeken, bálokon (akkor még csűrökbe voltak a bálok), hogy ezt adjuk tovább a gyerekeinknek azzal, hogy ez a mi hagyományunk.”[481]

Az együttes a nagyecsedi hagyományápoló közösségek kiemelkedő példája. Az etnikus identitás megőrzését szolgáló örökségmentés olyan tevékenység, ami a település határain túl is elismerést vívott ki Nagyecsed számára.

B, Transzetnikus civil közösségszervezetek

Nagyecsedi Cigány Kultúráért Hagyományőrző és Érdekvédelmi Egyesület

2017-ben alakult az egyesület és célja a kulturális értékek felkutatása, visszatanítása, különösen a cigány kultúra kevésbé ismert elemeinek újrafelfedezése céljával. A revival szemléletű egyesület elnöke Balogh Mariann oláh cigány származású óvodapedagógus, aki főállásban a helyi óvodában dolgozik. Jelenleg 10 taggal működik az egyesület, etnikai hovatartozás szerint fele-fele arányban vannak roma és nem roma származású tagjai. A tagok életkoruk alapján a húszas és harmincas éveikben járnak, tehát fiatalokból álló közösségként vesznek részt a település kulturális életében.

Tevékenységi körük széles, azonban korlátozott anyagi lehetőségeik okán viszonylag szűk mozgástérrel rendelkeznek. Igyekeznek minden városi rendezvényen részt venni és népszerűsíteni egyesületüket. Célközönségük elsősorban a hátrányos helyzetű gyerekek, fiatalok, valamint a roma kultúra iránt érdeklődők.

[480] Saját gyűjtés: interjú Tóth Miklóssal, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[481] Saját gyűjtés: interjú Tóth Miklóssal, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.

Az oláh cigány kultúra hagyományainak megőrzése iránti elkötelezettség számos formában van jelen munkájukban: *„a tánc, a gasztronómia, a cigány mesék, illetve a népi kultúrából a régi eszközök, a különböző foglalkozások bemutatása, mint a kosárfonás, vagy a vályogvetés. Tudunk mutatni keretet, régi szerszámot, amivel foltozták régen az edényeket."*[482] Céljaik között szerepel tehát a régi hagyományos mesterségek bemutatása is, az oláh cigány kultúra elemeinek visszatanítása, amely eszköz ahhoz, hogy a fiatalok rálássanak a hagyományos oláh cigány szokás- és szabályrendszerre, a kultúra értékeire.

Az egyesület munkájának jelentősége túlmutat a puszta hagyományőrzésen, hisz közvetve hatást gyakorol a település etnikai részközösségeinek együttélési kapcsolatviszonyaira. Az egyesület tagjai közötti kooperáció a helyi többségi magyar és az oláh cigány társadalom interakcióinak bővítését szolgáló színtér. Az egyesületi tevékenység a transzetnikus együttműködés egy kiváló példája, ami mintát mutat a lokális társadalom egésze számára, másrészt lehetőséget biztosít a két kultúra közötti érintkezésre.

Nyevo drom – Új út Roma Férfiak Egyesülete

2017-ben alakult, vezetője Balogh Ferenc, oláh cigány származású nagyecsedi lakos. Az egyesület célja a hátrányos helyzetű emberek segítése, *„legfőképpen a romák felé szolgálni, akik hátrányos helyzetűek, azokat valamilyen szinten beintegrálni a magyar társadalomba, elősegíteni, segíteni őket, hogy másképpen gondolkozzanak, másképpen tudjanak viselkedni. Ez a feladatunk, […] hogy valamilyen szinten másképpen lássanak meg bizonyos dolgokat, amiket mi már látunk."*[483]

Az egyesületnek jelenleg 10 férfi tagja van, ebből kilenc oláh cigány származású, egy pedig magyar származású, korosztály szerint 40-50 évesek.

Tevékenységüket önkéntes alapon végzik, a rászorulóknak élelmiszert, tűzifát osztanak, ruhacsomagot állítanak össze. Céljuk, hogy a városban egy irodát nyissanak, és egyesületként pályázatok útján még több segítséget tudjanak nyújtani az arra rászorulóknak. Célközönségük elsősorban a szegregátumban élő és hátrányos helyzetű romungró cigányok.

Az egyesület vezetője egyben az egyik helyi gyülekezet vezetője is, minden héten bibliaórát tart a szegregátumi közösségi házban. „*Vannak olyanok, akik megtanultak már imádkozni, van, aki azért bizonyságot tud tenni arról, hogy például bement mondjuk eredményeket vitt, bement az orvosi rendelőbe és nem neki rohant, hogy sokat kell várni, nem dühöngött, nem előzött,*

[482] Saját gyűjtés: interjú Balogh Mariannal, az egyesület elnökével, Nagyecsed, 2019.
[483] Saját gyűjtés: interjú Balogh Ferenccel, az egyesület vezetőjével, Nagyecsed, 2019.

tolakodott, hanem szépen leült magának és megvárta a sorát. És akkor ment be, amikor rá került a sor. Tehát próbáljuk őket tanítgatni, nevelgetni, ahogy a mi hitünk ezt vallja."[484]

Hagyományőrző tevékenységet jelenleg nem folytatnak, de célul tűzték ki a szellemi kultúra ápolását, kiemelve a cigánytáncot, amit szeretnének tanítani az arra fogékony érdeklődőknek. Az egyesület elnöke ugyanakkor kritikusan megfogalmazta, hogy szerinte az oláh cigány szokásvilág számos olyan elemet tartalmaz, amelyeket nem tart követendőnek.[485] Az egyesület nevével is az 'új útra nevelés'-re utal, amelyben szeretné, ha a fiatal generációk csak bizonyos, a többségi társadalom értékrendjével összeegyeztethető értékeket sajátítanának el az oláh cigány hagyományvilágból. Az egyesület céljai összhangban vannak a helyi oláh cigány közösségre jellemző és korábban már elemzett jelenséggel, a tudatos alkalmazkodási stratégia céljaival. Ennek eléréséhez vallási-szellemi nevelési eszközöket is alkalmaznak.

Nagyecsedi Hátrányos Helyzetű Emberekért Egyesület

2016-ban alapította Bulyáki Béla, aki nagyecsedi származású romungróként a szegregátumból kikerülve belső késztetést érzett közössége megsegítésére. Az egyesület célja a mélyszegénységben élő, hátrányos helyzetű emberek, az arra rászoruló gyermekek, főleg súlyos beteg gyerekek, valamint az idős emberek támogatása.

Az egyesület országos kapcsolathálóval rendelkezik, nagyecsedi székhellyel működik és hatóköre a városon felül még kiterjed a környező településekre is. Az egyesületnek jelenleg 17 tagja van és az elnök kivételével mindenki magyar származású. A tagság többségében középkorú, 30-tól 50 éves személyek közössége. Hivatásukat tekintve találhatunk közöttük rendőrt, könyvelőt, háztartásbeli családanyát, bolti eladót: *„pont így jó, mert más-más a tapasztalatunk és így egy ötletet teljes körűen átrágva meg tudunk beszélni."*[486]

Tevékenységi körükbe a szociális segítés kiemelt teret nyert, *„azon belül tehát nekünk az az egyirányú gondoskodásunk, hogy segítsünk a valós rászoruló embereken, a hátrányos helyzetű családokon, a krízis helyzetben lévő családokon, súlyos betegeken, azon belül a leukémiás gyerekeket."*[487]

[484] Saját gyűjtés: interjú Balogh Ferenccel, az egyesület vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[485] *„A cigány szokásokba volt olyan, hogy a gyerek, a fiú vagy lánygyerek egész fiatalon férjhez ment, a lány 14-15 évesen már szült. Ezeket szeretnénk visszaszorítani. Vagy nem voltak olyan dolgok, hogy az apa akarta volna, hogy a gyereke akarjon továbbtanulni. A tanulásra nem akartak fókuszálni. Ez nem annyira jó. Vagy a varázslás, a kártyavetés. Vannak dolgok, amik úgy gondolom, hogy rosszak voltak, ezek öröklődése, most már így lássuk, hogy nem voltak olyan jók."* Saját gyűjtés: interjú Balogh Ferenccel, az egyesület vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[486] Saját gyűjtés: interjú Bulyáki Bélával, az egyesület elnökével, Nagyecsed, 2019.
[487] Saját gyűjtés: interjú Bulyáki Bélával, az egyesület elnökével, Nagyecsed, 2019.

Továbbá az egyesület elnöke megfogalmazta, hogy aerobik-fittnesz testépítő edzőként a fiatalok sport iránti szeretetét is szeretné előmozdítani. Az egyesület a város közösségi életébe aktívan bekapcsolódik és jó viszonyt ápol a többi helyi szervezettel, valamint intézménnyel, amit jól jelez, hogy minden városi rendezvényen részt vesznek.

Hagyományőrző tevékenységet jelenleg nem folytatnak, de korábban fiatal cigány gyerekekkel a zene, a tánc, az irodalom és a kultúra számos elemét megismertették, azonban a segítő munka előtérbe helyeződésével tevékenységükben hangsúlyeltolódás következett be.[488] Az egyesület önkéntes alapon a tagok hozzájárulásaiból és egyéb támogatásokból működik. Munkájukat a szabadidejükben végzik, tehát szolidaritás alapú civil segítő szervezetként lehet besorolni. *„Azért, mert én is szegény gyerekként nőttem fel. Meg volt mindenem, de nem mondhatom azt, hogy márkás cipőm volt, egyszerű kínai cipőm volt. Szüleim dolgozó emberek voltak, nem voltak gazdagok. De mindent, parasztemberként dolgoztak és mindent megtettek, mind a négyünket kiiskoláztatták. […] És én nagyon átérzem, mivel most már nekem is vannak gyerekeim, három gyermekem van, így átérzem, mert az életem a gyerek. És én látom azokat a szegény gyerekeket, akiknek nincs ruhája, vagy cipője. Ez nekem lelki dolog és így ha adok, ha tudok adni, ugyanolyan boldog vagyok, mintha kapnék. Sőt!”*[489]

Az egyesület vezetője családi neveltetésének és szülei gondoskodó beállítódásának következményeként határozza meg nyitottságát. Felfogása szerint életét az önzetlen segítségnyújtás teszi teljessé: segíteni azokon, akik ott élnek, ahol egykor ő is élt – a szegregátumban – családjával.

Az egyesület településszintű és környéki tevékenységet folytató transzetnikus közösség, amely mintaképző szerepével ugyancsak jelentős hatást gyakorol a nagyecsedi etnikai közösségek közötti együttélési kapcsolatviszonyokra. Maga a képlet, mely szerint egy romungró származású vezető irányítása mellett többségében magyar származású tagokból álló önkéntes egyesület szegregátumban folytat segítő munkát, önmagában is figyelemreméltó tény.

Nagyecsedi Gyöngyszemek Cigánytánc Együttes

2005-ben alakult az együttes informális csoportként, eredetileg gyermekklubként indult, majd fejlődött fokozatosan tehetséggondozó együttessé, abból a célból, hogy a település a cigány fiatalok tehetségeinek fórumot biztosítson a zene és a tánc terén.

[488] *„Tartottuk a cigányzászlót, a cigányhimnuszt elénekelték, szavaltak cigány költőtől. Van költő, aki Nagyecsedről származott, annak az életrajzát elmondta egy gyerek. A másik gyerek egy tőle származó verset, vagy mesét. […] És nézték, mert van, aki azt sem tudta, hogy van cigány himnusz. És akkor én ezeket megtanítottam nekik.”* Saját gyűjtés: interjú Bulyáki Bélával, az egyesület elnökével, Nagyecsed, 2019.
[489] Saját gyűjtés: interjú Bulyáki Bélával, az egyesület elnökével, Nagyecsed, 2019.

Jelenleg 20 tagja van az együttesnek, korosztály szerint a legfiatalabb táncos 8 éves, a legidősebbek 50-60 év közöttiek. Többen másodgenerációs tagként édesapjukkal együtt táncolnak az együttesben. Fontos tény, hogy a közösségben romungró és oláh cigány táncosok egyaránt helyet találnak maguknak.

Hitvallásuk szerint a táncegyüttesbe azoknak a jelentkezését várják, akik már rendelkeznek alapfokú tánctudással, hiszen a céljuk, hogy a közösen létrehozott produkciót, koreográfiákat színpadra állítsák és bemutassák. A repertoár darabjai elsősorban az oláh cigány tánckultúra elemeiből merítenek. Az egyesület célja az ízlésformálás és hagyományátadás a bemutatott cigánytáncok segítségével.

Működési rendjüket tekintve heti egyszeri próbaalkalmat tartanak, de az együttes tagjai között olyan szoros személyes kapcsolat, mondhatni barátság alakult ki, hogy szinte folyamatosan együtt töltik szabadidejüket. *„Van hangtechnikánk, vannak hangszereink és van hátul itt a szervezetnek a székhelyén egy kis zeneterem, ahova a fiatalok nagy szeretettel majdnem minden nap jönnek zenélni, táncolni, énekelni.”*[490]

A település közösségi életébe aktívan bekapcsolódnak, minden helyi rendezvényen részt vesznek. Gyakran kezdeményeznek önálló programokat is, amelybe a többi helyi együttest is bevonják.

A hagyományos oláh cigány tánckultúra megőrzése mellett fontos szerepet kap az aktív zenélés. *„Mivel mi hagyományőrzők vagyunk, habár van szintetizátorunk, hogy a gyerekek, fiatalok örömére legyen, de színpadi előadásra nem szoktuk vinni. Úgyhogy mi az igazi, a hagyományőrző autentikus zenével szoktunk fellépni.”*[491]

A településen nem áll rendelkezésre állandó zenekar, de az együttes törekszik arra, hogy tagjaiból színpadképes zenészeket neveljen ki, akik aztán képesek a táncosok kíséretére a fellépések alkalmával. *„De most azon dolgozunk, hogy legyen. Mert hogy a fiatalok ugye tanulnak gitáron, tamburán, gyakorlatilag már gitároznak, de még színpadi előadásra nincsenek felkészülve. Szégyenlősek. Inkább táncolni szeretnének, de maguk örömére nagyon szívesen zenélnek.”*[492]

A hagyományőrző tevékenységre épülő együttes munkájában a tehetséggondozás és a hagyományok ápolása mellett nagyon fontos a közösségszervező aktivitás.[493] *„Azt gondolom,*

[490] Saját gyűjtés: interjú Erőssné Balogh Szilviával, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[491] Saját gyűjtés: interjú Erőssné Balogh Szilviával, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[492] Saját gyűjtés: interjú Erőssné Balogh Szilviával, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.
[493] *„Hat éves voltam, amikor elkezdődött ez az egész. Már gyerekként is annak idején, amikor indult az első cigány gyerekklub,hát nekem nagyon nagy élmény volt és jól esett nekem, hogy foglalkoztak velünk olyan felnőttek, akik tanítottak minket magára a cigány nyelvre, hogy ugye fennmaradjon a nyelvünk is a cerhári nyelv, romanit beszélünk ugye. Akkor különböző játékokat játszottunk, közösségbe voltunk, együtt voltunk, és magának a zenének a szeretetét és a táncnak a szeretetét azt nagyon jó volt megélni. És azt gondolom, hogy mivel mondhatom azt,*

hogy az identitásukat tekintve nagyon fontos, hogy tudjuk azt, hogy mi cigány emberek vagyunk, más kultúrával rendelkezünk, más szokásrendszerrel és hogy akkor azokat tartsuk meg, ami jók. Ha már ott egy érték, akkor azt ne hagyjuk elveszni, mint a zene a tánc és az ének."[494]

Azt követően, hogy 2014-ben a nagyecsedi cigány tánc is felkerült a szellemi kulturális örökség névjegyzékbe, minden évben vannak olyan rendezvények, melyeken, mondhatni kötelező jelleggel részt kell venniük. Emellett a környező településeken számos fellépési alkalmon vannak jelen, ahol lehetőségük nyílik kulturális értékeik megmutatására, elfogadtatására.

Az együttes az etnikai részközösségek kapcsolatviszonyaira mintaértékű hatást gyakorol. Egyrészt azzal, hogy mindkét roma részközösségből vannak tagjai, másfelől azzal, hogy olyan kulturális érték megjelenítésére vállalkoznak az egész település képviseletében, amellyel a nagyecsedi magyar többségi társadalom is azonosulni tud. Az együttes munkája hozzájárulás a településszintű transzetnikus ethosz, a származási közösségen túlmutató lokális identitás megélésére.[495]

Vazdune Cherhaja – Emelkedő Csillagok Roma Nők Egyesülete

2014-ben azzal a céllal alakult az egyesület, hogy segítse a halmozottan hátrányos helyzetű és hátrányos helyzetű embereket a településen. Tevékenységi körükben a közösségfejlesztés, az identitáserősítés, és az esélyegyenlőség elősegítése (roma fiatalok, fogyatékkal élők, idősek és hátrányos helyzetűek) fontos szerepet kap.

Jelenleg 16 fővel működik a szervezet, tagjai között a településen élő eltérő etnikai származású emberek vannak. A tagok bekerülésének alapja nem az etnikai hovatartozás, hanem a szervezet által kitűzött cél megvalósításához szükséges szakmai tudás és kapcsolati háló. Ennek eredménye, hogy a szakmai jellegű szervezet tagjai között vannak közösségfejlesztők, szociális munkások, szociálpedagógusok és pénzügyi végzettséggel rendelkezők is. A szervezet célja, hogy projekttámogatás keretei között, de saját humánerőforrással oldják meg feladataikat. A településszintű tevékenységet végző szervezet jelenleg hat projektet működtet

hogy Magyarországon ennek a kultúrának a bölcsője lehet Nagyecsed, azt gondolom, hogy az identitásomat tekintve bennem ez nagyon erősen megmaradt. És saját felelősségemnek tekintem azt, hogy ez tovább legyen véve." Saját gyűjtés: interjú Erőssné Balogh Szilviával, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.

[494] Saját gyűjtés: interjú Erőssné Balogh Szilviával, az együttes vezetőjével, Nagyecsed, 2019.

[495] A fogalom jelentésének kidolgozását és részleteit lásd Biczó 2013: 81–83. A szilágysági magyar és román együttélési viszonyok elemzésére kimunkált fogalom jelentéstartalma jól hasznosítható a nagyecsedi etnikai együttélési közösségfolyamatok elemzésénél.

párhuzamosan, így a tevékenységük révén szinte minden helyi szervezettel és intézménnyel kapcsolatban állnak.[496]

Más helyi szervezetekkel együttműködésben nagy gondot fordítanak a települési környezetre, így többek között városszépítő program keretében virágültetést, szemétszedést is szerveztek, illetve hangsúlyt fektetnek különböző közösségépítő programok lebonyolítására is.

A szervezet keretei között tevékenykedik a korábban már bemutatott Nagyecsedi Gyöngyszemek Hagyományőrző Együttes, így általuk a hagyományőrzésre is befolyással bírnak. Igaz, szinte minden szakmai tevékenységben tetten érhető a hagyományőrzés valamely formája, hol a főzés-gasztronómia vagy az oláh cigány öltözködési stílus (kultúra), hol a hagyományos tevékenységek bemutatása kap kiemelt szerepet. Programjaikban a szellemi kultúra elemei, az autentikus cigányzene, cigány tánc és népmese egyaránt teret kap. Középtávú céljuk a megkezdett pályázatok lebonyolításán túl a helyi társadalom életének színesebbé tétele és intenzív közösségfejlesztés megvalósítása.

Az egyesület tevékenysége ugyancsak fontos hatást gyakorol a nagyecsedi etnikai kapcsolatviszonyokra. Munkájuk hídszerepet tölt be a részcsoportok érintkezésének előmozdításával.

Látható, hogy azok a civil egyesületek és szervezetek, melyek kizárólag a nagyecsedi magyar közösségből érkező tagokból állnak – Lovasklub, Rákóczi Kovács Gusztáv Hagyományőrző Együttes –, a település legkorábban alakult lokális közösségképződményei. A megalakulás időrendje szerint ezeket követi a nagyecsedi cigány táncegyüttes. Az elsőnek alakult egyesületek közös pontja, hogy a hagyományőrzés és hagyományátadás céljával jöttek létre. Mivel a lokális hagyománytudat mind a helyi magyar, mind az oláh cigány társadalomban kitüntetett szerepet kap, ennek köszönhetően képesek aktívan és hatékonyan szervezni működésüket.

Ugyancsak fontos közös jellemzőjük, hogy működésük nem csak a saját etnikai részközösségükre gyakorol hatást. Munkájuk az egész település szempontjából végzett reprezentatív tevékenység, amellyel minden nagyecsedi polgár azonosulni tud. A kutatási eredmények arra utalnak, hogy bár rekrutációjuk szerint etnikus szerveződések, hatásuk

[496] A *Vazdune Cherhaja* egyesületnek a kutatás idején három komplex telepprogramja működött: Nagyecseden, Porcsalmán és Eperjeskén; *„Meséd”* programot valósítanak meg és *Bari shej* mentorprogramot is működtetnek, amelynek célja a cigány származású lányok iskolai lemorzsolódásának megakadályozása. *Lashe manusha* – Jó emberek – című kulturális projektjük tíz településen futott. Emellett Játéktárat üzemeltetnek a Kárpátok Alapítvány támogatásával, ami egy olyan játékkölcsönző, ahol 150 család bevonásával a gyerekek készség és képességfejlesztését célzó játékokat biztosítanak otthoni használatra.

transzetnikus és pozitív befolyást gyakorolnak a településszintű etnikumközi kapcsolatviszonyokra.

A többi vizsgált egyesület az utóbbi évtizedben alakult, jellemzően vegyes etnikai rekrutációs bázissal. A kutatás tapasztalatai arra utalnak, hogy a transzetnikus közösségek a településen élő három eltérő etnikai csoport között a települési szintű együttélésben megfigyelhető pozitív változást generálnak. A változás a gyerekek korosztályában látható közeledésben érhető tetten, amelynek a fentiekben részletezett közösségek, illetve ezek tevékenységtere biztosít találkozási alkalmat és helyszínt.

A nagyecsedi kulturális szervezetek és civil egyesületek működése közvetlen hatást gyakorol a helyi társadalom etnikai részközösségei közötti kapcsolatokra. Egyrészt mindazzal az adott közösségben végzett tevékenységtartalommal, amely a szerveződés létrejöttének az oka. A lovas hagyomány őrzése, a néptánc vagy a hátrányos helyzetűek önkéntes segítésének ügye éppoly fontos kollektív hatást fejtenek ki, mint például a kulturális örökség újratanítását szorgalmazó kezdeményezések. Az egyesületeknek és minden más tanulmányozott nagyecsedi közösségkezdeményezésnek fontos szerepe van abban, hogy tevékenységét a település egész társadalma felé nyíltan felvállalja. A kutatás során felvett interjúkban szinte minden megkérdezett közösségvezető a tevékenység demonstratív jellegére vonatkozó utalásokat fogalmazott meg. Csoportja munkájának a helyi társadalom felé történő megmutatását és felvállalását tevékenységük általános lényegi elemeként hangsúlyozták. Többen a „kiállás” kifejezéssel élve írták le, hogy mit jelent a munkájukban képviselt érték- és normarendszer demonstratív vállalása a programok, előadások és rendezvények alkalmával. A „kiállás” egyrészt a saját kisközösség összetartozás-tudatának a megélésére lehetőséget jelentő nyilvános alkalom. A táncegyüttesben az oláh és romungró fellépők produkciója, a magyar és romungró egyesületi tagok élelmiszercsomag osztása vagy az oláh cigányok és magyarok közös főzőalkalma mind olyan tevékenységformák, amelyek az etnikai határok rendszeres átlépési gyakorlataként funkcionálnak. Ebből következik, hogy a nagyecsedi helyi kulturális szerveződések munkáját demonstráló „kiállás” a település egész társadalma felé közvetíti azt a megformálódóban lévő transzetnikus ethoszt, ami egyúttal a történetileg kialakult etnikai csoportközi oppozíció meghaladására ösztönöz.

3.2.3. Dinamikus korrelációs együttélési modell

A település etnikai együttélési viszonyait meghatározó tényezők összetett hatását és az etnikai közösségek együttélését bemutató modell megalkotása a kutatás eredménye. Ebben a történetileg kialakult multietnikus lokális kapcsolatok, az interetnikus személyközi viszonyok rendszerének és a helyi intézmények, valamint a civil szervezetek az együttélésre gyakorolt hatásainak a következményei összefoglaló módon épültek be. A modell szemléletesen és elméleti igénnyel ábrázolja a település etnikai viszonyainak általános összefüggéseit.

Nagyecseden az etnikai kapcsolatok általános sémáját a dinamikus korrelációs együttélési modell keretei között írjuk le.

A modell bemutatását az etnikai térviszonyok jellemzésével indítjuk. A személyközi kapcsolatviszonyokat tanulmányozó kérdőív anyaga alátámasztja, és a település szegregációs viszonyait ábrázoló térkép (33. ábra)[497] is pontosan jelzi, hogy Nagyecseden a magyarok egyrészt saját etnikai szomszédsági környezetben,[498] másrészt a város belső területein – a térképen zöld téglalappal jelölt városrészeken – egyes utcákban oláh cigány szomszédok mellett élnek. Amint erről más összefüggésben már esett szó, Nagyecsed keleti városrészén található, Berekoldalnak nevezett egykori szegregátumában már csak néhány oláh cigány család él – a térkép ezt sárga körrel jelzi –, de napjainkra ez a településrész lassan elnéptelenedik. (34. ábra)

Ezzel szemben a romungrók többsége a város külső területein, jellemzően szegregátumokban és szinte kizárólag saját etnikai környezetben lakik. A nyugati szegregátumnak is nevezett területen a térkép piros háromszöggel jelöli, hogy lakói homogén etnikai közösséget alkotnak, lakosai kizárólag a romungró közösségből kerülnek ki. A város centrumától távol eső terület sajátos, kifejezetten szegény, hátrányos helyzetű szociokulturális környezet, ami az itt élők számára alapvetően befolyásolja a lokális színtér más közösségeivel való kapcsolattartást. A nyugati szegregátumban található Közösségi Ház az egyedüli olyan intézmény, ami a hátrányos adottságok ellensúlyozása érdekében kínál alapvető szociális szolgáltatásokat.

A szegregációs térkép alapján az is megállapítható, hogy a város központjában szinte kizárólag magyar háztartásokat találunk. Ez a térbeli megoszlás befolyásolja a település etnikai csoportjaira jellemző lokális térhasználatot, hiszen a település központi részén helyezkedik el a

[497] Az etnikai részközösségek együttélését ábrázoló térkép a terepkutatási tapasztalatok alapján került összeállításra.

[498] A magyarok által lakott városrészeket a térkép külön színnel nem jelöli. Azokban az utcákban, ahol a térkép egyéb jelölést nem alkalmaz, szinte kivétel nélkül a többségi társadalom tagjai élnek.

legtöbb szolgáltató és közintézmény (posta, bank, gyógyszertár, általános iskola, gimnázium, óvoda, polgármesteri hivatal) is.

Olyan településrész, ahol mindhárom lokális közösség vegyes szomszédsági viszonyokat mutató együttélése tetten érhető nem tekint vissza nagy múltra, az elmúlt évtizedek településen belüli migrációs folyamatainak a következménye. A város déli, településhatárán kialakult egy településrész, ahol vegyesen, egymás mellett élnek magyarok, romungrók és oláh cigányok.

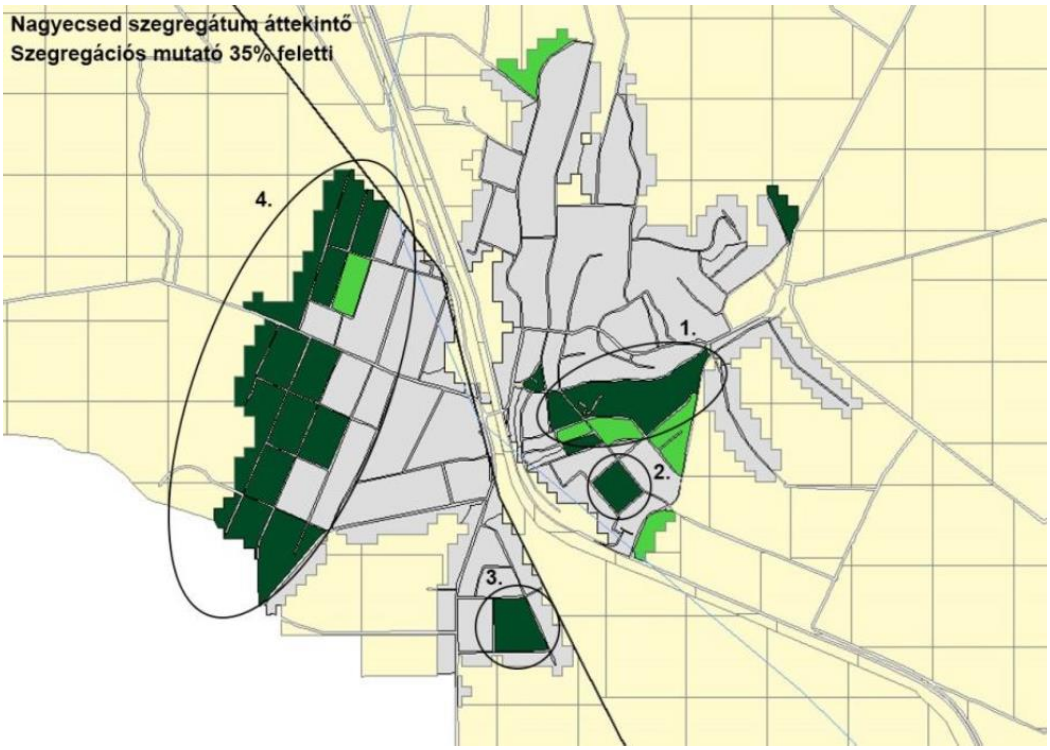

33. ábra: *Nagyecsed szegregátumait jelölő térkép. (Forrás: KSH 2011)*[499]

[499] A térképen használt sötét zöld szín a szegregált településrészt, míg a világoszöld szín a szegregáció által veszélyeztetett településrészeket jelöli, a szegregációs mutató kiszámításával.

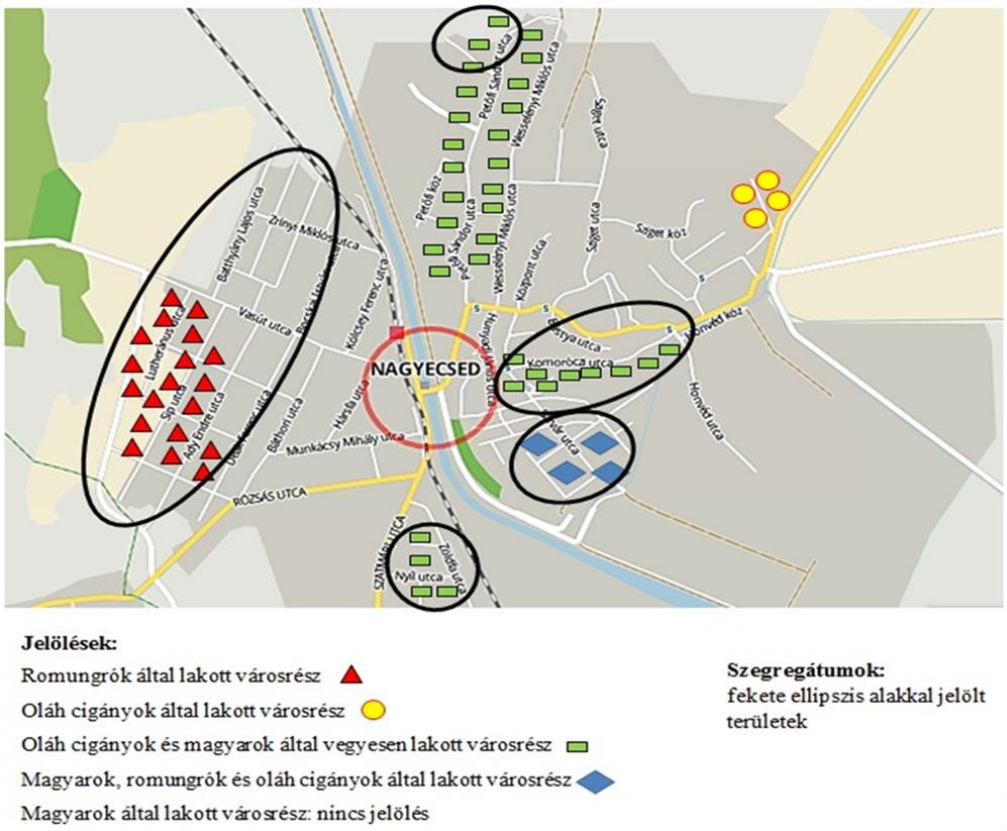

34. ábra: *Szegregátumok és a lakosság eltérő etnikai közössége lakóhelyének bemutatása. (Forrás: saját szerkesztés)*

A kutatási eredmények alapján készült összeállításról leolvasható, hogy a nagyecsedi romungró közösséghez képest az oláh cigány társadalom fizikai értelemben sokkal jobban beilleszkedett, szorosabb együttélési kapcsolatokat mutat. Ennek jelentősége az együttélés helyi strukturális viszonyainak szempontjából is lényeges.

A fenti térképek alapján Nagyecsed etnikai térszerkezeti viszonyai jól láthatók, kirajzolódnak azok a városrészek, ahol a vegyes etnikai megtelepedés a szomszédsági kapcsolatokban ölt testet. Továbbá megfigyelhető, hogy a Központi Statisztikai Hivatal által szegregált, illetve szegregációval veszélyeztetett területnek minősített városrészeken mely etnikai közösségek élnek. A 2011-es népszámlálási adatok alapján Nagyecseden a szegregáltan élők aránya a város lakónépességének 32%-a (~2200 fő), ami a négy hivatalosan megjelölt szegregátum területén oszlik meg.[500] Legnagyobb szegregátum a nyugati, ahol többségében

[500] „Szegregátumnak nevezzük a városi szövetbe ágyazott vagy a településtesttől elkülönült, jellemzően hagyományos építésű városrészek (telepek), ahol a marginalizált közösségek élnek, és ahol a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők és munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya az aktív korú lakosságon (15-59 éves lakosság) belül eléri, illetve meghaladja a határértéket. A KSH adatai alapján a 2000 főnél népesebb város esetén az a településrész, ahol a szegregációs mutató értéke nagyobb vagy egyenlő mint 35%, illetve a területen élő népesség eléri az 50 főt szegregált terület.” Helyi Esélyegyenlőségi Program 2018–2023. Nagyecsed:

halmozottan hátrányos helyzetű, romungró lakosok élnek. Itt a többgenerációs családok jellemzően C1 típusú alacsony, vagy komfort nélküli lakásokban laknak. A részközösségek lakhatási térbeli viszonyai, az elkülönülés szegregatív formái és ezzel párhuzamosan a közvetlen vegyes szomszédsági kapcsolat kialakításának lehetősége hozzájárul a nagyecsedi településszintű etnikai kapcsolatok rendszerének a megértéséhez.

A kutatási eredmények alapján megállapítható, hogy a három nagyecsedi etnikai részközösség együttélési viszonyai korrelációban állnak egymással. (35. ábra) A megfigyelt lokális együttélési szabály lényege, hogy amennyiben bármely kétoldalú etnikai relációban változás következik be, akkor az szükségszerűen kihat a harmadik etnikai közösséggel fenntartott kapcsolatok minőségére. Az etnikai együttélés folyamatait alakító lokális szabály dinamikus rendszert képez. A folyamat alakulását az együttélési kapcsolatok tényezőiből és ezek változásaiból levezethető összetett társadalmi jelenségként értelmezhetjük. Az együttélési tényezők, – az etnikai részközösségek a helyi társadalomtörténeti hagyomány részeként rendelkezésre álló viszonyulási rendszere a sztereotípiáktól az elfogadás különböző helyi gyakorlatáig, az etnikai személyközi kapcsolatok rendszere (barátság, szomszédság, vegyes házasság), az intézményi (munkahely és iskola) és a civil közösségek közvetett és közvetlen hatása – vizsgálata alapján Nagyecseden az alábbi modell állítható fel.

Nagyecsed Város Önkormányzata. 2021: 31. file:///C:/Users/heni/Downloads/Nagyecsed_eselyegyenl_-segi_program-v08.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 05. 20.)

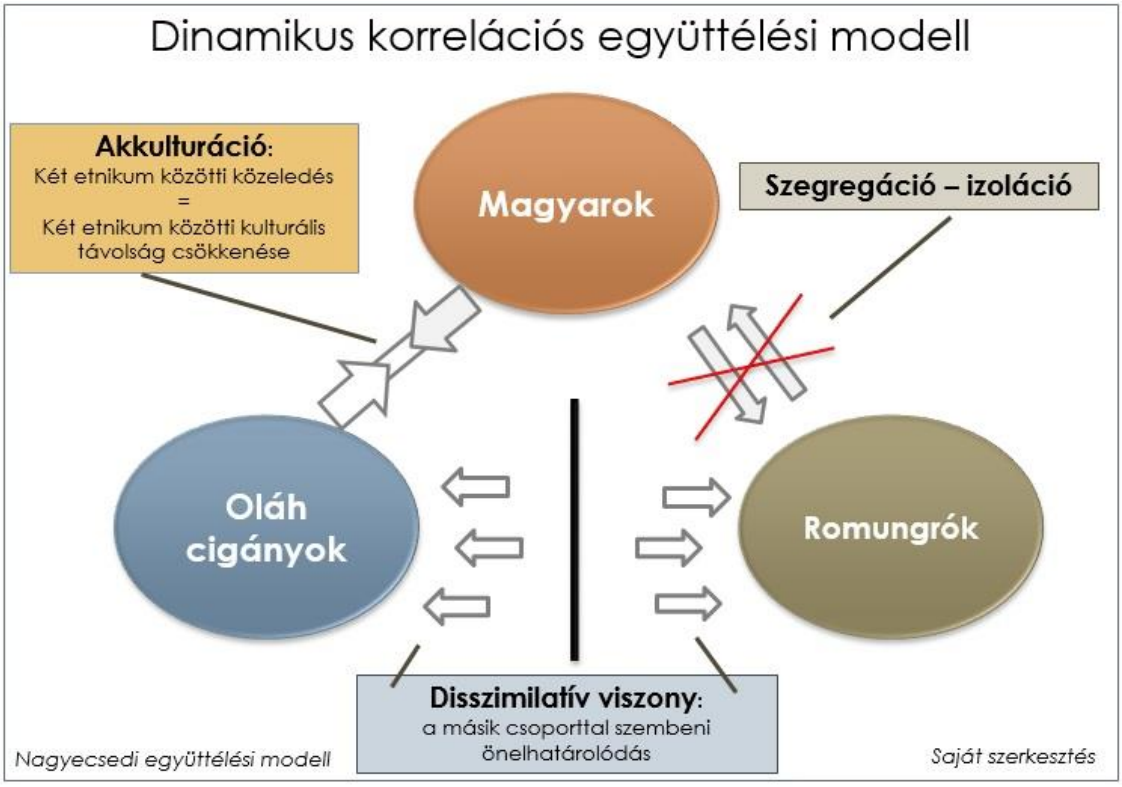

35. ábra: *Dinamikus korrelációs együttélési modell: a nagyecsedi együttélési viszonyokat szemléltető ábra. (saját szerkesztés)*

A modell szerint a többségi magyar közösség és a kisebbségi oláh cigány társadalom viszonyának a közelmúltban bekövetkezett változása, tehát a kulturális távolság csökkenése több okra is visszavezethető. Egyrészt az oláh cigányok körében megfigyelhető akkulturációs folyamat eredményeként megváltozott és változóban lévő etnikus kulturális értékrend, továbbá a lokális többségi társadalom tagjai által képviselt érték- és normarendszer, hagyomány és szokásvilág közötti kulturális távolság csökkenése kölcsönösen elfogadóbb attitűdöt eredményezett. Ehhez hozzájárult a cigány nyelv fokozatos háttérbe szorulása a mindennapi kommunikációban, a rendszeres, napi szintű és több színtéren megvalósuló érintkezési alkalmak magas száma, mint például a közös munkahely, illetve a civil szervezetekben való közös cél- és érdekvállalás is. Ezenfelül a két etnikai közösség közötti kapcsolatviszony alakulására a 2019-ben létrehozott *Roma szoba* – nem csak szimbolikus értelemben – további fontos befolyással bír.

Láthatóvá vált, hogy az etnikumspecifikus sajátosságok megőrzése és fenntartása mellett is kialakulhatnak pozitív etnikumközi kapcsolatok. Ebben a nagyecsedi magyar és oláh cigány etnikai kapcsolatokat tekintve a hagyományőrzés és hagyományápolás értékként történő felmutatása fontos szerepet játszik. Az elsősorban a hagyományőrzés céljával működtetett civil szerveződések – mint a hagyományőrző tánccsoport, vagy a Vazdune Cherhaja egyesület

hagyományápolást szolgáló programjai, vagy a Nagyecsedi Cigány Kultúráért Hagyományőrző és Érdekvédelmi Egyesület által megvalósított eseménysorozatok – inkluzív közösségeknek tekinthetők, amelyek működésükkel a település etnikai együttélésére figyelemre méltó befolyással vannak. A modell a magyar és oláh cigány együttélés elfogadóbbá válásával nem azt képviseli, hogy egyáltalán ne lennének tetten érhetők sztereotípiák vagy gyanakvás a kapcsolatokban, de a közeledés és a két részközösség csoportszinten értelmezhető egymásról alkotott felfogásának pozitív irányú változása társadalomtudományi eszközökkel kimutatható tény, ami a lokális társadalom etnikai kapcsolatainak egész rendszerére hatást gyakorol.

A dinamikus korrelációs együttélési modell alapján az oláh cigányok a magyarok irányába bekövetkező kulturális távolság csökkenése kihat az oláh cigányok és a romungrók viszonyára. Azt mondhatjuk, hogy míg az oláh közösségben az akkulturációs folyamatok és ennek eredményeként a hatékonyabb alkalmazkodás képessége a többségi normákhoz a magyar közösség elfogadóbb beállítódását idézte elő, addig ez mindkét csoport szempontjából felerősítette a helyi romungró közösséggel kapcsolatban érzékelt etnokulturális távolság jelentőségét. A jelenség két formában jelentkezik. Egyrészt ösztönzi a többségi magyar közösség szegregatív gyakorlatát, és ezzel párhuzamosan stimulálja a romungró cigány közösség izolációra való hajlandóságát a többség irányába. Ennek oka a többség részéről az, hogy az oláh cigány közösség adaptációs törekvéseit érzékelve, az ennek a tapasztalatnak a bázisán nyert értékelvárásokat kiterjesztenék a romungró közösségre is, amelyeknek az nem tud megfelelni. A romungró csoport a többségi elvárásokkal összefüggésben érzékelt saját megfelelésképtelenségét realizálva erősödő izolációs magatartással reagál. Ezenfelül, a lokális magyar többség és az oláh közösség kapcsolatainak elfogadóbbá válása az integrációs attitűdöt mutató oláh közösség disszimilatív beállítódását fokozza a romungró közösség irányába, amely hasonló attitűd kialakításával alkalmazkodik a helyzethez. Ennek oka, hogy a nagyecsedi oláh cigány közösség a relatíve sikeres adaptációs törekvések eredményeként a helyi társadalmi hierarchiában, összhangban a magyar többség értékítéletére, státuszát tekintve a romungró közösség fölé helyezi magát. A romungró közösség az attitűdöt érzékelve disszimilatív stratégiát alkalmaz.

A fenti leírásból látható, hogy a nagyecsedi etnikai részközösségek együttélését jellemző folyamatok dinamikus jellegét az jelenti, hogy ha bármelyik két csoport viszonyában változás következik be, akkor az hatást vált ki mindkét közösség a harmadik féllel fenntartott kapcsolataira. A nagyecsedi rendszert elsősorban az oláh cigány közösségben megfigyelt és részletesen leírt, a többségi társadalomhoz alkalmazkodó adaptációs akkulturáció működteti.

A kutatások eredményeként feltárt dinamikus korrelatív kapcsolatviszonyok modellje hasznos értelmezési keret lehet a hasonló adottságú multietnikus lokális társadalmak kapcsolatainak az elemzéséhez. Mindennek függvényében, a nagyecsedi etnikai közösségi kapcsolatviszonyok az együttélés relációjában felállított elmélete szerint oly módon határozza meg az együttélés minőségét és a benne élők egymással kapcsolatos attitűdjét, hogy azok kölcsönösen egymásra ható és egymást meghatározó kapcsolatláncként definiálhatóak. Ennek értelmében az együttélés minőségének javítását célzó és kutatásokkal megalapozott alkalmazott társadalomtudományi fejlesztési javaslatok meghatározásának feladatát ki lehet terjeszteni az együttélő etnikai közösségek teljességére.[501] Ahhoz azonban, hogy a nagyecsedi multietnikus együttélési modell érvényességét más helyi közösségek tanulmányozására alkalmas elemzési eszközként kiterjesszük, meg kell vizsgálnunk további lokális társadalmakat, ahol az együttélésben a nagyecsedi helyzethez hasonlóan három etnikai részközösség – magyar, romungró és oláh cigány – érintett.

3.3. Nyírvasvári közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje

A második kutatási színtér Nyírvasvári települése volt, ahol a nagyecseditől lényegesen eltérő együttélési mintázatot tapasztaltunk. A különbség részben a három tanulmányozott etnikai részközösség alapvető jellemzőinek a nagyecsedi helyzethez képest mutatkozó eltérését jelenti. Másrészt és ebből következően az etnikai együttélési kapcsolatok rendszere is egészen másként alakult és más lokális szabályok mentén szerveződik Nyírvasváriban.

A kutatás eredményeként feltárásra került figyelemreméltó etnokulturális jelenség, hogy a településen élő romungró cigány közösséget vizsgálva láthatóvá vált, hogy egyre több kulturális elemet vesznek át a velük gyakran szomszédsági és számos esetben vegyes házassági kapcsolatban élő oláh cigányoktól. Az általában a kulturális hagyománykészletét tekintve többnyire kevés elemet felmutató romungró közösségek Nyírvasváriban adaptációs együttélési gyakorlat eredményeként számos oláh cigány szokást sajátítottak el. A folyamat az egymás mellett és szomszédsági kapcsolatban élő oláh cigányokkal kulturális közeledést eredményezett.

A kutatás keretében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján kiderült, hogy a lokális romungró és oláh cigány közösség magyarokkal kapcsolatos attitűdje között alig mutatható ki

[501] A felvetés az alkalmazott antropológia beavatkozó szemléletének érvényesítésére tett javaslat az etnikai együttélési kapcsolatviszonyok fejlesztésének érdekében.

különbség. A kutatás fontos következtetése volt, hogy amint az interperszonális kapcsolatviszonyok a két cigány közösség esetében zártabbá válnak, úgy tolódik a helyi magyar közösség beállítódása a romák iránt negatív tartományba. A többségi magyar és a két cigány közösség oppozicionális viszonyát a részközösségek településen belüli fizikai helyzete is alapvetően befolyásolja. Láthatóvá vált, a településen belüli elkülönült megtelepedést ellensúlyozandó alig akadnak olyan közös terek, amelyek mindhárom részközösség számára rendszeres és közvetlen találkozási lehetőséget biztosítanak.

A Nyírvasváriban megfigyelhető együttélési mintázat tulajdonságait a nagyecsedi kutatási eredmények ábrázolásához hasonlóan először a lokális intézményi körülmények tanulmányozásán keresztül, majd ezt követően a civil szervezetek és egyesületek tevékenységének a leírásával valósítjuk meg. Kérdés, hogy az etnikai együttélés milyen mértékű inkluzivitást eredményez a helyi közösségszervezetekben és ezek mennyiben befolyásolják a részközösségek települési szintű együttélési minőségét.[502]

Az etnikai együttélési kapcsolatok alakulására lényegi hatást gyakorló intézményi színterek a Nyírvasváriban működő nevelési-oktatási intézmények. Ezek általános jellemzője, hogy működésükben számos, a szegregatív gyakorlatokra utaló jelenség figyelhető meg. Ez alól csupán a 0 és 3 éves korosztály és szülei számára fenntartott Biztos Kezdet Gyermekház képez kivételt, amely esetében nincs jelen az etnikai alapú társadalmi kirekesztő magatartás. Ez azt jelenti, hogy itt a magyar és a cigány származású szülők gyermekeikkel közösen vesznek részt az intézmény tevékenységében. Ezzel szemben az óvodában már tetten érhető az izolatív, az etnikai származás kérdését a tanúsított viszonyulásban a roma közösségből érkezőkkel szemben érvényesítő gyakorlat.

A kutatási megfigyelések alapján ez még akkor is így van, ha a helyi óvodában a vezető elmondása alapján nem érvényesül a szegregáció semmilyen formája és a csoportok összetétele etnikai szempontból is heterogén. Az összesen három óvodai csoportban a kutatás időpontjában 63 gyereket neveltek, amiből hat fő hátrányos helyzetű, míg 26 fő halmozottan hátrányos helyzetű volt.[503] A három óvodai csoportban szakemberhiány figyelhető meg,[504] három óvodapedagógus, három dajka, egy pedagógiai asszisztens foglalkoztatottként, egy pedig a

[502]Az együttélési kapcsolatok fejlődése szempontjából fontos közös interakciós térként definiálhatjuk elsősorban a különböző nevelési-és közoktatási intézményeket, valamint a lokális munkaerőpiacot.

[503] Saját gyűjtés: Interjú az óvodavezetővel. A kutatás időpontjában nincs az óvodások között sajátos nevelési igényű gyermek, de jellemzően szinte minden óvodai nevelési évben előfordul.

[504] A pedagógus pályán tapasztalt szakemberhiány nem Nyírvasvári egyedi esete, jellemzően országos szinten óvodapedagógus hiánnyal küzdenek a nevelési intézmények. A hátrányos helyzetű kistérségekben működő, vidéki óvodákban azonban a megfigyelések alapján nehezebb feltölteni a megüresedett helyeket. Vö.: https://eduline.hu/kozoktatas/ovodapedagogus_hiany_384AG8 (A letöltés dátuma: 2021. 05. 20.)

közmunkaprogram keretében dolgozik az óvodában. A kutatás időpontjában egy óvodapedagógia szakos egyetemista pályázat keretében került foglalkoztatásra.

A gyerekek több mint 50%-a a helyi cigány közösségekből származik, ami nagyban meghatározza az óvoda működését. *„Azok a gyerekek, akik hátrányos helyzetűek, nagyon érzékelhető az óvodában, hogy otthon nincsen felszerelésük, ceruza, zsírkréta, gyurma és itt találkoznak először az óvodában ezekkel az eszközökkel, amit tulajdonképpen a gyerek meg sem tud fogni és meg kell tanítani őt rá. Tehát annyira alapszinten kerülnek be, hiányos szokásrendszerekkel, gondolkodásmóddal. Vannak olyan gyerekek, akik a WC-t sem tudják használni, alapvető dolgokat nem tudtak. És onnan, nagyon az alapokról indulunk. Természetesen ezeket a gyerekeket nagyon nehéz úgy ››felhozni‹‹, hogy három év alatt olyan szinten legyen, mint aki már olyan háttértudással kerül be, hogy sok mindent megkapott otthon. Nagy nehézség még, hogy amit itt az óvodában megkap a gyermek, tehát hogy van napirendünk, heti rendünk, és ezt szabályszerűen szépen betartunk, majd hazamegy és hétvégén semmi nincs. Az a tudás, amit itt végig felépítettél, vagy jön egy nyári szünet, és a gyerek nem járt óvodába, bizony-bizony visszaesik. Ezt tapasztaljuk.”*[505]

Az óvodavezető a romák és magyarok közötti kapcsolatot települési szinten sem tartja rossznak, ugyanakkor erre véleménye szerint befolyással van az óvodai életben egyre gyakrabban megjelenő cigány hagyományok, szokások ápolása, ami azonban egyes helyiek nemtetszését váltotta ki. *„A zene egy nagyon nagy erőssége a roma kultúrának, hiszen otthon magába szívja, mint a szivacs. Ha végigmegyek az utcán nyáron, nagyon hangosan hallható, hogy megy a cigányzene. És ezeknek a gyerekeknek benne van a vérükben. […] három évesen már úgy tud táncolni, hogy az tényleg elképesztő, és én ezeket ki szoktam használni.”*[506]

A különböző óvodai és helyi rendezvényeken a gyerekek gyakran és nagy sikerrel lépnek fel cigány táncokkal. Nehéz pedagógiai feladat megtalálni az arany középutat, hiszen az intézményben a roma származású gyermekek alkotják a többséget, ugyanakkor a magyar közösségből származó szülők számára is elfogadható mértékkeretek között kell az etnokulturális nevelés „egészséges” arányait megtartani.

A tematikus interjúk megerősítették azt a megfigyelési tapasztalatot, mely szerint a gyerekek az óvodában nem a saját személyes benyomásaik és véleményük alapján tesznek etnikai megkülönböztetést. *„A nem cigány származású gyerekek, ők is élvezik. Volt egy magyar származású kisfiú, aki haza ment és otthon azt mondta, hogy ő is meg akar tanulni cigányul*

[505] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Nyírvasvári, 2019.
[506] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Nyírvasvári, 2019.

táncolni, így otthon is cigány zenét kellett hallgatniuk, hogy a gyerek táncolhasson rá. A szülő aztán félig viccesen meg is kérdezte tőlünk, hogy mit tanítunk mi itt az óvodában?!"[507]

A helyben működő általános iskola esetében, mint más környékbeli településeken is spontán szegregációs folyamatok figyelhetők meg: az ide járó gyerekek döntő többsége roma származású. Az iskolában készített interjúk alapján tudjuk, hogy a nyírvasvári magyar szülők gyermekeiket többségében a közeli Nyírbátorba viszik, habár a helyi iskolával és a benne dolgozó pedagógusokkal teljes mértékben elégedettek. Döntésük oka, hogy a sok roma iskolás környezetéből szeretnék gyermeküket kiemelni. *„Azért viszik el másik iskolába, mert azt gondolják, hogy jobb, ha nem érintkezik a magyar gyerek a cigánnyal. Ezzel is hátráltatják őket."*[508]

A többség a kisebbséggel kapcsolatos differenciálatlan és sematizáló látásmódjának bizonyítéka, hogy a helyi óvodában és iskolában dolgozók nehezen tudják megkülönböztetni a lokális cigány közösség két helyi csoportját. Az oláh cigányok és a romungrók megítélését és pontos etnikai besorolását a kulturális ismérvek kevéssé befolyásolják. A kisebbséggel kapcsolatos vélemény megfogalmazásában, az értékítélet megalkotása szempontjából fontosabbnak számít a munkaviszony megléte vagy hiánya, illetve a magyar többségi értékrend felvállalása a családon belül, mint a kulturális sajátosságok mérlegelése. A helyi cigány népesség két csoportjának megkülönböztetése ezek szerint megjelöli az úgynevezett „rendes, dolgos cigányok" csoportját, és a munkanélküli és a szenvedélybetegséggel küzdő[509] romákat.

Az iskolában dolgozó egyik pedagógus saját, személyes tapasztalatáról így beszélt, *„Nekünk egy roma család volt a szomszédunk, jóban voltunk velük, és sokat beszélgettünk. Az anyuka egyszer azt mondta nekem, hogy nagyon megbánta, hogy ő 15 évesen férjhez ment és eljött otthonról. Kérdeztem, hogy miért? És mondta, ››hogy azt gondoltam, hogy a nagyon rosszból egy jobba fogok kerülni.‹‹ Nagyon fontos dolgot mondott. Mert én nem értettem azt, hogy tanítom ezeket a fiatal lányokat, hogy férjhez ne menjenek, hogy legyen több barátjuk és mikor kikerülnek a nyolcadikból pár hónap, max. egy év és elszöknek, teherbe esnek. És mondott valami igazságot. Mert ha visszagondolok azokra a gyerekek, akik ide jutottak, akkor valóban valami rosszból, vagy rossz családi körülményekből mennek egy jobba. De csak gondolták. De nem mentek sajnos jobba. Családi tragédiákat látok. Gyereket szül, a fiú otthagyja és megy tönkre az élete […] De valahol őket is megértem."*[510]

[507] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Nyírvasvári, 2019.
[508] Saját gyűjtés: 46 éves, oláh cigány származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[509] Az interjúk alapján kiderült, hogy egyre nagyobb teret hódít a település szegény rétegeinél a különböző, kétes minőségű drogok fogyasztása, az alkoholfogyasztás, valamint a gyógyszerfüggőség.
[510] Saját gyűjtés: 46 éves, magyar származású nő, Nyírvasvári, 2019.

A megértő, támogató viszonyulást az iskolában a gyerekek meghálálják, amint az iskola vezetője is utalt arra, hogy a gyerekekkel és szülőkkel egy-két kirívó esettől eltekintve jó együttműködés alakult ki.

Amint az megfogalmazásra került a kutatási színtér általános leírásánál, Nyírvasváriban a fő foglalkoztató az önkormányzat, ahol többségében közmunkaprogram keretében alkalmazzák az arra vállalkozókat. A helyi lakosok nagyobb arányban a nyírbátori ipari parkban dolgoznak, tehát az etnikai részközösségek munkahelyi keretek közötti érintkezése korlátozott. A településnek az etnikai interakció szempontjából fontos színtereit tanulmányozva a munkaerőpiac – akárcsak a nagyecsedi tapasztalatokkal összehasonlítva – kevéssé lényeges szerepet játszik a részközösségek közti érintkezésben. Az etnikai együttélésben megfigyelhető távolságtartó attitűdöt mindez csak tovább erősíti.

3.3.1. Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra

Amint erről már esett szó, az etnikai részcsoportok együttélését meghatározó kortárs közösségfolyamatoknak egyik fontos vizsgálati színtere a lokális szinten szerveződő és működő civil egyesületek és együttesek.[511] Nyírvasváriban a település nagyságából következően találhatóak olyan civil szervezetek, egyesületek, amelyek nagyobb számú helyi polgárt vonnak be tevékenységükbe.[512] A következőkben a Nyírvasváriban működő lokális közösségszerveződések elemzése a nagyecsedi elemzéshez hasonlóan két típusba osztva valósul meg: etnikus és transzetnikus közösségszerveződések.

[511] 1955-ben alakult Nyírvasváriban a Kék Láng hagyományőrző együttes. *„Amikor alakult az együttes, akkor még én voltam az az együttesben az egyik, aki vezette, meg a testvérem a Mari, aki énekelt. És mindjárt másabb volt."* Saját gyűjtés: 76 éves, oláh cigány férfi, Nyírvasvári, 2019.
„A Kék Láng együttest id. Rostás Ferenc alapította. Országon belül, majd miután mi is bekerültünk a csapatba, külföldre is kikerült a csapat. A '90-es évektől kezdve turnéztunk, sok helyen megfordultunk. (…) Egy jó pár éve az öregek kiöregedtek, aktívan nem tudnak részt venni. 5-6 éve még tudtak jönni, de az utánpótlással van gond. Az én korosztályom még tudná csinálni, de nincs idejük. A fiatal generáció már nem zenél. Ez a modern zene, meg a gépesített zene elvitte az itteni hagyomány részét a modern zene felé. A fiatalok szintetizátoroznak. Ugyanakkor tudnak itt táncolni, meg énekelni. Szerintem nincs összefogás, összetartás. Régen a nagyapám összetartotta őket, próbáltak, az utakat szervezték. Ez jó volt." Saját gyűjtés: 46 éves, oláh cigány férfi, Nyírvasvári, 2019; Az egyesület az elmúlt években adminisztratív és gazdálkodási nehézségek miatt megszűnt.
[512] Életforrás Alapítvány néven közel 10 éve szervezett alapítvány vezetője elmondta, hogy ezen szervezet részeként jelenleg Nyírvasváriban működik a Magyar Pünkösdi Egyház helyi imaterme.

A. Etnikus közösségszerveződés[513]

Varváriak Vasvárért Egyesület

Az egyesületet 2006-ban alakították, egyrészt helyi politikai szándékkal, másrészt hagyományőrzési, hagyományápolási, Vasvári Pál emlékének ápolását előmozdító céllal, helyi közösségszervezési igénytől indíttatva.[514] A szervezet 34 fővel alakult, de hamarosan 100 főre bővült a tagok száma. Tagsága 30 és 60 év közötti helyi, kizárólag magyar származású személyekből tevődik össze.[515]

Tevékenységi körük széles skálán mozog.

2006-2009 között nyári közösségépítő táborokat szerveztek a nyírbátori fürdő területén. *„Nyírvasváriban a nyírvasvári gyerekek gyakorlatilag úgy nőttek fel, hogy nem ismerik egymást, mert behordták őket Nyírbátorba, nem kötöttek barátságokat, az iskolai csínytevéseket nem együtt követték el, ami a felnőtt barátságoknak is alapja lehetett volna, és ezért csináltunk egy ilyen közösségépítő honvédelmi, rendvédelmi, honismereti tematikájú tábort, egy sátortábort. Nagy sikerrel. Ezt négy éven keresztül csináltuk."*[516]

Az Egyesület testvérvárosi kapcsolatot alakított ki az erdélyi Körösfő településsel, és egymás Vasvári Pálhoz kapcsolódó rendezvényein kölcsönösen részt vesznek. Az egyesület további rendezvényei a majális, a Vasvári Pál emléknap – ehhez kötődően emlékkönyvet adtak ki[517] –, de kerékpárversenyt is szerveztek éveken keresztül.[518] A közösség tagsága emlékházat létesített, újságot jelentetett meg és igyekezett a helyi közösségben, az egyesületi tagok és családjaik számára kulturális-szabadidős tevékenységet biztosítani.

Abban az időszakban, amikor az Egyesület működtette a faluházat, további színes programokat is biztosítottak a helyiek számára: tánctanítást gyerekeknek, gasztronómiai klubot jellemzően az idős háziasszonyok számára. Ugyanakkor az egyesület szervezésében keletkezett

---

[513] Az etnikus közösségszerveződés formáinak tekintjük azokat a szervezeteket, amelyek tagsága etnikai értelemben homogén, a lokális közösség egyetlen etnikai részcsoportjából rekrutálódik.

[514] Az egyesület eredetileg választási szövetségként alakult, azzal a céllal, hogy független politikai jelöltet tudjanak állítani a 2006-os választásokon.

[515] Az egyesületnek korábban egyetlen roma tagja volt, de tevékenységükkel és tagságuk összetételét tekintve is elzárkóznak a helyi roma közösségtől.

[516] Saját gyűjtés: interjú Tóth Zoltánnal, az egyesület elnökével, Nyírvasvári, 2019.

[517] Péntek 2009.

[518] *„Valami nagyon nagyot akartunk csinálni. Nekünk a távlati célunk az volt, hogy csináljunk egy olyan kerékpártúrát, amikor nyírvasvári fiatalok kerékpárral megteszik a Nyírvasvári-Körösfő útvonalat. Ez 200 kilométer.* E*lső évben 40 fővel vágtunk neki. Ezt hétszer csináltuk meg. Egy nap alatt. […] Az volt a szép, hogy ebben a közösségben együtt tekert a cigány közmunkás Gy., meg volt két jogászunk, közjegyző, ügyvéd, mindenféle emberek voltak ebben a csapatban. És együtt biztatták egymást, a közjegyző a közmunkást és fordítva. "* Saját gyűjtés: interjú Tóth Zoltánnal, az egyesület elnökével, Nyírvasvári, 2019.

a helytörténeti gyűjtemény is, ahova fotókat gyűjtöttek az egykori települési szokásokról, viseletről, lakó-és gazdasági épületekről, valamint a természeti környezetről.

A hagyományőrzés fontos szerepet kap az Egyesület működésében. Hagyományőrző tevékenységei a karácsonyi betlehemezés, a Márton napi lúdlakoma,[519] a farsangi disznóvágás, és a borverseny. *„Azért fontos a hagyományőrzés, mert ha mi nem csináljuk, akkor elmúlik. Nagyon fontos közösségformáló, mert az emberekben él a nosztalgia.''*[520]

Az egyesület pályázati forrásoktól függően további programokat, eseményeket tervez a meglévő hagyományőrző rendezvények mellett. A nyírvasvári magyar részközösség életére legnagyobb hatást gyakorló szervezet fontos munkát végez. Az etnikusan koncentrált közösségfolyamatok egyszerre támaszkodnak a magyar hagyománykészlet ápolásának szándékára, valamint a tagok és ezen keresztül a település többségi társadalma által támasztott kulturális igények kiszolgálására. Az egyesület aktivitása és tevékenysége a település közösségi életének szintjén az etnikumközi kapcsolatok fejlődéséhez természeténél fogva nem járul hozzá, közvetve a részcsoportok közötti szociokulturális határok fennmaradását erősíti.

B. Transzetnikus közösségszerveződés

Nyírvasvári 16 FC

Nyírvasvári jelenleg legnagyobb egyesülete a sportegyesület, ami 2016-ban alakult azzal a céllal, hogy a sportszerető embereket egy közösségbe kovácsolja, kiemelten a focit kedvelő helybeli gyerekeket, fiatalokat valamint felnőtteket, és eredményeikkel hírnevet szerezzenek a településnek. A sportegyesület kifejezett célja megalakulásától kezdve a közösségszervezés.

Az egyesületnek jelenleg 62 tagja van, zömében 14 év alatti fiatalok, akik három korosztályban versenyeznek: óvodás, ifi és felnőtt korcsoportban. Etnikai arányokat tekintve a játékosok között magyar és roma származásúak is vannak.

Az egyesületet eredetileg 15 fő alakította, vezetőjük Pólik János, aki egyben az egyesület elnöke is. Munkáját segíti az elnökhelyettes és a szakosztályvezető. Hetente korcsoportonként 2-2 edzés tartanak, a településen belüli támogatottságuk magas, meccseiken jellemzően akár 200 fő helyi lakos is részt vesz szurkolóként.

[519] Korábbi években a Márton napi hagyományőrző nap az egész helyi közösség számára szervezett esemény volt, ahol népi játékokkal, népi játszótérrel, libaszépségversennyel és újborversennyel, valamint különböző libaételekkel egész napos ünnepséget szerveztek. Autentikus népzenészeket is meghívtak.
[520] Saját gyűjtés: interjú Tóth Zoltánnal, az egyesület elnökével, Nyírvasvári, 2019.

A sportesemények mellett a közösség évente sportbált is szervez, melynek bevételével az egyesület működését segítik. A bálon magas a részvételi arány, ami aktív közösségi életre utal.

A vezető megítélése szerint a magyar–roma együttélésre az egyesület jótékony hatást gyakorol, *„Én azt gondolom, hogy mindenképpen hatással van, vagy lehet, vagy inkább lesz. Én ennek a pártján vagyok. Én azt mondom, hogy aki ki akar szakadni, az mindig kifog, ki kell, hogy szakadjon. Folyamatos kapcsolatban vannak a magyarok és a romák, barátok lesznek. Vannak olyan barátságok, amik nem múlnak el. […] Hosszútávon mindenképpen, de máris látok olyan dolgokat, mondjuk az ifi csapatban, ahol fele-fele az arány jelenleg, hogy már most vannak olyan barátságok, hogy abszolút nem távolodik el, akár a szülőknél. Nem látom már azt az elszigetelődést, hogy 'cigány fiúval ne már, ne menjél már náluk'. Hanem elmennek náluk és ugyanolyan barátok. Vagy a cigány fiú elmegy a magyarokhoz és ugyanolyan barátok. Tehát nincs az az elszigetelődés, mint régen. És hosszú távon még tovább fejlődhet ezen a szinten. Ehhez segíthet majd a foci is."*[521]

A hasonló helyzetű és nagyságú településeken végzett eddigi kutatási tapasztalatok szerint a civil közösségszerveződések száma Nyírvasváriban az átlagosnál jóval alacsonyabb. Ennek számos oka van. A közeli Nyírbátor város kulturális szolgáltatásai számos funkciót tekintve a szomszédos települések szükségleteit is kielégítik. Nyírvasváriban a relatíve kisszámú kortárs közösségszervezet a település lakosságának mérsékelt aktivitását jelzi. Például kérdés, hogy a jelentős folklórhagyományokkal rendelkező oláh cigány közösségben vajon az országos, sőt nemzetközi érdeklődésre is számot tartó tánckultúra ápolására miért nem szerveződik közösség.[522]

A kutatási eredmények alapján úgy tűnik, hogy egyrészt a cigányok közösségfolyamatai nem formalizálódnak, intézményesülnek és nem öltenek szervezetjelleget. Másrészt megjelenik és láthatóvá válik a helyiek igénye a közösségi élet fejlesztésére, de nincs megfelelő kulcsszereplő, olyan helyi aktor, akit a közösség egyöntetűen elfogad és irányítása mellett részt venne a közösségi munkában. Fontos továbbá, hogy a nyírvasvári roma közösségek elkülönülése és viszonya a többségi társadalommal ugyancsak kizárja, hogy az olyan attraktív hagyományelemek, mint a helyi tánckultúra transzetnikus közösségi funkciót felvéve – a Nagyecseden leírt gyakorlathoz hasonlatosan – hozzájáruljon a kulturális távolság csökkenéséhez.

[521] Saját gyűjtés: 37 éves, magyar származású férfi, Nyírvasvári, 2019.
[522] A település egykor méltán nagyhírű táncegyüttese, a „Kék láng" gyakorlatilag megszűnt, az idősebb alapítókat a következő generációk nem követték.

Összefoglalva megállapítható, hogy Nyírvasváriban a kortárs kulturális célú közösségszervezetek nem képezik a település etnikai részközösségei közötti kapcsolatok fejlődésének színterét. A sportegyesület ugyan a tagok és a tevékenység jellege révén hozzájárul az etnikai határok átjárhatóbbá válásához, azonban a település teljes népességének szintjén, valamint a kialakult etnikus gyakorlatokat figyelembe véve hatása korlátozott.

3.3.2. Oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélési modell

Nyírvasváriban, amint az megfogalmazásra került a három tanulmányozott etnikai részközösség lokális együttélési rendszere sajátos mintázatot mutat. Ennek egyik jellemzője a két cigány közösség kapcsolatviszonya, ami nagyon másként alakult, mint általában. A nagyecsedi együttélési helyzettől eltérően Nyírvasváriban egymás mellett, szomszédsági kapcsolatban élnek együtt a romungrók és az oláh cigányok a település egy szegregált részén. Habár a hivatalos statisztikai adatok (KSH) alapján a település fizikailag jól elhatárolt és a többségi környezettől elterülő településrészen élő roma közösség lakóhelyét nem tekintik szegregátumnak, a megfigyelések és a készített interjúk alapján kirajzolódó kép alapján kijelenthető, hogy a térképen (36. ábra) lila csillaggal jelölt terület, a helyiek és a terepkutató megítélése szerint is kimerítik a szegregátum kritériumát.[523]

A térképen a kék szín azokat az utcákat jelöli, ahol a háztartások etnikai értelemben vegyesen találhatóak meg, tehát mind a három lokális részközösség jelen van a településrészen.

A térkép alapján az is láthatóvá válik, hogy a település központi, frekventált részén kizárólag a többségi társadalom által lakott háztartások figyelhetők meg. A településen készített interjúk alapján az is kiderült, hogy ennek fenntartására tudatosan törekszenek a település magyar származású lakosai. A térkép elemzése alapján az is megfigyelhető, hogy az etnikailag vegyes lakóövezet utcái mintegy átmeneti zónát képeznek a többségi centrum és a kisebbségi periféria között.

[523] Szegregátum definíciója azonos a korábban megadott definícióval, annyi különbséggel, hogy a 2000 főnél alacsonyabb, de a 200 főnél nagyobb lakónépességgel rendelkező települések esetében a településrész, ahol a szegregációs mutató értéke 50% feletti, szegregátumnak minősül.

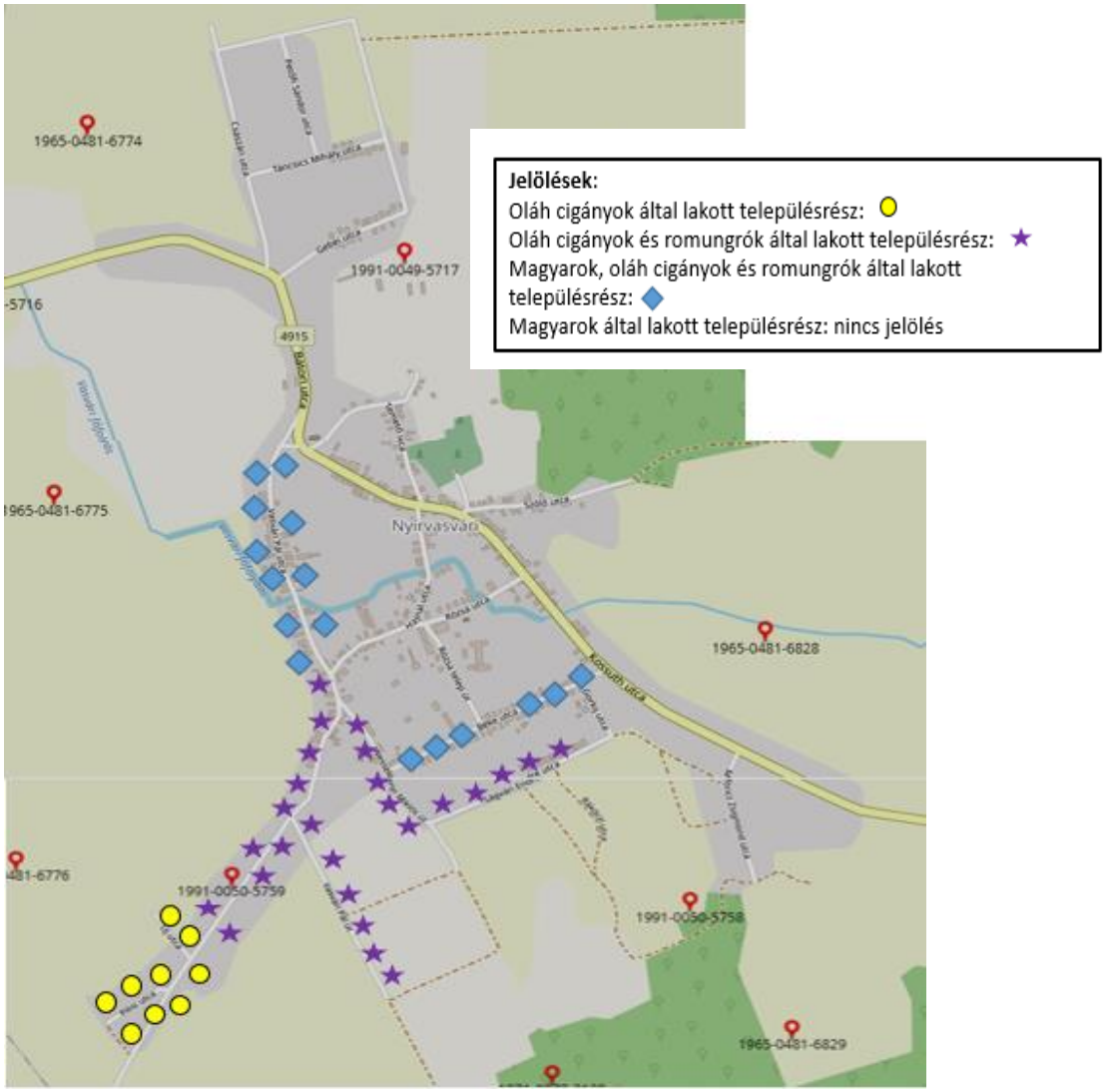

36. ábra: *Nyírvasvári etnikai együttélését ábrázoló térképe. (saját szerkesztés)*

A település etnikai térszerkezeti jellemzői arra is utalnak, hogy a községen belüli költözést a belső etnikai határok korlátozzák, amelyek közvetve utalnak a többség és a kisebbség általánosan oppozicionális szerkezetű együttélési kapcsolataira.

Látható az is, hogy a település délnyugati peremterületén olyan háztartások találhatóak, amelyek szinte kizárólag oláh cigányok által lakott. Ez a településrész gyakorlatilag egybe esik az egykori cigánytelepppel.

A kutatási eredmények alapján a nyírvasvári etnikai kapcsolatok folyamatai leírhatók az oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs együttélés modelljének a keretei között, amely egyúttal az együttélést magyarázó sémaként került kidolgozásra. (37. ábra)

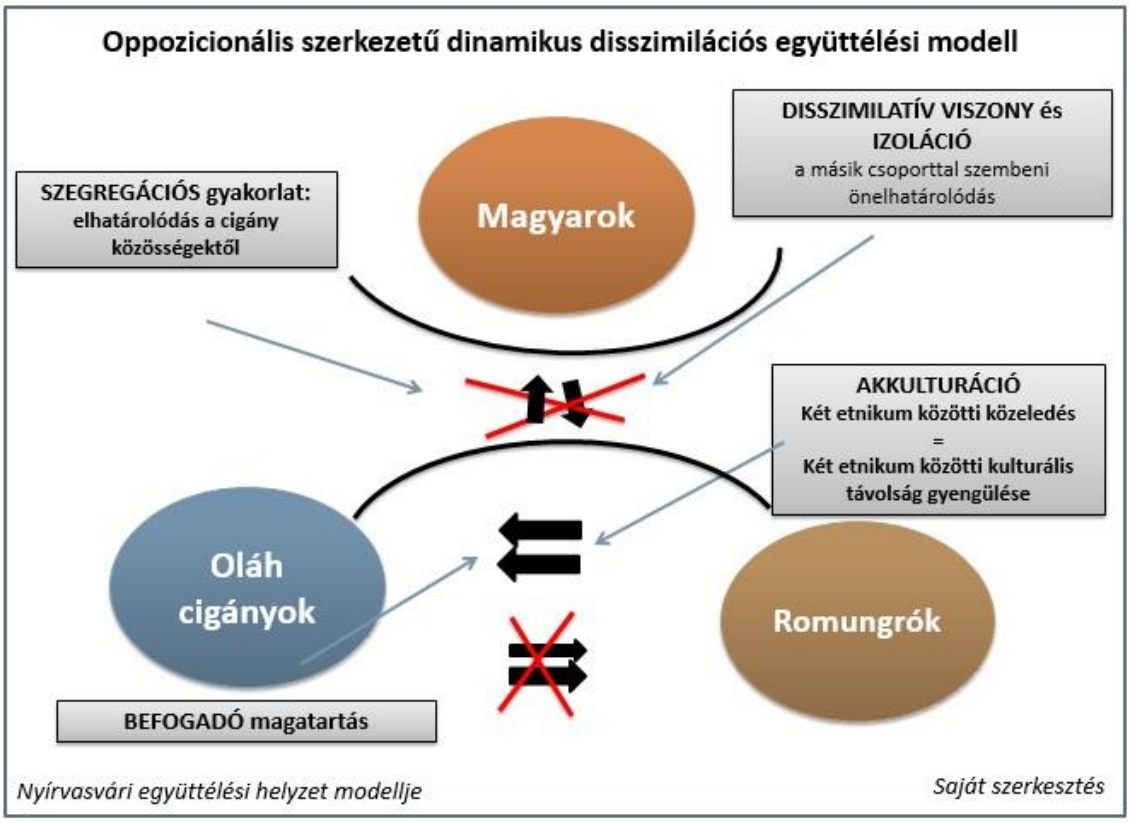

37. ábra: *Oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimiláció együttélési modell.*
(saját szerkesztés)

A modell összefoglaló formában megmutatja, hogy Nyírvasváriban az etnikai részközösségek közötti kapcsolatokat milyen általános tulajdonságok alapján lehetséges leírni. Az együttélés oppozicionális szerkezete a magyar és a két cigány közösség között alapvetően elhatárolódó, távolságtartó magatartásra utal. Ennek fontos elemét képezi a településen belüli fizikai elkülönülés, a cigányok túlnyomó többségének a kutatási eredmények alapján szegregált lakóhelyi környezete, amit a többség és a kisebbség egyaránt fontos megkülönböztető jegyként tart számon. Az együttélés disszimilatív karaktere a lokális etnikai kapcsolatoknak azt a sajátosságát jelöli, hogy a két cigány közösség közötti kulturális különbség ellenére kialakuló közeledő gyakorlat minden részeseménye – vegyes házasság, nyelvhasználat, szokások átvétele – a többségi magyar közösséggel szembeni elhatárolódást erősíti. Az oláh és romungró közösség közeledése – romungró kulturális adaptáció – felértékeli a többség-kisebbség közötti kulturális távolsággal kapcsolatos percepciókat és a mindennapi együttélési magatartásgyakorlat minőségére is befolyással van. Ez az oka annak, hogy mind a cigányok, mind a magyarok megmerevedett és kölcsönösen távolságtartással jellemezhető helyzetként viszonyulnak az etnikai együttélési kapcsolatok rendszeréhez. Az eddigi vizsgálati eredmények

összefoglalásaként tehát kijelenthető, hogy Nyírvasváriban a magyar és a cigány közösségek közötti távolság merev, szegregatív, kölcsönösen sztereotip, egyelőre kevéssé átjárható.

3.4. Hodász közösségfolyamatai és lokális etnikai együttélési modellje

A harmadik és egyben az értekezés keretében vizsgált utolsó kutatási színtér, Hodász multietnikus együttélési képlete igen csak eltérő jelleget mutat a korábban bemutatott két településsel összevetve. Míg a nagyecsedi és a nyírvasvári etnikai együttélési mintázatot valamely etnikai közösségek oppozicionális viszonyai határozták meg, addig Hodász bemutatásra kerülő együttélési kapcsolatainak a jellemzőit nem a részközösségek közötti szembenállás szerkezeti szabályaiból vezethetjük le. A település etnikai csoportjainak hosszú távú együttélése hozta létre azt a lokális közös ethoszt, amely keretei között kialakult normák meghatározzák az együttélő közösségek és tagjaik közötti interetnikus viszonyulást. Hodász esetében is fontos megjegyezni, hogy a hosszú távú, több generáción átívelő együttélés tapasztalatai eredményezték a napjainkban fennálló kapcsolatviszonyokat, amelynek alapját a kölcsönös elfogadás és egymás hagyományainak tiszteletben tartása képezi.

Az elmúlt évtizedekben lejátszódott akkulturációs folyamatok és társadalmi modernizációs hatások lényegi változást a lokális oláh cigány hagyománykészletben eredményeztek, amint ez a dolgozat első fejezetében részletesen bemutatásra került. Ennek oka, hogy ez a helyi közösség őrizte meg kultúrájában legtovább az archaikus elemeket, szokásokat, viseletet, nyelvet. Ennek nyomai elsősorban a tárgyi kultúra és a lakáskultúra esetében érhetők tetten. Amint korábban láttuk a hodászi oláh cigányok egykori telepi körülményeinek megváltozása átalakította a másik két lokális közösséggel az etnikumközi kapcsolatviszonyokat. A modernebb háztípusok elterjedése, az utcakép és az udvarviszonyok rendezettebbé válása, az oláh közösség adaptív beállítódása a többségi normák iránt eredményezte az etnikai szempontból vegyes szomszédsági településrészek kialakulását. Szintén a sajátos hodászi lokális közösségi ethosz kialakulását mutatta a dolgozat második fejezetében kiemelésre került, interperszonális kapcsolatok három elemzési szintjén – barátság, szomszédság, házasság – leírt általánosan jellemző elfogadó attitűd. A magyar–cigány együttélés mindhárom etnikai közösség esetében kölcsönösen pozitív beállítódásról tanúskodik.

A hodászi etnikai együttélést meghatározó fontos jelenség, hogy az oláh cigányok hagyománykészlete fontos közösségformáló és identitásőrző funkcióval bír a településen. Ennek kiemelkedő példája az országban elsőként Hodászon 2001-ben létrehozott Roma Tájház.

Az intézményt Rézműves Melinda etnográfus szülőfalujában saját erejéből alapította azzal a céllal, hogy a „falusi cigány múltat, a tárgyi és szellemi örökséget megőrizze és bemutassa az utókornak."[524] A Tájház a hodászi oláh cigánytelepen kapott helyet, és egy az '50-es, '60-as években épült paticsfalú, módosabb cigánycsalád egykori házából, valamint egy a II. világháború előtti időszakra jellemző lakóépületből, egy földbe vájt viskóból (putriból) áll. A kiállítás részeként a jellemző bútordarabok és azok elrendezése mellett a hagyományos viselet is helyet kap, ugyanakkor a közösségben felgyűjtött korabeli fényképek, feljegyzések is kiállításra kerültek. A kezdeményezés napjainkra túlmutat kezdeti célkitűzésén, oktatási és pedagógiai programjaival, élő múzeumi gyakorlatként is szerepet vállal a közművelődés ezen területén.

Fontos kiemelnünk, hogy lényegi különbségeket fedezhetünk fel a hodászi és a korábban bemutatott nagyecsedi kiállítások között. Nagyecseden az országban egyedülálló módon kapott helyet és szerepet a lokális hagyományőrző cigány közösség a saját kultúrájának a bemutatására, mégpedig a helytörténeti gyűjtemény egyik önálló részeként, ezzel pedig egy fontos közösségi teret teremtve a lokális oláh cigány és magyar közösség számára. A hodászi tájház az etnikai együttélésre gyakorolt közvetett pozitív szerepe nem kérdőjelezhető meg. Ugyanakkor fontos következtetéseket enged az a tény, hogy a településen a helyi örökség tárgyi és épített értékeit csupán az oláh cigányok hagyományait bemutató kiállítás keretében, de nem a település centrumában, hanem a közösség által lakott településrészen lehet látni.

A jelenség jól mutatja, hogy a helyi oláh cigány származású emberek életére a mai napig nagy hatást gyakorol a közösség kultúrája és hagyományvilága. Ezen túl azonban a terepkutatási tapasztalatok szintjén is az derül ki, hogy az oláh közösség fontos közösségszervező szerepet tölt be a településen. Ezt támasztják alá a következőkben bemutatásra kerülő Hodászon működő lokális közösségszervezetek.

3.4.1. Kortárs lokális közösségszerveződés hatása az együttélési kapcsolatviszonyokra

A nagyecsedi és a nyírvasvári lokális közösségszervezetek bemutatásánál alkalmazott osztályozási szempont, az etnikus és transzetnikus civil közösségszervezetek megkülönböztetése Hodászon nem alkalmazható elemzési megközelítés. Ennek egyik oka, hogy a kutatási tapasztalatok alapján a településen ténylegesen működő civil szervezeteket

[524] R. Simor 2017: 26.

csupán az oláh cigány közösség üzemeltet. A kevéssé intenzív civil aktivitás jelenségének hátterében álló másik tényező arra vezethető vissza, hogy a helyi társadalom életében fontos szerepet játszó rokonsági hálózatok lényegében a modern közösségszerveződések számos funkcióját helyettesítik.

A terepen készített interjúk, valamint a megfigyelések alapján két lokális civil szervezet tevékenysége figyelemre méltó módon járul hozzá a település társadalmi életéhez. Habár mindkettő a lokális oláh cigány közösség által működtetett kezdeményezés, ugyanakkor célközönségük és hatásuk a hodászi közösség egészére kiterjed.

Álmokért Egyesület

Az egyesületet 2017-ben alapították azzal a céllal, hogy előmozdítsák a településen élő cigány közösségek társadalmi integrációját: az oktatási, képzési, művészeti, kulturális, közéleti, ifjúsági, antidiszkriminációs és jogvédő szakmai programok tartásával, az ezeket megvalósító intézmények létrehozásának támogatásával. Tevékenységük lényegi elemeként határozták meg a cigányság hatékony érdekképviseleti rendszerének a kialakításával és a működtetésével kapcsolatos feladatokat.

Az egyesület tagjai egyetemi hallgatók vagy diplomával rendelkező, végzett szakemberek. Jelenleg 11 taggal rendelkezik az egyesület, hét férfi és négy női taggal. A legfiatalabb tagtárs 24, a legidősebb pedig 33 éves. A tagság etnikai hovatartozását tekintve homogén szerkezetű, ami azt jelenti, hogy mindenki oláh cigány származású. A közösség nyitott más helyi részközösség irányába, aki elfogadja az egyesület alapszabályát, valamint azonosulni tud a szervezet célkitűzéseivel. A transzetnikus és integrációközpontú egyesületi munka felvállalása az etnikailag homogén csoport részéről fontos társadalmi jelenség. Arra utal, hogy bizonyos lokális feltételek mellett a hátrányos helyzetű vidéki perifériális közösségekben kitermelődhetnek olyan helyi roma közösségszervezetek, amelyek céljaikat tekintve az etnikus részközösségben megvalósított munkával az egész települési közösségre hatást gyakorolnak.

Az egyesület alapító elnökével készített interjúból megtudtuk, hogy azért tartja fontosnak az Álmokért Egyesület működését, mert véleménye szerint a helyi fiataloknak szüksége van egy a profilját tekintve a település ifjúságának korcsoporti alapon megvalósuló összefogásáért tevékeny közösségre. *„Ismerjük őket, mint ahogy ők is minket, hitelesek vagyunk számukra, hisz ugyanonnan származunk.”*[525]

[525] Saját gyűjtés: interjú Rézműves Márkkal, az egyesület elnökével, Hodász, 2021.

Az egyesület tevékenységi köre igen szerteágazó, a tagság számos célt, feladatot határozott meg a maga számára, melyeket három fő tevékenységcsoportba lehet besorolni: kiemelt céljuk a hátrányos helyzetű csoportok esélyegyenlőségének előmozdítása, az ennek magvalósításához szükséges helyi hálózat megszervezése. Fontos céljuknak tekintik a rászorulók számára különböző fejlesztő, nevelő-oktató képzések megszervezését. Végül, de nem utolsósorban a közösség előtt álló feladatként határozták meg a cigány kulturális hagyományok ápolását. Ez utóbbi programelemhez kapcsolódóan kiemelt figyelmet fordítanak a cigány nyelv ápolására, különböző kulturális programok szervezésére, tehetségkutatásra. Távolabbi és a közösség jövője szempontjából is fontos feladatként beszélnek arról, hogy miként lehet hozzájárulni a tehetséges fiatalok foglalkoztatásának előmozdításához. A munkaerőpiacon érzékelt előítéletességből fakadó hátrányok kompenzálása olyan gyakorlati jelentőségű cél, amely a közösség magas szintű társadalmi felelősségvállalásáról tanúskodik.

A hagyományápolás, mint kiemelt célkitűzés több formában is tetten érhető az egyesület munkájában. *„Az egyesületünk tagjai többségében tudnak valamilyen hangszeren játszani, vagy énekelni, zenélni. A mindennapjaink része a kultúra. Az egyesületünkből kinőtte magát a "Pachasa Együttes", jelentése „békével." Az együttes magyarországi oláhcigány zenét játszik, illetve dolgoz fel saját szájíze szerint. A játszott dalok többségét a településen élő idősektől, illetve szüleinktől tanultuk."*[526]

Az oláh cigány hagyományok megőrzése iránti elkötelezettség, ennek kihangsúlyozása a felvállalt etnikai identitásőrzés fontos eleme: *„ez a miénk, hozzánk tartozik, úgy vélem, hogy a hagyományaink nélkül elvesznénk a világban, nem lehetnénk azok, akik vagyunk."*[527] A hagyományőrző munka tudatosságát jelzi nyelvvédő munkájuk. Tapasztalataik alapján a romani nyelv használata a kisgyermekek körében egyre kevésbé jellemző, és főként a településen egyre gyakoribb vegyes házasságokban született gyermekek esetében figyelhető meg a generációközi nyelvváltás. Ez az alapvető oka annak, hogy a cerhári tanítására külön hangsúlyt fektetnek.

Működésük konkrét rendszeres alkalmai közül kiemelkedik, hogy megalakulásuktól kezdve minden évben holokauszt megemlékezést tartanak, amelyen a településen élők etnikai hovatartozástól függetlenül részt vesznek. Emellett meghatározó tevékenységük az évente megrendezett nyári táboroztatás, valamint tanulmányi utak szervezése.

Az egyesület pozitív megítélése elválaszthatatlan attól, hogy nagyon jó hatással vannak a Hodászon élő fiatalokra: *„önszerveződnek, érdeklődnek minden programunk iránt, érezzük,*

[526] Saját gyűjtés: interjú Rézműves Márkkal, az egyesület elnökével, Hodász, 2021.
[527] Saját gyűjtés: interjú Rézműves Márkkal, az egyesület elnökével, Hodász, 2021.

hogy példaként tekintenek ránk, bíznak bennünk, több esetben fordultak már hozzánk például magánéleti problémákkal, ezt mi nagyon nagy becsben tartjuk, hiszen ha a szülőktől elidegenülnek, tudják, hogy hozzánk fordulhatnak."[528]

Az alig négyéves múltra visszatekintő civil közösség települési beágyazottsága azért is figyelemreméltó, mivel etnikus közösségként a tudatos transzetnikus hatásra törekszenek. A település etnikai részközösségei közötti kapcsolatokra munkájuk annak ellenére is rendkívül jó hatást gyakorol, hogy tevékenységük középpontjában álló etnikus tartalomelemek a magyar és a romungró helyi társadalom számára kulturális értelemben idegen.

Görögkatolikus Cigánytemplomért Alapítvány

A Hodászon működő második etnikus oláh cigány közösségszervezet erőteljesen kapcsolódik a Görögkatolikus Egyházhoz. A település modernkori történetében a görögkatolicizmus fontos szerepet játszott. Ennek eredménye, hogy Hodászon a görögkatolikusok által létrehozott és működtetett intézmények egész sorozatát találjuk. Az egyház a településen óvodát, szociális otthont, családok átmeneti otthonát, szociális konyhát, öregek otthonát üzemeltet és a cigány közösségi ház felépítését is támogatta. A Görögkatolikus Egyház a település egész közösségére hatást gyakorló tevékenységének közvetett eredménye a hodászi oláh cigány görögkatolikusok körében kibontakozott önszerveződő közösségi munka, amelynek leggyümölcsözőbb eredménye az Alapítvány létrejötte volt.

Az alapítványt 1993-ban azzal az elsődleges céllal hozták létre, hogy a fent sorolt intézmények felépítésében szerepet vállaljon, majd a megnyitásukhoz és működtetésükhöz támogatást nyújtson.

Az alapítvány munkáját számos önkéntes segítő támogatja, akik a település mindhárom részközösségéből kerülnek ki. Az alapítvány elnöke szerint nagyon fontos az önkéntesek szerepe a tevékenységeik lebonyolításában, mert anyagi forráshiány miatt nem tudnak annyi embert foglalkoztatni, amennyi az alapítvány által felvállalt célok megvalósítását lehetővé teszi. Az alapítvány emellett részese az országos közfoglalkoztatási programnak, így ennek keretében bizonyos számú – a kutatás idején 20 fő – helyi lakost tud foglalkoztatni.

Az alapítvány által létrehozott és a kezelésében álló közösségi ház települési szinten is kiemelten fontos közösségi térként funkcionál. A hét minden napján nyitva tart, és helyet biztosít többek között a felnőttoktatási programok lebonyolítására, teret kínál különböző képzések szervezésének, de gyakori helyszíne számos családi-magánrendezvénynek is –

[528] Saját gyűjtés: interjú Rézműves Márkkal, az egyesület elnökével, Hodász, 2021.

névnapok, születésnapok, lakodalom –, de a legfőbb célközönségük a helyi gyerekek és fiatalok. Számukra különböző színes programokat, fejlesztő tevékenységeket, kulturális rendezvényeket szerveznek.

Az alapítvány jelentős hatást gyakorol a hodászi lokális társadalom életére és a köztük kialakult etnikai együttélési helyzetre. Nemcsak a közös munkavégzés okán segíti az interperszonális kapcsolatok pozitív irányba történő elmozdulását, hanem azonos szintre helyezi a településen élő, eltérő etnikai közösségeket. *„Egymásra szükségünk van. Tehát mi, amikor abban gondolkodtunk, hogy legyen otthon, meg legyen egyéb intézmény, soha nem azt mondtuk, hogy csak cigányok jöhetnek, hanem azt mondtuk, hogy igen vegyesen kell, mert nekem látnom kell a te kultúrádat, a te normádat, a te életednek a kisugárzását. De neked is látnod kell az enyémet ahhoz, hogy azt mondjuk, hogy közösen valamit tudunk működtetni, vagy fölépíteni. Ha ez nem így működik, akkor az nem jó."*[529]

Hodászon a görögkatolikus közösségi házon kívül nem áll rendelkezésre más olyan közösségi rendezvények megtartására alkalmas épület, amely otthont adhatna nagyobb létszámú eseményeknek. Ez is közrejátszik abban, hogy a település egészét érintő eseményeket elsősorban az alapítvány szervezi, ami munkájuk ismertségére és elismertségére egyaránt pozitív hatást gyakorol.

Az alapítvány munkájában is fontos tevékenységként jelenik meg a hagyományápolás. *„Az érték az, hogy megtanuljuk a nagyapáinktól, a nagyanyáinktól kapott értékeket megőrizni. A cigány cerhári dialektus ugye azért is fontos, és nagy szerepe van ebben az egyháznak, hogy a szent liturgiát cigány nyelven végezzük. Tehát amikor Miklós bácsi [Sója Miklós – Sz. H.] megtanulta a saját nyelvünket, és lefordította a liturgiát, az imádságokat, ezzel ő tudta, hogy a saját nyelvünket fogja ezzel erősíteni."*[530]

A hagyományőrzés tudatosan alkalmazott alapelve az autentikus örökség igénye, ami egyúttal azt is jelenti, hogy tevékenységeiket igyekeznek kritikai figyelemmel hozzáigazítani a közösség által tiszta forrásnak tekintett etnográfiai értékek megőrzéséhez. Ebben hangsúlyos szerepet kapnak a hagyományos cigány énekek és táncok. Az alapítvány hagyományőrző munkájával az egyes ünnepekhez tartozó szokások továbbadásában is fontos szerepet játszik.

„Ha semmit nem akarunk megtartani a hagyományokból, az értékekből, akkor beolvadunk mindegy, hogy milyen társadalomba és elveszünk. Ha egy társadalomnak nincs kultúrája, nincs gyökere, akkor semmivé válik. A cigányságnak abba van az ereje, hogy még mindig a nyelv, az egyéb szokások alapján testvérnek tekintik egymást. Mindaddig, amíg ezek az értékek vannak,

[529] Saját gyűjtés: interjú Lakatos Sándorral, az alapítvány elnökével, Hodász, 2020.
[530] Saját gyűjtés: interjú Lakatos Sándorral, az alapítvány elnökével, Hodász, 2020.

és tartjuk őket, addig a testvéri és a szereteti kapcsolat megvan. Mihelyst elhagyom ezeket az értékeket, és más normákat, más kultúrát veszek föl, akkor visszafelé már nincs ez a kapcsolat, hogy még is csak *ez testvérem, még is csak az. Tehát önmagában fölmorzsolná akkor.''*[531]

Ahogyan Nyírvasváriban, úgy Hodászon is kevés számú civil közösséggel találkozhatunk, ugyanakkor hatásuk a lokális közösségszerveződésre az utóbbiban sokkal hangsúlyosabb. Hodászon a két bemutatott etnikus gyökerű civil szervezet transzetnikus tevékenysége, illetve az ezekhez köthető a lokális társadalom egészét érintő célok megvalósítása etnikai hovatartozástól függetlenül érinti a településen élőket. Mindkét szervezetről elmondható, hogy hozzájárul a hodászi etnikumközi kapcsolatok minőségi fejlődéséhez.

3.4.2. Etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív kapcsolatviszony modellje

Amint a korábban elemzett két lokális társadalom etnikai együttélési viszonyainak elemzése esetében, így Hodászon is lehetőség kínálkozik az etnikumközi kapcsolatok általános sajátosságainak modell formájában bemutatott elemzésére. A modell leírása szempontjából a település etnikai-térszerkezeti viszonyainak elemzése lehetséges kiindulópont. A kutatási eredmények alapján térképen került ábrázolásra, hogy az egyes lokális etnikai részközösségek a település mely utcáiban élnek és hol találhatóak azok a településrészek, ahol etnikai értelemben vegyes szomszédsági viszonyokkal találkozhatunk. (38. ábra)

[531] Saját gyűjtés: interjú Lakatos Sándorral, az alapítvány elnökével, Hodász, 2020.

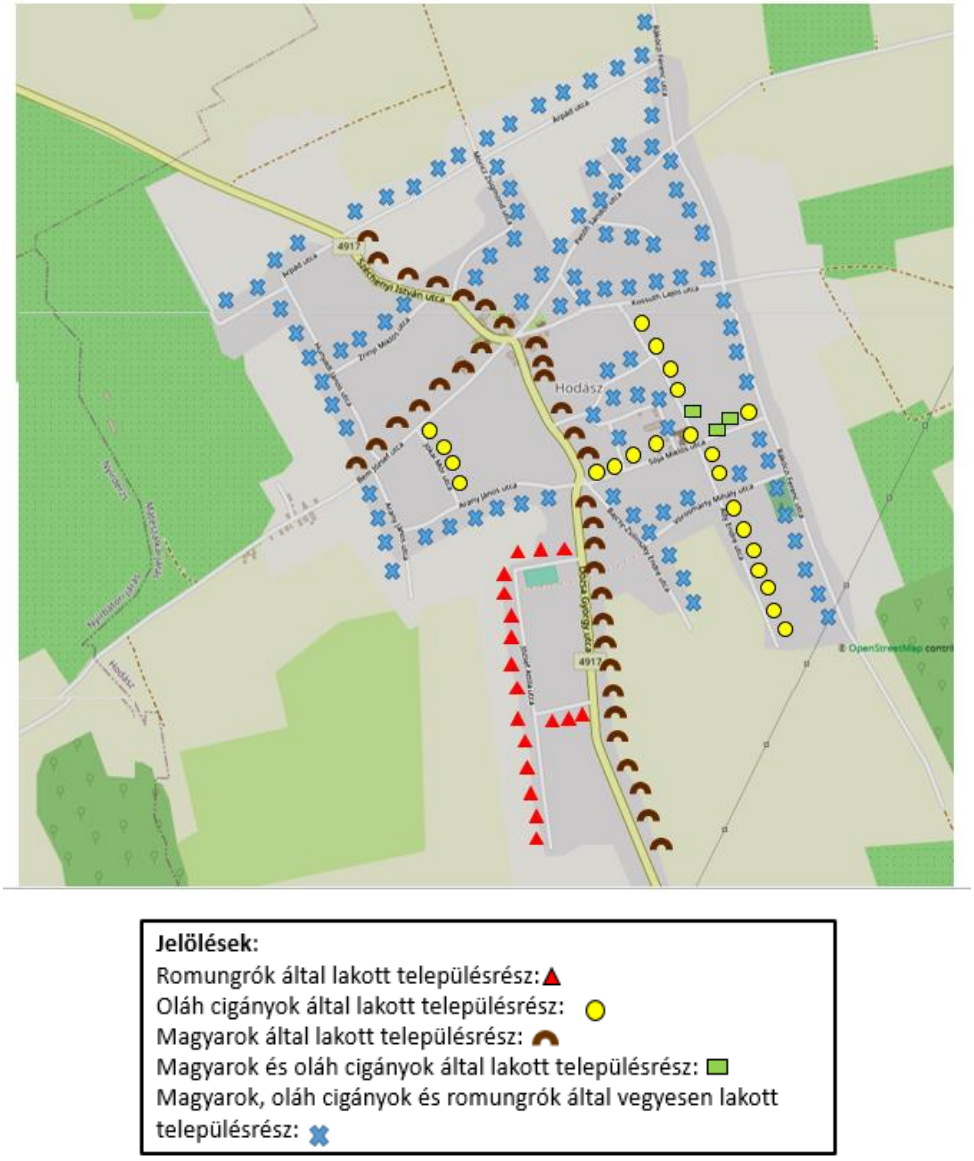

38. ábra: *Hodász etnikai közösségeinek szomszédsági kapcsolatait mutató térképe. (saját szerkesztés)*

A térképen kék „x” jellel azokat az utcákat jelöltük, ahol vegyesen élnek magyarok, romungrók és oláh cigányok. Amint az első ránézésre is kitűnik, Hodászon kimagasló azon településrészek aránya, ahol mindhárom lokális részközösség megtalálható és vegyes szomszédsági rendszerben él.

A korábbiakban már esett szó arról, hogy a cigány közösségek a letelepülésüket követően többnyire a falvak elkülönült, szegregált településrészein éltek. A történetileg kialakult általános településszerkezet maradványait napjainkban is felfedezhetjük. A térképen piros háromszöggel jelölt utcákon szinte csak romungrók élnek, és ez a terület azonos az eredeti szegregált településrésszel. A fizikailag karakteresen elkülönült szegregátumi környezet határai a település utcaszerkezetének adottságait képezik le. A térképen sárga körrel jelölt utcákban

jelenleg oláh cigányok laknak, és a rendelkezésre álló források alapján ez a településrész ugyancsak megegyezik az egykori oláh cigány teleppel.

A település etnikai térszerkezeti sajátosságait elemezve feltűnő, hogy csak a főutca vonalában találunk olyan településrészt, ahol a többségi társadalom tagjai élnek, és a szomszédsági környezet is magyar háztartásokból áll össze.

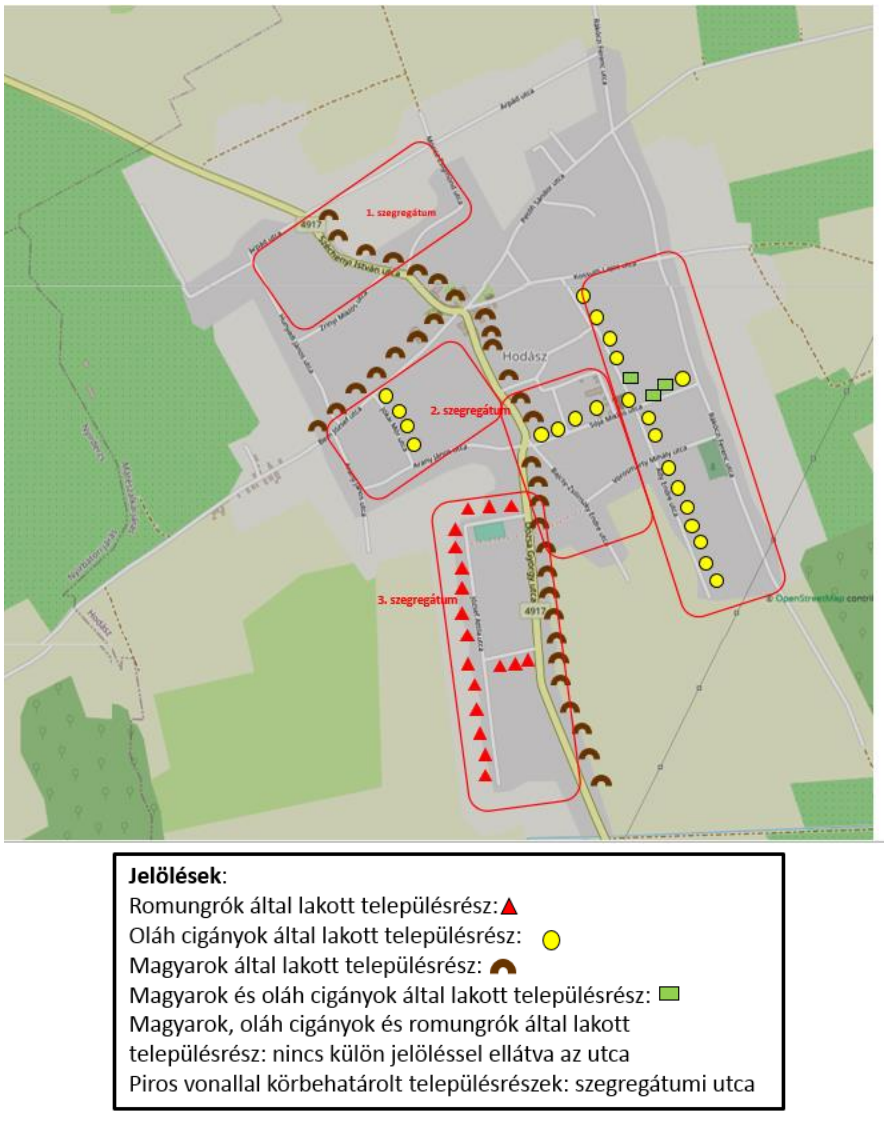

39. ábra: *Hodász etnikai közösségeinek szomszédsági kapcsolatait, valamint a szegregált területeket jelölő térképe. (saját szerkesztés)*

Ha a kutatás eredményeként készült saját szerkesztésű térképre rávetítjük a Központi Statisztikai Hivatal által 2016-ban elkészített szegregáció által sújtott hodászi településrészeket, akkor az alábbi képet kapjuk. (39. ábra)[532]

A magyar és oláh cigány háztartások által lakott településrész a görögkatolikus „cigány" templom közvetlen környezetében található szimbolikus jelentőségű terület. A településrész a görögkatolikus intézmények koncentrált helyszíne, ahol a templom mellett az idősek otthona, az óvoda és az alapítvány kezelésében álló közösségi ház egymás tőszomszédságában fekszenek.

Amint azt a kutatás során készített interjúkból megtudtuk, a település népességére vetítve a szegénység, az iskolázottság alacsony foka, valamint a lakhatási viszonyok problémája nem kifejezetten etnikus jellegű nehézségenként halmozódnak a településen. Ezt a térképen jelölt szegregátumok elhelyezkedése is jól tükrözi. A 2017–2022-es Helyi Esélyegyenlőségi Program adatai alapján Hodász lakosságának közel 50%-a szegregátumokban él, ami nyilvánvalóan olyan hátrányteremtő, ami kisebb-nagyobb mértékben, de a település minden részközösségét érinti. A kutatási tapasztalatok alapján megfogalmazhatjuk, hogy az etnikai együttélési helyzetekre ez a feltétel, valamint az igen kiterjedt vegyes szomszédsági rendszer döntő hatást gyakorol. A település népességének felét érintő vegyes megtelepedés ellensúlyozza a szegregátumi elkülönült környezet hatásait. A kutatási megfigyelések és a helyiek véleménye szerint a szegregátumok a település korábbi fejlődéstörténeti szakaszának maradványai, amelynek határai kezdenek elmosódni.

A kutatási eredmények alapján láthatóvá válik, hogy a helyi etnikai részközösségek tagjainak kapcsolatviszonyai Hodászon nem oppozicionális jelenségként írhatók le. A lokális szinten megélt sorsközösség ténye, a helyi társadalomban megvalósuló mindennapi együttélés minősége, a szocioökonómiai státusz hasonlósága és a hátrányközösség megélése felülírja az etnikus kulturális és életmódbeli különbségeket. Az etnikus közösség határainak „átlépése" figyelhető meg a sikeres együttélés érdekében, a különbségek hangsúlyozása helyett, ami a hodászi társadalmi élet fontos értéke, és egyfajta sajátos lokális modell keretei között értelmezhető. (40. ábra)

A hodászi multietnikus közösségviszonyok vizsgálata révén láthatóvá váltak azok az úgynevezett „transzetnikus folyosók" – különös tekintettel a vegyes házasságra –, amelyek biztosítják, hogy az etnikumközi együttélés nem „egymás mellett élés", hanem települési

[532] A szegregátumokat is jelölő térképen a három etnikai részközösség együttélését jelölő kék x jelet a könnyebb áttekinthetőség érdekében nem helyeztük el. A szegregátumok a 2016-ban a KSH által kiadott adatok alapján kerültek jelölésre.

szinten működő és a faluközösséget átszövő személyközi megalapozottságú kapcsolatháló. Ezt a struktúrát összefoglalóan az etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív kapcsolatviszony modelljének keretében írhatjuk le. Mit értünk e modell működése alatt?

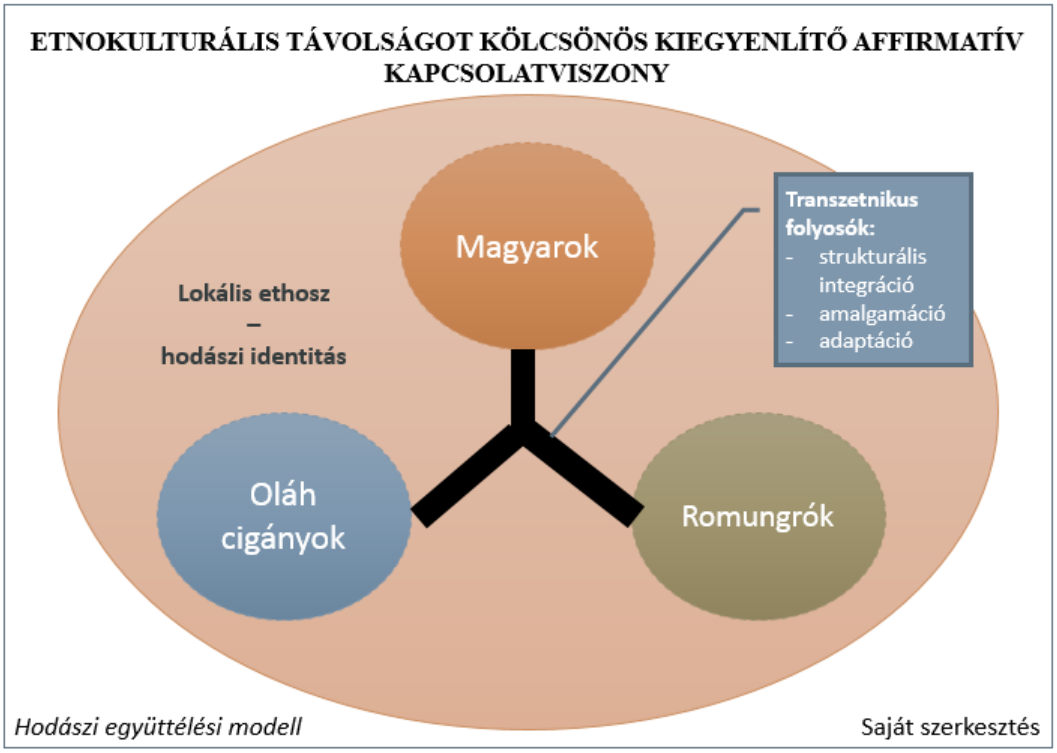

40. ábra: *Hodászi etnikai együttélési modell: etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív kapcsolatviszony. (saját szerkesztés)*

Yinger az interetnikus kapcsolatok vizsgálata során arra hívta fel a figyelmet, hogy ha az etnikai csoportok társadalmi integrációjáról gondolkodunk, akkor első lépésként meg kell különböztetni a folyamat hatását az egyénre és a csoportra nézvést. A strukturális asszimiláción belül az integráció azt a folyamatelemet jelenti, „melynek során a két vagy több, korábban elkülönülő alsóbb társadalmi egységből a közös interakciók szintjére jutnak az emberek."[533]

A strukturális integráció fontos feltétele a közös munkavégzés, az aktív munkakapcsolatok rendszere, ami Hodászon számos színtéren és különböző formában is megvalósul. Az egyéni integráció minőségét a helyi társadalomban jól mutatja a személyek közötti, több szinten leírható és az etnikai határokat átlépő kapcsolatok megjelenése, úgy mint a barátság, a kollegiális és a szomszédsági relációk, valamint az egyre nagyobb arányban előforduló vegyes

[533] Yinger 2002: 31.

házasságok. Az etnikumközi interakciók magas száma szavatolja, hogy a lokális társadalom minden tagja közel hasonló eséllyel tud becsatlakozni a társadalmi életbe.

A társadalmi csoportintegráció működését jelzi, ha a különböző etnikai részközösségek „ugyanazon jogokat és kiváltságokat élvezik, ugyanannyi esélyük van a politikai és gazdasági előnyök megszerzésére, és mint a társadalom egészének teljes jogú tagjai a felelősségen is osztoznak."[534] A lokális nevelési-oktatási, valamint szociális intézmények, továbbá a hivatal esetében is a foglalkoztatottak köre az etnikai arányokat illetően vegyesnek mondható.

Az együttélést jellemző affirmatív modell működése a helyi társadalom intézményeiben is megfigyelhető gyakorlat. Az egyik helyi óvodában a vezetővel készített interjú alapján fontos attitűd került megfogalmazásra. Az intézmény fő célja a néphagyományok ápolása, mind a magyar, mind a cigány közösséget meghatározó szellemi és materiális kulturális elemek megismertetése a gyerekekkel, valamint a saját etnikai identitás tudatos erősítése. Az integrált szemléletű nevelési program lényege, hogy a magyar és a cigány kulturális értékek átadását plurálisan közelítik meg. Ezzel a magyar és cigány származású gyerekek kölcsönös elfogadását mozdítják elő, ami azt is jelenti, hogy a roma gyerekek intézményi integrációja nem társul etnokulturális asszimilációs várakozással.

„Azért fontos, hogy mi is ebben nőttünk fel, hogy cigány volt az óvodatársam magyarként, az iskolatársam és akkor mi így megismertük egymást, és azokat a szavakat, azt a nyelvet, amit ők beszélnek, és ők is a miénket. Ez nekünk teljesen normális dolog volt. Fontosnak tartom, hogy itt [az óvodában – Sz. H.] a gyermekek számára ne legyen az a keveredés, hogy meglegyen az identitástudata és tudja azt, hogy ő végül is honnan származik. Van, aki magyarnak született, van, aki cigánynak, teljesen mindegy igazából. De tudja azt, hogy az ő kultúrája milyen, és ezeket mi próbáljuk megismertetni velük."[535]

A Hodászi Eszterlánc Óvoda és Mini Bölcsőde intézményébe a vizsgálat időpontjában 128 gyermek járt, a mini bölcsődébe 8 gyermek. Az óvodáskorúak 70%-a halmozottan hátrányos helyzetű, 55%-uk roma származású, akik nagyobb arányban az oláh cigány közösségből érkeznek. Az óvodában a kutatás idején két roma származású foglalkozatott volt, egy óvodapedagógus és egy dajka. Mindketten a helyi oláh cigány közösségből származnak. *„Teljesen normális dolog itt a mi közösségünkben, hogy most itt egy cigány óvodapedagógus áll, vagy egy magyar, ebbe itt semmilyen különlegesség nincs. Közvetlenül, természetesen, elfogadóan fogadták őket."*[536]

[534] Yinger 2002: 31.
[535] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Hodász, 2020.
[536] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Hodász, 2020.

Emellett az óvoda további fontos integrációt elősegítő tevékenységet végez, hiszen *„a helyi programban speciális tartalommal bír az innováció, ami azt jelenti, hogy a szülőkkel együtt projekt napokat szervezünk. Beengedjük ide a szülőket, vagy a magyar néphagyományőrzéshez kapcsolódóan szervezzük a projekt napot, vagy roma napot tartunk áprilisban, hogy megismerjék egymás kultúráját.”*[537] Ez a kezdeményezés a helyi magyar közösség részéről pozitív fogadtatással párosult. „*Először meglepődtem, amikor a gyermekem hazajött és magyaráz, magyaráz, és nem értem, hogy mit beszélt, és nézek rá, hogy kisfiam, te mit mondasz? És akkor kérdezem az óvónőt, hogy mit tanultatok az óvodában? És mondja, hogy hát tanulták a kis mondókát, ezt a Töröm, töröm a mákot, cigány nyelven. És a gyerekem ezt otthon mondta. És annyira mondta, és én meg nem értettem, hogy ő mit mond. Aztán ugye mikor elmondták, hogy ő ezt, akkor meglepődtem, hogy na, igen. Ez egy jó dolog amúgy, hogy ők így ilyeneket is tanulnak. Én örültem neki, mert igaz, hogy máshol angolt, németet, ilyesmit tanítanak az óvodába, de ez is fontos. Mivel hogy együtt élünk, köztük élünk, így azért nem baj, hogy ha a gyerekek is tudják, hogy esetleg mit mondanak nekik, vagy mit kérdeznek tőlük. Én is úgy vagyok vele, hogy érteni értem, de válaszolni nem tudok. Ez egy előny nekik, hogy ha több dolgot, meg többféle származású embereket megismernek, azt hogy ki, hogyan él, milyen a kultúrája. Nem csak a miénket tudják ugye, hanem többiekét is, akikkel együtt élünk.”*[538]

A hodászi kutatás eredményeiből az is kiderült, hogy a helyi intézmények vezetői fontosnak tartják a település szintjén történő úgynevezett „közelítő eseményeket”, azokat a közösségi alkalmakat, amelyek során a helyi társadalom tagjai együtt vehetnek részt. Magyarázatuk szerint az események jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a hosszú távú együttélésben a helyi etnikai részközösségek tagjai megtanulták kölcsönösen elfogadni egymást. *„Pontosan az óvodai, az iskolai, a társadalmi rendezvények, az együttélésnek ezek a formái, amit igazából nem lehet kikerülni. Hogy ha egy óvodába jár a gyerekem, hogy ha egy iskolába jár a gyerekem, együtt kell elmenni szülői értekezletre, együtt kell elmenni gyerekekkel közös foglalkozásra, együtt kell leszervezni a kirándulásokat. Így ezek ilyen találkozási pontok is a magyar cigány, az oláh cigányok és a magyarok között is. Mert ugye az emberi kapcsolatok a kommunikáció hiányában hidegülnek el egymástól, hogy az emberek nem találkoznak, nem beszélgetnek, nincsen közös témájuk, és nem is adott a lehetőség erre. De amikor el kell jönni óvodába, iskolába kell hozni a gyereket, közös a tanár, közös az osztályfőnök, itt vannak ezek a közös*

[537] Saját gyűjtés: interjú a helyi óvoda vezetőjével, Hodász, 2020.
[538] Saját gyűjtés: 32 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.

találkozási pontok, ami miatt közeledtek is ezekben a társadalmi rétegekben ezek a kapcsolatok így egymáshoz."[539]

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a településen a hosszú távú együttélés eredményként alakult ki a napjainkban megfigyelhető affirmatív kapcsolatviszony. A több színtéren – intézményi környezet, civil szektor – párhuzamosan megvalósuló találkozási és érintkezési helyzetek és egymás kultúrájának megismerése, valamint elfogadása biztosítja a sikeres együttélési gyakorlatot.

A yingeri asszimilációs magyarázó modell szerint a hodászi etnikai részközösségek etnikai együttélése az etnokulturális kapcsolatviszonyokat kiegyenlítő affirmatív rendszer, egymás kölcsönös elfogadása a strukturális integráció szintjén valósul meg, *„Engem nem zavart, minket úgy neveltek, hogy nálunk nincs olyan, hogy te magyar vagy, hogy te cigány vagy. […] Mindenki ember. Most az embert nem az határozza meg, hogy ki milyen származású. Most ha azt nézzük, magyar emberben is van olyan, aki nem úgy viselkedik, meg nem azt csinálja, amit kellene. […] Most mindenki köszön mindenkinek, nem csak az van, hogy elmegyünk egymás mellett, hanem mi együtt élünk. Nem zavarja az embereket, hogy most ilyen sokan vannak, vagy mi vagyunk kevesen, hanem együtt vagyunk. Ezt így megszoktuk. Hodászon vagyunk, itt mindenki ismer mindenkit. Jó kapcsolat van az emberek között."*[540]

Az etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív kapcsolatviszony fejlődését Hodászon a vegyes házasságok támogatják. Ezek révén olyan „híd" keletkezik a csoportok között, amelyek a kultúrák közötti éles különbséget és azok határvonalait fellazítják. Amint erről már más vonatkozásban esett szó, a kutatás eredményei alapján a vegyes házasság intézménye Hodászon elsősorban nem a társadalmi mobilitás egyik lehetőségeként tesz szert a társadalmi folyamatok alakulása szempontjából jelentőségre. Ez azt jelenti, hogy a vegyes házasságban bármelyik házasfél nem a társadalmi presztízsben remélt nyereségért lép be a párkapcsolatba. Ebből az is következik, hogy a vegyes házasság nem jelenti automatikusan az etnikai identitás feladásának kényszerét, és az érintettek nem válnak a társadalmi kirekesztés áldozatává egyik etnikai részközösség részéről sem.

A megerősítő kapcsolatviszony hatását éppen ebben találhatjuk, hiszen strukturális értelemben a csoportok közel azonos szintre kerülnek, biológiai keveredés figyelhető meg, ugyanakkor kulturális értelemben sajátos mintát követnek. Minden egyes esetben az érintett tagok a számukra fontos, identitásukat meghatározó kulturális elemeket megőrizhetik. Emellett megfigyelhető, hogy a minőségi együttélés érdekében nyitottak olyan külső hagyományelemek

[539] Saját gyűjtés: 34 éves, magyar származású férfi, Hodász, 2020.
[540] Saját gyűjtés: 32 éves, magyar származású nő, Hodász, 2020.

iránt, amelyek befogadásával a közvetlen lokális környezet tagjának érezhetik magukat. *„A családban vegyesen használjuk a magyar és a cigány nyelvet. Én is anyanyelvi szinten beszélem a roma nyelvet. Én is szeretnék arra hangsúlyt tenni, hogy a gyerekek is beszéljék, az én jelenlétem miatt ne szűnjön meg a roma identitásuk, ezért mi is szoktunk hol cigányul, hol magyarul beszélni egymással, és a gyerekekkel is. Egymás közötti, kettőnk közötti kommunikáció [a feleségével – Sz.H.] inkább magyarul zajlik, mert az mindenkinek egyszerűbb.”*[541]

A hodászi együttélési modell sematikus ábrája (41. ábra) alapján látható, hogy az etnikai viszonyok sajátos mintázata rajzolódik ki Hodászon. Természetesen, mint minden általános modell esetében az eltérő egyéni vélemények leírása tovább árnyalhatja az együttélési séma érvényességét. A hodászi közösségre jellemző sajátos ethosz jól kifejezésre jut a Görögkatolikus Cigánytemplomért Alapítvány elnökének szavaiban:

„És hál istennek az otthonban, ami országos, nyitott, tehát nem csak a helyieknek, […]. milyen jó, hogy mi cigányok elértük azt, hogy magyar ember és cigány ember egy szobában – idős emberekről beszélek, meg családokról - egy szobában élik le a hátra levő időket, életüket, és a cigány ápolónő kezéből elfogadja azt a segítséget, amit ő nyújt, a nehéz időszakára. És nincs vita, hogy cigány. Soha nem tapasztaltuk az elmúlt években, hogy itt feszültség azért van egy intézményben, mert te cigány vagy, mert te magyar vagy. És óriási dolog az, amikor az ember azt látja, hogy micsoda isteni erő van ebben, hogy nincs cigányozás. És nem azt mondják, hogy ó hát te fekete vagy, barna nővér, mit veszem el én a te kezedből az ételt, vagy nem engedem, hogy megmossál, vagy a gyógyszert, vagy bármit. Tehát hogy ez nincs. Mi nem érezzük, ezért nem is tudjuk ennek a hátrányát, mert ha az ember nem él át valamit, akkor azt nem is fogja tudni.”[542]

Amint a fejezetből láthatóvá vált, a hodászi multietnikus együttélés sajátos képet mutat, és az itt bemutatott modell lehetővé teszi az etnikai együttélés jellemzőinek és tendenciáinak az összevetését a Nagyecsedre, valamint a Nyírvasvárira kidolgozott sémával. A hodászi modell eltérésének az etnikai együttélés korábbi, történeti szakaszainak vizsgálata adhat magyarázatot. Erre vonatkozóan dokumentált források kevésbé állnak rendelkezésre, mindenesettre a településre jellemzőetnikai térszerkezeti sajátosságai arra utalnak, hogy korábban Hodászon is

[541] Saját gyűjtés: 34 éves, magyar származású férfi, Hodász, 2020. Vegyes házasságban él, élettársa oláh cigány származású.
[542] Saját gyűjtés: interjú Lakatos Sándorral, az alapítvány elnökével, Hodász, 2020.

a részközösségek elkülönülése volt a jellemző. Ennek megváltozásában pedig az oláh cigány közösség görögkatolikus hitre történő áttérése tölthette be a katalizátor funkciót.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat eredményeinek összefoglalását tartalmazó rész négy alfejezetben írja le a kutatási következtetéseket. A formális összegzést követően az értekezésben kidolgozott három etnikai lokális együttélési modell összehasonlítására kerül sor, majd zárásként az eredmények gyakorlati hasznosíthatóságával és a téma kutatásának folytatásához alkalmas néhány kitekintő szempont megfogalmazásával foglalkozom röviden.

4.1. A kutatási eredmények formális összefoglalása

A kutatási eredmények formális összefoglalása és áttekintése bizonyítja, hogy a kortárs vidéki perifériális multietnikus együttélési helyzetek és a lokális közösségek tanulmányozása – jelen esetben három nyírségi település példája – egyidejűleg alapkutatás és alkalmazott jellegű kutatás. A vizsgálat kezdetekor megfogalmazott kérdésekre kirajzolódó válaszok olyan eredmények megfogalmazását teszik lehetővé, amelyek rendszerben engedik értelmezni a lokális multietnikus közösségek együttélését, a helyi közösségfolyamatoknak az erre gyakorolt hatását, amelyben a fennmaradt hagyományelemeknek a civil szervezetek kialakulásában játszott szerepe ugyancsak fontos összefüggés.

A dolgozat első nagy fejezetében, a kutatási színterek általános bemutatását követően, a három vizsgált etnikai közösség lokális recens és a disszertáció megírásának az alapját képező kutatás során feltárt hagyománykészletének a leírására került sor. A cél annak az összefüggésnek a bemutatása volt, hogy a kiválasztott három nyírségi településen az ott élő etnikai részközösségek a kulturális tradícióknak különböző és sajátos elemeit őrizték meg. A megfigyelhető kortárs hagyományelemek olyan maradványok, amelyek az egykor gazdag helyi népi – paraszti – kultúra és az archaikus szerves – elsősorban oláh cigány – kulturális múltból az akkulturációs folyamatok eróziós hatása ellenére fennmaradtak.

A kutatás részeként tehát kimutatásra került, hogy egyrészt a magyar falusi, paraszti társadalom átalakulásának eredményeként számos hagyományelem került megőrzésre, amelyek napjainkra revival jelenség formájában hatnak a helyi társadalmak életére (például tánckultúra vagy a történeti múlt identikus elemei), kortárs közösségfolyamataira. Az egykor a kollektív összetartozást biztosító hagyományos paraszti közösségi alkalmak és közösségi formák leépülése azt az általánosan elterjedt tévképzetet eredményezte, hogy a vidéken nem jöttek létre újabb és a lokális társadalmi együttélésből termelődő igényeket kielégítő

közösségszerveződések. A kutatási eredmények alapján azonban kijelenthető, hogy a kortárs közösségfolyamatokban a helyi társadalmak szerveződésében két tényező is fontos szerepet játszik. Egyrészt a vallási kultúra és részben az egyházakhoz kötődő közösségjelenségek hagyományosan áthatják a helyi társadalmak életét. Másrészt jellemző, hogy a tanulmányozott települések társadalmaiban, különböző intenzitással ugyan, de a kortárs civil szervezetek lényeges szerepet játszanak.

Ha a kutatott színterek sajátosságait egyenként foglaljuk össze, akkor látható, hogy Nagyecseden számos, jellemzően a magyar paraszti hagyomány egyfajta örökségeként, azon belül is elsősorban a szellemi hagyományok ápolását célul tűző egyesület működik. Ezek a helyi magyar származású tagjaik számára biztosítják, hogy kulturális értékközösségükben közvetlen és rendszeres kapcsolatot ápoljanak, valamint az etnikai identitásukat erősítsék. Nyírvasváriban a település nevét viselő történelmi személy – Vasvári Pál – kultuszára épülő egyesület biztosít a helyi többségi társadalom tagjai számára közösségi fórumot. Érdekes viszont, hogy a harmadik színtér, Hodász esetében a magyar közösség nem szerveződött meg egyetlen aktív civil közösségi szervezetben sem.

A kutatási helyszíneken élő másik etnikai és sajátos etnokulturális jegyeket mutató hagyományőrző közösség, az oláh cigány társadalom helyi csoportjai fontos tényezői az együttélési kapcsolatviszonyoknak. A feltárt szellemi és tárgyi kulturális hagyomány etnikus örökségelemeiben színterenként eltéréseket találtunk. Ennek alakulását minden tanulmányozott település esetében az együttélő többi etnikai részközösséggel – magyarokkal és romungrókkal – kialakult kapcsolatok minősége befolyásolta. Nagyecseden a magyar közösséghez történő alkalmazkodás, az adaptív akkulturáció eredményeként az oláh cigányok beilleszkedése több összefüggésben is – nyelvváltás, kivetkőzés – tudatosan tervezett magatartás következménye. Eltérő intenzitással, de Hodászon az akkulturáció adaptív funkciója hasonló folyamatokat eredményezett, míg a Nyírvasváriban élő oláh cigány közösség esetében az együttélő magyar többség hatása a domináns cerhári kulturális jellemzőket tükröző cigány közösségre, kevésbé erőteljes. Az utóbbi településen a többségi magyar és a két cigány részközösség kölcsönösen oppozicionális együttélése nem kedvez a kulturális transzferfolyamatoknak.

A színterek különbözősége ellenére az egyértelmű, hogy az együttélő etnikai részközösségek közül az oláh cigány csoportok rendelkeznek a legtöbb és leginkább archaikus néprajzi jelentőségű etnokulturális hagyományelemmel. Noha ezek akkulturációja is előrehaladott, és ezért már nem alkot szerves komplex rendszert, ennek ellenére a mindennapi élet gyakorlatait tekintve az oláh cigány közösségekben figyelhető meg leginkább a hagyomány normatív hatása.

A harmadik vizsgált etnikai csoport a romungrók lokális közösségei, akik esetében szintén településenként eltérő etnokulturális sajátosságokat fedezhettünk fel a hosszú távú együttélés eredményeként. Nyírvasváriban az oláh cigányok irányából érkező kulturális interferenciális hatások révén nagymértékű keveredés figyelhető meg a helyi romungró közösséggel. Ezzel szemben a másik két település esetében az erősen akkulturálódott és kevés karakteres kulturális jellemzőt felmutató romungrókkal az interferenciális hatások mind a magyar, mind az oláh cigány részközösségek irányába kevésbé intenzívek.

A kutatási eredmények alapján láthatóvá vált, hogy a helyi etnokulturális hagyományokra, vagyis ennek a közösségben még tetten érhető, vagy revival jelenségként felkarolt formájára épülő civil közösségszerveződéseknek jelentősége van. Egyrészt fontos kiemelni ezek identitáserősítő funkcióját, és az etnikus szervezetek esetében – tehát, amikor egyetlen etnikai részközösségből érkeznek a szervezet tagjai – a többi együttélő közösséggel szembeni kulturális határok fenntartásának az igényét. Ugyanakkor a közösségszervezeteknek, és elsősorban a transzetnikus kulturális vagy társadalmi szerveződéseknek jelentős szerepe van a helyi cigányság perifériális léthelyzetéből következő nehézségek kezelésében, valamint a lokális társadalom belső konfliktushelyzeteinek, a részcsoportok közötti szembenállásnak a feloldásában is. Ezt a kutatási színterek közül jól szemlélteti a Nagyecseden feltárt és vizsgált nagyszámú civil szervezet bonyolult hálózata.

A dolgozatban megvalósított elemzés kiinduló felvetésével, a hagyomány a közösségfolyamatokra gyakorolt hatásának az összefüggésében a három nyírségi településen elvégzett kutatás alapján megfogalmazható az etnikai együttélés szituativitásának szabálya. Ez azt jelenti, hogy a kortárs vidéki, perifériális helyzetben lévő, több etnikai közösség együttélési színtereként működő települések, amelyek objektív szocioökonómiai és szociokulturális alapadottságaikat tekintve nagyon hasonlóak, társadalmi közösségfolyamataikat és etnikai együttélési viszonyaikat figyelembe véve igen különbözőek lehetnek. A jelenség részben a helyi társadalmak a makrokörnyezeti feltételekhez történő alkalmazkodási gyakorlatainak az eltéréseiből vezethető le, és ez az oka, hogy a vizsgált három színtér esetében lényeges eltérések mutatkoznak. A különbségek másik és a kutatásban részletesen tanulmányozott oka a lokális etnikai együttélés színterenként eltérő minőségéből és szerkezeti sajátosságaiból következik. A bemutatott kutatási eredmények alapján kijelenthető, annak ellenére, hogy azonos etnikai közösségek hosszú távú együttélési viszonyait vizsgáltuk, a lokális adottságok révén minden együttélési színtér (rurális település) más-más típusú lokális mintázatot mutat.

A kutatási eredmények alapján, azokon a lokális, vidéki, perifériális településeken, ahol aktív civil transzetnikus közösségszerveződésekkel, illetve közösségekkel találkozunk, ott a

kulturálisan különböző etnikai részcsoportok között harmonikusabb együttéléssel szembesülünk. Ezt a civil közösségeknek a másik fél hagyományának megismerésében játszott szerepével magyarázhatjuk, amihez az egymás irányába mutatott kevésbé zárt attitűd is hozzájárult.

Az interetnikus kapcsolatok megértése szempontjából a kortárs társadalomtudományi kutatásokban egyre nagyobb érdeklődéssel foglalkoznak az etnikai vegyes házasság kérdésével. A vizsgált színtereken a kutatás egyik fontos részét képezte az együttélő részközösségek közötti vegyes házasság intézményének elterjedése, a személyközi kulturális határátlépés újabb szabályainak a vizsgálata, ami az etnikai csoportok közötti kapcsolatok alakulását is befolyásolja. A kutatásban a legszorosabb interperszonális kapcsolatformaként tanulmányozott vegyes házasság intézménye színterenként eltérő következtetéseket enged meg. A vizsgált három etnikai részközösség viszonyulása az eltérő etnikai csoportból származó házastárs választásának lehetőségére és magára a vegyes házasságra ugyancsak nagyon sokszínű és településenként jól megkülönböztethető lokális társadalmi trendeket mutat. Ami az etnikai vegyes házasság megítélésével kapcsolatban mindhárom színtéren azonos és összhangban van a téma társadalomtudományi megközelítésével, hogy az így létrehozott családi-párkapcsolati környezet az asszimilációs jelenségek kutatásának a keretei között tanulmányozható. A vegyes házasság következménye az eltérő etnikai részközösségek biológiai értelemben vett keveredése, az amalgamáció, ami az asszimilációs folyamatok egyik legmagasabb szintjét, a teljes beolvadást eredményezheti.

Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász településeinek esetében az utóbbinál fordul elő a leggyakrabban, hogy a lokális társadalom tagjai egymással vegyes házassági kapcsolatot létesítenek. Ennek okát kutatva került meghatározásra az etnikumközi házasság négy típusa, amely a hodászi vegyes házasságok eseteinek a tanulmányozására épül. A vegyes házasság intézményének vizsgálatához kapcsolódva a kutatás fontos általános eredménye a mindhárom településen érvényes személyközi kapcsolatokat alakító szabály kimondása. Láthatóvá vált, hogy ahol az etnikai részközösségek között a személyközi kapcsolatok két másik szintjén – barátság és szomszédság – is gyakori érintkezés alakul ki az együttélésben érintett felek között, valamint rendszeres, napi szintű interakcióban – közös munkavégzés által, egyéb civil szervezetek általi közös részvétel, közös vallásgyakorlás során – állnak egymással, akkor ott a vegyes házasság intézménye iránt is fokozott nyitottsággal találkozunk.

4.2. Etnikai együttélési modellek összehasonlító elemzése

A dolgozatot megalapozó kutatás tudományos eredménye, hogy a három tanulmányozott település esetében a lokális etnikai együttélést leíró modellek kidolgozásra kerültek. A kutatási színterek részközösségei közötti multietnikus kapcsolatviszony elemzésére szolgáló elméleti sémák megalkotásának alapját az egyes részközösségek közötti bipoláris relációk tanulmányozása jelentette. A modellek alapján bizonyításra került, hogy az etnikai együttélés szituatív, tehát lokális társadalmanként mutatkozó változékony mintázatok mentén szerveződik. A jelenség háttere, hogy mindhárom színtér esetében a vizsgált etnikai részközösségek csoportszinten és jól azonosítható módon eltérő minőségű kapcsolatokat tartanak fent egymással. Az etnikai kapcsolatok településenként kimutatott diverzitása alapozta meg a kutatási eredményeket általános összefüggésben értelmező együttélési modelleket.

A három színtér esetében felvázolt együttélési modellek és az erre épülő következtetések összehasonlítása csak részleges módon lehetséges. Ennek okai a kutatás módszertani sajátosságaira vezethetők vissza. Mivel a települések népességének nem teljes körű vizsgálata zajlott, ezért a – nem reprezentatív – vizsgálati minták tanulmányozására épülő következtetések csak a trendek szintjén teszik összehasonlíthatóvá az etnikai együttélési modelleket. Mindez nem mond ellent a kutatás fő céljának, amely azt kívánta értelmezni, hogy mit jelent a perifériális kortárs vidéki etnikai kapcsolatviszonyok szituatív jellege, valamint azt tárta fel, hogy miként határozzák meg mindezt a helyi társadalom belső viszonyai, lokális társadalomtörténeti folyamatai és a recens hagyománykészlet alkotóelemei.

A modellek összehasonlítását az alábbi szempontok alapján valósítom meg: (a) együttélési helyzet lokális etnikai térszerkezeti sajátosságai, a szegregációs mutatók szerepe a modellekben; (b) a helyi társadalmi hierarchia, az asszimilációs/integrációs folyamatok iránya; (c) az etnikai részközösségek közötti kulturális távolság mértéke; (d) az etnikumspecifikus sajátosságok megőrzése, a hagyományápolás hatása; (e) intézményi és civil közösségek szintjén kialakuló interakciók közvetett és közvetlen hatása; (f) etnikumközi és személyközi kapcsolatok rendszere.

(a) Együttélési helyzet lokális etnikai térszerkezeti sajátosságai, a szegregációs mutatók szerepe a modellekben

Az értekezés alapját képező kutatás a színterek etnikai térszerkezeti sajátosságait, a szegregációs folyamatokat, azoknak a települések társadalomtörténetében feltárható összefüggéseit külön nem tanulmányozta, mivel a téma volumene nagyságrendileg haladta

volna meg a jelen dolgozat kereteit. Az etnikai részközösségek településen belüli elhelyezkedését, az izolációt, a szegregációt vagy éppen a vegyes megtelepedés térszerkezeti jellemzőit minden esetben az elemzést megalapozó recens adottságként kezeltem. A modellek összehasonlításából néhány tendencia rajzolódik ki, amelyek egyúttal további kutatások alapját is képezhetik.

A három település példáján, a modellek kidolgozásához használt térképeken jól látható, hogy a vegyes térszerkezetű helyek, tehát a lokális színtér minden részközössége által lakott településrészek hozzájárulnak az etnikai együttélés alakulásának folyamatához. A vegyes szomszédsági viszony, vagyis az eltérő etnikai közösségek közötti szomszédsági kapcsolat önmagában még nem mozdítja elő a településszintű együttélés folyamatát, és az egyes lokális közösségek közötti kapcsolatok fejlődését. Ezt jól példázza Nagyecsed esete: az újonnan kialakult déli városrész, ahol mindhárom részközösség együttélése megfigyelhető, még nem vonta maga után a kapcsolat több színtéren és formában történő elmozdulását. A romungrók és a magyar közösség közötti szegregatív viszonyulást, valamint a romungrók és az oláh cigányok közötti disszimilatív beállítódást nem változtatta meg a vegyes megtelepedés. A kapcsolatokat a dinamikus korreláció elve határozza meg és az újabb etnikai térszerkezeti folyamatok, a vegyes együttélési lakókörnyezet kialakulása a településen korábban szervesült csoportközi viszonyokat alapvetően nem befolyásolja.

Nyírvasvári esetében a két lokális cigány közösség szegregált lakókörnyezete, a köztük kialakult interferencia és a romungrók integrálódása az oláh cigány közösségbe az etnikai térszerkezeti jellemzőkön keresztül is jól megfigyelhető. A többség és a kisebbség két csoportja között kialakult „puffer" – vegyesen lakott – zóna, bár etnikai értelemben kevert, de az itt kialakult szomszédsági kapcsolatok az oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilatív együttélési gyakorlatot települési szinten nem befolyásolják. A lokális többségi közösség mindent megtett és megtesz annak érdekében, hogy a cigányokat a település belső területeitől fizikai értelemben távol tartsa. Ez önmagában is erősíti a két cigány közösség közötti kapcsolatot.

Hodász etnikai térszerkezeti sajátosságai az előző két települési mintázattól eltérő jellemvonásokat mutatnak. Az egykori oláh cigány szegregátum határvonalainak fellazulása, a merev lakóhelyi elkülönülés megszűnése és a lokális romungró közösség településen belüli szétszórt megtelepedése a magyar közösséggel vegyes szomszédsági kapcsolatok elterjedését eredményezte. Az így kialakult vegyes etnikai térszerkezet a kutatások alapján hozzájárult a hodászi együttélési helyzet létrejöttéhez: a lokális etnikumközi kapcsolatviszonyok affirmatív jellegéhez, és a lokális hodászi együttélési ethosz kialakulásához.

A modellek összehasonlítása alapján a három település etnikai térszerkezeti sajátosságai, a vegyes etnikai településrészek befolyása az együttélés alakulására eltérő módon érvényesült.

(b) a helyi társadalmi hierarchia, az asszimilációs/integrációs folyamatok iránya

Az etnikai együttélési helyzetek lokális vizsgálatai során láthatóvá vált, hogy a kutatott színtereken mindhárom részközösség esetében a hosszú távú együttélés eredményeként eltérő irányú és intenzitású integrációs, illetve asszimilációs folyamatokat figyelhetünk meg. A modellek alapján kiderül, hogy az asszimilációs és integrációs mechanizmusok hatást gyakorolnak a helyi társadalmi hierarchia alakulására is.

Nagyecseden az oláh cigányok részéről tudatos akkulturációs törekvést láthatunk, ami meghatározza a helyi oláh közösség társadalmi integrációjának az irányát. A lokális társadalmi hierarchia meghatározó közössége a magyar többség, és az etnikai presztízs értelmében vett rangsorban az oláh cigány közösség áll a következő lépcsőfokon, míg a romungrók a rangsor végén. A nagyecsedi dinamikus korrelációs modell a helyzetet egyértelműen magyarázza, vagyis a romungrók marginális státusza elválaszthatatlan a magyar és oláh cigány közösség közötti relatíve kiegyensúlyozott kapcsolat tényétől.

Nyírvasváriban a két cigány csoport kapcsolatát meghatározó integráció, elsősorban a romungrók beilleszkedése az oláh közösségbe az együttélést magyarázó modell alapján a magyar többségi társadalommal szembeni disszimilációs folyamatot erősítő tényező. Az etnikai részközösségek kapcsolatait alakító asszimilációs és integrációs hatások az együttélés településszintű oppozicionális szerkezeti sajátosságainak tartós fennmaradását erősítik.

A harmadik kutatott színtér, Hodász esetében az etnokulturális távolságot kiegyenlítő affirmatív modell az együttélést az etnikai részközösségek kölcsönösen elfogadó gyakorlataként láttatja. Ebben az összefüggésben sem az asszimiláció, sem az integráció fogalmak magyarázó értelme nem képes behatárolni a hodászi együttélési gyakorlat következményeinek lényegét. A modell láthatóvá teszi, hogy a hodászi gyakorlat kívül esik a két fogalom, az asszimiláció és az integráció keretei között megragadható jelenségeken.

Jól látható tehát, hogy a három tanulmányozott település etnikai együttélési kapcsolatai esetében az asszimilációs/integrációs mechanizmusok eltérő funkcióit kell hangsúlyozni. Az együttélés szituatív jellege ebben is határozottan jut érvényre és arra késztet, hogy a magyar–cigány kapcsolatviszonyokat partikuláris sajátosságaik alapján tanulmányozzuk.

(c) az etnikai részközösségek közötti kulturális távolság mértéke

Az értekezést megalapozó kutatás részeként kidolgozott együttélési modellek az etnikai részközösségek között kialakult kulturális távolság kérdését fontos szempontként állítják az elemzés középpontjába, ami az együttélés fontos mutatója. A kulturális távolság az együttélő részközösségek szociokulturális jellemvonásait meghatározó szabályok, normák, az életmód és a szokásvilág között mutatkozó különbség mértéke. A kutatás során gyűjtött adatok alapján a három tanulmányozott közösség esetében a három etnikai részközösség között mutatkozó kulturális távolság Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász esetében eltérő mértékű. Az értekezés keretében kidolgozott együttélési modellek az etnikai részközösségek közötti kulturális távolság mértékének jelentőségét pontosan kihangsúlyozzák.

Nagyecsed esetében az oláh cigányok és a magyar többségi közösség közötti kulturális távolság csökkenésének lehetünk szemtanúi. Ezzel szemben a romungró közösséget meghatározó szegregált léthelyzettel társuló általános depriváció, és ennek az életmód, a szokások és a normakészlet szintjén megfigyelhető következményei a másik két közösség irányába a kulturális távolság mértékének fennmaradásához járul hozzá.

Nyírvasváriban az együttélő három részközösség közötti kulturális távolság megváltozása egészen más mintázatot követ. Itt a szegregált oláh cigány és a romungró közösségek közötti kulturális távolság csökkenése tartja fent a magyar többségi társadalom irányába mutatkozó szociokulturális differencia mértékét.

A kulturális távolság fogalmi keretei között tanulmányozva a hodászi együttélési helyzetet, az szintén eltér a másik két színtér viszonyaitól. Itt, habár a romungró helyi társadalom relatíve marginális státusza a kutatás eredményei alapján jól bizonyítható, mégis az együttélés egyik csoport összefüggésében sem jellemezhető a másik két etnikai részközösség irányába mutatkozó változatlan – merev – kulturális távolság mértékével. Ellenkezőleg, Hodász esetében láthatóvá vált, hogy mindhárom részközösség részéről tapasztalható az együttélést meghatározó nyitottság egymás kultúrája iránt, ami azt eredményezte, hogy a történelmileg kialakult hagyománykészlet elemei között kulturális kölcsönhatás figyelhető meg.

A kutatás eredményeként kidolgozott együttélési modellek mindhárom tanulmányozott színtér esetében kifejezik az etnikai részközösségek között a kulturális távolság mértékében, és annak változásában megfigyelhető folyamatokat.

(d) etnikumspecifikus sajátosságok megőrzése, hagyományápolás hatása

Az együttélési modellek megalkotásában, ahogy az egész kutatás során kiemelt szempont volt a tanulmányozott színterek hagyománykészletének tanulmányozása, valamint a

hagyományoknak az együttélésben játszott szerepére vonatkozó elemzési szempontok érvényesítése. A részközösségek hagyományaikhoz való viszonya településenként ugyancsak eltérő mintázatot mutat, valamint a hagyományápolás terén eltérő mértékű intézményesültséget jelenít meg.

Nagyecseden és Hodászon találunk olyan intézményesült szervezetet, szervezeteket, amelyek elsősorban a hagyományápolás, hagyományőrzés céljával alakultak meg. Ott, ahol a hagyományok a recens kultúra részét képezik, megfigyelhetjük, hogy az progresszív hatást gyakorol az etnikai együttélés alakulására. A kutatás eredményei alapján ennek okait abban határozhatjuk meg, hogy az etnikus hagyományok képviselete, lokális etnikai identitástényezőként történő felvállalása az együttélő többi etnikai részközösség részéről az elfogadást erősítő tényezők. A transzetnikus kulturális hatást kifejtő intézményesült hagyományőrző szervezetek a színterek részközösségei közötti kapcsolatépítést mozdítják elő. A megfigyelt összefüggést támasztja alá Nyírvasvári esete, ahol a magyar közösség rendelkezik zárt etnikus és a helyi hagyományápolásban tevőlegesen szerepet vállaló szervezettel. Ezzel szemben a település két cigány közössége jelenleg nem működtet intézményesült hagyományápoló szervezetet, amelynek a hiánya az etnikai együttélést jellemző megmerevedett viszonyokat megfigyelve igen fontos szerepet tölthetne be az együttélési kapcsolatviszonyok előmozdításában.

(e) intézményi és civil közösségek szintjén kialakuló interakciók közvetett és közvetlen hatása

A kutatási eredmények alátámasztják azt a feltevést, miszerint a közös munkavégzés, ennek a körülményei elősegítik az etnikai részközösségek közötti kapcsolatviszonyok fejlődését, a kulturális távolság csökkenését. Az összefüggés mindhárom kutatott színtéren bizonyításra került.

Nagyecseden a lokális magyar közösség tagjai és az oláh cigányok gyakori interakciói a közös munkavégzési helyzetekben, a munkahelyeken létrejött kollegiális viszony pozitív irányba mozdította el a kapcsolatokat. A romungrók esetében éppen ennek az „érintkezési" felületnek, a közösen végzett munkatevékenység során megtapasztalt sorsközösségnek a hiánya az, ami a két másik együttélő közösség részéről az elfogadást hátráltató fontos tényező. A jelenség hasonló módon figyelhető meg Hodászon azzal a kiegészítéssel, hogy a településen biztosított munkalehetőségekben a romungró közösség tagjai is részesednek, valamint a részközösség többsége aktív munkavállaló, ami a megítélést javító tényező. Nyírvasvári esetében ezzel szemben a munkakörnyezetben történő érintkezés a magyar és a két cigány

részközösség tagjai között elenyésző, mivel a romák többsége nem a településen, hanem a közeli Nyírbátor üzemeiben munkavállaló. A lokális munkahelyi interakció hiánya hozzájárul az együttélést meghatározó oppozicionális struktúrák fennmaradásához. A kutatás eredményei alapján világos az összefüggés az érintkezési térként funkcionáló közös munkavégzés és az ebben érintettek közötti kapcsolatviszonyok minősége között.

A tanulmányozott színterek etnikai részközösségeinek kapcsolatait a kutatás eredményei alapján ténylegesen befolyásolják a civil közösségi élet intézményesült szervezetei. Amint az láthatóvá vált, Nagyecseden a lokális társadalom egy jelentős csoportját mozgatják meg a transzetnikus civil szervezetek, amelyek fontos hatást gyakorolnak a kölcsönösen elfogadó attitűd kifejlődésére. Ugyanezt tapasztalhatjuk Hodászon, ahol az etnikus szervezetek transzetnikus funkciókat vesznek fel, ezzel előmozdítva az együttélés alakulását. Ezzel szemben Nyírvasváriban a lokális szinten jelentős tagszámmal bíró etnikus magyar közösség a helyi roma közösségek irányába mutatott elhatárolódó gyakorlata hátráltatja az interetnikus kapcsolatok fejlődését.

(f) etnikumközi és személyközi kapcsolatok rendszere

A három kutatási színtér adatainak összevetése során figyelemreméltó eredménynek tekintjük, hogy a kérdőíves vizsgálatok alapján mindhárom színtéren az oláh cigányok a legnyitottabbak a vegyes baráti interperszonális kapcsolatok felé, míg a magyarok a legkevésbé.

Az elemzett adatok alapján az is láthatóvá vált, hogy a jó kapcsolat települési szinten történő kialakulása nem feltételezi a nagyszámú vegyes házasság meglétét két részközösség között. Nagyecseden anélkül is megfigyelhető a magyarok és az oláh cigányok közötti közeledés, hogy a vegyes házasság intézménye elterjedt volna. A személyközi kapcsolatok alakulásában ennél hangsúlyosabb szerepet kap a lokális szinten megélt közösségi együttlét számos formája, mint például a közös munkavégzés, azonos civil szervezethez való tartozás, egymás kultúrájának meg- és elismerése, települési szinten történő felvállalása.

Ezzel szemben a kutatott színterek esetében arra is láttunk példát, hogy a vegyes házasság megléte még nem jelenti automatikusan két közösség közötti távolság gyengülését. Nyírvasváriban annak ellenére, hogy számos vegyes házasságot találunk a magyarok és a két cigány közösség tagjai között, ez ellentétes hatást fejtett ki, mint Nagyecseden és inkább erősíti a magyarok a cigány közösségek irányába tanúsított kirekesztő gyakorlatát.

Hodászon ezzel szemben a vegyes házasságok magas aránya is nagyban közrejátszik abban, mintegy transzetnikus folyosót képezve a lokális részközösségek között, hogy mindhárom etnikai közösség közötti kapcsolatviszony viszonylag pozitív jelzőkkel írható le.

A dolgozatban bemutatott etnikai együttélési modellek összehasonlítását szolgáló általános szempontok elemzése alapján bizonyítást nyert, hogy az etnikai együttélés kortárs magyarországi lokális színterei rendkívül változékony mintázatokat képeznek. A kutatás alapját képező hipotézist, mely szerint a néprajzi és kulturális antropológiai szemléletű társadalomtudományi vizsgálatok szemszögéből a magyar–cigány etnikai együttélési helyzeteket szituatív megközelítéssel elemezhetjük hatékonyan, ugyancsak igazolásra került.

4.3 A kutatási eredmények hasznosítása és hatása az etnikai együttélés vizsgálatokra

A kutatás eredményeként kidolgozott együttélési modellek azt a távlatos célt is szolgálják, hogy a lokális mintázatok más-más eseteit összehasonlíthatóvá tegyék. Ezzel bizonyíthatóvá válik, hogy társadalomnéprajzi és antropológiai értelemben a kortárs perifériális magyarországi multietnikus együttélési helyzeteket nem írhatjuk le általánosan érvényes szabályokkal és nem tudjuk egyetlen szerkezeti séma alapján ábrázolni. Az együttélési viszonyok lokális közösségenként mutatkozó diverzitása gyakorlati jelentőségű téma.

A kutatás eredményeként meghatároztuk azokat az etnikai együttélés szituatív jellegét befolyásoló tényezőket, számszerűen nyolc összefüggést, amelyek párhuzamosan alakítják az együttélési folyamatokat, és amelyek tanulmányozását a kortárs magyar–cigány együttélési helyzetek értelmezése egyidejűleg követeli meg.

(1) *Az egyes etnikai részközösségek településen belüli térbeli/területi elhelyezkedése, egymással kialakított szomszédsági relációk kialakulása*: annak feltárása, hogy mely lokális részközösség(ek) „birtokolja” a település centrális részét, és mely részközösség(ek) szorul a perifériára. Ezen túl fontos együttélést meghatározó jellemző a szomszédság kérdése, ezért a szomszédsági hálózat feltérképezése minden színtéren hozzájárul a kialakult etnikumközi kapcsolatrendszer megértéséhez.

(2) *A lokális etnikai részközösségek közötti vegyes házasság kialakulása – előforduló relációk, okok, attitűdvizsgálat, a jelenség gyakorisága:* lokális szinten változhat az együttélő részközösségek közötti házasságkötések mintázata. Az etnikai értelemben vett vegyes házasságba bekerülők etnikai származásának vizsgálata, az így kialakult etnikumközi kapcsolatok hatásvizsgálata hozzájárul a fennálló kapcsolatviszonyok értelmezéséhez.

(3) *A nevelési-oktatási intézmények szegregációs mutatói:* az etnikai együttélésre hatást gyakorló egyik kiemelt tényező az etnikai szempontból heterogén óvodai és iskolai osztályok működtetése a multietnikus közösségekkel bíró településeken. A spontán és vagy tudatos intézményi szegregációban érintett csoportok rövid és hosszútávon is képesek negatív hatást gyakorolni a lokális társadalom tagjai közötti viszonyokra, az együttélésre. Mivel az óvodai és iskolai korcsoport – a 3–16 év – egyetlen valódi közössége a nevelési és az oktatási intézmény, ezért bármely szegregációs jelenség, amely etnikai környezeti homogenitást jelent, a kapcsolatokat negatív irányba befolyásolja.

(4) *A helyben működő intézmények humánerőforrásának etnikai összetétele:* a lokális társadalmak együttélésének vizsgálatakor a településen üzemeltetett intézmények humán erőforrásának etnikai összetétele megmutatja, hogy a helyi társadalom tagjai közül kik részesülnek azonos lehetőségekben és kik nem. A társadalmi izoláció által veszélyeztetett közösségek nagyobb eséllyel maradnak ki a helyi infrastruktúra által kínált lehetőségekből, amiből következtetni lehet a lokális térben betöltött szerepükre és funkciójukra.

(5) *Civil szerveződések és hatásuk vizsgálata:* a kortárs vidék egyik pozitív terméke a gazdag civil szervezeti tevékenység megjelenése az érintett településeken. A közösségiség megélésének teret és helyet adó önszerveződő intézmények feltérképezése, működésük megértése segít megismerni a lokális közösségi viszonyokat. Az etnikai közösségek közötti kapcsolatokra a helyi társadalom civil közösségei fontost hatást gyakorolnak, tanulmányozásuk a téma kutatásának megkerülhetetlen részét képezi.

(6) *A lokális hagyománykészlet*: a recens hagyománykészlet feltárása, a napjainkban is tetten érhető hagyományelemek etnikai közösségenként történő azonosítása segít annak megértésében, hogy a hagyományápoló közösségek között milyen kapcsolatok alakulhatnak ki és az együttélés során milyen kulturális értelemben vett interferencia jöhet létre. A feltárt hagyománykészletek alkalmas eszközt kínálnak arra, hogy azonosítani tudjuk mely közösségek között ment végbe adaptáció, akkulturáció, valamint kulturális keveredés.

(7) *A hagyományápolás hatásvizsgálata az etnikai együttélésre*: az azonosított kulturális kölcsönhatások révén tanulmányozható, hogy a lokális társadalom mely hagyományelemei válnak adott esetben a lokális identitás – akár az etnikai csoportidentitás, akár a kollektív és települési szinten érvényesülő ethosz formájában – meghatározó elemeivé.

(8) *Helyi kulturális intézmények vizsgálata*: a múzeumok, helytörténeti gyűjtemények, kiállítások, tájházak kapcsán érdemes megvizsgálni, hogy mely lokális etnikai közösség hagyománya, kultúrája, történelme és milyen formában jelenik meg. Továbbá fontos annak megfigyelése, hogy a helyi kulturális intézményekben kap-e minden részközösség teret a

párhuzamosan a helyi identitást erősítő és a külső megfigyelő számára felmutatott reprezentatív tartalmakban. Az együttélési viszonyokról közvetve tájékoztató és azokat közvetlenül befolyásoló tényező, hogy mely együttélő részközösségek válnak a lokális kulturális örökséget bemutató és reprezentáló kiállítások aktív „szereplőivé".

A fent összefoglalt hatástényezők nem önmagukban értelmezhetők, hanem egy elemzési keretrendszert alkotnak. Ez azt jelenti, hogy a bemutatott egyes tényezők nem egyformán hatnak az etnikai együttélésre, hanem minden esetben – amint azt a disszertáció dolgozatban bemutatott három település példáján keresztül láthatóvá tettük – önálló értelmezési keretet képezve lokális mintázatot mutatnak.

Mindezen tapasztalatok gyakorlati társadalomtudományi értékét az jelenti, hogy a helyszínenként levont következtetések alkalmasak a szakpolitikai döntéshozók, az önkormányzatok, a szociális szféra döntéshozói és aktorai számára arra, hogy cselekvési terveket fogalmazzanak meg és fejlesztéspolitikai programokat tervezzenek. Egy multietnikus perifériális, általában erőforrásait tekintve korlátozott helyi közösség sikeres működése szempontjából az együttélési viszonyok minőségi fejlesztése fontos cél lehet. Ebben az összefüggésben értelmezhető, hogy a vidéki kortárs lokális etnikai együttélés-vizsgálatok nem csak társadalomtudományi alapkutatásként értelmezhetők, hanem az eredmények közvetlen hasznosítására is mód nyílik. Az etnikai együttélési helyzetek szituatív vizsgálatai ezek szerint alkalmas eszközök a multietnikus együttélési közösségek társadalmi kapcsolatainak fejlesztésére. Az értekezés alapját képező vizsgálathoz hasonló kutatások és az ebből levezethető eredmények közvetlen hozzájárulást nyújtanak a magyar–cigány együttélés javításához.

Mindezt annak a tudatában kell rögzítenünk, hogy a fentiekben sorolt, az etnikai együttélést befolyásoló hatótényezők a jelenség szituatív jellegéből következően, legalábbis a három kutatott színtér esetében általánosan jelen vannak, de eltérő minőségű (intenzitású) hatást gyakorolnak magára az együttélésre.

4.4. A kutatás kiterjesztésének lehetőségei

Végezetül fontos megjegyezni, hogy a kutatás eredményeként megfogalmazott következtetések a vizsgált téma kiterjesztésének legalább három fontos lehetőségét engedik meg.

Először is az etnikai együttélés, különösen a magyar–roma helyzetvizsgálatok esetében az ország más térségeiben és más etnikai relációban is fontos hozzájárulást jelenthetnek ahhoz, hogy megértsük miként és miért alakulnak sajátosan az etnikai viszonyok az érintett színtereken. Így például Baranyában a beás–romungró–magyar etnikai együttélés vizsgálata, vagy a Hajdúság illetve a Nyírség területén a sváb–magyar–romungró etnikai relációk vizsgálatához is módszertani és szemléleti támpontot nyújthat a dolgozat. A kutatás kiterjesztése tehát a téma és a disszertáció részeként felvetett módszertani eljárás keretei között a széleskörű alkalmazás lehetőségére hívja fel a figyelmet.

Ezen felül a téma alapkutatás jellegének szempontjából fontos lehet bizonyos pontokon az elemzési aspektusok elmélyítése. Például a személyközi kapcsolatok vizsgálatának szintjén az olyan összefüggések, mint a társadalmi nemi szerepek közötti különbségek, vagy az idősek státuszának kérdése olyan, az etnikai együttélést alakító tényezők, amelyekre további hosszú távú kutatások építhetők. A téma vizsgálatának ilyen kiterjesztése természetesen további kortárs antropológiaelméleti szempontok beemelésére is lehetőséget jelent.

Végezetül, harmadik elemként természetesen kínálkozik a téma alkalmazott jellegének további összefüggésekben történő kidolgozása. Az értekezésben megfogalmazott eredmények alapján ennek egyik lehetséges formája a közösségszervezetek tudatos tervezése. A közösségszervező munka alapja lehet például a lokális színtéren feltárt hagyománykészlet alkalmazása.

*

Köszönetnyilvánítás

Jelen munka és a kapcsolódó kutatás megvalósításában sokan nyújtottak számomra szakmai segítséget, támogatást. Ezúton kívánom megköszönni témavezetőmnek, Biczó Gábornak áldozatkész, segítő munkáját. Lényeglátó, előrevivő tanácsaival, szakmai filozófiájával segítette kutatásaimat. Iránymutatása egyrészt a tudományos érdeklődésemre, másrészt a jelen dolgozat megírására fontos hatást gyakoroltak.

Köszönettel tartozom a doktori program vezetőjének, Bartha Elek professzornak, hogy teret biztosított a kutatási témám megvalósításához. Ugyancsak köszönöm Keményfi Róbert professzor úrnak, hogy doktori tanulmányaim idején óratartási lehetőséget biztosított számomra, ami számos kutatási részeredmény megfogalmazásában jelentett segítséget.

Hálás vagyok a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke munkatársainak, akik szakmai észrevételeikkel, tanácsaikkal segítették a munkámat.

A konkrét nevek felsorolása nélkül köszönettel tartozom minden a kutatásban részt vett nagyecsedi, nyírvasvári és hodászi lakosnak, amiért nyitott és segítőkész hozzáállásukkal ösztönözték a disszertáció alapját képező terepkutatás megvalósítását.

Végezetül, de nem utolsó sorban köszönöm családomnak, barátaimnak, hogy személyes támogatásukkal hozzájárultak a dolgozat létrejöttéhez.

Irodalomjegyzék

A. GERGELY András

2010 Etnicitás. In A. Gergely András – Papp Richárd – Szász Antónia – Hajdú Gabriella – Varga Andrea (szerk.): *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. Budapest: MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont

A. GERGELY András – PAPP Richárd – SZÁSZ Antónia – HAJDÚ Gabriella – VARGA Andrea (szerk.)

2010 *Antropológiai – etnológiai – kultúratudományi kislexikon*. Budapest: MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont – ELTE TÁTK Kulturális Antropológia Tanszék – Nyitott Könyv Kiadó – Magyar Kulturális Antropológiai Társaság

ALCOBENDAS, Miguel Angel – RODRÍGUEZ-PLANAS, Núria

2010 *Immigrants' Assimilation Process in a Segmented Labor Market*. Barcelona Economics Working Paper Series, Working Paper 442. Barcelona: Graduate School

ALEXANDER, James

2016 A Systematic Theory of Tradition. *Journal of the Philosophy History.* 10. 2.

ALLAN, Graham – ADAMS, Rebecca G.

2006 *Sociology of Friendship*. In C. Bryant – D. Peck: The Handbook of 21st Century Sociology. Sage. https://libres.uncg.edu/ir/uncg/f/R_Adams_Sociology_2006.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 09. 10.)

ALLEN, Jr. Williams J. – ORTEGA, Suzanne T.

1990 *Dimensions of Ethnic Assimilation: An Empirical Appraisal of Gordon's Typology*. Sociology Department, Faculty Publications. 9. https://core.ac.uk/download/-pdf/188137282.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 10. 11.)

AMIT, Vered – RAPPORT, Nigel

2002 *The Trouble with Community: Anthropological Reflections on Movement, Identity and Collectivity*. London: Pluto Press

APAROVICS Mária – VERCSEG Ilona (szerk.)

2017 *Közösségfejlesztés módszertani útmutató.* Budapest: Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ – NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. – Országos Széchényi Könyvtár

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio*. 12. 3. 3–31. http://www.epa.oszk.hu/00000/00036/00042/pdf/01.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 03. 22.)

ASZTALOS-MORELL Ildikó

1997 A nemek közötti egyenlőtlenségek az államszocializmus korszakában. *Szociológiai Szemle*. 3. 33–59.

BAKÓ Boglárka
2011 „Mi házi magyarok vagyunk…” *Beszélő*. 16. 4.

BALASSA Iván (főszerk.)
1997 *Magyar Néprajz IV. Életmód*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 119–120.

BALASSA Iván–ORTUTAY Gyula
1979 *Magyar Néprajz*. Békéscsaba: Corvina Kiadó

BALÁZS Gusztáv
1989 A nagyecsedi cigányok táncélete. In Németh Péter (szerk.): *Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 24-26.* 1981–1983. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum. 285–304.
1993 Botoló a szatmári cigányoknál. In Barna Gábor – Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok. Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. Salgótarján: Mikszáth Kiadó

BALOGH András
2002 Centrum-periféria relációk és a marginalizáció. In Szónokiné Ancsin Gabriella (szerk.): *Határok és az Európai Unió.* Szeged: SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. 208–214.

BALÓ András Márton
2017 *Oláh cigány dialektusok Magyarországon*. http://real.mtak.hu/72582/1/balo_-olahcigany_romologia.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 11. 10.)

BARABÁS Jenő (szerk.)
1992 *Magyar Néprajzi Atlasz*. Budapest: Akadémiai Kiadó

BARTHA Csilla
2015 Nyelvi hátrány, avagy a cigány gyerekek oktatásának elmulasztott lehetőségei. In Antalné Szabó Ágnes – Major Éva (szerk.): *Szakpedagógiai körkép I. Anyanyelv- és irodalompedagógiai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 28–46.

BARTHA Elek
2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen: Bölcsész Konzorcium

BÁNFALVI Győző
2014 Szegénységi mutatószámok - magyar és nemzetközi példák. *METSZETEK*. 2. 119–140.

BEREY József
1988 *Nagyecsed története és néprajza*. Folklór és Etnográfia 44. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék

BERRY, W. John
1992 Acculturation and Adaptation in a New Society. *International Migration*. 30. 69–85.

BÉRES Rita
2012 A munkanélküliség lélektani háttere – az újrakezdés esélye vagy a megrekedés veszélye? *Metszetek*. 4. 181–202.

BICZÓ Gábor
2004 *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. Budapest: MTA Politika Tudományok Intézete – Etnoregionális Kutatóközpont
2009 *Hasonló a hasonlónak… Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Budapest: Kalligram
2011 Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében. In Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Asszimiláció, integráció, szegregáció: Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Budapest: Argumentum Kiadó. 19–38.
2012 Szempontok az etnikai együttélés egyensúlyi helyzeteinek elméletéhez. *Kultúra és közösség*. III-IV. 23–35.
2013a A Tövishát északi vegyes lakosságú színterének leírása. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett…" Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. 25–52. Miskolc: ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
2013b Az etnikai együttélési egyensúlyhelyzet elmélete: a szilágysági Tövishát északi falvainak példája. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett…" Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. 53–104. Miskolc: ME Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
2015 Alkalmazott társadalomtudományi kutatások és a roma kisebbségi közösség integrációja. In Bocsi Veronika (szerk.): *Peremhelyzetben. Romológiai írások*. 11–30. Debrecen: Didakt Kft.
2019 *A „Mi" és a „Másik". Az idegen megértésének tudománytörténeti vázlata az antropológiában a 19. század második felétől napjainkig*. Budapest: L'Harmattan – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék

BICZÓ Gábor – KOTICS József (szerk.)
2013 *„Megvagyunk mi egymás mellett…" Magyar-román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc: ME KVAI

BICZÓ Gábor – SZABÓ Henriett
2020 *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata*. Debrecen: Roma Szakkollégiumok Egyesület

BINDER Mátyás
2010 Elképzelt kultúra" A roma/cigány kultúra egy lehetséges értelmezése és félreértelmezései. *Eszmélet*. 22. 86. 172–195. http://epa.oszk.hu/01700/01739/00071/pdf/EPA01739_eszmelet_86_2010_172-195.pdf (A letöltés dátuma 2019. 10. 12.)
2013 A „cigány-magyar" együttélés változatai a magyar történetírásban. In Szuhay Péter (szerk.): *Távolodó világaink*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

BOGÁROMI Eszter – MALOTA Erzsébet
2017 Kultúrák közötti váltás – a fogyasztói akkulturáció irodalmának áttekintése. In Bányai Edit – Lányi Beatrix – Törőcsik Mária (szerk.): *Tükröződés, társtudományok, trendek, fogyasztás*. 291–299. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

BORSOS Balázs
2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A magyar néprajzi atlasz számítógépes feldolgozása fényében I.* Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet
2016 A felekezeti hovatartozás hatása a magyar népi kultúra területi tagolódására. In Bihari Nagy Éva – Keményfi Róbert – Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére*. Studia Folkloristica et Ethnographica 65. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 259–269.

BÓDI Zsuzsanna
2006 *A magyarországi cigányság*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 14. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság

BUDEN, Boris
2003 Kultúrák közti fordítás. *Lettre*. 51. https://epa.oszk.hu/00000/00012/00035/-boris_buden.htm (A letöltés dátuma:2019. 12. 10.)

CEGLÉDI Tímea – NYÜSTI Szilvia
2011 Vándorló diplomások, diplomáért vándorlók. Elvándorlási mintázatok és azok magyarázata a felsőfokú tanulmányok és a végzés utáni letelepedés során. *Educatio*. 1. 173–207.

CHUNG, Adrienne – RIMAL, Rajiv N.
2016 Social Norms: A Review. *Review of Communication Research*. 4. 1–28. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/45755/ssoar-rcr-2016-4-chung_et_al-Social_norms_a_review.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-rcr-2016-4-chung_et_al-Social_norms_a_review.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 01. 11.)

COHEN, Anthony P.
2001 *The Symbolic Construction of Community*. London – New York: Routledge

CSALOG Zsolt
1984 A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. *Magyar füzetek*. 14–15. 93–137.

CSEPELI György – FÁBIÁN Zoltán – SIK Endre
1998 „Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények” In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest: TÁRKI. 458–489.

CSIZMAZIA Tamásné – KISSNÉ MAJTÉNYI Mónika – MALAKUCZINÉ PÓKA Mária – SÓLYOM Ildikó (összeáll.)
2013 *2011. évi népszámlálás. 3. területi adatok. 3.16. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye*. Debrecen: Központi Statisztikai Hivatal

CSOBA Judit (szerk.)
2011 *Munkaerő-piaci változások, leszakadó társadalmi csoportok*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke

CSURGÓ Bernadett – LÉGMÁN Anna
2015 Lokális közösség, megtartó közösség. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*. 4. 50–66.

CZIBERE Ibolya
2012 *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. Budapest: L'Harmattan

DANKÓ Imre
1994 *Nagyecsed. Központi szerepkör és önkormányzat a történelem sodrában*. Debrecen: Ethnica

DÁM László
1974 Néprajzi kutatások Szabolcs-Szatmárban. *Szabolcs-Szatmári Szemle*. 9. 4. 68–70.

DUPCSIK Csaba
2009 *A magyarországi cigányság története*. Budapest: Osiris

DURKHEIM, Emil
2001 *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest: Osiris

DURST Judit
2006 *Kirekesztettség és gyermekvállalás. A romák termékenységének változása néhány „gettósodó" aprófaluban (1970–2004).* Budapest: Corvinus Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

ERDEI Ferenc
1941 *Magyar paraszttársadalom*. Budapest: Franklin

ERDÉSZ Sándor
1974 *Nyírség*. Budapest: Gondolat
1968 *Ámi Lajos meséi I-III*. Budapest: Akadémia

ERDŐS Kamill
1979 *A békés megyei cigányok és cigánydialektusok Magyarországon*. Gyula: Békés megyei Cigányügyi Koordinációs Bizottság

FARKAS Ágnes (szerk.)
2011 *A tartós munkanélküliség szociálpszichológiája*. Debrecen: Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszéke

FARKAS Gyöngyi
2018 Lázadó falvak. Asszonytüntetés Nyírcsaholyon, 1960. *Rubicon*. 9. 51–53.

FARKAS Zsombor
2012 *Nyírbátori kistérség, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye, Észak-Alföld Régió, Kistérségi helyzetelemzés*. MTA TK Gyerekesély Kutatócsoport, 9. https://gyerekesely.tk.mta.hu/uploads/files/Kistersegi-tukor-Nyirbator_gyek-template.pdf) (A letöltés dátuma: 2020. 02. 11.)

FÁBIÁNNÉ Andrónyi Katalin (szerk.)
2012 *Romológia*. Pécs: PTE BTK

FERGE Zsuzsa
2001 A magyarországi szegénységről. *Info-Társadalomtudomány*. 54. 17–26.

FILEPNÉ DR. NAGY Éva (főszerk.)
1998 *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kézikönyve*. Magyarország megyei kézikönyvei 15. Szekszárd: CEBA Kiadó

FORRAI Erzsébet
2012 *Mátészalkai Kistérség. Kistérségi helyzetelemzés*. MTATK Gyerekesély Kutatócsoport

FORRAY R. Katalin
1998 Cigánykutatás és nevelésszociológia. *Iskolakultúra*. 8. 8. 3–13.

FORRAY R. Katalin – HÍVES Tamás
2013 Az iskolázottság térszerkezete. *Educatio*. 4. 494–496. http://epa.oszk.hu/01500/01551/00066/pdf/EPA01551_educatio_13_04_493-504.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 12. 01.)

FÓRIÁN Péter
2017 *Ki voltak a pákászok?* http://www.sarretikronika.hu/index.php?act=news&action=more&id=15&kat=1 (A letöltés dátuma: 2019.04.15.)

GERMAN Kinga
2020 A kortárs múzeumi interpretáció módszertana. In Bereczki Ibolya – Népessy Noémi (szerk.): *Modern múzeumi interpretáció. Múzeumi iránytű 23.* 40–56. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

GIDDENS, Anthony
1991 *Modernity and Self-Identity*. Stanford, California: Stanford Univertisy Press

GORDON, Milton
1964 *Assimilation in American Life.* New York: Oxford University Press. https://-archive.org/details/assimilationinam0000gord/page/n3/mode/2up (A letöltés dátuma: 2019. 10. 05.)

GÓRNY, Agata – TORUNCZYK-RUIZ, Sabina
2014 *Neighbourhood Attachment in Ethnically Diverse Areas.* https://depot.ceon.pl/-bitstream/handle/123456789/4480/WP72%28130%29.pdf?sequence=4&isAllowed=y (A letöltés dátuma: 2019. 10. 10.)

GRÓF Imre – NIKLAI Péter
1940 *Magyarország tájegységei*. Budapest: Magyar Szociográfiai Intézet

GULYÁS Klára
2019 Mária Terézia cigánypolitikája. Egységes elképzelés divergens megvalósítás. In Biczó Gábor (szerk.): *Terepek és elméletek*. Debrecen: Didakt Kft. 11–28.

GYŐRI Gréta
2016 *Honnan indult a fekete vonat? - A „sötét Szabolcs" sztereotípia* története. 62–65. https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/35048 (A letöltés dátuma: 2019. 02. 10.)

GYURGYÍK László
2003 Az asszimilációs folyamatok vizsgálata – komplex megközelítésben – szlovákiai magyarság körében. *Kisebbségkutatás*. 12. 1. 10–43. https://epa.oszk.hu/-00400/00462/00017/2.htm (A letöltés dátuma: 2020. 11. 20.)

HABLICSEK László
2007 Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia.* 50. 1. 7–54.

HAJNÁCZKY Tamás
2015 A pártállam cigánypolitikája. *Esély* 5. 54–92. http://www.esely.org/kiadvanyok/-2015_5/2015-5_2-1_Hajnaczky_Partallam_ciganypolitikaja.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 05. 04.)
2018 CS-lakás program. *Romológia*. 6. 1. 8–59.

HANKISS Elemér
1985 *Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó

HARRIS, Jose
2001 General Introducion. In Harris, Jose (ed.): *Ferdinand Tönnies, Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press. IX–XXX.

HARTOG, Francois
2000 Örökség és történelem: az örökség ideje. *Regio*. 11. 4. 3–25.

HAVAS Gábor – KEMÉNY István
1995 A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*. 3. 3–20.

HAVASI Virág
2018 A cigányok vallásossága és a cigánypasztoráció. In Szabó-Tóth Kinga – Várhelyi Krisztina (szerk.): *Történelmi egyházak–modern társadalom*. Budapest: LHarmattan Kiadó. 166–213.

HELTAI János Imre
2015 *Roma/cigány gyerekek kétnyelvűségének néhány magyarnyelv-pedagógiai vonatkozása*. http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=568 (A letöltés dátuma: 2020. 02. 11.)

HOROSZNÉ GULYÁS Margit
2010 A Tisza-szabályozás. In Horoszné Gulyás Margit: *Birtoktervezési és rendezési ismeretek 8. Vásárhelyi Terv birtokrendezési összefüggései*. Nyugat Magyarországi Egyetem (https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_BTRI8/ch01s04.html) (A letöltés dátuma: 2020. 08. 10.)

HUNTER, Albert
2007 Contemporary Conceptions of Community. In Cnaan, Ram A. – Milofsky, Carl (eds.): *Handbook of Community Movements and Local Organizations*. New York: Springer. 20–34.

IANCU Laura
2013 *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat*. L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék

JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.)
2016 *Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

JANKY Béla
2014 *A társadalmi kirekesztődés területi- és etnikai aspektusai* http://real.-mtak.hu/15205/1/pogicikk.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 10.)

K. CSILLÉRY Klára
1985 A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása. *Ethnographia* 2–3. 173–212.

KADÉT Ernő – VARRÓ Gabriella
2010 *A roma lakosság hozzáférése az uniós fejlesztési forrásokhoz Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.* Budapest: Open Society Institute

KÁLLAI Ernő
2002 A cigányzenészek helye és szerepe a magyar társadalomban és a magyar kultúrában. In Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep: Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 327–345.

KEMÉNY István
1999 A magyarországi cigányság szerkezete a nyelvi változások tükrében. *Regio.* 10. 1. 3–14.

KEMÉNY István (szerk.)
é. n. *A magyarországi romák*. Budapest: Magyarországi Cigányokért Közalapítvány

KEMÉNY István – JANKY Béla – LENGYEL Gabriella
2004 *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest: Gondolat Kiadó – MTA ENKI

KEMÉNYFI Róbert
1994 *Etno-kulturgeográfiai vizsgálatok két magyar-román faluban*. Debrecen: Folklór és Etnográfia
2002 *A gömöri etnikai térmozaik*. Komárom – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Kutatóközpont – Lillium Aurum Könyvkiadó
2003 *A kisebbségi tér változatai*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ

KERTESI Gábor
2000 A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között. *Közgazdasági Szemle*. XLVII. 2000. május. http://epa.niif.hu/00000/00017-/00060/pdf/kertesi.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 04.01.)
2005 *A társadalom peremén*. Budapest: Osiris

KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor (szerk.)
1998 *A cigány népesség Magyarországon, dokumentáció és adattár. Budapest:* Sociotypo

KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor
2014 *Iskolai szegregáció, szabad iskolaválasztás és helyi oktatáspolitika 100 magyar városban*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézete – Budapesti Corvinus Egyetem Emberi Erőforrások Tanszék

KERTESI Gábor – VARGA Júlia
2005 Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*. LII. július-augusztus. 642–644.

KISS Márta
2016 A szelektív iskolaválasztás tényezői, motivációi és az oktatás minőségével való összefüggései a leghátrányosabb helyzetű térségekben. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*. 4. 46–72.

KOCSIS Károly – KOVÁCS Zoltán
1991 A magyarországi cigánynépesség társadalomföldrajza. In Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): *Cigánylét*. 78–105. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete

KOLTAI Zsuzsa
2011 *A múzeumi kultúraközvetítés változó világa*. Veszprém: Iskolakultúra

KÓSA László
1990 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920).* Debrecen: Debreceni Egyetem
2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest: Osiris

KOTICS József
2011 Újjáéledő paraszti mentalitás? A reprivatizáció hatása a gazdálkodói stratégiákra és habitusokra. In Vargyas Gábor (szerk.): *Párbeszéd a hagyománnyal – A néprajzi kutatás múltja és jelene.* Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék. 167–181.
2017 A cigány–magyar együttélés lokális mintázatai. *Néprajzi Látóhatár*. 26. 1–4. 259–283.
2020 *A cigány–magyar együttélés mintázatai* https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15948/A%20cigany%20magyar%20egyutteles%20mintazatai.pdf?sequence=1 (A letöltés dátuma: 2021. 01. 05.)

KOVÁCH Imre
2010 A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 02. 02.)
2012 *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: Argumentum

KOVÁCS András Donát – FARKAS Jenő Zsolt – PERGER Éva
2015 A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom*. 29. 1. 11–34. http://real.mtak.hu/22454/1/2674-7522-1-PB.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 02. 10.)

KOVÁCS Éva (szerk.)
2013 *Kint és bent. Lokalitás és etnicitás a peremvidéken*. Budapest: L'Harmattan

KOVÁCS Éva
2007 A közösségtanulmányoktól a lokalitás megismeréséig. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmányok*. Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék. 7–22.

KOVÁCS Henrietta
2017 A közösségfejlesztés alapjai és a többfunkciós közösségi terek. *Kulturális Szemle*. 7. 1. http://www.kulturalisszemle.hu/7-szam/junior-kutatoi-muhely/kovacs-henrietta-a-kozossegfejlesztes-alapjai-es-a-tobbfunkcios-kozossegi-terek (A letöltés dátuma: 2021. 04. 20.)

KOVÁCS Zsuzsa
2017 Kockaházak Egy háztípus és benne egy falusi életforma felderítése Zala megyében a 20. század közepétől napjainkig. Doktori disszertáció, Budapest. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/38439/disszertacio_szoveg_kovacs_zsuzsa_2017_OK.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 02. 22.)

KOVAI Cecília
2017 A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság. Budapest: L'Harmattan http://real.mtak.hu/73635/1/kovai%20cigany-magyar_press.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 11. 20.)

KOVALCSIK Katalin
1998 *A mesemondó Rostás Mihály*. Budapest: MTA
2001 A cigány zenekultúra tegnap és ma. In Kovalcsik Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből.* Budapest: IFA – OM – ELTE. 441–470.

KÖVÉR Ágnes
2012 *Tantalosz kínjai. Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség a foglalkoztatáspolitikában.* https://tatk.elte.hu/dstore/document/1544/Kover_Tantalosz.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 02. 10.)

LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván
1997a Ki a cigány? In *Szociális és etnikai konfliktusok*. 146–153. http://tatkteszt.elte.hu/file/Ladanyi1.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 05. 21.)
1997b Ki a cigány? *Kritika*. 35. 12. 3–6.
1998 Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*. 27. 3. 33–35.

LEWIS, Oscar
1988 A szegénység kultúrája. *Kultúra és Közösség.* 15. IV. 94–105.

LOSS Sándor
2001 Romani Kris a dél-békési oláh cigányoknál: elmélet és gyakorlat. In Szabadfalvi József (szerk.): *Amabilissimus. A legszeretetreméltóbbak egyike, Loss Sándor emlékkönyv*. Debrecen: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 105–120.

LŐRINCZI Tünde
2011 Egyház? Szekta? Mozgalom? Vallásos jellegű kisközösségek kutatásának elméleti hátterei. *Erdélyi Múzeum.* LXXIII. 1. 167–176.

MÉSZÁROS Árpád – dr. FÓTI János
1996 A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle* 11. 908–929.

MIRK Szidónia-Katalin
2008 Magyar–román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében. In Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája*. Sepsiszentgyörgy: Kovászna Megyei Művelődési Központ – Kriza János Néprajzi Társaság – Pro Museum Egyesület. 273–288.

MOLNÁR Emilia – KAI A. Schafft
2003 *A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 2000–2001-ben*. https://szociologia.hu/dynamic/0301molnar.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 11.)

MOLNÁR György – BAZSALYA Balázs – BÓDIS Lajos
2017 *A helyi foglalkoztatási kezdeményezések központi támogatásának elosztási mechanizmusai.* https://szociologia.tk.hu/uploads/files/2018/kozmunka_mbb.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 04. 12.)

MINTZ, Sidney W.
1953 The Folk-Urban Continuum and the Rural Proletarian Community. *American Journal of Sociology*. 59. 2. 136–143.

NAGY Ádám
2013 Szocializációs közegek. *Replika*. 2. 95–108.

NAGY Pál
2003 [1999] *„Kicsinségemben elszakattam" Cigány közösség, szocializáció és gyermeksors Magyarországon a 16–19. században.* Romapage 2003; Educatio 1999. 320–338. https://www.uccualapitvany.hu/pdf/szakirodalom/Nagy-Pal-Cigany-kozosseg-szocializacio-es-gyermeksors-Magyarorszagon.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 20.)
2004 *„Fáraó népe." A magyarországi cigányok korai története. (14–17. század)* Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/romaszovegtar/A_farao_nepe.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 20.)
2008 *Cigány csoportok és az együttélési modellek változásai a Kárpát-medencében a 15–20. században.* In Romák a történelemtanításban. Budapest: Történelemtanárok Egylete. 35–50. https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/ olvasoszoba/roma-szovegtar/Cigany_csoportok_es_az_egyuttelesi_modellek.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 20.)
2015 Ki beszél itt cigány történelemről? In Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Alapirodalmak a hazai cigány/roma népességre vonatkozó társadalomtörténet, társadalomismeret oktatásához*. Gypsy Studies - Cigány Tanulmányok 36. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszék. 53–134.

2019 *Beás cigányok a Kárpát-medencében: Historikus metszetek a 18-19. századból*. Gypsy Studies - Cigány Tanulmányok 43. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.

NAGYNÉ BŐSZE Katalin – PÁLL István
1997 *Cigány lakóépületek. Sóstói Múzeumfalu állandó kiállításának vezetői 5.* Nyíregyháza–Sóstófürdő: Múzeumfalu Barát Kör

NÁDASI Éva
1987 Falu és közösség: Kutatási hipotézis. *Tér és Társadalom*. 1. 3. 67–76.

NEMÉNYI Mária
2012 Interetnikus kapcsolatok hatása az identitásra. *Szociológiai Szem*le. 22. 2. 27–53.

NÉMETH Zoltán
1979 Tirpákokra vonatkozó iratok Nyíregyháza történetéhez 1755-1797. In dr, Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II.* Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács. 351–380. http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/353-382.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 10.)

NIEDERMÜLLET Péter
2006 A lokalitás metamorfózisai. *Replika*. 56–57. 33–44. http://www.replika.hu/system/files/archivum/replika%2056-03.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 03. 22.)

OLÁH Judit
2001 *A hodászi cigányok vallási élete*. Szekszárd: Romológiai Kutatóintézet

OLÁH Sándor
1996 Cigány–magyar kapcsolatok. In Gagyi József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó. 181–194.

ORTUTAY Gyula
1978 *Fedics Mihály meséi*. Budapest: Akadémia

ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1977 *Magyar Néprajzi Lexikon 1.* Budapest: Akadémiai Kiadó
1979 *Magyar Néprajzi Lexikon 2.* Budapest: Akadémiai Kiadó
1981 *Magyar Néprajzi Lexikon 4.* Budapest: Akadémiai Kiadó

PACSIKA Márton
2020 Törekvés az arányosságra – Kurátori gyakorlatok és a marginalizált társadalmi csoportok múzeumi reprezentációja. 71–88. In Bereczki Ibolya – Népessy Noémi (szerk.): *Modern múzeumi interpretáció*. Múzeumi iránytű 23. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum

PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.)
2001 *Magyar Néprajz II. Gazdálkodás*. Budapest: Akadémiai Kiadó
2000 *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó

PAPP Richard
2005 *Vallás és etnicitás a vajdasági magyarok körében*. Doktori értekezés. Debrecen

PARK, Robert Ezra – BURGESS, Ernest
1921 Introduction to the Science of Sociology. Chicago: The University of Chicago Press. 734–774. http://www.gutenberg.org/files/28496/28496-h/28496-h.htm (A letöltés dátuma: 2020. 02.15.)
1968 *Introduction to the Science of Sociology*. Student edition abridged by M. Janowitz. Chicago: Chicago University Press

PERLMAN, Daniel – FEHR, Beverley
1986 *Theories of Friendship: The Analyses of Interpersonal Attraction*. https://www.researchgate.net/publication/302330079_Theories_of_Friendship_The_Analysis_of_Interpersonal_Attraction (A letöltés dátuma:2020. 08. 15.)

PESOVÁR Ernő
1978 *A magyar nép táncélete*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda

PETI Lehel
2020 *„Krisztus ajándéka van bennünk" Pünkösdizmus moldvai román, roma és csángó közösségekben*. Budapest – Kolozsvár: Balassi Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület

PÉNTEK László
2009 *Vasvári Pál bölcsőtől a csatatérig*. Nyírvasvári: Vasváriak Vasváriért Közéleti Egyesület

PÉNZES János – PÁSZTOR Imre Zoltán
2014 Romák Magyarországon. *A földgömb* 32. 288. 17–18.

PÉNZES János – TÁTRAI Patrik – PÁSZTOR István Zoltán
2018 A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben. *Területi Statisztika.* 58. 1. 3–26.

POZSONY Ferenc
2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* 109–138. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ

PUSZTAI Gabriella
2020 *A vallásosság nevelésszociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó

QIAN, Zhenchao – LICHTER, Daniel T.
2007 Social Boundaries and Marital Assimilation: Interpreting Trends in Racial and Ethnic Intermarriage. *American Sociological Review*. 2007. February. 72. 68–97. https://www.researchgate.net/publication/241644145_Social_Boundaries_and_Marital_Assimilation_Interpreting_Trends_in_Racial_and_Ethnic_Intermarriage (A letöltés dátuma:2020. 02. 11.)

R. SIMOR Katalin
2017 Életsorsok mélyszegénységben. Az első Roma Tájházról, amely meghatározza egy település közösségeit. *Szín Közösségi Művelődés*. 22. 1. 26–29.

RADNÓTI Ilona
2014 „…Úgy kell eljárni mint a zsidókkal” Cigánykérdés-cigánysors Baranyában. In Márfi Attila (szerk.): *A lágerek népe*. Pécs: Pécs M.J.V. – Janus Pannonius Múzeum. 106–143. https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/roma-szovegtar/a_lagerek_nepe.pdf (A letöltés dátuma:2020. 02. 11.)

RAHNU, Leen – PUUR, Allan – KLEINEPIER, Tom – TAMMARU, Tiit
2020 The Role of Neighbourhood and Workplace Ethnic Contexts in the Formation of Inter-ethnic Partnerships: A Native Majority Perspective. *European Journal of Population*. 36. 247–276. https://link.springer.com/article/10.1007/s10680-019-09528-x (A letöltés dátuma:2020. 02. 11.)

RALEY, Kelly-Sweeney, Megan
2009 Explaining Race and Ethnic Variation in Marriage: Directions for Future Research. *Race and Social Problems.* septemer, 132–142.

RATKÓ Lujza
1997 Jeles napok és dramatikus szokások egy nyírségi faluban. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 37-38. 1995-1996*. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum. 245–257.
2002 A cigányzene szerepe a nyírségi falvakban. In Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi cigányzenéről*. Cigány Néprajzi Tanulmányok 11. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság. 63–83.

REDFIELD, Robert
1953 *The Primitive World and its Transformation. New York: Cornell University Press*
1955 The Social Organization of Tradition. *The Far Eastern Quarterly*. 15. 1. 13–21.
1956 *Peasant Society.* Cambridge: Cambridge University Press
1967a *The Little Community.* Chicago: The University of Chicago Press
1967b *Peasent Society and Culture.* Chicago: The University of Chicago Press

REDFIELD, Robert – LINTON, Ralph – HERSKOVITS, Melville
1936 Memorandum for the Study of Acculturation. *American Anthropologist*. 38. 149–152.

RÉGER Zita
1987 *Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány nyelvi közösségekben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet

ROMANO RÁCZ Sándor
2010 Miért nincs a cigányoknak történelemtudatuk? *Magyar Szemle. Új folyam* XIX. 5–6. http://www.magyarszemle.hu/cikk/20100713_miert_nincs_a_ciganyoknak_-tortenelemtudatuk (A letöltés dátuma: 2020. 02. 11.)

ROSTÁS-FARKAS György
2000 *A cigányság hagyomány- és hiedelemvilága*. Budapest: Cigány Tudományos és Művészeti Társaság

RÓBERT Péter
1992-93 Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*. 3–4.77–93. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/49694/92-93_07_R%C3%B3bert.pdf?sequence=1 (A letöltés dátuma: 2019. 10. 12.)

RÓZSAHEGYINÉ JUHÁSZ Éva
2003 *Sója Miklós öröksége Hodászon*. Szekszárd: Cigány Néprajzi és Történeti Egyesület Romológiai Kutatóintézete

SAM, David L.– BERRY, John W.
2010 Acculturation: When Individuals and Groups of Different Cultural Backgrounds Meet. *Perspectives on Psychological Science.* 5. 472–481.

SASVÁRI László
1996 *Ruszin hagyományok görög katolikusságunk néprajzában*. Budapest: Etnikum

SCAHEFFER, Merlin
2013 Inter-Ethnic Neighbourhood Acquaintances of Migrants and Natives in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies.* 39. 8. https://www.researchgate.net/publication/263689145_InterEthnic_Neighbourhood_Acquaintances_of_Migrants_and_Natives_in_Germany_On_the_Brokering_-Roles_of_Inter-Ethnic_Partners_and_Children (A letöltés dátuma: 2020. 02.15.)

SCHIFFER Pál
1970 *Fekete vonat.* dokumentumfilm

SCHLUMBOHM, Jürgen
2000 Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas*. 15. 4. 170–179.

SETH, J. Schwartz – UNGER, Jennifer B. – ZAMBOANGA, Byron L – SZAPOCZNIK, José
2010 Rethinking the Concept of Acculturation. *Am Psychol*. 65. 4. 237–251.

SHILS, Edward
1981 *Tradition*. Chicago: University of Chicago Press

SHUCKSMITH, Mark – CHAPMAN, Pollyanna
1998 *Rural Development and Social Exclusion*. https://onlinelibrary.wiley.-com/doi/pdf/10.1111/1467-9523.00073 (A letöltés dátuma: 2020. 12. 10.)

SMITH, Anthony D.
1981 *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press

SOMLAI Péter
1983 Gondolatok egy közösség-elmélet viszontagságos történetéről. In Tönnies. Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó. 335–352.

STEWARD, Julien
1956 The Little Community. Viewpoints for the Study of a *Human* Whol. *American Anthropologist*. 58. 564–565.

STEWART, Michael Sinclair
1994 *Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.* Budapest: T-Twins Kiadó – MTA Szociológiai Intézet – Max Weber Alapítvány

SZABARI Vera
2017 A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája. *Replika*. 104. 4. 31–43.

SZÁLLÁSI Árpád
2008 *II. Rákóczi Ferenc és Ecsed.* Nagyecsed: Magyar Tudománytörténeti Intézet – Nagyecsed város Önkormányzata

SZEGŐ László
1983 A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete. In Szegő László (szerk.): *Cigány honnét jöttek merre tartanak?* Budapest: Kozmosz Kiadó. 82–101.

SZEKERES Diána
2012 *Romani kris és a roma kultúra tradicionális konfliktusmegoldása*. In Büntetőjogi tanulmányok XIII. Veszprém. http://real.mtak.hu/32576/1/romani_kris_159_180_SZD_scan_ocr_u.pdf (A letöltés dátuma: 2019. 03. 11.)

SZÉP László
1975 Nyírvasvári földrajzi nevei. In Németh Péter szerk.: *Honismereti kutatások Szabolcs-Szatmárban I.* 109–124. Nyíregyháza: Jósa András Múzeum https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SZSZ_Jamk_05_Honism/?query=ny%C3%ADrvasv%C3%A1ri&pg=131&layout=s (A letöltés dátuma: 2020. 01. 03.)

SZILÁGYI Levente
2017 A deportálások emlékezete és a múlt alakzatainak feldolgozása a szatmári sváboknál. In *Váltóállítás: diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben. Magyar vidék a 20. században 1*. Budapest: MTA BTK – NEB 323–342.

SZOBOSZLAI Zsolt
2004 Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*. 18. 3. 25–42.

TAKÁCS András
1995 Egy viselet alternatívái – Szék. *Néprajzi Látóhatár*. 3–4. 37–60.

TAMÁSKA Máté
2006 Hagyományos és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata. *Szociológiai Szemle*. 16. 4. 36–63.
2011 A vidék történeti építészetének felbomlása. In Tamáska Máté: *A vidéki tér emlékezete*. Budapest: Martin Opitz Kiadó. 23–31.

TÁTRAI Patrik
2006 Adalékok a települések belső etnikai térszerkezetének kutatásához. *Földrajzi értesítő*. LV. 3–4. 273–286.
2011 Anyanyelv és nemzetiség mint az interetnikus kapcsolatok mutatója Erdély magyar lakosságának példáján. *Tér és Társadalom*. 25. 2. 48–68.
2017 Asszimiláció vagy hibriditás? Értelmezési keretek a Zoborvidék etnikai átalakulásához. *Néprajzi Látóhatár*. 26. 1–4. 95–112.

TÁTRAI Patrik – PÁLÓCZI Ágnes – PÁSZTOR István Zoltán – PÉNZES János
2017 Etnikai besorolási gyakorlatok. A cigányság külső kategorizálását befolyásoló tényezők. *Socio.hu*. 2. 45–65.

TÓTH Ágnes – VÉKÁS János
2008 Család és identitás A vegyes házasság szerepe a magyarországi kisebbségi közösségek reprodukciójában. *Demográfia*. 51. 4. 329–355.

TÖNNIES, Ferdinand
2001 Tönnies's preface to the first edition, 1887. In Harris, Jose (ed.): *Ferdinand Tönnies, Community and Civil Society.* Cambridge: Cambridge University Press. 3–14.
2004 *Közösség és társadalom*. Budapest: FOK-Ta Bt.

TURAI Tünde
2003 A családszerkezet változása a szocializmus évtizedeiben a Szilágyságban. *Erdélyi Társadalom*. 1. 2. 85–99.

UJHELYI Anna
2013 A magyar-román együttélés vizsgálata globális-lokális ellenhatások tükrében Bősházán. In Biczó Gábor – Kotics József (szerk.): *„Megvagyunk mi egymás mellett…" Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisháton*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet. 273–293.

VAJDA András
2013 Tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények Maros megyében. http://real.mtak.hu/15599/2/falumuzeumok_1.2.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 05. 25.)
2019 Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások. In Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. Kriza Könyvek, 45. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság

VALUCH Tibor
2014 A rendszerváltás hatása Magyarország térbeliségére. *Metszetek*. 2. 110–118.

VARGA Tamás – VERCSEG Ilona
1998 *Közösségfejlesztés*. Budapest: MMI

VÁRADI János
2014 *A cigány népesség a történeti Magyarország polgári korszakában.* https://idi.btk.-pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/varadijanosphd.pdf (A letöltés dátuma:2020. 02.15.)

VÁRADI Monika Mária – VIRÁG Tünde
2015 A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle.* 25. 1. 89–113. https://core.ac.uk/download/pdf/50569755.pdf (A letöltés dátuma:2020. 02.15.)

VÁRADI Mónika Mária
2007 Szegénység, kirekesztettség. In Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet.* Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikációs- és Médiatudományi Tanszék. 69–87.

VENDE Aladár
1908 Szatmár vármegye községei. In Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai.* https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0020/7.html (A letöltés dátuma: 2020. 01. 03.)

VEKERDI József
1974 *Cigány népmese*. Budapest: Akadémiai Kiadó

VERCSEG Ilona
2018 *Közösségelmélet*. Budapest: Közösségfejlesztők Egyesülete

VIRÁG Tünde
2003 Gettósodó térség, gettósodó iskolarendszer. In Kállai Ernő (szerk.): *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 127–138. http://www.kallaierno.-hu/data/files/magyarorszagi_cigany_nepesseg_helyzete_21_szazad_elejen_WAQGjX.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 01. 11.)
2008 Változó gazdasági-társadalmi kapcsolatok egy cigányok lakta faluban. *Szociológiai Szemle*. 1. 60–77.

VOAS, David
2009 The Maintenance and Transformation of Ethnicity: Evidence on Mixed Partnerships in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 35. 9. 1497–1513.

YINGER, J. Milton
2002 Az asszimiláció és a disszimiláció elmélet felé. *Regio.* 13. 1. 24–44.

YINGER, J. Milton – SIMPSON, G. E.
1978 The integration of Americans of Indian descent. *Annals of the Americam Academy of Political and Social Science.* 436. 137–51.

INTERNETES FORRÁSOK

105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről. https://net.jogtar.hu/jogszabaly? docid =a1500105.kor (A letöltés dátuma: 2020. 07. 30.)

Aggasztó a pedagógushiány az óvodákban. https://eduline.hu/kozoktatas/-ovodapedagogus_hiany_384AG8 (A letöltés dátuma 2021. 05. 20.)

Élveszületések. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wns001.html (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.)

Foglalkoztatási mutatók. https://www.ksh.hu/interaktiv/terkepek/mo/munkaero.html (A letöltés dátuma: 2020. 04. 15.)

Folklóradatbázis: Nyírvasvári 1975. 09. 07. (http://folkloredb.hu/ fdb/mviewer.php?gyid=DA27764A-3BB3-4EE0-B0B3-2583D440359A&filter=3105,:4ED9F640-052D-405A-BA54-5ACDA6D22EB7:,3) (A letöltés dátuma: 2019. 12. 28.)

Gazdasági aktivitás mutatói. https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/docs/teruleti/index.html#/ (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.)

Hagyomány fogalma. https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/2-898.html (A letöltés dátuma: 2020. 07.01.)

Helyi Esélyegyenlőségi Program 2018–2023. Nagyecsed: Nagyecsed Város Önkormányzata. file:///C:/Users/heni/Downloads/Nagyecsed_eselyegyenl_segi_program-v08.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 05. 20.)

Népszámlálás 2011. www.ksh.hu/nepszamlalas 2011 (Utolsó letöltés: 2020. 10. 10.)

Népszámlálás 2011. Módszertani megjegyzések, fogalmak. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.

Népszámlálás 2011. Népesség nemzetiség szerint megoszlása. http://ksh.hu/nepszamlalas/tablak_területi_15 (Utolsó letöltés: 2020. 10. 10.)

Nyírvasvári HEP. http://nyirvasvari.hu/uploads/2019/12/ktjkv-20191118compressed-1.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 09. 15.)

Területi összehasonlítás. https://www.ksh.hu/mikrocenzus2016/docs/teruleti/index.html#/ (A letöltés dátuma: 2020. 07. 29.

Virtuális séta a Berey József Helytörténeti Gyűjteményben. https://www.nagyecsed.hu/2019/05/06/virtualis-seta-a-berey-jozsef-helytortenetigyujtemenyben/

A szerző értekezés tárgyában megjelent publikációi

2018 *Mit lehet és mit nem…" Antropológiai szemléletű közösségkutatás a nagyecsedi oláh cigány társadalomban.* In Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): Táj és kultúra 1. 189–201. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport

2018 Szabó Henriett: *Alkalmazott antropológiai szemléletű közösségfejlesztés a Lippai Balázs Roma Szakkollégiumban.* In Cserti Csapó Tibor (főszerk.): Romológia folyóirat 15. 120–130. Pécs: Wlislocki Henrik Szakkollégium, PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Romológiai

2018 Szabó Henriett – Biczó Gábor (társszerző): "*Kik vagyunk... és miért?": 3. sorozat*. Debrecen: Didakt Kft.

2019 Documentaries and SocialIntegration – WhoAreWe… and Why?,Season 3. In Biczó Gábor (szerk.): *Terepek és elméletek. A Lippai Balázs Roma Szakkollégium válogatott romológiai tanulmánygyűjteménye.* 211–227.

2019 A dokumentumfilmek és a társadalmi integráció – „Kik vagyunk… és miért?" 3. széria. In Biczó Gábor (szerk.): *Terepek és elméletek. A Lippai Balázs Roma Szakkollégium válogatott romológiai tanulmánygyűjteménye.* 47–64.

2019 A lokális hagyomány funkciói a nagyecsedi kortárs közösségfolyamatokban. *Néprajzi Látóhatár.* 28. 1–2. 157–204.

2019 Egy kelet-magyarországi település együttélési gyakorlatai és a vallás szerepe. In Bihari Nagy Éva – Sápy Szilvia (szerk.): *Vallási Néprajz 16.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 194–210.

2020 A lokális hagyomány funkciói a nyírvasvári kortárs közösségfolyamatokban. In Karlovitz János Tibor (szerk.*): Jogok és lehetőségek a társadalomban*. Komárno: International Research Institute 196–209.

A szerző értekezés tárgyában megjelent dokumentumfilmjei

2018 *„Fehér Holló” – Tímea filmje* – dokumentumfilm 48’50” DVD
(Társszerző: Biczó Gábor)

2018 *„Valamit valamiért” – Péter filmje* – dokumentumfilm 41’20” DVD
(Társszerző: Biczó Gábor)

2018 „*Take a smile” – A lányok filmje* – dokumentumfilm 29’30” DVD
(Társszerző: Biczó Gábor)

2018 *„Óvónő akartam lenni” – Vali filmje* – dokumentumfilm 54’10” DVD
(Társszerző: Biczó Gábor)

2018 *„A hagyomány árnyékában” – Tünde filmje* – dokumentumfilm 40’20” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2018 *...Mit lehet és mit nem…* - dokumentumfilm 30’40” In: Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): Táj és kultúra 1. DVD melléklet. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport.

2018 *Kisvilágok 1. – Kisköre* – dokumentumfilm 38’50” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2019 *Kisvilágok 2. – Tiszalök* – dokumentumfilm 38’50” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2019 *Kisvilágok 3. – Hajdúdorog. Legyen hited az élethez.* – dokumentumfilm 46’20” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2019 *Kisvilágok 4. – A hídon túl* (Nagyecsed) – dokumentumfilm 41’30” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2020 *Kisvilágok 5. – Sokat tanulhatunk egymástól… (Hodász)* – dokumentumfilm 53’40” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2020 *A panyolai farsang* – néprajzi dokumentumfilm 14’15”

2020 *A családom nélkül soha* – dokumentumfilm 56’00” DVD (Társszerző: Biczó Gábor)

2021 *A cigány zene* – néprajzi dokumentumfilm 13’50”

2021 *A cigány tánc* – néprajzi dokumentumfilm 10’25”

A szerző további közleményei

2016 Szabó Henriett: *A mentori munka az együttműködő önkéntes közösség kialakításában és az öntevékenység jelentősége a roma szakkollégium működtetésében*. In Bálint Péter – Kocsis Péter Csaba (szerk.): Kis mentori kézikönyv. 82–101. Debrecen: Didakt Kft.

2019 Előszó. *Néprajzi Látóhatár.* 28. 1–2. 5–7.

2019 Tág a világ – Ilyés Zoltán emlékére. *Néprajzi Látóhatár.* 28. 3–4. 153–169.

2019 Előszó. *Néprajzi Látóhatár.* 28. 3–4. 5–6.

2020 *A magyarországi roma szakkollégiumok tagságának országos vizsgálata: Humán Regiszter 2020.* Debrecen: TT Play Kft. (Társszerző: Biczó Gábor)

Az értekezés magyar nyelvű absztraktja

Az értekezés három nyírségi, multietnikus lokális perifériális közösség recens együttélési kapcsolatviszonyainak a tanulmányozásával foglalkozik. Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász települések magyar, oláh cigány és romungró együttélési közösségei a sajátos szociokulturális jellemzők, az etnikai csoportok eltérő hagyományai, életmódja és társadalmi normái következtében szituatív mintázatokat alakítottak ki. A mintázatok alakulásában meghatározóak azok a lokális közösségfolyamatok, és az ezek működésében tevőleges szerepet játszó közösségszervezetek, amelyek az etnokulturális távolság csökkenéséhez vagy éppen fenntartásához járulnak hozzá. Az elemzés bemutatja, hogy a külső megfigyelő szempontjából hasonló adottságú lokális színterek, amelyek makromutatóik alapján – például az etnostatisztikai, a demográfiai, az iskolázottsági, a munkaerő-piaci vagy a mobilitási tendenciáit megfigyelve – első pillantásra kevés különbséget mutatnak, valójában alapvetően különböző együttélési közösségek. Az értekezésben érvényesített néprajzi és kulturális antropológiai szemléletű kutatás terepközeli szemléletmódjára támaszkodva, a makrofolyamatok mögé tekintve azonban láthatóvá válnak az etnikai együttélés a külső megfigyelői szempont számára rejtett dimenziói, amelyek megértése gyakorlati jelentőségű.

A módszeres antropológiai terepkutatás eredményein alapuló elemzés három nagyobb fejezetben tárgyalja az etnikai együttélés és a lokális közösségfolyamatok összefüggéseit a választott színtereken. Az akkulturációs mechanizmusok vizsgálatának keretei között a helyi közösségek hagyománykészletének átalakulását és recens elemeit tanulmányozva érthetővé válik, hogy a lokális magyar posztparaszti életvilágokban számos etnográfiai értékű tradíció maradt fent, olykor revival jelenségként és új funkciót nyerve játszik szerepet a közösségek életében. Az akkulturáció hatása az együttélő oláh cigány és romungró közösségek esetében szintén meghatározó jelentőségű társadalomformáló tényező.

Az értekezés második egysége az együttélési kapcsolatviszonyok alakulását a választott lokális színterek helyi közösségeiben az asszimiláció fogalmi keretei között tanulmányozza. A hosszú távú etnikai kapcsolatok, az érintett közösségeknek a szociokulturális hasonulás keretei közötti vizsgálata feltárja, hogy Nagyecsed, Nyírvasvári és Hodász esetében az asszimiláció az együttélés gyökeresen eltérő dimenzióit alkotja. A dolgozat harmadik egysége a vizsgált lokális társadalmak civil közösségfolyamatainak kérdésével foglalkozik annak érdekében, hogy láthatóvá tegye a rendelkezésre álló hagyománykészlet funkcionális jelentőségét az etnikai együttélésben.

Az értekezést megalapozó empirikus kutatás és az erre épülő elemzés eredményeit a három választott színtérre kidolgozott magyarázó modellek foglalják össze. A nagyecsedi dinamikus korrelációs, a nyírvasvári oppozicionális szerkezetű dinamikus disszimilációs és a hodászi, az etnokulturális távolságot kölcsönösen kiegyenlítő affirmatív együttélési modellek a színterek viszonyait értelmező általános elméleti elemzési keretek.
Az értekezés célja volt, hogy rámutasson a téma gyakorlati társadalomtudományi jelentőségére. Érveket kínál annak a belátásához, hogy a vidéki lokális színterek magyar–cigány együttélési helyzeteinek megértése az egész társadalmat érintő általános kérdés.

Kulcsszavak: etnikai együttélés, vidéki lokális perifériális társadalmak, akkulturáció, asszimiláció, közösségfolyamatok, hagyomány

Az értekezés angol nyelvű absztraktja

The dissertation focuses on the recent coexistence relations of three multiethnic, local, peripheral communities in the Nyírség Region (Eastern Hungary). The coexisting Hungarian, Vlax Roma and Romungro communities of Nagyecsed, Nyírvasvári and Hodász have formed a situational pattern thanks to the special sociocultural characteristics, and the different traditions, lifestyle and social norms of ethnic groups. Important defining factors of these pattterns are: the local community processes and the self-organising communities (playing an important role in their functions) which can decrease, or in other cases even maintain the local ethnocultural distance. My study shows that settlements which could have similar circumstances for an external observer and at first sight can show little differences according to their macro indicators (e.g. ethnostatistic, demographic, educational, labour market or mobility tendencies) are fundamentally different coexistence communities. If we apply the "close to the field" aspect of the used ethnographic and cultural anthropologic perspective and we look behind the macro processes than the hidden dimension of ethnic coexistence become visible. The understanding of these hidden processes has significant practical importance.

The dissertation which is based on the results of an anthropologic fieldwork represents in three chapters the connections of ethnic coexistence and local community processes in the studied settlements. The study of the changes and recent elements of local tradition sets within the frame of acculturation mechanism research proves that numerous valuable tradition have been preserved in the local Hungarian post-peasant communities or have a new function in their life as a revival process. The impact of acculturation in the case of coexisting Vlax Roma and Romungro communities is also an important social forming factor.

The second chapter represent the changes of coexistence relations in the local communities of the studied settlements within the concept of assimilation. The study of long-term ethnic relations and the sociocultural similarities of the studied communities show that the level of assimilation is different in the case of Nagyecsed, Nyírvasvári and Hodász. The third chapter of the dissertation focuses on the civil community processes of the studied local communities to represent the functional importance of the available tradition set in ethnic coexistence.

The results of the study are summarized in the developed coexistence models of the studied settlements. The dynamic correlation coexistence model of Nagyecsed, the oppositional dynamic dissimilation model of Nyírvasvári and the distance equalizing, affirmative relation

model of Hodász are general theoretical frames which explain the coexistence relations of the settlements.

The aim of the dissertation was to highlight the social scientific importance of the studied topic. It offers arguments to recognize that the understanding of Hungarian-Roma coexistence situations of rural settlements is a general question affecting the whole society.

Keywords: ethnic coexistence, rural local peripheral societies, acculturation, assimilation, community processes, tradition